

ЗБОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА



Св.	XXV	Год.	1995.	С	1-320	1-39	Чачак 1995.
Vol.		Year		Р			



НАРОДНИ МУЗЕЈ ЧАЧАК

RECUEIL
DES TRAVAUX DU MUSEE NATIONAL
XXV

Č A Č A K
1995.

УДК – 08 (497.11)

YU ISSN 0350 7262

З Б О Р Н И К
РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА
XXV

Ч А Ч А К
1995.

ЗБОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ
XXV

Редакциони одбор

Др МИЛОЈЕ ВАСИЋ, РАДОМИР СТАНИЋ, НЕВЕНКА БОЈОВИЋ,
РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ и МИЛОВАН ВУЛОВИЋ

Одговорни уредник
МИЛОВАН ВУЛОВИЋ

Технички уредник
МИЛАН МАРТИНОВИЋ

Насловна страна
арх. СЛОБОДАН ЂОРЂЕВИЋ

Лектор
РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

Коректор
НАДА МАКСИМОВИЋ

Превод на француски
ЗОРИЦА ХАЦИ ВИДОЈКОВИЋ

Издавач: Народни музеј у Чачку

Штампа „Литопапир” – Чачак

Др МИЛОРАД СТОЈИЋ

ТРИБАЛСКЕ ХУМКЕ У ДОЛИНАМА ЗАПАДНЕ МОРАВЕ И ЈУЖНЕ МОРАВЕ

Др МИЛОРАД СТОЈИЋ
УУ 11000 Београд
Археолошки институт

UDK 903.5 (497.11)

Археолошка истраживања показала су да је Поморавље (слив Мораве), изузимајући само горње делове басена Западне Мораве (узводно од Овчарско-кабларске клисуре) и Јужне Мораве, област у којој се у целини одвијао развој Трибала.¹ На основу резултата истраживања вишеслојних и једнослојних насеља и затворених целина (стамбених објеката, јама, гробова), констатована су три континуална развојна периода Трибала, који су, на основу својих специфичних карактеристика, означени као: прототрибалски (приближно XIII–IX век пре н.е), ранотрибалски (VIII–VII век пре н.е) и трибалски (VI–IV век пре н.е).² Имајући у виду овакву ситуацију, може се сматрати да су сви гробови у Поморављу, под тумулима или равни, из раздобља XIII–IV век пре н.е. трибалски.

Трибалски тумули пронађени су и, делимично или у целини, испитани само у једном делу Поморавља, у басену Западне Мораве, у Новом Пазару (два) – локалитет Петрова црква, Крушевици, окућница

Јована Петровића (један), Атеници – локалитет Умке (два), Мрчајевцима – локалитет Гушавац (три), Милочају – локалитет Горело поље (десет), Љуљацима – локалитет Крчевина (два), Глободеру (преко 20).³ Случајни налази указују да се трибалски гробови под хумкама налазе на локалитетима: Лугови–Бент, у Мојсињу (пет), Пријеворско гробље, у Пријевору – на имању Милана Стефановића, у Обрвама и Питовница, у Обрвама.⁴ У Дракчићима, на локалитету Луковска ливада – Дрен, Богутовцу – на имању Раденка Страиновића, Витковцу – локалитет Брдо (имање Данила Дебељака) и у Печеногама – на имању Александра Дебељака, констатовани су тумули, за које нема индикација из ког периода потичу.⁵ У Страгарима је констатован тумул са гробом из доба Византије, али, пошто није у целини испитан, није јасно да ли је тај средњовековни гроб укопан, евентуално, у праисторијску хумку.⁶ Тумул израито великог пречника и висине констатован је на локалитету Величковица у Гаревни, али нема индикација из које епохе потиче.⁷ Сви ови тумули су ниски (осим тумула у Гаревни), али углавном знатног пречника. Каткад постоје недоумице – да ли за тумуле сматрати сасвим ниске, кружне насипе, над гробовима који имају конструкцију од камених плоча.⁸ Иначе, ова врста гробова одликује почетне фазе прототрибалског периода (гвоздено доба I/a-б). Та врста гробова није уврштена у овај рад. Због мале висине тумуле у Поморављу је тешко уочити. Најисточнији трибалски тумули у басену Западне Мораве су они у Глободеру.

Делимично или у целини испитани су тумули у Новом Пазару, Крушевици, Атеници, Мрчајевцима, Милочају, Љуљацима и Глободеру.⁹ Од истраживаних тумула нетакнути су били само они у Атеници, Милочају, Љуљацима и Глободеру.¹⁰ Тумули у Новом Пазару, Крушевици и Мрчајевцима су били веома оштећени подизањем цркве, земљаним радовима, односно због сахрањивања у средњем веку, док се из осталих тумула располаже случајним налазима, металним предметима или керамиком.¹¹

У погледу дистрибуције хумки Поморавље пружа следећу слику: највећи број некропола под тумулима налази се у басену Западне Мораве и оне су приближно равномерно распоређене у тој регији. У басену Јужне Мораве, пак, некропола под тумулима констатована је само на локалитету Ливаде у Тодоровцима код Лесковца.¹² У басену Велике Мораве, који је најбоље истражена регија у Поморављу, регистровано је на десетине насеља и „равних” гробова из свих периода трибалског развоја, није пронађен ни један тумул.

С обзиром да је испитан мали број хумки, не могу се утврдити неке специфичне карактеристике у њиховој конструкцији, изгледу гробова и

других објеката (спалишта, жртвеника), ритуалу сахрањивања. Хумке које су испитиване или са којих потичу случајни налази могу се релативно прецизно датовати, изузимајући оне у Обрвама.

ХУМКЕ ИЗ ПРОТОТРИБАЛСКОГ ПЕРИОДА

Хумке из прототрибалског периода (XIII–IX век пре н.е) регистроване су на локалитетима: Горело поље у Милочају и Пријеворско гробље у Пријевору.¹³ Керамика из уништених тумула у Новом Пазару указује да су оне коришћене за сахрањивање током целокупног развоја Трибала, почевши од најранијих фаза прототрибалског периода, закључно са почетном фазом трибалског периода (крај VI века пре н.е). На некрополи под тумулима Горело поље у Милочају испитана је једна хумка, висине нешто испод једног метра, у којој је пронађено пет гробова са спаљеним покојницима (пепео је стављен у урне).¹⁴ Урне су парафинског типа: благобиконичног облика са пластично наглашеним спојем конуса, у чијем се нивоу налазе вертикално бушне дршке. Постављене су на камене плоче и окружене прилозима, мањим посудама. У урне су, осим несагорелих људских костију, стављени и фрагменти посуда које су биле изложене ватри. Урне су биле поклопљене наопако окренутим судом. У центру хумке налазило се овално удубљење црно-црвене запечене основе, димензија 3,7 x 1,2 м, на чијем су једном делу нађене карбонизирани људске кости. Аутор ископавања сматра да ово удубљење представља спалиште. У тумулу су пронађени и мањи жртвеници, на којима је вршено спаљивање жртви. Керамика из овог тумула у Милочају типична је за фазу I/a прототрибалског периода. Из једног тумула на локалитету Пријеворско гробље у Пријевору, који је засечен трасом сеоског пута, потичу фрагменти већих керамичких посуда (урни?), које су украшене канелурама, у стилу керамике из прототрибалског периода I/б у Поморављу.¹⁵

ХУМКЕ ИЗ РАНОТРИБАЛСКОГ ПЕРИОДА

Ранотрибалске (VIII–VII век пре н.е) хумке регистроване су на локалитетима Петрова црква у Новом Пазару, Пријеворско гробље у Пријевору, Ивље у Глободеру и Ливаде у Тодоровцима.¹⁶ Да су се у хумкама у Новом Пазару налазили гробови из ранотрибалске фазе, указује керамика која има исте одлике као и керамика из ранотриб-

алског периода у басену Велике Мораве.¹⁷ На локалитету Ивље у Глободеру регистровано је пркео 20 хумки, од којих је истражена једна. Гроб из истражене хумке датован је у период Ха Ц, по Reineskeu, односно у млађу ранотрибалску фазу (II/б).¹⁸ Ово је најисточнија некропола до сада пронађена у басену Западне Мораве. Хумке са преостале две некрополе су датоване у овај период на основу случајних налаза, хумка из Пријевора на основу двопетљасте фибуле са ногом у облику беотског штита, тордираног торквеса са стањеним крајевима, гривне кружног пресека са крајевима који се преклапају (уз заравњене крајеве налази се метопа испуњена вертикално урезаним линијама) и листоликог гвозденог копља са наглашеним ребром.¹⁹ И хумка из Тодоровца опредељена је у ранотрибалски период на основу једног случајног налаза – торквеса са Т завршецима.²⁰

ХУМКЕ ИЗ ТРИБАЛСКОГ ПЕРИОДА

Хумке из трибалског периода (VI–IV век пре н.е) идентификоване су само у басену Западне Мораве, и то на локалитетима: Петрова црква у Новом Пазару, окућници Јована Петровића у Крушевици, Умке у Атеници, Гушавац у Мрчајевцима и Крчевина у Љуљацима.²¹ Резултати истраживања хумки у Новом Пазару, Крушевици, Атеници и Љуљацима су објављени.²² Сви ови гробови под хумкама потичу од краја VI до средине V века пре н.е. Најисточније хумке из трибалског периода су оне из Љуљака. У Мрчајевцима су испитане три веома оштећене хумке (хумке: 1, 2 и 3). У хумци 1 нађено је: 85 ћилибарских перли, углавном неправилног облика, дршка суда рађеног на витлу, делови гвозденог копља и фрагмент бронзане посуде (?). По прилозима, из најбогатије хумке, хумке 2 потиче: десетак ћилибарских перли неправилног облика, пехар рађен руком на тролисној нози, делови више пехара грчких форми рађених на грнчарском колу, плитка полулоптаста посуда рађена руком са хоризонтално постављеном дршком (као код киликса или скифоса), која је на ободу и дршци богато украшена, комад сребрне жице (фрагмент двојне игле?), стаклене перле са окцима и бронзана перла. У трећој хумци пронађен је велики брус од стеатита, стаклена перла и комади дебљег гвозденог лима (оплата дрвеног сандука?).²³ У једној хумци констатован је правоугаони простор прекривен великим облацима, који подсећа на сличну конструкцију у Атеници.²⁴

Трибалске хумке евидентирани су у свим деловима басена Западне Мораве, низводно од Овчарско-кабларске клисуре, у долини Западне

Мораве, у долини Ибра низводно од ушћа Рашке и у долини Рашке. Међу испитаним хумкама највећи број – осам потиче из трибалског периода. Из ранотрибалског периода је шест хумки, а из прототрибалског – три. Прототрибалске хумке су из зоне басена Западне Мораве ближе Овчарско-кабларској клисури, док су хумке из ранотрибалског и трибалског периода распоређене по читавом басену ове реке.

Хумке из трибалског периода много су богатије, по прилозима, него оне из старијих периода развоја Трибала (ранотрибалског и прототрибалског). Хумке из Новог Пазара, Крушевице и Атенице потичу из сразмерно кратког раздобља, од краја VI до средине V века пре н.е, а толико су богате скупоченим прилозима да су увршћене у категорију такозваних кнежевских гробова. Интересантно је, међутим, да су ове „кнежевске” хумке распоређене дуж западне трибалске границе, према Илирима. Занимљиво је да се хумке високих илирских достојанственика налазе у непосредној близини ових трибалских и да су, такође, распоређене дуж исте границе, али са њене супротне стране.²⁵ „Кнежевске” хумке се издвајају од осталих трибалских хумки не само по богатству скупочених прилога, већ и по величини, конструкцији, а неке, као на пример, кнежева хумка у Атеници садржавала је сложени, монументални, жртвеник или храм, који је служио у ритуалу сахрањивања.

У радовима посвећеним проблематици тумула у Поморављу више пажње је било посвећено конструкцији, прилозима и датовању него ритуалу сахрањивања и утврђивању њихове етничке припадности нити пак таквим питањима као што је дистрибуција кнежевских гробова с краја VI и почетка V века пре н.е или трагању за објашњењем због чега се ови тумули из раздобља XIII – V век пре н.е налазе углавном на територији на којој је сахрањивање под тумулима карактеристично за све претходне периоде металног доба (енеолит и бронзано доба).²⁶ Због малог броја испитаних тумула из прототрибалског и ранотрибалског периода, не може се много рећи о овим проблемима. Много више могућности за целовиту интерпретацију пружају тумули из трибалског периода.

Иако је број испитаних тумула из прототрибалског и ранотрибалског периода мали, археолошка грађа која је у њима пронађена указује да те хумке припадају Трибалима, из најстаријих периода њиховог развоја. Наиме, керамика, а и други налази, из тих тумула има блиске аналогije у керамици са истовремених трибалских насеља, и у долинама Западне Мораве и Јужне Мораве, и у другим деловима Балканског полуострва који су били насељени Трибалима (басен Велике Мораве, источна Србија, северозападна Бугарска, српско Подунавље). На пример, керамика из најстаријег периода трибалског развоја на овом

подручју има директне аналогije у канелованој керамици и оној парафинског типа која одликује прототрибалске периоде I/а и I/б у басену Велике Мораве.²⁷ Иста је ситуација и са керамиком из ранотрибалских тумула.

Резултати испитивања тумула из трибалског периода пружају много више информација у односу на хумке из ранијих периода трибалског развоја. Керамика рађена руком из ових тумула (Атенице, Мрчајеваца, Новог Пазара, Љуљака) има аналогije у керамици са трибалских насеља и некропола у долини Велике Мораве, области за коју се на основу историјских извора зна да је у VI и V веку сигурно припадала Трибалима.²⁸ И док керамика рађена руком из гробова под хумкама указује на етничку припадност сахрањених, као и то коме су припадале долине Рашке, Ибра (низводно од ушћа Рашке) и долина Западне Мораве, дистрибуција веома богатих хумки наговештава изузетно значајну улогу трибалских заједница дуж границе са Илирима, првенствено у заштити западне границе територије овог централнобалканског народа. Наиме, све до сада пронађене кнежевске хумке (Нови Пазар, Крушевица, Атеница) налазе се, не само покрај границе са Илирима, већ и у близини стратешки најзначајнијих места, важних за одбрану своје територије. Имајући у виду ове чињенице, изузетно богатство у тим хумкама повезано је, највероватније, са војном, односно граничарском улогом трибалских заједница на крајњем западу своје територије.

У прототрибалском и ранотрибалском периоду, граница између Трибала и Илира протезала се знатно западније од линије Маљен – Овчар – Каблар – Јелица – Чемерно – Радочело – Голија, чак се ширила и на леву обалу Лима (басен Поблаћнице).²⁹ Наиме, археолошки материјал, првенствено керамика са насеља у том делу западне Србије из раздобља XIII – VII век, има исте одлике као и керамика из Поморавља и осталих несумњиво трибалских подручја.³⁰ У VII веку пре н.е прекинут је живот на свим тим насељима и никада више није обновљен.³¹ Од VI века пре н.е. на том, некада трибалском подручју развијала се једна типична илирска култура, коју репрезентују гробови под хумкама, међу којима има и кнежевских, истовремених онима у најзападнијим деловима трибалске територије.³²

Очигледно да је илирски продор према истоку, који је за последицу имао трајно заузимање извесних трибалских територија у западној Србији, приморао Трибале да се војнички добро организују у тој новој граничној зони како би спречили даљи продор Илира према истоку. Извесно је, да су због своје нове улоге трибалске заједнице у долини Рашке, Ибра и у зони непосредно уз Овчарско-кабларску клисуру,

стекле извесне привилегије у расподели добара и да су се највиши друштвени слојеви (племенска, родовска и војна аристократија, свештенство) нагло обогатили, не само унутрашњом расподелом, већ и пљачком и трговином. Да је исти механизам друштвеног развоја трајао и са друге стране границе, код Илира, указују кнежевски гробови типа Пилатовићи, тик уз ту границу.³³ Богати гробни налази одликују и најисточније трибалске заједнице (Рогозен и други), у нешто каснијем раздобљу, што указује да су исти фактори одлучивали у друштвеном развоју, на целокупној трибалској територији, у њиховом последњем периоду развоја.

Бојна кола и оружје скитског типа из ових гробова на најзападнијем делу трибалске територије указују да је овај централнобалкански народ пратио и усвајао новине ратне технике, у којој су, у то време, у варварском свету предњачили Скити, како би се одбранили од непријатеља, чак када су те територије биле веома удаљене од тих занатских центара.³⁴ Свакако да су ове трибалске заједнице са претежно војном улогом искористиле свој положај најмоћније унутар шире заједнице. Највероватније да је свој привилегован статус овај друштвени слој желео да задржи чак и у условима када је престала непријатељска опасност са запада, што је свакако допринело унутрашњим тензијама како између појединих друштвених слојева тако и међу различитим деловима трибалске територије, оних дуж граница са онима у унутрашњости трибалске територије. Свакако да је и то допринело наглom опадању моћи, ових до скоро најпросперитетнијих трибалских заједница.

У Поморављу нису регистровани гробови из раздобља од средине V века пре н.е. до краја IV века пре н.е. било под хумкама, било „равни”, а трибалска насеља из истог раздобља су малобројна и сиромашна. Једино су у горњем току Јужне Мораве евидентирана утврђена насеља (и некрополе) из IV века пре н.е. која имају грчки карактер.³⁵ Могућно је, као што су Трибали према својим западним, илирским суседима своју границу, између осталог, обележили кнежевским гробовима под хумкама, да су, нешто касније, на сличан начин поступили и према својим далеко цивилизованијим и војнички опаснијим јужним суседима, подижући репрезентативна утврђења у грчком стилу, усвојивши, истовремено, и друге садржаје грчке културе. Несумњиво би то био крајњи резултат друштвене диференцијације трибалског друштва, који је започео у наведеном правцу још у VI веку пре н.е. увозом и имитацијом производа из грчког света (што је документовано у трибалским тумулима у басену Западне Мораве), а окончан, на трибалским територијама које су том свету географски најближе (горњи део басена Јужне Мораве), високим степеном хеленизације у IV веку пре н.е.

Може се закључити да су се, у време велике напетости у односима са Илирима, трибалске заједнице на крајњем западу своје територије највише развиле (што се јасно види на примеру кнежевских гробова). Касније, када је ова напетост смањена, ове трибалске заједнице несумњиво су изгубиле ранију улогу, а самим тим и своју војну и материјалну моћ. Нешто се слично догодило у непосредном западном суседству, код Илира, где је такође дошло до сличног ретроградног процеса. Много значајнију улогу добиле су оне области Трибала које су се налазиле у близини Македоније, грчких колонија на егејској трачкој обали, етнички сродних Меза и суседних трачких народа (Одриза и других), што потврђују оставе скупочених предмета у северозападној Бугарској или утврђења и некрополе хеленског типа у горњем току Јужне Мораве и Кумановској и Скопској котлини. Налази скупочених предмета попут оних из Рогозена и утврђења типа Кршевица сада обележавају контактну зону са најактивнијим суседима и другим ближим народима, као што су то раније, од краја VI до средине V века пре н.е, означавали кнежевски гробови на тада, за Трибале, најпроблематичнијој граници (са Илирима).

ЗАКЉУЧАК

1. Трибалски тумули у Поморављу регистровани су у целом басену Западне Мораве (низводно од Овчарско-кабларске клисуре) и у горњој половини басена Јужне Мораве и карактеришу све развојне периоде овог народа у тим деловима Поморавља.

2. Дистрибуција трибалских тумула у Поморављу указује на пресудну улогу локалних традиција у начину сахрањивања, будући да се хумке овог централнобалканског народа налазе искључиво на подручјима која су у енеолиту и бронзано доба окарактерисана истим начином сахрањивања.

3. У басену Велике Мораве и доњој половини басена Јужне Мораве нису регистроване хумке; ова врста гробова, иначе, није практикована у тим регијама ни у претходним периодима металног доба, у енеолиту и бронзано доба.

4. Тумули са богатим прилозима у Поморављу – такозване кнежевске хумке – одликују пограничну зону са Илирима.

5. Кнежевске хумке потичу из релативно кратког раздобља (крај VI и прва половина V века пре н.е), време након заузимања најзападнијих трибалских подручја (западно од Овчарско-кабларске клисуре) од стране Илира у VII или на почетку VI века пре н.е.

6. С обзиром на распоред, кнежевске хумке из поменутог раздобља могу се сматрати и својеврсним ознакама трибалске границе.

7. Извесно је да су кнежевске и ратничке хумке, осим као места за сахрану, служиле и као објекти за различите култне радње у циљу демор- тализације и деификације покојника, заштите од непријатеља и благо- стања своје заједнице, неговање војничког култа, на шта упућују прилози, жртвеници и остале конструкције у њима.

НАПОМЕНЕ

1. М. Стојић, „Гвоздено доба у басену Велике Мораве”, Београд – Светозарево, 1986, 100 – 103; Исти, *Early iron age in the Pomoravlje*, каталог изложбе, *Masters of Silver*, Београд, 1990, 89 – 100; Исти и група аутора, „Праисторијски метал Поморавља”, Београд, 1992, 11 – 12; Исти, *Etandue, chronologie et interpretation de la ceramique tremblee sur la Peninsule balkanique et la region danubienne moyenne*, *Banatica*, 12, Resita, 1993, 163 – 167; Исти, *Le bassin de la Morava entre 1200 et 700 avant J. C.*, Материјали међународног симпозијума *The early hallstatt period (1200 – 700 B.C.) in south-eastern Europe*, *Alba Iulia*, 1994, 219–227.

2. М. Стојић, *Early iron age in the Pomoravlje*, каталог изложбе *Господари сребра (Masters of Silver)*, Београд, 1992, 90; Исти, *Le bassin de la Morava entre 1200 et 700 avant J.C.*, Материјали међународног симпозијума, *Alba Iulia*, 1994, 226; Исти, „Басен Јужне Мораве у ранотрибалском периоду.” Симпозијум „Културе гвозденог доба југословенског Подунавља.” Београд, 1994, 91.

3. Ђ. Мано-Зиси – Љ. Поповић, „Нови Пазар, илирско-грчки налаз”, Београд, 1969; А. Јуришић, „Праисторијски слој Петрове цркве код Новог Пазара”, „Саопштења”, VIII, Београд, 1969, 35-50; М. Стојић, „Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре,” *Зборник радова Народог музеја, XXII – XXIII*, Чачак, 1993, 10–12; М. Ђукњић – Б. Јовановић, „Илирска кнежевска некропола у Атеници”, Чачак, 1966; Д. Срејовић – О. Вукадић, „Благо из Кршевице”, „Рашка баштина,” 3, Краљево, 1988, 7–13; Д. Срејовић, „Трибалски гробови у Љуљацима,” „Старинар,” XL–XLI, 1989/1990, Београд, 1991, 141–152; А. Палавестра, А. Vankoff, F. Winter, „Хумка из старијег гвозденог доба у Глободеру код Крушевца,” „Гласник,” 6, Београд, 1990, 84–91.

4. На подацима захваљујем се Лидији Никитовић, кустосу Народог музеја у Чачку и Вери Богосављевић, кустосу Народог музеја у Краљеву.

5. Из документације Завода за заштиту споменика културе из Краљева.

6. На подацима захваљујем се С. Станковићу, научном сараднику Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду.

7. Тумул је констатован приликом рекогносцирања Н. Тасића и Б. Јовановића, 1992.

8. Такви гробови карактеристични су за фазе Ia-b прототрибалског периода у басену Велике Мораве (Доње Штипље, Рајкинац и други).

9. Видети напомена 1.

10. Ibid.

11. Ibid.

12. С. Ерцеговић-Павловић – Д. Костић, „Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја”, Београд, 1988, 24.
13. Видети напомену 1.
14. Подци преузети из документације Обреније Вукадин, која се чува у Народном музеју у Краљеву.
15. Рекогносцирање Лидије Никитовић и аутора овог рада 1994.
16. Метални предмети на локалитету Пријеворско гробље у Пријевору пронађени су приликом скорашњих сахрана; А. Палавестра, А. Bankoff, F. Winter. Ibid: С. Ерцеговић-Павловић – Д. Костић.
17. М. Стојић, „Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре”, 10-12.
18. А. Палавестра, А. Bankoff, F. Winter, Ibid.
19. Материјал ми је познат из аутопсије.
20. С. Ерцеговић-Павловић – Д. Костић, Ibid.
21. Видети напомену 1.
22. Ibid.
23. Материјал ми је познат из аутопсије.
24. На податку се захваљујем Лидије Никитовић.
25. М. Зотовић, „Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије,” Београд, 1985, 88-100.
26. М. Лазић, „Топографија и типологија праисторијских тумула у Србији и Црној Гори,” Београд 1989.
27. М. Стојић, „Гвоздено доба у басену Велике Мораве”, Београд – Светозарево, 1986, 33-42, Т.И – В.
28. Ibid, 81-82, Т. XIII; Исти, „Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре”, 18-19; Т. II/1-4, 24-25; Х с р. IV, 49; F. Parazoglu, „Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba”, Sarajevo, 1969, 47-48.
29. М. Стојић, „Керамика са насеља из старијег гвозденог доба у западној Србији”, материјали симпозијума, у штампи.
30. Ibid.
31. Ibid.
32. М. Зотовић, Ibid. 8-100.
33. Ibid.
34. М. Ђукнић – Б. Јовановић, Ibid, 18, 29-30.
35. Др И. Микулчић – М. Јовановић, „Хеленистички опидум из Кршевице код Врања,” Врањски гласник, књ. IV, Врање, 1968, 355-372”.

TUMULI DES TRIBALLES DANS LES VALLÉES DE LA MORAVA DE L'OUEST ET DE LA MORAVA DU SUD

Les tumuli des Triballes dans le bassin de la Morava ont été enregistrés dans tout le bassin de la Morava de l'Ouest en aval du défilé d'Ovtchar-Kablar, ainsi que dans la partie haute du bassin de la Morava du Sud et ils caractérisent toutes les périodes de développement de ce peuple dans les parties susmentionnées du bassin de la Morava.

La distribution des tumuli des Triballes dans le bassin de la Morava révèle le rôle décisif des traditions locales quant au mode d'ensevelissement, étant donné que tous les tumuli de ce peuple du centre des Balkans se trouvent exclusivement sur les territoires qui, du néolithique tardif et à l'âge du bronze, pratiquaient le même mode d'ensevelissement.

Dans le bassin de la Morava et dans la partie basse de la Morava du Sud ce genre de tumuli n'a pas été enregistré; ce mode d'ensevelissement n'avait pas été pratiqué dans les périodes précédentes non plus, ni au néolithique tardif, ni à l'âge du bronze.

Les tumuli garnis de riches objets funéraires dans le bassin de la Morava, appelés tumuli princiers, sont caractéristiques de la zone située à la frontière des régions illyriennes.

Les tumuli princiers remontent à une époque relativement brève (fin du VI^e siècle et la première moitié du V^e avant notre ère), qui suivit l'occupation des régions les plus occidentales des Triballes (à l'ouest du défilé Ovtchar-Kablar) par les Illyriens au VII^e siècle ou au début du VI^e avant notre ère.

Étant donné leur distribution, les tumulus princiers de l'époque en question peuvent être considérés comme une sorte de signes marquant les frontières des Triballes.

Il est certain que les tumuli princiers et ceux des guerriers avaient servi non seulement de Tombes, mais aussi de lieux culturels ayant pour but la „démortalisation” et la déification du défunt, la protection contre l'ennemi, le bien-être de la communauté, la vénération des militaires. C'est ce qui est suggéré par les objets funéraires, les autels et autres constructions dans les tumuli.-

Milorad Stojić

Др РАСТКО ВАСИЋ

О ЕТНИЧКОЈ ПРИПАДНОСТИ КНЕЖЕВСКИХ ГРОБОВА У АТЕНИЦИ

Др РАСТКО ВАСИЋ
УУ ПНКО Београд
Археолошки институт САНУ

UDK 726.821 (497.11)

Говорити о етничкој припадности неког праисторијског налазишта сложено је и одговорно. Наиме, подаци коме су племену или народу припадали једно праисторијско насеље, гроб, суд или фибула, макар они потицали и из последњег миленија пре н.е, односно времена непосредно пре римских освајања, несигурни су и непрецизни и, мада има неких индиција на основу којих се о томе може расправљати и могу износити одређене претпоставке, само у веома малом броју случајева се могу те претпоставке прихватити са одређеном дозом сигурности. Када је реч о унутрашњости Балкана, нарочито централног балканског подручја, о чему ће овде бити говора, опрезност је посебно потребна, јер су извори, који нам стоје на располагању за ово разматрање, скромни и недовољни.

С једне стране, подаци античких писаца, који се односе на територију централног Балкана, шути су и несигурни, заснивају се делимично на старијим изворима, у чију веродостојност такође треба сумњати, тако да је слика коју ови фрагменти дају о племенима која су

живела у Србији или Војводини у протоисторији доста неодређена. Сдруге стране, археолошки споменици са овог простора са којима располажемо у овом тренутку, још увек су, опште узевши, малобројни и непотпуни за неко одређеније сагледавање свих група и појава; недостају често неки битни елементи за њихову потпуну идентификацију.

Кнежевски гробови у Атеници код Чачка представљају у том смислу посебан проблем, јер се по својим одликама издвајају у знатној мери од осталих налаза истог периода у ближој и даљој околини, односно не пружају основе за одлучније повезивање са неком већом и јаче израженом културном групом тога времена код које би се са више сигурности могло говорити о евентуалној етничкој припадности. Реч је о две хумке већих размера, једне са једним централним гробом, у којој је био сахрањен кнез, и друге са централним и периферним гробом, у којима су сахрањени кнегиња и њено дете, обе са сложеном каменом конструкцијом и сложеним погребним ритуалом спаљивања. Обе хумке су садржале богате прилоге, који су се састојали од накита, оружја, керамике, бронзаног посуђа, колске и коњске опреме, домаћег и страног порекла, на основу којих се датују у крај VI и почетак V века пре н.е.¹

У време када су били откривени, крајем педесетих година, атенички кнежеви су били проглашени за Илире, не као резултат неке детаљне и свеобухватне анализе њиховог могућег етничитета, него више као прихватање тадашњег тренда у нашој археологији који је све налазе и налазишта на западном и централном Балкану, од Трста до Солуна, проглашавао за илирске. У својој суштини, та тенденција није била негативна – она је имала за задатак да Илире врати из Европе, камо су у првој половини овог века одлутали, на Балкан, где заиста припадају.² Тек када је тај циљ остварен, било је могуће приступити детаљнијој анализи карактеристика појединих културних група и групација на западном и централном Балкану и утврђивати које су од њих илирске, које су то у мањој мери, а које су неилирске. То је чисто илирску територију на Балкану знатно смањило и свело на релативно уски појас од источне Босне до средње Албаније; у тим оквирима изражене су и озбиљне сумње у илирски карактер Атенице.

Међутим, док се данас у стручној литератури све мање говори и пише да су атенички кнежеви били угледне илирске поглавице, јављају се у последње време нова појединачна мишљења да Атеница припада Трибалима, великом и моћном племену које је, према античким изворима живело, у Моравској долини.³ Ова тврђења, базирана на једном броју елемената у материјалној култури, без свеобухватне анализе свих података, чине нам се несигурна, недовољно документована и у најмању

руку преурањена. Има се утисак као да по сваку цену атенички кнежеви морају имати неку етничку ознаку; као да археолошка наука не може и не сме да каже да још увек недостају подаци за њихово ближе етничко опредељење, да се чекају нови налази и нова открића, да треба бити стрпљив, најзад, да ова генерација археолога не мора да да све одговоре на питања која се постављају. Археологија је постала вечита наука, она ће трајати и сутра и прекосутра, и нема потребе журити и поводити се за тренутним климама у њој и изван ње. Новим генерацијама треба омогућити да, на основу наших, каткада и скромних резултата, иду напред, а не да на бази нових открића буду приморане да побијају наше закључке и крећу опет од самог почетка.

У том смислу треба схватити и ова разматрања о етничкој припадности кнежевске некрополе у Атеници.

Антички извори не говоре ништа о чачанском подручју у другој половини VI и првој половини V века када се датује атеничка некропола. Они говоре уопште веома мало о северном делу централног Балкана у то време – Херодот (IV, 49) помиње у V веку пре н.е. трибалску равницу, која се обично идентификује са долином Велике Мораве, док Страбон (VII, 5,11) каже да су Аутаријати, некада највеће и најмоћније илирско племе, дуго ратовали са Ардијејима око сланих извора и коначно их победили, и да су у једном тренутку победили Трибале и завладали и другим Трачанима и Илирима, податак који би могао да се односи на овај временски период. О овим подацима је у последње време највише писала и коментарисала их Фанула Папазоглу, која је дошла до закључка да се територија Аутаријата налазила око реке Таре и пружала на исток готово до долине Мораве.⁴ Она је, такође, претпоставила, следећи у томе мишљења једног броја археолога, да би се гласиначка културна група старијег гвозденог доба, распрострањена у источној Босни, на гласиначкој висоравни, у југозападној Србији, око Ужица и Прибоја, и у северној Црној Гори око Пљеваља, могла повезати са Аутаријатима.⁵ Без обзира што она победу Аутаријата над Трибалима датује после Александровог похода на Трибале 335 година пре н.е, што не би никако одговарало подацима о развоју и пропадању гласиначке културне групе која свој врхунац доживљава почетком V века, потом слаби, а од средине IV века више и не постоји – односно, ако би се гласиначка група идентификовала са Аутаријатима, њихова победа над Трибалима би се морала датовати негде у прву половину V века пре н.е.⁶ – важно је истаћи да на карти на крају књиге територија распрострањења племена Аутаријата обухвата и чачанску област. Овај закључак, заснован је добрим делом на комбиновању веома штурних писаних извора са археолошким матери-

јалом, који у суштини у овом случају једини може да пружи одређене податке.

Шта се може рећи на основу ових археолошких остатака?

Сложени погребни ритуал не пружа сигурне паралеле у ближој околини о сличном поступку приликом сахране. Истраживања у Мрчајевцима недалеко од Чачка открила су хумке са спаљеним гробовима и каменим конструкцијама, које би се могле евентуално повезати са Атеницом. Покретни инвентар – керамика, ћилибарске перле и ретки метални предмети не говоре много, али како та истраживања нису још објављена, није могуће о њима судити пре дефинитивног публиковања.⁷ Спаљивање под хумкама је у то време било распрострањеније на централном Балкану од полагања покојника у земљу, нарочито код богатијег слоја становништва, по чему се Атеница уклапа у опште одлике начина сахрањивања у том периоду.⁸

Покретни налази пружају паралеле различите врсте.

Керамика, нађена у кнежевој хумци, састоји се од фрагмената крчага са канелованим трбухом и здела са фасетираним ободом, рађеним руком, и једне грчке ојнохое са хоризонталним бојеним тракама.⁹ М. Стојић доводи у везу један конични обод из Атенице са крчазима са тролисном основом, познатим из групе Рача – Љуљаци даље на истоку, који би били хронолошки млађи, али те паралеле постоје и у крчагу из Криве Реке код Чајетине на западу који би атеничком материјалу хронолошки био можда ближи.¹⁰

Бронзано посуђе, сачувано у фрагментима, ободи, стопе и дршке, могуће од кратера са ваљкастим дршкама, хидрија или басена, импортовано је са југа, највероватније преко северне Албаније и западне Македоније, како би говориле паралеле у Пелагонији, Требеништу и Новом Пазару.¹¹

Накита у правом смислу у гробовима има мало. Огрлице од златних салталеона и биконичних перли¹², ћилибарских перли, обрађених и необрађених и зрна од стакла и стаклене пасте треба везати за утицаје са југа, о чему најјасније говоре ћилибарске перле чији сви облици имају паралеле у Новом Пазару, где су, такође, допремљене из јужне Италије.¹³ Нађена је и једна сребрна лучна фибула са правоугаоном ногом и коничним завршетком на горњем делу стопе која има директне паралеле у Новом Пазару, одакле је највероватније стигла¹⁴. Овај недостатак фибула у Атеници је више него зачуђујући, посебно када се има у виду да је у Новом Пазару нађено 17,¹⁵ а у кнегињином гробу у Пилатовићима најмање 14 фибула¹⁶, док се на југу и истоку у богатим женским гробовима тога и нешто ранијег доба такође јавља више пари фибула

заједно – у гробу 1 у Карагачу – 12,¹⁷ у Новом Селу код Беле Паланке – шест¹⁸, у Дебнову у Бугарској – шест фибула¹⁹. Већи број плочица и аплика од злата и сребра, највећим делом украса за одело, потиче из Грчке или јужне Италије, или су начињене под јужним утицајима – плочице у облику палмете и вепра сигурно су импорт, сличан вепар је нађен у Заграђу на Гласинцу²⁰, док су различити геометријски облици могли да буду начињени на лицу места или донети из Новог Пазара, где су, такође, нађени у великом броју.²¹ Златне пчеле су, такође, начињене под утицајима са југа²² – занимљиво је да се у кнегињином гробу у Пилатовићима јавља фрагмент наребрене златне аплика, највероватније део такве пчеле.²³ Пресавијене плочице од златног лима такође имају паралеле у кнежевској хумци у Пилатовићима²⁴, док златна и сребрна дугмад, нека искуцана по ободу, имају аналогије у Љуљацима и Пећкој бањи.²⁵ У накит би на неки начин спадала и коштана кутија са рељефним представама борбе лава и јелена етрурског порекла, која је највероватније са Јадрана допремљена до Атенице.²⁶ Бронзани троугаони привесак са алком на врху има паралелу у Брезју, на Гласинцу,²⁷ а привесци или делови неког предмета у облику птичјих глава имају аналогије у Заграђу на Гласинцу, мада се мотив везује више за централни него за западни Балкан.²⁸

Оружје се састоји од фрагментованих мачева, копаља, бронзаних тробридних стрелица и два умба од штитова. За коштану дршку мача са врхом у облику главе грифона (?) нису ми познате паралеле – овај мач је вероватно био једносекли какви су познати са истока из долине Мораве, у Мајуру, обала Лугомира,²⁹ као и са запада из Узића код Ужица.³⁰ Остаци двосеклих мачева са канијама потицали би можда од грчких крстастих мачева, какви се јављају у унутрашњости Балкана,³¹ док је сличан случај са умбоима штитова какви су познати из Доње Долине, са Гласинца, из Читлука и Врлазија. Ромаје, Криве Реке и Љуљака.³² Скитске тробридне стрелице се јављају у већој мери у то време у западној и централној Србији, како у Пилатовићима, тако и у долини Мораве (Остриковац, Ђовдин).³³

Сахрана на колима у обе атеничке хумке је усамљена појава за сада на централном Балкану у то време. Чињеница да су кола нађена у обе хумке, показује да је њихова употреба у погребном ритуалу била устаљена пракса, а не тренутни хит прихваћен са стране. Најближе паралеле за овакве сахране су познате из Мађарске из Сент Векерзуга³⁴. Недавно откривена гробница са колима и коњима у Бразди код Скопља могла би бити истовремена или нешто млађа од атеничке.³⁵ У Атеници се уз кола јављају и трензе типа Векерзуг, које су биле распрострањене у

Панонији и источним Алпима и код нас су познате из западне Србије, и то, поред Атенице, из Бадовинаца и Ражане.³⁶

Овај кратак преглед покретног материјала у Атеници показује да се паралеле за поједине облике налазе на истоку све до долине Мораве, као и на западу, у Новом Пазару и Пилатовићима, па и на Гласинцу. Оне, међутим, нису тако изразите и пресудне, своде се на поједине облике или импортоване комаде, па се само на основу њих атенички кнежеви не би могли повезати нити са гласиначком културном групом, нити са културним групама које су у то време егзистирале у долини Мораве. Читав низ елемената указује на специфичности атеничких гробова у односу на суседне налазе. Од суседних налазишта са Атеницом би могле да се доведу у везу једино горе поменуте хумке у Мрчајевцима. Ако би се то показало као тачно, што ће публиковање овог материјала, као и будућа истраживања ове области потврдити или порећи, могло би се говорити, уз све потребне резерве, о постојању једне мање културне групе на простору између Чачка и Краљева негде у првој половини V века пре н.е. Она се не би могла идентификовати са Аутаријатима, јер постоје битне разлике између ових налаза и археолошког материјала из околине Ужица, Прибоја и Косјерића. Она се не би могла идентификовати ни са Трибалима, јер не показује никакве паралеле са археолошким материјалом из источне Србије и северозападне Бугарске, трибалске територије *par excellence* у то време. Да ли су Трибали у то време били у долини Велике Мораве и које би биле њихове карактеристике, није јасно, јер су археолошки остаци из тога доба скромни и неуверљиви да би се на основу њих могло говорити о одређеној културној групи. Керамичке форме су неодређене, а метал показује више везу са западом него са истоком.³⁷

С друге стране, велики број паралела у импортованим предметима између Новог Пазара и Атенице, вероватноћа да је највећи број ових комада из Новог Пазара стигао у Атеницу, појава једне новопазарске фибуле у Атеници у неодговарајућем накитном контексту, говорили би о пријатељским односима две кнежевске породице, односно могућем приклањању атеничког кнеза или његове супруге после мужевљеве смрти моћном аутаријатском савезу, који је обухватао и неаутаријатска племена и групе, о чему је говорила Фанула Палазоглу.³⁸ У том случају културна група, коју смо са највећим опрезом горе издвојили, могла би бити једна од група међу „другим Илирима и Трачанима, којима су Аутаријати завладали”, како каже Страбон, обухватајући, недовољно упућен, овим именима и нека од неилирских и нетрачких племена која су живела између Илира и Трачана и које данашња наука назива Дако-Мизијцима.

НАПОМЕНЕ

1. M. Đuknić/B. Jovanović, Illyrian Princely Necropolis at Atenica, Arch. Jug. VI, 1965, 1-25; исти, „Илирска кнежевска некропола у Атеници”, Чачак, 1966; исти, Illyrian Princely Tombs in Western Serbia, Archaeology 19, 1966, 43-51.
2. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Iliru u praistoriji, Sarajevo, 1964; али такође, A. Benac, „O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji“, у: Praistorija jugoslavenskih zemalja (даље у тексту PJZ), V. Željezno doba, Sarajevo, 1987, 737-802. Аутор ових редова није такође могао да избегне овакав приступ етничким питањима у протоисторији па је у својим млађаним данима написао чланак о скулптури из Незакција у Истри и јаподским урнама под насловом „Појава велике камене пластике код Илира”, Жива Антика 15/1, 1965, 149-162.
3. M. Stojić, Les tombes des Triballes dans le bassin de la Morava et la partie serbe du bassin du Danube au cours du dernier quart du Vleme et de la première moitié du Veme siècle avant J.C., Acta musei napocensis 32, I, 1995, 303-312.
4. F. Papazoglu, „Srednjoevropska plemena u predrimsko doba,“ Sarajevo, 1969, 71 sqq.
5. Ibid., 83 sq.; уп. М. Гарашанин, „Налаз првог гвозденог доба из Мраморца и проблем Илира у Србији”, Музеји, 2, 1949, 126-136; В. Ћовић, „O izvorima za istoriju Autarijata, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja, V, 1967, 103-122.
6. F. Papazoglu, op. cit. (нап. 4), 81; уп. М. Гарашанин, Land und Volk der Triballen, Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, Sarajevo, 1991, 100.
7. Уп. М. Stojić, op. cit. (нап. 3), 305.
8. А. Палавестра, „Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на Централном Балкану,“ Београд, 1984, 29 sqq.
9. М. Паровић претпоставља да ојнохоја потиче са Халкидика, в. М. Паровић-Пешикан, „Ојнохоја из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашњости Балкана”, Старинар, НС, 39, 1988, 56.
10. М. Стојић, „Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре,“ Зборник радова Народног музеја, Чачак, 22/23, 1993, 9; М. Зотовић, „Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба Западне Србије”, Титово Ужице/Београд, 1985, 70, Т. 18.6.
11. Ђ. Мано-Зиси/Љ. Поповић, „Нови Пазар Илирско-грчки налаз”, Београд, 1969, Т. III-VI; R. Vasić, u: PJZ V, „Željezno doba”, 1987, Т. 75, 2.3.
12. Слична, но нешто млађа огрлица од златних салталеона и биконичних перли нађена је у једном гробу из 5. века пре н.е. у Сремској Митровици, J. Brunšmid, „Prehistorijski predmeti iz srijemske županije”, Vjesnik Hr. Arh. dr. VI, 1902, 73-77, sl. 36.
13. Ђ. Мано-Зиси/Љ. Поповић, op. cit. (нап. 11), Т. IX-XIII, XXXI-XXXIV.
14. Ibid., Т. XXIX.
15. Ibid., Т. XXVII, XXIX, XXX. У гробници је откривено, поред четири златне и пет сребрних фибула са правоугаоном ногом и четири гласиначке фибуле са издуженом троугаоном ногом, и четири носача, два мања и два већа, за фибуле, вероватно наочарасте. На овом податку захваљујем колегиници Татјани Цвијетићанин.
16. М. Зотовић, op. cit. (нап. 10) 90, помиње 10 фибула док је у инвентару наведено 14. У музеју је идентификовано свих 14 фибула али је могуће да се још најмање две крију међу комадима кородиране бронзе.
17. D. Srejšović, Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians, Balcanica IV, 1973, 55, Т. IV/V.
18. R. Vasić, u: PJZ V, „Željezno doba”, 1987, Т. 69, 1-3.5.
19. A. Milčev, Mohyla pri obci Debnevo, Trojansko, Slovenska archeologia VI, 1958, 99-108.
20. В. Ћовић, у: PJZ V, Željezno doba, 1987, Т. 64, 1.
21. Ђ. Мано-Зиси/Љ. Поповић, op. cit. (нап. 11), Т. XXIII, XXIV, XXXVII.

22. Уп. Р. Jacobsthal, *Greek Pins and their connexions with Europe and Asia*, Oxford 1956, 73-75.
23. Музеј Ужице, непубликовано.
24. М. Зотовић, *op. cit.* (нап. 10), 96.
25. Д. Срејовић, „Трибалски гробови у Љуљацима”, *Старинар*, НС, 40/41, 1989/90, 145 Т. I, 1, 6-8; „Господари сребра. Гвоздено доба на тлу Србије”, Народни музеј Београд, 1990, Нр. 137/12.
26. Р. Васић, „Прилози проучавању Атенице”, *Зборник радова Народног музеја, Чачак*, XVI, 1986, 10 sqq.
27. А. Венас/В. Čović, „Glasinac 2“, *Sarajevo* 1957, Т. 24, 8.
28. Р. Васић, *op. cit.* (нап. 26), 8 sq. „За Заграђе”, В. Čović, у: *PJZ V*, „Željezno doba”, 1987, Т. 64,2.
29. М. Стојић, „Налазишта Басараби културе у околини Светозарева”, *Старинар*, НС, 30, 1979, Сл. 12.
30. R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford 1977, Т. 28, 11.
31. R. Vasić, „Prilog proučavanju grčkog oružja u Jugoslaviji”, *Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo XX/18*, 1982, 15 sqq.
32. *Ibid.*, 14; Д. Срејовић, *op. cit.* (нап. 25), Т. II, 1.
33. М. Зотовић, *op. cit.* (нап. 10), Т. 32,4; „Праисторијски метал Поморавља”, Београд, 1992, Нр. 47 (Ђовдин). Стрелице из Остриковца нису публиковане.
34. M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes Vekerzug*, *Acta Arch. Ac. Scient. Hung.* II, 1952, 143 sqq.
35. Г. Микулчић, „Жданец”, Скопје, 1990. Раноантичко погребување, *Mac. Acta Arch.* 12, 1991, 183 sqq. Гробне целине са овог локалитета нису сачуване, сам материјал се датује у 5. и у 4. век пре н.е. Облик трензи показује сличности са трензама у Бугарској и Румунији од 6. до почетка 4. века. Уп. W. M. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, *PBF XVI*, 4, 1988, Т. 14,99; 15, 103; 16,108; 17, 117.
36. В. Трбуховић, *Арх. Преглед* 14, 1972, 165 sq. Т. 54. (Бадовинци). Фрагмент из Ражане није публикован, Муз. Ужице, Инв. нр. 707.
37. М. Стојић, *op. cit.* (нап. 10), 18 sq. говори о пехару са тролисном основом, нађеном у више примерака у Љуљацима, Рачи и Пећинама код Костолца, као карактеристичном трибалском облику 5. и 4. века пре н.е. Његова објашњења о континуитету овог облика кроз више векова као традиционалног трибалског предмета не чине се, међутим, убедљива. Пре би се рекло да је ова необична форма настала невестим подражавањем страних металних судова од стране домаћих занатлија. Што се тиче метала, сви облици који се јављају у Моравској долини у V. и IV. веку потичу са запада или југа – гласиначке фибуле са издуженом троугаоном ногом, лучне фибуле са правоугаоном ногом, чертоза фибуле, шарнирске фибуле, двојне игле итд.
38. F. Parazoglu, *op. cit.* (нап. 4), 85.

A PROPOS DE L'APPARTENANCE ETHNIQUE DES TOMBEAUX
PRINCIERS D'ATENITZA

Parler de l'appartenance ethnique d'un site protohistorique est chose délicate et lourde de responsabilité. En effet, les informations selon lesquelles une agglomération, un tombeau, un récipient ou une fibule protohistorique appartiendraient à telle ou telle tribu ou bien à tel ou tel peuple, même s'il s'agissait du dernier millénaire avant notre ère, c'est-à-dire de l'époque précédant immédiatement les invasions romaines, sont peu sûres et imprécises, si bien que, malgré certains indices qui permettent d'en discuter et qui autorisent certaines suppositions, ce n'est que dans un nombre très restreint de cas que l'on peut adopter ces hypothèses avec une certaine dose de certitude. Quand il s'agit des Balkans, dont surtout sa partie centrale, celle qui fait l'objet du présent exposé, la prudence est particulièrement nécessaire, du fait que les sources dont on dispose sont fort modestes et insuffisantes.

D'un côté, les renseignements fournis par des auteurs de l'Antiquité sur les territoires situés dans la partie centrale des Balkans sont maigres et peu sûrs, étant fondés partiellement sur des sources encore plus anciennes, sujettes également à caution, si bien que l'image offerte par ces fragments sur les tribus peuplant dans la protohistoire les territoires de la Serbie et de la Voïvodine actuelles est assez vague. D'un autre côté, les monuments archéologiques mis au jour sur les territoires en question sont en général peu nombreux et incomplets pour permettre de considérer sous tous les aspects les différents groupes et phénomènes; c'est souvent le défaut d'éléments essentiels qui empêche leur identification exacte.

Les tombeaux princiers d'Atenitza, village situé près de Tchatchak, posent dans ce sens un problème particulier, étant donné que leurs caractéristiques diffèrent dans une large mesure de celles de tous les tombeaux mis au jour dans les environs immédiats et éloignés, de sorte qu'ils ne fournissent pas les fondements nécessaires qui permettraient de les relier, avec plus ou moins de certitude, à un groupe culturel plus ou moins important et distinct de l'époque, ce qui nous autoriserait à parler d'une appartenance ethnique éventuelle des tombeaux en question.

Les sources antiques ne disent rien de la région de Tchatchak dans la seconde moitié du VI^e siècle avant notre ère et dans la première moitié du V^e, époque où l'on situe la nécropole d'Atenitza. Elles parlent, en général, très peu du nord de la partie centrale des Balkans de cette période: Hérodote /IV, 49/ mentionne au V^e siècle avant notre ère la plaine des Triballes que l'on identifie le plus souvent à la vallée de la grande Morava, tandis que Strabon /VII, 5, 11/ dit que les Autoriates, autrefois la plus grande et la plus puissante des tribus illyriennes, menèrent de longues guerres contre les Ardiéens en vue de s'emparer des marais salants, pour finir par les vaincre et que, à un certain moment, ils l'emportèrent sur les Triballes et soumirent à leur loi d'autres Illyriens et Thraces aussi. – information qui pourrait se rapporter à cette période. Ces derniers temps ces informations ont fait surtout l'objet de traités et de commentaires de Fanula Papazoglu, qui a fini par conclure que le territoire occupé par les Autoriates se trouvait dans le bassin de la Tara et atteignait à l'est les bords de la vallée de la Morava. En adoptant l'opinion d'un certain nombre d'archéologues, elle a supposé à son tour, que le groupe culturel de Glasinatz, de l'âge du fer supérieur, répandu dans l'Est de la Bosnie, sur le plateau de Glasinatz, dans le Sud-Ouest de la Serbie, autour d'Onjité et de Priboï, ainsi que dans le Nord du Monténégro, autour de Plevlia, pourrait être relié aux Autoriates. Abstraction faite du fait que Fanula Papazoglu situe la victoire des Autoriates sur les Triballes après l'invasion d'Alexandre contre les Triballes en 335 avant notre ère, ce qui ne correspondrait nullement aux informations sur le développement et la décadence du groupe culturel de Glasinatz, qui atteignit son apogée au début du V^e siècle, pour décliner ensuite et disparaître vers le milieu du IV^e, ce qui imposerait la conclusion que – si le groupe de Glasinatz était identifié aux Autoriates, – la victoire de ceux-ci sur les Triballes devrait être située dans la première moitié du V^e siècle avant notre ère. – il importe de souligner que sur la carte des Balkans, figurant en fin du livre de l'auteur en question, le territoire habité par les Autoriates comprend aussi la région de Tchatchak. Cette conclusion est fondée pour une bonne part sur une combinaison de très maigres sources écrites et des documents archéologiques qui, dans le présent cas, sont en réalité les seuls à pouvoir fournir des informations plus ou moins sûres.

Un regard rapide sur les objets mis au jour à Atenitza montre que certains analogues se retrouvent à l'est, jusqu'à la vallée de la Morava, à l'ouest, dans le Sud-Ouest de la Serbie, à Novi Pazar, ainsi qu'à Pilatovitz et jusque dans l'est de la Bosnie, à Glassinatz. Cependant, ces analogues qui ne sont ni suffisamment nets ni décisifs, se réduisent à certaines formes ou à des pièces importées, si bien qu'en se fondant uniquement sur celles-ci il ne serait pas possible de relier les princes d'Aténitza au groupe culturel de Glassinatz, pas plus qu'aux groupes culturels qui, à l'époque, existaient dans la vallée de la Morava. Toute une culture de Glassinatz, pas plus qu'aux groupes culturels qui, à l'époque, existaient dans la vallée de la Morava. Toute une série d'éléments témoigne des caractéristiques spécifiques des tombeaux d'Aténitza par rapport à ceux des environs. Seuls les tertres du village voisin de Mrtchafevthi pourraient être reliés au site d'Aténitza, mais les résultats des fouilles effectuées à Mrtchafevtzi n'ont pas encore été publiés. Si ces analogues se révélaient exacts – ce que la publication des résultats susmentionnés et les fouilles archéologiques ultérieures dans cette région confirmeront ou nieront, on pourrait parler, sous toute réserve, de l'existence, dans la première moitié du V^e siècle avant notre ère, d'un micro-groupe culturel sur le territoire s'étendant entre Tchatchak et Kraliévo. Il ne pourrait pas être identifié aux Autoriates, étant donné des différences essentielles que l'on a constatées entre les objets archéologiques du site d'Aténitza et ceux qui ont été mis au jour dans les environs d'Oujitzé, Priboï et Kossiéritch. Il ne pourrait pas être identifié aux Triballes non plus, car il ne comporte aucun analogue avec les documents archéologiques de l'Est de la Serbie et du Nord-Ouest de la Bulgarie, qui étaient, à l'époque, les territoires des Triballes par excellence.

Un grand nombre d'analogues parmi les objets importés qui furent découverts à Novi Pazar et à Atenitza, la probabilité que c'est de Novi Pazar que la plupart de ces objets arrivèrent de Novi Pazar à Atenitza, l'apparition d'une fibule de Novi Pazar dans une parure de bijoux d'Aténitza, qui y détonnait, pourraient témoigner des rapports d'amitié entre deux familles princières, c'est-à-dire d'une sorte d'adhésion involontaire du prince d'Aténitza ou de la veuve de celui-ci à la puissante alliance dirigée par les Autoriates et qui englobait aussi des tribus et des groupes d'autres ethnies, – possibilité mentionnée par Fanula Papazoglu. Dans ce cas, le groupe que nous avons dégagé ci-dessus avec la plus grande prudence pourrait être un des groupes parmi „d'autres Illyriens et Thraces envahis par les Autoriates”, d'après ce que dit Strabon qui, insuffisamment informé, désignait par ces appellations des tribus qui ne faisaient pas partie de celles des Illyriens, pas plus que de celles des Thraces et qui peuplaient les territoires situés entre les Illyriens et les Thraces. La science actuelle les appelle Daco-Mésiens.

Rastko Vasić

ЛИДИЈА НИКИТОВИЋ

**НЕОЛИТСКИ ЛОКАЛИТЕТ ПОЉЧИНЕ
У ОСТРИ КОД ЧАЧКА**

ЛИДИЈА НИКИТОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 911.373 (497.11)

Потес Пољчине налази се у атару села Остре, који је лоциран на обронцима планине Острице. Локалитет, који је добио назив према потесу, налази се на пространој благој падини која се терасасто завршава изнад леве обале потока Солинац. На релативно великој површини, од око 10 ха, налази се неолитски материјал у неједнаком интензитету. Нешто јача концентрација површинских налаза – комада лепа, керамике и литичких артефаката запажа се на неколико десетина метара од обала овог потока.

Археолошка сондажна истраживања извршена су 1983. године, а резултати су дати у форми краћег извештаја.¹ С обзиром на велику површину распрострањања материјала, циљ истраживања је био да се делимично сагледају границе, као и да се региструје основна стратиграфија, као и хронологија налазишта. Постављено је шест мањих међусобно удаљених сонди (45м²) и том приликом омеђена је јужна и делимично северна граница. Према западу локалитет се ширио до обала

Солиначког потока, док је према истоку ситуација остала недефинисана. Стратиграфска слика зависила је од места лоцирања ископа. Сасвим скромни резултати добијени су у крајњој северној и јужној сонди, које су међусобно удаљене 240 м. Културни слој, који се од површине спуштао до 0,60 м релативне дубине, садржавао је малобројне фрагменте углавном грубе керамике и комаде горелог кућног лепа. Ситуација између ове две крајње тачке је нешто повољнија. У четири постављене сонде регистрован је културни стратум дебљине 1,10 м, али је археолошки материјал и на овом простору доста оскудан. Први културни слој, кога карактерише црна смоница, пратио се до просечне дубине 0,60 м. Присуство комада горелог кућног лепа у ораници указује да је најмлађе насеље у Пољчинама страдало у пожару, а у новије време потпуно девастирано пољопривредним радовима.

Други стратиграфски слој презентује тамно мрка иласта земља (од 0,60 м до 1,10 м релативне дубине), такође оскудна налазима (Т. V). Током ископавања спорадично су налажени и фрагменти керамике старчевачке провинијенције, што упућује на постојање насеља у току средњег неолита, али овом приликом конкретни културни слој ове групе није регистрован у оквиру постављених ископа. Појава ове керамичке врсте на различитим дубинама била је резултат специфичног начина култивисања тла.²

Једна архитектонска целина регистрована је у најстаријем хоризонту насеља. То је објект правилног елипсоидног облика, очуваног промера 1,90 м, који је делом залазио под профиле (Т. IV, сл. 1.). Укопан је од нивоа здравице до дубине 0,70 м, тако да је дно у односу на садашњу нивелету терена било на два метра релативне дубине. Бочне стране јаме биле су конкавно укопане док је само дно благо улегнуто. У централном делу евидентиран је отисак стуба, а слична ситуација забележена је на источном делу укопа. Овај податак указује да, уз релативно правилан облик и брижљиву израду, ову целину можемо одредити у полуземуницу, као један од видова привременог стана. На истраженом делу није регистровано огњиште, али мања површина са сивом глином на централном простору може се тумачити као фрагментарно очуван подни набој.

Полуземуница је била испуњена тамно-мрко растреситом земљом са типично јамским садржајем: фрагментима керамике, животињских костима и комадима лепа. У профилу запажају се две фазе испуне, али без хронолошких разлика у материјалу. Евидентирана керамика припада винчанској култури, њеној почетној фази, али је регистровано и неколико старчевачких фрагмената.

АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ

Археолошки налази, регистровани током ових ископавања, састоје се углавном од керамике, коју карактерише изразита фрагментарност и оштећења површине, што је онемогућило сваку реконструкцију, па и препознавање основног типа суда.

Литички налази презентовани су уобичајеним инвентаром: ламеларним ножићима, стругачима на сечиву, нуклеусима различите фазе искоришћености, као и одбицима (Т. I, сл. 7 и Т. II сл. 1). Као сировина коришћени су различити варијетети кварца и нешто опала.

У првом културном слоју, који карактерише црна смоница, већина керамике припада судовима грубе фактуре, која садржи каменчиће веће или мање гранулације. Површина ових фрагмената доста је оштећена, а рађене су углавном у сивој и сиво мркој факури. Керамика која би спадала у групу финије малобројна је и углавном се своди на фрагменте биконичних или коничних здела (Т. I сл. 1, 2). Појава тањира са задебљалим ободом и попречним канелурама (Т. I сл. 3) упућује на градачку фазу, док је оштећена полигонална глава статуете карактеристична за фазу Винча Ц. Стилским особинама, иако скромне израде, овај налаз упоређује се са познатом статуетом „Lady of Vinča” (са коте 4,3 м)³. У овом слоју на различитим дубинама евидентиран је и хронолошки старији материјал: делови судова барботиниране површине, као и фрагмент са косо постављеним убодима, који се везује за саме почетке винчанске културе,⁴ (Т. I сл. 6). Такође, релативно плитко, регистрована је и мања антропоморфна фигурина (Т. I сл. 5), рађена у маниру нерашчлањених старчевачких статуета.⁵

Други културни слој, који је лежао на здравици, није дао ништа бројнији, ни боље очуван, материјал. И у њему преовладавају делови већих посуда и испране површине, са ретко очуваним канелованим барботином или неком другом орнаменталном техником (Т. II сл. 2). Део трбуха већег суда са каменчићима у факури и пластично моделованом дршком (Т. II сл. 4) мрко-црвене боје можда припада старчевачкој култури. Фрагмент зделе, са мањом зооморфном дршком, на ободу, близак је налазу из земунице М у Винчи.⁶

Керамика из полуземунице такође је фрагментарно очувана, али је доста разноврснија. За ову целину индиковане су углавном четири групе налаза:

– неколико фрагмената већих судова заобљеног или биконичног реципијента винчанске фактуре, чија је површина прекривена канелованим барботином (Т. II сл. 5), или са утиском нокта испод обода (Т. II сл. 6);

- здела заобљеног реципијента, fine фактуре, црвенкасто-мрке боје, чија овална аплика указује на утицај старчевачког стила (Т II сл. 8);
- права рановинчанска керамика: биконична здела заобљеног рамена и цилиндричног врата (Т III сл. 2), као и здела оштрог „serrated” профила са појачаним раменом (Т III сл. 1). Обе су рађене у финој тамно-сивој фактури. Регистрован је фрагмент полихромне керамике црно-наранџасте површине (Т III сл. 6). Орнаменталне технике заступљене су финим косим канелурама, косим урезима у комбинацији убода или отиска нокта (Т III сл. 3.5), viseћим троугловима са убадањем (Т III сл. 4), као и системом тачкастих убода који прате урезану линију (Т II сл. 7). Већина наведених примерака има паралеле са хоризонтом земунца у Винчи?;
- неколико фрагмената праве старчевачке робе са плевом у фактури црвене глчане површине или мрке порозне структуре (Т III сл. 8, 9).

ЗАКЉУЧАК

На основу изнетих резултата може се рећи да је ово најстарији локалитет винчанске културе у чачанском крају са релативно дугим трајањем. Повољна микролокација резултирала је хоризонталним распрострањањем насеља, па је стога вертикална стратиграфија у истраженом делу слабије изражена. На овом налазишту фрагменти старчевачке керамике представљају остатке уништеног старијег неолитског насеља. Њихова малобројност и квалитет није давала услове за прецизнију хронолошку одредницу. У сваком случају појава старчевачких налаза упоредо са винчанским није неуобичајена појава, с обзиром да се територија ове две културе углавном преклапала, а насеља су често подизана на истој локацији.⁸ Појава керамике „прелазних” карактеристика указује и на хронолошке додире и на међусобне утицаје, али се односи ове две културе у потпуности не могу сагледати.

За временску детерминацију најстаријег винчанског хоризонта на Пољчинама релевантно је неколико керамичких налаза, који имају аналогије из земунца у Винчи, па се може закључити да је ово насеље настало приближно у исто време, током фазе Винче А.

Појава „мешовитог” материјала такође може бити инадикативна за време настанка насеља, али он подједнако подржава теорије о миграционом пореклу винчанске културе,⁹ као и претпоставке о њеном аутохтоном настанку.¹⁰ У првом случају старији хоризонт у Пољчинама настао би нешто касније од почетне фазе Винче А, односно од настанка самог насеља у Винчи и неких локалитета средњег Подунавља. Ова тери-

торија била је прва на удару винчанске колонизације, где је дошло до оштрог судара новопридошле културе са староседеоцима и где се у материјалу најмање осећа утицај старчевачког стила.¹¹ „Мешовита” керамика јавила би се касније у периферним областима, после првог миграционог таласа, на територијама у којима је старчевачки стил сачувао виталност.¹²

Заступници теорије о аутохтоном настанку, ову врсту керамике сматрају као један од доказа континуитета и еволуције материјала издвајајући једну фазу пре Винча А, (тзв. Прото-Винча)¹³. У овом случају насеље би могло настати и раније и тиме укључити ову територију у ареал на коме је дошло до постепене трансформације старчевачке у винчанску културу. Релативно малобројни материјал регистрован у току ових ископавања није дао услове за извлачење неких конкретнијих закључака.

Остали налази указали су да је живот на овој локацији трајао све до фазе Винча Ц, али број и квалитет керамике не указују на интензиван живот.

НАПОМЕНЕ

1. L. Nikitović, „Poljčine – Ostra“, *The Neolithic of Serbia, Archeological Research, 1948-1988*, Ed. D. Srežović, Belgrade, 1988, 86
2. Према подацима на терену, на овој локацији налазила се храстова шума, која је искрчена и повађени су пањевии, што је могло условити поремећај стратиграфије
3. М. Васић, „Праисториска Винча”, III, Београд, 1936, Т СХVI, сл. 539.
4. М. Васић, „Праисториска Винча”, IV, Београд, 1936, ст. 16, сл. 25, но 169, 164, М. Garašanin, „Hronologija vinčanske grupe“, Ljubljana, 1951, 34
5. Д. Срејовић, „Неолитска пластика централно-балканског простора, Неолит централног балкана”, Београд, 1968, 181
6. М. Васић, „Праисторијска Винча”, II, Београд, 1936, ст. 23, сл. 42.
7. М. Васић, „Праисториска Винча”, IV, 6-17, Т V сл. 24б, 24д, сл. 14, „Праисториска Винча”, II, сл. 215, сл. 217, 31, No 34.
8. Б. Јовановић, „Постанак керамичких типова балканско-подунавског неолита и енсолита”, „Старинар”, XIII-XIV, 1961-1962, 15 и д.
9. Б. Јовановић, исто: D. Srežović, „Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe“, *Arheologija Jugoslavica IV*, Beograd, 1963, 7 i d. S. Dimitrijević, „Starčevačka kultura u slavonsko-sremskom prostoru i problem prelaza starijeg u srednji neolit u srpskom i hrvatskom Podunavlju, „Vinčanska kultura“, Vukovar, 1969, 46. М. Гарапанин, „Праисторија Србије”, I, Београд, 1973, 123 и д.
10. V. Leković, „The vinčanization of starčevo culture, Винча и њен свет”, Међународни скуп Подунавље између 6000-3000 г. пре нове ере, Београд, 1990, 67-73, J. Makkau, „The Protovinča Problem as seen from the Northernmost Frontier, Vinča i njen svet“, 113-121
11. В. Brukner, „Prilog tumačenju nekih karakteristika kontinuiteta na prelazu iz starčevačke u vinčansku grupu, VI kongres arheologa Jugoslavije“, Ljubljana, 1964, 57-66
12. Исто.
13. J. Makkau, исто.

SITE NÉOLITHIQUE DE POLTCHINE A OSTRÁ, PRÈS DE TCHATCHAK

Le site archéologique de Poltchiné qui remonte à l'époque néolithique et qui se trouve dans la partie nord-ouest du village d'Ostra, à proximité de Tchatchak, occupe une vaste pente douce en haut d'un ruisseau appelé Solinatz. Sur une superficie de près de dix hectares, sur un champ arable, des objets néolithiques sont répandus en quantités inégales. Au cours des fouilles archéologiques, effectuées en 1983 six petites sondes furent installées, éloignées l'une de l'autre.

A cette occasion on a pu constater l'existence d'un horizon culturel d'une épaisseur moyenne de 1 m 10, où l'on a distingué deux couches stratigraphiques, mais les objets qui y ont été découverts étaient peu nombreux et considérablement endommagés. Les restes du crépi calciné et des objets un peu plus nombreux montrent que l'agglomération lamoinis ancienne, qui appartenait à la phase Vintcha C, avait été incendiée et ensuite, jusqu'à tout récemment, dévastée par des travaux agricoles.

C'est à l'horizon plus ancien de l'agglomération qu'appartient la couche de terre noire, ainsi qu'une habitation souterraine, creusée dans le sol ferme et, pour une bonne part, soigneusement examinée du point de vue archéologique. Elle présentait la forme d'un ellipsoïde et avait un diamètre de 1 m 90 /T. IV/. Remplie, cette habitation souterraine servit de fosse. Y ont été trouvés, en plus des morceaux de crépi et des os d'animaux, des objets en céramique que l'on pourrait diviser sommairement en quatre groupes:

- céramique grossière, facture de Vintcha, ses surfaces étant exécutées selon la technique qui employait la barbotine et décorées de cannelures peu profondes et de petits enfoncements tracés à l'ongle /T. II, figs. 5, 6/;

- écuelle d'un rouge brun, à facture fine, son applique ovale sur l'épaule indiquant, à son tour, qu'il s'agit de la manière propre à la culture de Startchévo /T. II, fig. 8/;

- céramique authentique du début de la culture de Vintcha /T. III, figs. 1-7/. Écuelles biconiques, d'un gris foncé, aux cannelures obliques fines. L'ornementation consiste en gravures représentant des lignes obliques, combinées avec des points et des empreintes d'ongles qui suivent les lignes incisés, ainsi que des triangles renversés, remplis de points.

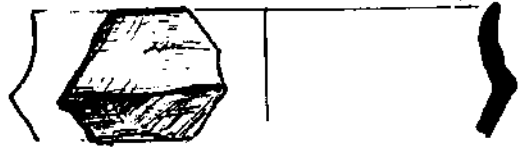
- plusieurs fragments de céramique authentique de Startchévo, à la pâte contenant de la balle, à la structure poreuse brune et à la surface rouge vernie /T. III, figs. 8, 9/.

Au cours des travaux de fouilles ont été trouvés dans l'horizon culturel, à des profondeurs différentes, des fragments de céramique appartenant à l'âge néolithique, tardif, mais les sondes installées n'ont pas constaté un horizon culturel concret de ce groupe.

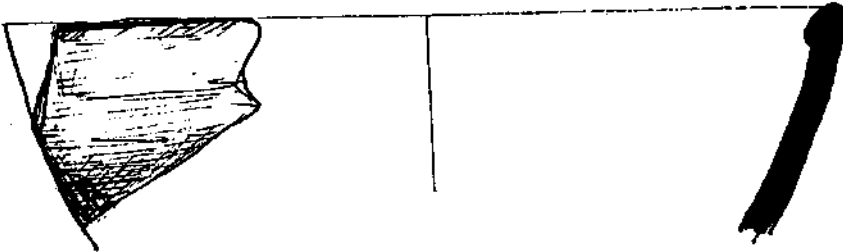
Une partie des objets provenant de l'horizon le plus ancien de Poltchiné a des analogues parmi les objets mis au jour dans les habitations souterraines de Vintcha, ce qui nous porte à conclure que le site archéologique dont il est question ici date à peu près de la même période que ceux de la phase Vintcha A.

Lidija Nikitović

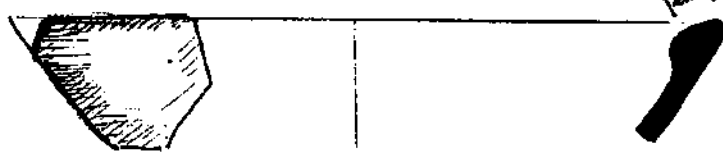
T I



1

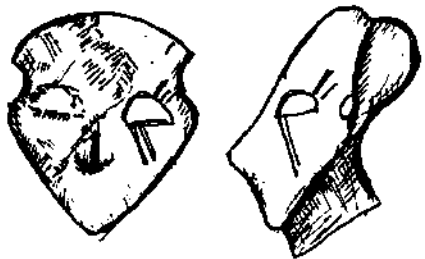


2

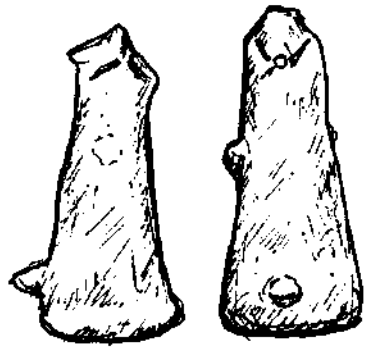


3

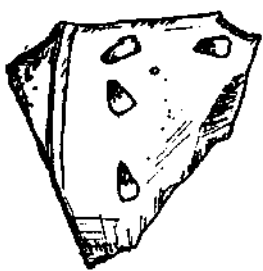
4 cm



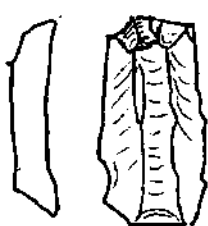
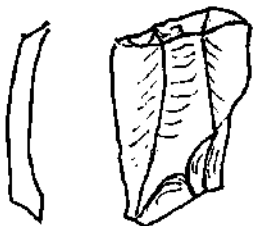
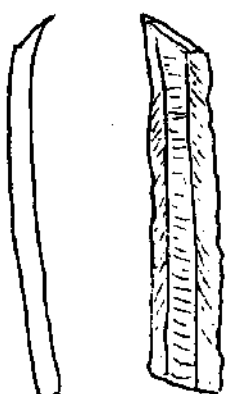
4



5

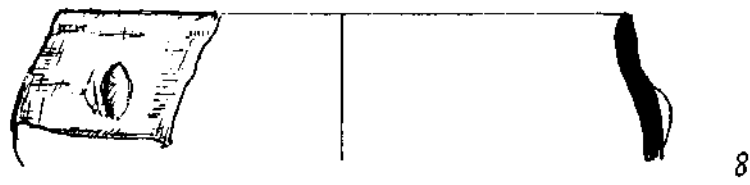
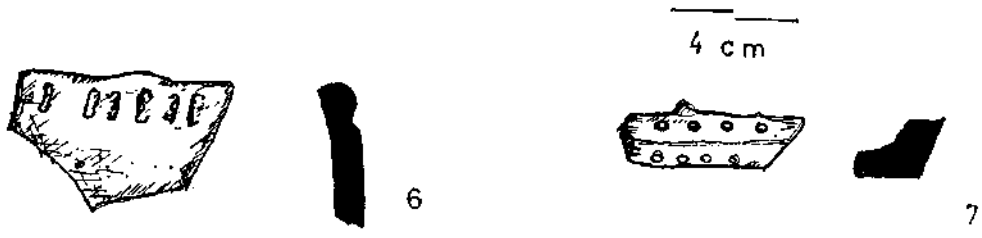
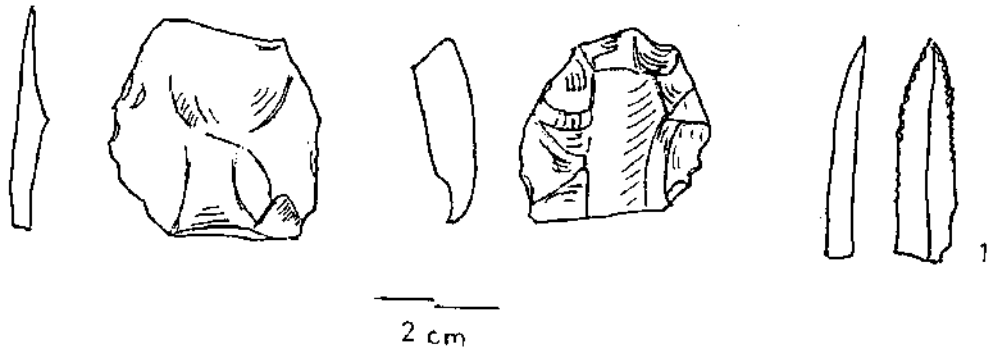


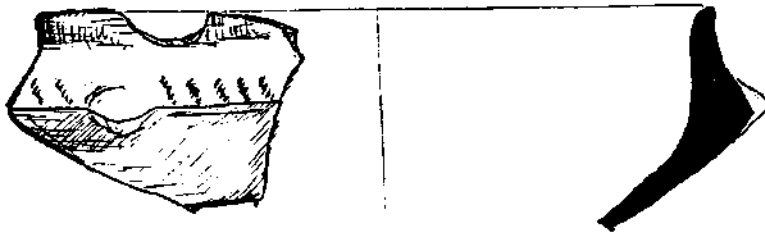
6



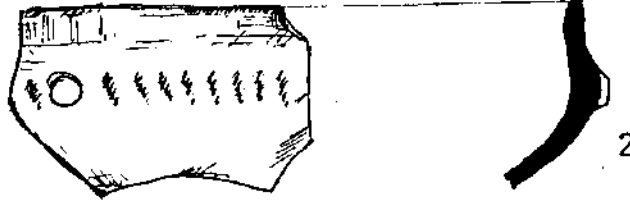
7

2 cm

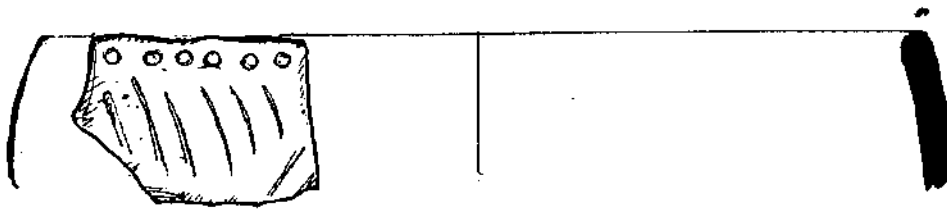




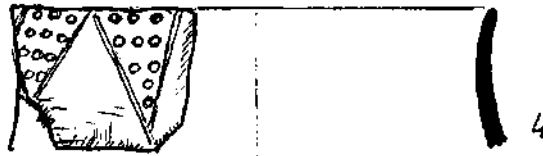
1



2

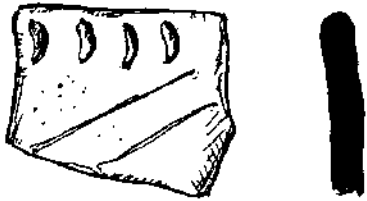


3

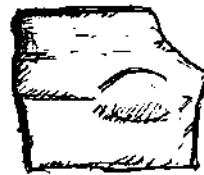


4

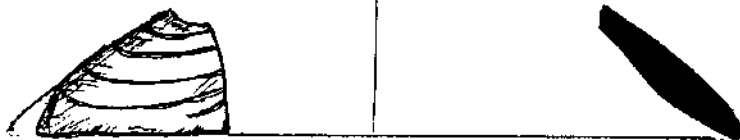
4 cm



5



6



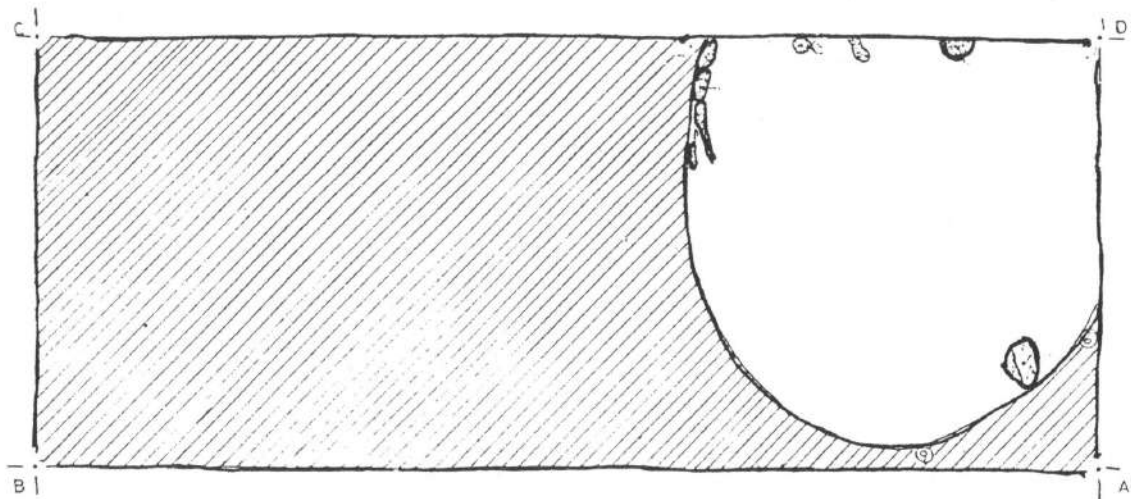
7



8



9

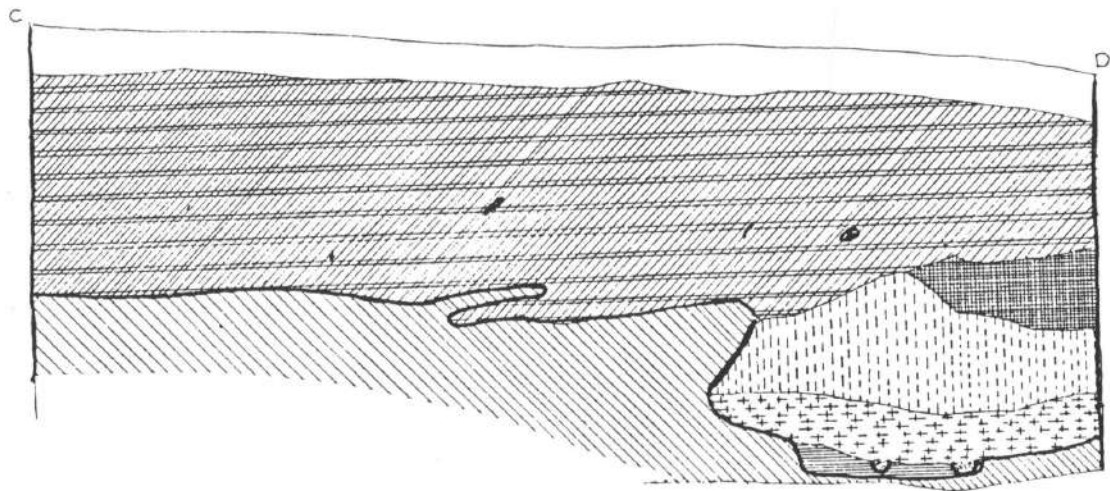









-  zdravica
-  tragovi kolja

OSTRA lok POLJČINE
SONDA 3 OSNOVA 2
POLUZEMUNICA

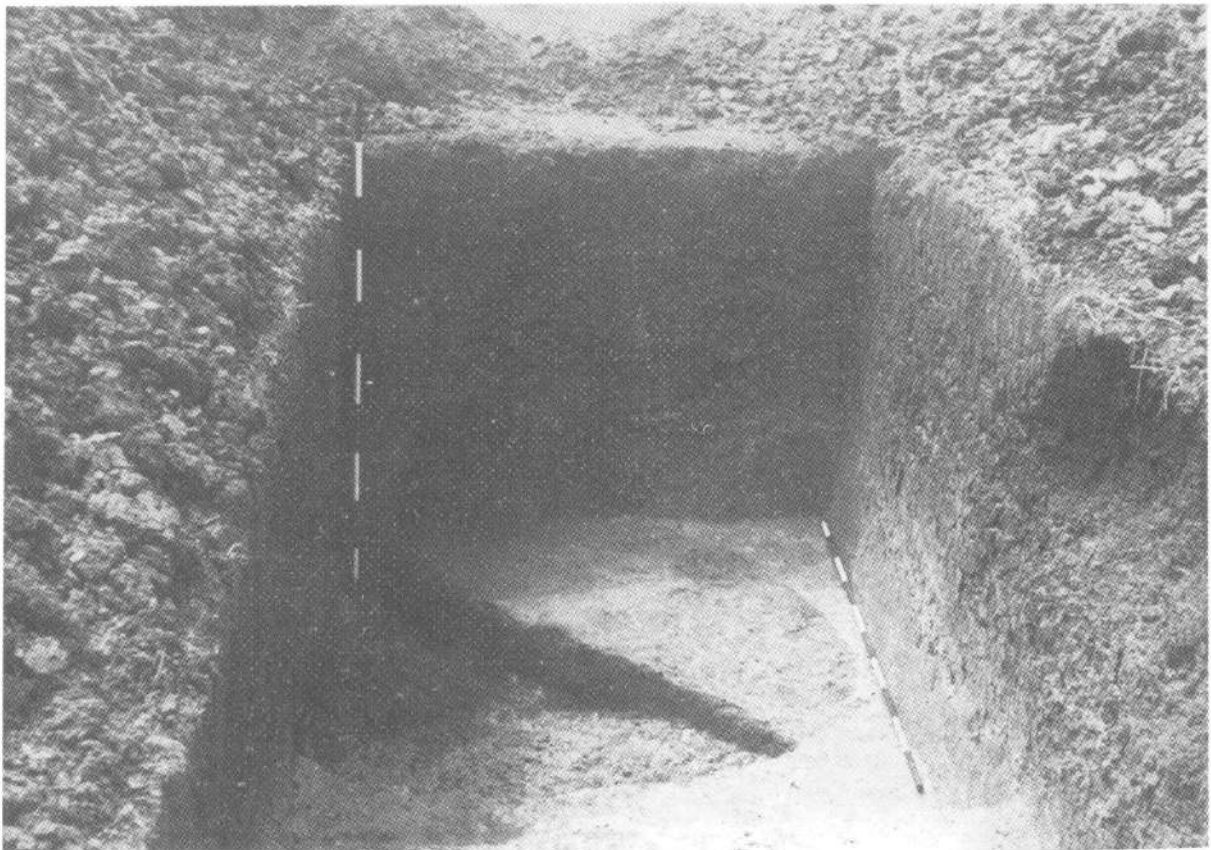


2 m

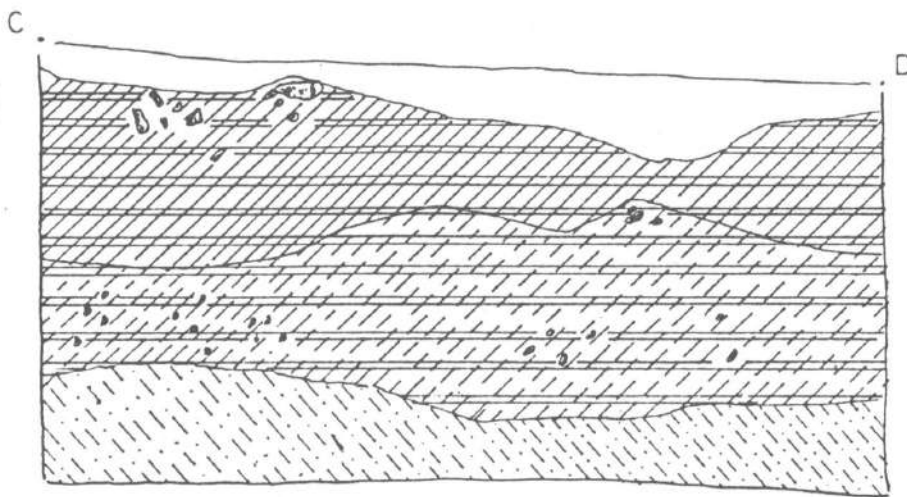


- | | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|  površinski sloj |  mkrasti sloj sa garom i keramikom |
|  crna smonica |  sivi nabo |
|  rastresita crna zemlja |  zdravica |
|  mrki rastresiti sloj | |

OSTRA lok
SONDA 3
R 1 20
JULI 1983



Сл. 1. Изглед полуземунце у току радова

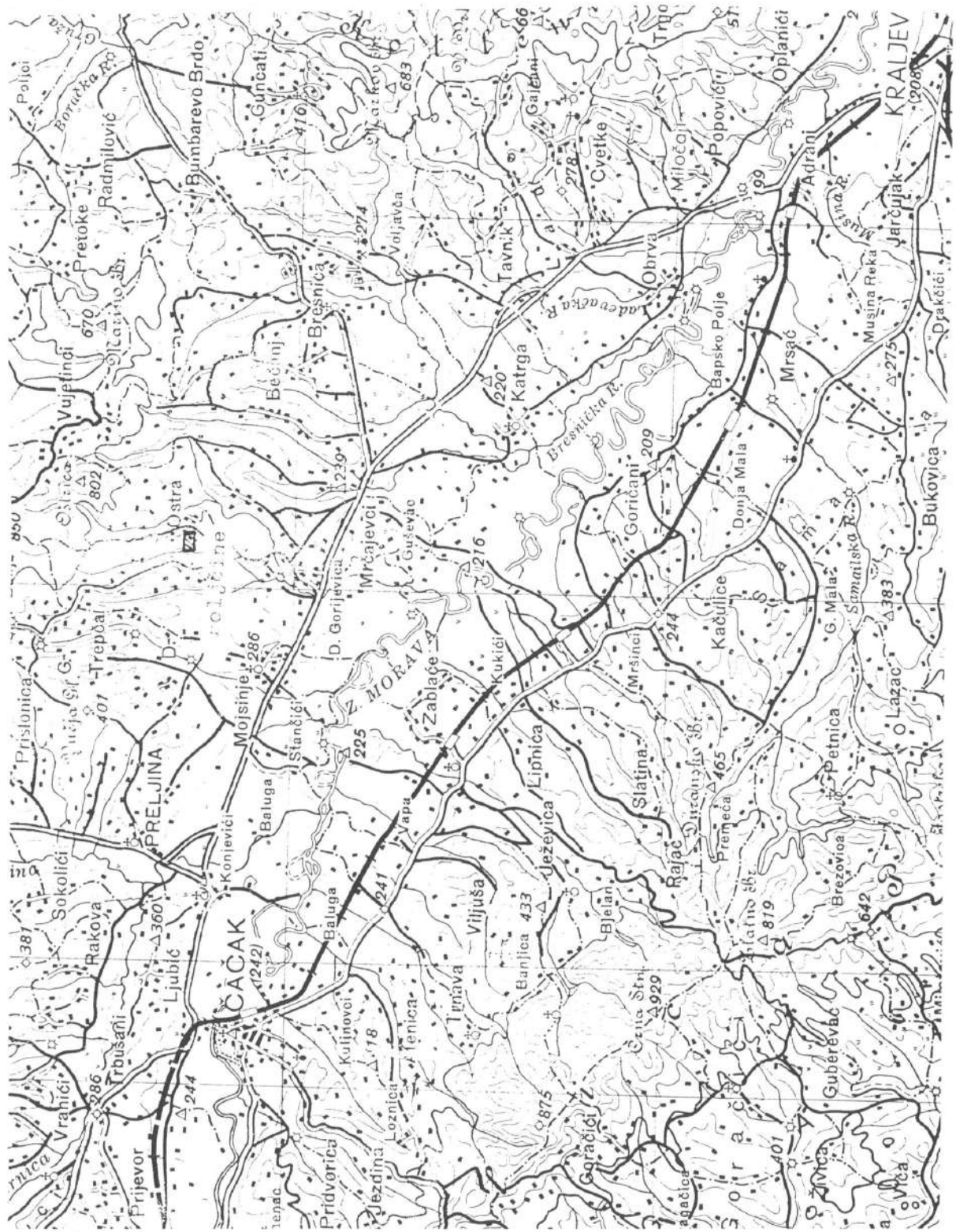


JUŽNI PROFIL I

-  površinski sloj
-  crna smonica
-  mrko crna zemlja
-  lep

-  svetlo mrka glina
zdravica

OSTRA lok POLJČINE
 SONDA 6



ОЛИВЕРА МАРКОВИЋ

**ОСТАЦИ СРЕДЊОВЕКОВНИХ САКРАЛНИХ ОБЈЕКТА
У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ**

ОЛИВЕРА МАРКОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 621.039.86 (497.11)

Релативно слаба истраженост средњовековних локалитета и недостатак писаних извора који су се на овај крај односили, представљају отежавајуће околности за упознавање средњовековне прошлости чачанског краја. Мали број историчара се до сада и бавио средњовековним темама. Др Јованка Калић и др Андрија Веселиновић, на основу анализе постојећих извора, дали су слику историјских збивања на овом простору у периоду до турских освајања и непосредно по учвршћивању османлијске власти.¹ Из познатог списка византијског цара Константина Порфирогенита (913–957) „О народима” посредно сазнајемо да је околина данашњег Чачка још крајем IX и почетком X века припадала „Кнежевини Србији”². Податак који се односи на крај XII века – да је манастир Градац подигнут на реци Морави, као задужбина кнеза Страцимира, срећемо у летописима из знатно каснијег периода.³ Ретки су и помени појединих села чачанског краја у повељама наших средњовековних манастира.⁴ Драгоцене податке о становништву овог краја дају турски катастарски пописи.⁵

На основу археолошких истраживања, за сада је потврђено да најстарији материјални остаци, од насељавања Срба на ове просторе, потичу из X–XI века.⁶ Доказе да су ови крајеви били насељени и у време од XII до XIV века, пружају малобројни истражени локалитети са материјалом тога доба.⁷

Поред, у литератури већ познатог, објекта немањићког периода, који је од раније убициран на месту данашње чачанске цркве,⁸ вишегодишњим рекогносцирањем ове територије евидентиран је већи број до сада непознатих локалитета који својим изгледом или само називом, грубо индикују на припадност средњовековном периоду. Готово свако село чачанског краја има по неко место са топонимом „Црквина”, „Црквиште”, „Грчко гробље” и слично, а у народу се за нека од њих и до данас задржао обичај да крстоноше тамо излазе на одређене црквене празнике. Сондажна ископавања која су спроведена на некима од ових локалитета нису омогућила, за сада, да се они ближе хронолошки одреде. Ово се нарочито односи на некрополе са још увек видљивим гробним обележјима, са називом „грчко” или „маџарско” гробље, чије се време настанка само оквирно може везати за неки период средњег века, али без систематског ископавања таквих некропола, које би дале хронолошки осетљив материјал, не може се рећи о ком времену се ради. Површинском проспекцијом и ископавањем места са топонимом „Црквине” констатујемо да се међу локалитетима истог и сличног топонима могу разликовати (карта 1):⁹

- места која немају никаквих видљивих остатака објеката из старијег периода,
- места са површинским остацима објеката који не припадају средњовековном периоду,
- места која на основу површинских налаза сугеришу постојање неког средњовековног сакралног објекта и која ће даље бити тема овог рада.

Село Атеница – лок. „Црквина”

На потесу званом Горње Вереце, на обронцима планине Јелице – од давнина се у народу говори – некада је постојала црква. Падина, благо окренута ка истоку, данас обрасла густом грабовом шумом, по конфигурацији терена указује на постојање остатака грађевине. На месту, на коме су до скоро били видљиви трагови темеља, данас се налази закоп издужене основе. Приближних димензија 13 x 8 м, са апсидалним завршетком на источној страни, дужом страном је оријентисан у правцу исток – запад, са видљивим траговима скорашњих прекопавања; има на

све стране расуте комаде цигле и ломљеног камена. У унутрашњем простору, као и на околном терену, налазе се хоризонтално постављени надгробни споменици у облику грубо обрађених камених плоча, од којих су многи дислоцирани. Судећи према распореду надгробних обележја, на овом простору се у дужем временском периоду развијала некропола, која је очигледно била у употреби и после рушења црквеног објекта.

Село Бањица – лок. „Манастир”

На источним падинама планине Јелице (граница села према драгачевском селу Горачићи, на имању Николића и Нешковића), скровито од пута, налази се место за које се прича да се на њему некада налазио манастир. На основу конфигурације терена и површинских налаза, сада се на том месту то не може констатовати.

Село Бечањ – лок. „Црквине”

На заталасаној обали потока Жујевац, до недавно се, према казивању мештана, приликом обраде земље (наводно већ на дубини од око 0,50 м) наилазило на трагове поднице и остатке зидова неке грађевине, за коју се претпостављало да је некада била црква. Сада на ширем простору око тог места нема никаквих трагова који би упућивали да се ту налазила некаква грађевина, сем два споменика са натписом из XIX века, која се још увек могу видети у близини.

Село Виљуша – лок. „Црквина”

На граници Виљуше према Бањици, са десне стране речице Караче, по предању, некада се налазила црква. На то место су све до скоро излазиле крстоноше на празник посвећен Св. Јелесију (27. јун по новом календару), па се претпоставља да је он и био патрон цркве. На месту где су се, по конфигурацији терена, уочавали трагови грађевине подужне основе са полукружним завршетком на источној страни, 1977. године су предузета заштитна ископавања.¹⁰ Том приликом је у целини истражен мањи црквени објект, подужне једнобродне основе (дужом страном оријентисан исток – запад), са апсидом на истоку, која је са спољашње стране тространа, а са унутрашње полукружна (Т. I сл. 1). Укупних димензија 9,68 x 5,68 м, зидана је од притесаног и ломљеног камена, а као везиво је употребљавано блато. Зидови су сачувани у просечној висини од око 40 цм, а дебели су од 0,75 до 0,90 м. Темељи су били веома плитко укопани, што говори у прилог претпоставци да је надземна конструкција била од дрвета (између осталог, пронађена је и велика количина ексера –

кованика). У самој цркви и непосредно око ње нема остатака некрополе. У изворима се не помиње некадашња виљушка црква, а на основу података до којих се дошло ископавањем (поред осталог и налази керамике XVII – XVIII века), може се претпоставити да је ова црква брвнара подигнута у касном средњем веку, вероватно за време турске доминације на овим просторима.¹¹

Село Горња Горевница – лок. „Црквина”

Са леве стране Горевничке реке, на сеоској утрини, на месту на коме су били видљиви хоризонтално постављени надгробни споменици у облику камених, масивних плоча, 1984. године су први пут предузета мања сондажна ископавања.¹² Поред три гроба (од којих два поремећена укопавањем темеља грађевине), који су очигледно припадали некрополи на редове која се на том месту налазила, откривен је и део зида од ломљеног камена и малтера, са полукружним скретањем ка југу. Пошто је претпостављено да се ради о црквеној грађевини, 1989. године су предузета систематска истраживања на овом локалитету. Том приликом је у целини истражена мања једнобродна црква (дим. 7,40 x 5,00 м), крајње једноставне архитектуре, са полукружном апсидом на источној страни и улазом на средини западног зида. Уз јужно раме апсиде налазила се мања ниша, која на северној страни није имала симетричну конструкцију, већ само стуб који је придржавао највероватније свод од сиге (откривен је дислоцирани део сводне конструкције). Највећа очувана висина зида је 0,60 м, а дебљина варира од 0,50 од 0,80 м. Унутрашња страна грађевине била је декорисана фреско – малтером, који је делимично сачуван *in situ*. Подница у цркви је уништена укопавањем гробова (у унутрашњости цркве је истражено осам гробова). У унутрашњости, као и ван цркве, надгробна обележја су биле масивне, хоризонтално постављене, камене плоче. Ни у једном од истражених гробова није било налаза, а покретни материјал откривен у самој цркви (гвоздени клинови, фрагменти атипичне керамике, један фрагментовани гвоздени ножић итд.), није хронолошки индикативан (Т. I сл. 2).

За опредељење времена градње можемо се ослонити једино на морфолошку анализу остатака живописа и компарацију са сличним објектима у околини.¹⁴ Ако као могуће време градње оквирно узмемо период XIV – XV века, чињеница да се она ни на који начин не појављује у турским катастарским пописима из XV века, говори у прилог тврдњи да је она била порушена највероватније убрзо по доласку Турака на ове просторе.¹⁵

Село Горичани – лок. „Црквине”

У делу села уз корито Западне Мораве које се у народу зове Павловски потес, према предању, некада је постојала црква са гробљем. На том простору се сада (површина 30 – 40 ари) налази на остатке расутог грађевинског материјала: комади притесаног и ломљеног камена, фрагменти римских опека и тегула. У близини куће власника имања се на једном месту по конфигурацији терена уочавају трагови темеља грађевине правоугаоног облика, попречно издељене на три просторије (Т. II сл. 1).

Село Доња Горевница – лок. „Црквине”

Локалитет је смештен на потесу званом Петровића брдо, непосредно уз некадашњи коп рудника, у близини извора званог Бубањ. На источном делу парцеле, која је засађена воћем, до скоро су, по причи мештана, били видљиви трагови грађевине подужне основе са апсидалним завршетком на источној страни. Сада се на том месту уочава само плитак закоп издуженог облика приближних димензија 8 x 4 м. На средини простора, који је некада био ограничен апсидалним зидом, данас се налази часна трпеза у облику камене плоче на постољу квадратног пресека (Т. II сл. 2). На читавом потесу, на коме су видни трагови клизања терена, налазе се бројни надгробни споменици у облику стеле или хоризонтално постављених камених плоча – остаци некрополе, која се око цркве развијала у очигледно дужем временском периоду (Т. II сл. 3).

Село Лозница – лок. „Црквина” – „Стубло”

На потесу Горње брдо, приликом орања, мештани су налазили на остатке темеља, за које се говорило да су припадали некадашњој цркви. На поменутој парцели, сем дислоцираних комада необрађеног камена и фрагмената црепа, нема никаквих површинских трагова о постојању било какве грађевине.

Село Мрчајевци – лок. „Црквина”

Непосредно уз старо корито Западне Мораве, у потесу Гушевац, мештани су, приликом дубоког орања, налазили на остатке темеља за које се говорило да су припадали некадашњој цркви. Према народном предању, стара црква се налазила у Гушавцу, па је тек касније пресељена на место данашње парохијске цркве у Мрчајевцима (нова црква је подигнута 1829. године, а за део црквеног инвентара се каже да је из „старе цркве”)¹⁶. Данас се на том месту може видети једино један камени

споменик у облику стеле са рељефном представом крста – траг некрополе која се овде развијала, по причи мештана, све до краја XIX века (Т. II сл. 4).

Село Миоковци – лок. „Црквина”

Са леве стране пута Чачак – Миоковци, у потесу Дрење, на купастом узвишењу које је данас власништво фамилије Никитовић, налази се двадесетак хоризонтално постављених, камених надгробних плоча, од којих се неки налазе дислоцирани уз ивицу парцеле, без видљивих остатака неког грађевинског објекта.

Село Остра – лок. „Црквине”

У реону Грабац, на окућници Велимира Белића, налази се стрма падина, обрасла шумом, за коју се у народу прича да се ту некада налазила црква коју су Турци запалили. Према конфигурацији терена, у периоду када нема вегетације, на том месту се још увек могу видети трагови објекта подужне основе (у виду закопа неправилног облика). У близини куће власника имања пронађено је и неколико, очигледно дислоцираних, надгробних споменика у облику стеле, са рељефним представама крста на предњој страни.

Село Парменац – лок. „Раванка”

Место се налази у потесу званом Јасик, а у народу постоји предање да се ту некада налазила црква која се звала Раванка. Данас се још једино дуж ивице пута, на периферији парцеле, могу видети остаци грађевинског материјала (комади камена, сиге и опеке), који су власници налазили приликом обраде земље.

Село Пријевор – лок. „Црквина”

На брежуљку, непосредно уз поток звани Ђурило, у истоименом потесу, налази се место за које се у народу прича да се некада на њему налазила црква. По конфигурацији терена, ту се данас може видети једно подужно, плитко удубљење – закоп, приближних димензија 10 x 4-5 м, поред кога се налази већа гомила необрађеног камена.

Село Прислоница – лок. „Црквина”

Постоји народно предање да се на потесу званом Божовића орашје, некада налазила црква која се „преселила када су дошли Турци”. Данас на том месту нема никаквих површинских трагова грађевине, сем што се

у југоисточном делу парцеле примећује да је усев светлије боје (власник имања тврди да је приликом орања наилазио на људске кости и камене надгробне споменике).

Село Прислоница – лок. „Црквина”

На месту где се данас налази имање Михаила Максимовића постоји веровање да се некада налазио манастир који се звао Обровин. Сада се на простору од око једног ара (парцела се дуже времена не обрађује, па је обрасла ретком шумом), на површини земље назире остаци грађевинског шута. Тако образована конфигурација на терену има издужен облик и приближне димензије 15 x 9 м. У средишњем делу тога простора налази се оборен, један камени стуб у облику паралелоипеда, висине око један метар, са удубљењем на горњем крају, који је вероватно представљао базу часне трпезе.

Село Рошци – лок. „Црквиште”

У потесу званом Лазино брдо, покрај самог пута, постоји место за које се у народу верује да је на њему некада постојала црква. Сем два надгробна споменика у облику камених квадера, нема никаквих других индиција да је на том месту некада постојала нека грађевина.

Село Рошци – лок. „Црквиште”

Са леве стране реке Каменице, на граници села Рошци и Јанчићи, постоји данас, у сред шуме, једна увала, за коју се у народу говори да је ту некада постојала црква „која је порушена за време Турака, а њено звоно је закопано”. На терену нема никаквих површинских трагова о постојању било какве грађевине.

Село Трнава – лок. „Црквина”

На заравњеном платоу изнад Трнавске реке, на коме су се „од давнина уочавали трагови грађевине”, а крстоноше излазиле на Св. Илију, веровало се да је постојала стара црква. Локалитет се први пут помиње 1825. године у расправи око имена села „да се не зове манастир Трнава, но село Трнава, а манастир Благовештеније. Онђе има друга стара манастирина која се звала Трнава, и кадае манастир срушио се и запустио, отудае на селу самоме Трнава име остануло, и са овога старога манастира преношеное камење на овај садашни манастир.”¹⁷ Шездесетих година XX века, на том су месту ископана и дата у Народни музеј у Чачку два предмета световне намене: стаклена чаша и керамички

лончић украшен у *zgraffito* техници. Прва сондажна ископавања на овом локалитету су предузета 1976. године, када је откривен североисточни део црквене грађевине са делом некрополе.¹⁸ Систематска истраживања су изведена 1991. године.¹⁹ Том приликом је утврђено да се ради о једнобродној грађевини димензија 13,90 x 6,50 м, оријентације И – З, са плитком, полукружном апсидом на источној страни. Унутрашњи простор је подељен на олтарски део, наос и припрату, која је била подигнута истовремено са црквом. Ширина темеља је око 70 цм, с тим што су на нивоу од кога су почињали спољашњи надземни зидови, констатована малтерна проширења (са сваке стране по око 30 цм). Надземни делови цркве су раније нестали са локалитета и секундарно употребљени на другом месту. Приликом ископавања су откривени само спорадични фрагменти камене пластике (део каменог архитрава, фрагмент мермерног стубића, база једног масивнијег стуба итд.), као и остаци дислоцираног фреско – малтера.

Делимично је истражена некропола око цркве (са њене северне и јужне стране), као и гробови укопани у самој цркви. На основу 29 истражених гробова, констатоване су три фазе сахрањивања. Гробна обележја су била масивне камене плоче, полуобрађене, или, као у једном случају, обрађена плоча са уклесаном представом мача у плитком рељефу (Т. III сл. 1). Покојници су сахрањени по хришћанском ритуалу, а у гроб су полагаани на дрвеној дасци, или у дрвеном сандуку. Гробни налази су ретки и малобројни: ситна бронзана дугмад са петљицама за причвршћивање (у једном гробу једно, а у другом два), једно сребрно лоптасто, мало и једно мало бронзано полиедарско дугме (у истом гробу).²⁰

Упркос чињеници да су њени остаци у потпуности истражени, „Црквица” у Трнави не пружа могућност за сигурно датовање. Културни слој у који су укопани њени темељи, са материјалом краја XIV и почетка XV века, представља очигледни „*terminus ante que non*” за време њеног настанка, са могућом фазом обнове у XVI веку. Упркос податку са почетка излагања (фус-нота бр. 17), у коме се помиње и данашња парохиска црква у Трнави, посвећена Св. Благовештењу, остаје отворено питање истовременог живота ова два црквена објекта.

*

* *

У контексту разматрања проблематике средњовековних сакралних објеката у чачанском крају, на себе посебну пажњу скрећу и комади архитектонске пластике који су пронађени дислоцирани и у Народни музеј у Чачку, доспели као случајни налази. То су:

– **Рачвасти део архиволте** (инв. бр. А 1251), пронађен у порти данашње парохијске цркве у Горњој Трепчи (подигнута 1824. године). То је део венца од пешчара, који се рачвао у два полулучна крака неједнаке ширине. Рељефни украс изведен је у комбинацији мотива омче и геометријског преплета. Благо је профилисан по уздужној оси вертикалног крака, што говори да овај комад пластике највероватније представља део вишеструког (троделног) венца са фасаде полукружног зида неке од апсида (Т. III сл. 4). Димензије фрагмента су: 51 x 53,5 x 12,5 цм, а директне аналогије са њим имамо на украсу апсида у манастиру Љубостиња,²¹ као и на осталим споменицима Моравске школе.²²

Скулптура каменог лава (инв. бр. А 1250) у Народном музеју у Чачку налази се од 1985. године. Доспела је из корита Западне Мораве (граница села Мрчајевци и Катрга). Израђен је од кречњака тако да лежи на десном боку (Т. III сл. 2). Скулптура је фрагментована: недостају доњи део трупа и ногу. Глава је благо хипертрофирана у односу на тело – у типично романичком маниру дата је са отвореним чељустима и укосо постављеним бадемастим очима. Бујна грива је пластично представљена крупним праменовима, који, сем лица, покривају читав предњи део трупа. На горњем делу лица симетрично су постављене мале уши. На очуваном делу трупа, са леве стране, наглашен је горњи део круто моделованих, снажних ногу. Низ доњи део леђа равно се спушта очувани део репа. Димензије су: 29,5 x 52 x 29 цм).

Фрагментована скулптура лава (инв. бр. А 1249) донета је у Народни музеј у Чачку 1985. године са локалитета Грчко гробље у Доњој Трепчи.²³ Представа лава који лежи на левом боку израђена је од жућкастог кречњака. Недостају глава, доњи део трупа и ноге. На сачуваном делу врата видљиви су остаци бујне гриве, која је пластично моделована у виду крупних праменова (Т. III сл. 3). Задња страна је огрубљена, па се и на основу овог мањег, сачуваног, дела скулптуре, може претпоставити да је стајала прислоњена уз неку површину. Димензије очуваног дела су: 27 x 44 x 26 цм.

Мада пронађене на различитим локалитетима (међусобно удаљеним десетак км), ове две скулптуре, по неким својим карактеристикама (карактеристичан став, и стил израде нарочито изражен у третману гриве и приближне димензије) указују на могућност да су биле израђене као пар. Без обзира што стање очуваности ових комада пластике, за сада, не допушта да ту претпоставку докажемо, са сигурношћу можемо тврдити да су обадве, као фигуре у слободном простору, стајале уз фасаду неког монументалног сакралног објекта. У средњовековној архитектонској пластици на нашим просторима, у којој све до XII века

доминира рељеф, тек са прелазом од прероманике ка романици почиње да се као украс јавља и скулптура у слободном простору.²⁴ У Дечанима и Студеници лавови се јављају само као један од архитектонских елемената на конзолама, а скулптура лава у манастиру Милешеви, која је конципирана тако да стоји у слободном простору, такође се не компарира са нашим примерцима.²⁵ Камени лавови пронађени у околини Чачка утолико више скрећу пажњу на себе, јер својим стилем и наменом (највероватније да фланкирају улаз у неки сакрални објекат), очигледно представљају изузетну појаву на овом простору.

ЗАКЉУЧАК

Осим „Црквине” у Трнави, чија се изградња може најраније одредити у почетак XV века²⁶ и „Црквине” у Г. Горевници, која се оквирно може датовати у предтурски период²⁷, остали локалитети, евидентирани на нашој територији под истим или сличном називом, изузетно су тешки за било какво хронолошко детерминисање. У дугом временском периоду од друге половине XV века, па све до ослобођења од турске власти, једино се време тзв „обнове Пећке патријаршије” може узети као реалан оквир за изградњу мањих црквених објеката. Услед бурних историјских догађања, као и ратова који су на овим просторима вођени против Турске крајем XVII века,²⁸ смањивана је могућност да хришћански живаљ буде обухваћен верским обредима. Катастарски пописи бележе све мањи број свештених лица по селима, нове цркве нису грађене, а оне обновљене – поново су запустеле.

Релативно мали број истражених локалитета, као и недовољно познавање историјских прилика на подручју чачанског краја у годинама турске власти, не дозвољава доношење ширих закључака о овој проблематици.

На основу досадашњих сазнања, ипак се може закључити да се на местима на којима су евидентирани остаци сакралног објекта, углавном радило о мањој грађевини, једноставне једнобродне основе са полукружном апсидом на источној страни. Зидане од ломљеног камена са употребом малтера, понекад су имале унутрашњост украшену у фреско-техници са сигом коришћеном за израду лукова и сводова. Релативно мале димензије, као и чињеница да су темељи прелазили преко старијих гробова, говори у прилог претпоставци да се овде радило о гробљанским црквицама. Да ли је нека од ових грађевина могла бити задужбина неког локалног великаша за кога историографија не даје податке, као што

говоре примери сличних црквица у околини Рудника,²⁹ остаће за сада отворено.

Недоумицу, за сада, оставља и појава монументалне архитектонске пластике, која, свакако, по свом стилу израде и намени, није могла припадати малим сеоским црквицама које су до сада убициране у околини. Сем задужбине кнеза Страцимира из XII века, за сада, не можемо претпоставити за који већи средњовековни објекат је ова пластика морала бити наменски израђена.

НАПОМЕНЕ

1. На научном скупу посвећеном осамстогодишњици Богородице Градачке, историји средњовековног Чачка били су посвећени радови: Јованка Калић, „Србија у доба кнеза Страцимира”, Зборник „Богородица Градачка у историји српског народа”, Чачак, 1993, стр. 47–56; А. Веселиновић, „Чачак у средњем веку”, исто, стр. 57–81.

2. Б. Ферјанчић, „Византијски извори за историју народа Југославије, II, Београд, 1959, стр. 46–59, „Историја српског народа”, I, Београд, 1981, стр. 144–162 са картом на стр. 160 (С. Ђирковић).

3. А. Веселиновић, исто, са фус-нотама од 20 до 24.

4. Г. Шкриванић, „Жичко епархијско властелинство”, Историјски часопис, IV, Београд, 1954, на стр. 150 помиње се село Бресница; С. Новаковић, „Законски споменици средњег века”, Београд, 1912, на стр. 390 помиње се село Лозница.

5. А. Аличић, „Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије, XV и XVI век”, I, Чачак, 1984.

6. Обренија Вукадин, „Археолошка истраживања на локалитету „Кулине” под Кабларом”, Рашка баштина, 2, Краљево, 1980, стр. 167–174; Оливера Марковић, „Керамика X–XI века са средњовековног локалитета „Кулина” у Рошцима”, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XXII–XXIII, Чачак, 1994, стр. 27–38.

7. Непубликован материјал са праисторијског локалитета „Гушавац” у Мрчајевцима, где је 1974. и 1976/77. године, у оквиру бронзанодопске хумке истражена средњовековна некропола XII–XIV века. Године 1970, приликом заштитних ископавања Римских терми у центру Чачка, откривена је некропола са карактеристичним накитом из периода XI–XIII века.

8. Мр Соња Богдановић, „Богородица градачка у историографији XIX века”, Зборник „Богородица градачка у историји српског народа”, Чачак, 1993, стр. 224–227.

9. Систематска рекогносцирања територије општине Чачак извршена су углавном у периоду од 1978. до 1991. године.

10. Ископавања су вршили Завод за заштиту споменика културе у Краљеву и Народни музеј у Чачку.

11. Обренија Вукадин, Душица Минић, „Црквина у селу Виљуши код Чачка”, Рашка баштина, 2, Краљево, 1980, стр. 303–304.

12. Ископавања су спроведена у оквиру пројекта „Рекогносцирање Југозападне Србије”, чији је руководилац била Славенка Ерцеговић-Павловић. Радовима је руководила Лидија Никитовић, археолог.

13. Ископавање је вршио Народни музеј у Чачку. Руководилац је била Оливера Марковић, археолог.

14. Д. Мадас, „Резултати сондажних археолошких ископавања средњовековних локалитета у селу Мајдану на Руднику”, Рашка баштина, 3, Краљево, 1988, стр. 205–219.
15. Оливера Марковић, „Средњовековна црква у Горњој Горевници”, Гласник Српског археолошког друштва, 6, Београд, 1990, стр. 150–154.
16. В. Тошић, „Мрчајевци и околина”, Мрчајевци, 1978, стр. 172–177; аутор аматер цитира извесни натпис из 1822, на коме се помиње да је црква у Гушавцу била подигнута 1777; према истом извору, она је имала дим. 6 м x 3 м и била је саграђена од брвана.
17. Д. Вуловић, „Нахија пожешка 1815–1839, књажевска канцеларија”, књ. I, Београд, 1953, стр. 173.
18. Ископавања су изведена од стране стручњака Народног музеја у Чачку. Руководилац је била Милена Икодиновић, археолог.
19. У организацији Народног музеја у Чачку ископавањима је руководила Оливера Марковић, археолог.
20. Оливера Марковић, „Остаци средњовековне цркве у Трнави”, Зборник радова Народног музеја, XXI, Чачак, 1991, стр. 37–45.
21. С. Ђурић, „Љубостиња”, Београд, 1985, стр. 156, сл. 48.
22. Надежда Катанић, „Декоративна камена пластика моравске школе”, Београд, 1988, стр. 17, сл. 2; стр. 19, сл. 3; стр. 25, сл. 8 итд.
23. Локалитет је сондажно истражен 1986. у оквиру пројекта „Рекогносцирање Југозападне Србије”. Том приликом, сем некрополе на редове, са покојницима сахрањеним по хришћанском ритуалу, није откривен било какав архитектонски објекат коме би лавић могао припадати.
24. Јованка Максимовић, „Српска средњовековна скулптура”, Нови Сад, 1971, стр. 33 и даље.
25. А. Дероко, „На светим водама Лима”, Гласник Српског научног друштва, XI, Скопље, 1932, 129 стр., сл. 14.
26. Оливера Марковић, „Остаци средњовековне цркве у Трнави”, стр. 45.
27. Оливера Марковић, „Средњовековна црква у Горњој Горевници”, стр. 154.
28. „Историја српског народа”, III, Београд, 1994, стр. 154.

VESTIGES DE BÂTIMENTS SACRÉS DU MOYEN ÂGE DANS LA RÉGION DE TCHATCHAK

C'est dans la période comprise entre 1978 et 1991 qu'une reconnaissance systématique a été effectuée dans la région de Tchatchak. A cette occasion a été enregistré un grand nombre de sites dont la majorité porte le nom de „tarkvina” /emplacement réservé à une église/. Compte tenu de la situation relevée sur le terrain, on pourrait les répartir en trois groupes:

- sites comprenant des vestiges qui ne sont pas ceux du moyen âge;
- sites qui, à part la configuration des lieux, ne contiennent, à la surface du sol, aucun objet qui indiquerait l'existence d'un bâtiment quelconque;
- sites qui, étant donné les objets trouvés au ras du sol, pourraient témoigner de l'existence d'un bâtiment sacré remontant au moyen âge.

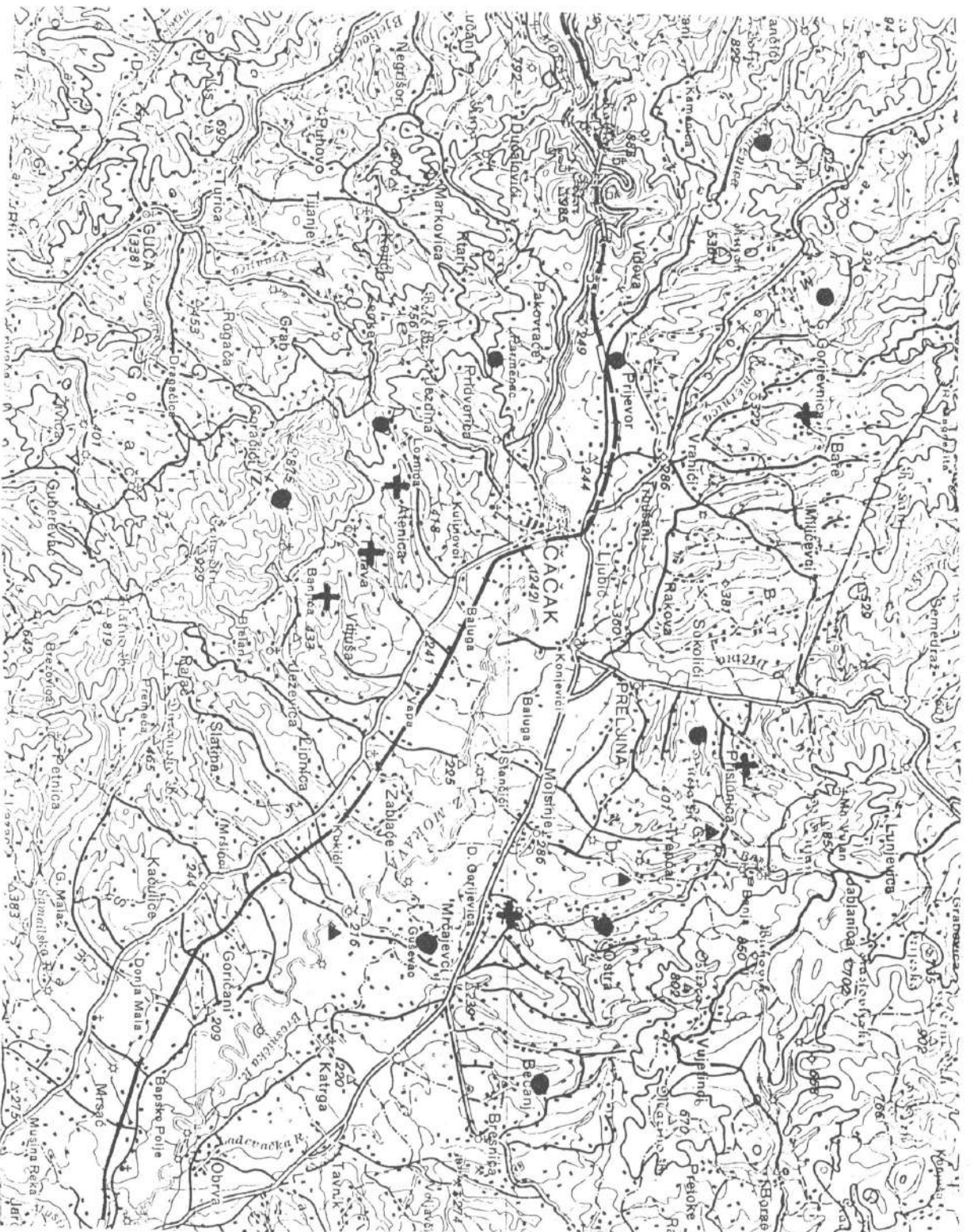
Les fouilles archéologiques systématiques ont été effectuées jusqu'ici dans les sites suivants: „Tzrkvina” à Trnava, „Tzrkvina” à Gorgna Gorevnitza et „Tzrkvina” à Vilioucha. Vu les résultats obtenus dans les sites en question, ainsi que sur la base de la configuration du terrain dans les sites qui n'ont pas encore fait l'objet de fouilles archéologiques, on peut conclure que dans les sites appelés „Tzrkvina” il s'agit le plus souvent des restes de bâtiments sacrés de modestes dimensions, à plan simple, entourés d'une nécropole constituée au cours d'une assez longue période. Ces petites églises à une seule nef et avec une abside dans leur partie orientale, étaient autrefois décorées de fresques et se trouvaient généralement au milieu d'un cimetière. Exception faite pour les églises de Trnava et de Gorgna Gorevnitza, construites probablement avant l'invasion de la Serbie par les Turcs, il est difficile de situer les sites dans le temps. C'est que le nombre de bâtiments de ce genre qui ont été mis au jour et systématiquement examinés est toujours fort modeste et que les circonstances historiques dans cette région au moyen âge et sous la domination turque sont toujours peu connues.

En plus des vestiges des bâtiments susmentionnés, ont été trouvés, aux différents endroits des environs de Tchatchak, des fragments de sculptures en pierre, provenant d'un bâtiment sacré médiéval, dont l'emplacement n'a pas été identifié. Ce sont:

- fragment fourchu d'une archivolt, découvert près de l'actuelle église de Gorgna Treptcha,
- sculpture en pierre d'un lion couché sur sa hanche droite. – sculpture trouvée dans le lit de la Zapadna Morava,
- sculpture en pierre d'un lion couché sur sa hanche gauche; débris fragmentaires découverts à Dogna Treptcha; elle avait peut-être fait pendant de celle que nous venons de mentionner.

Olivera Marković





Карта 1 + Места на којима има површинских трагова сакралног објекта

- Места која немају видљивих трагова сакралног објекта
- ▲ Напази монументалне камене пластике



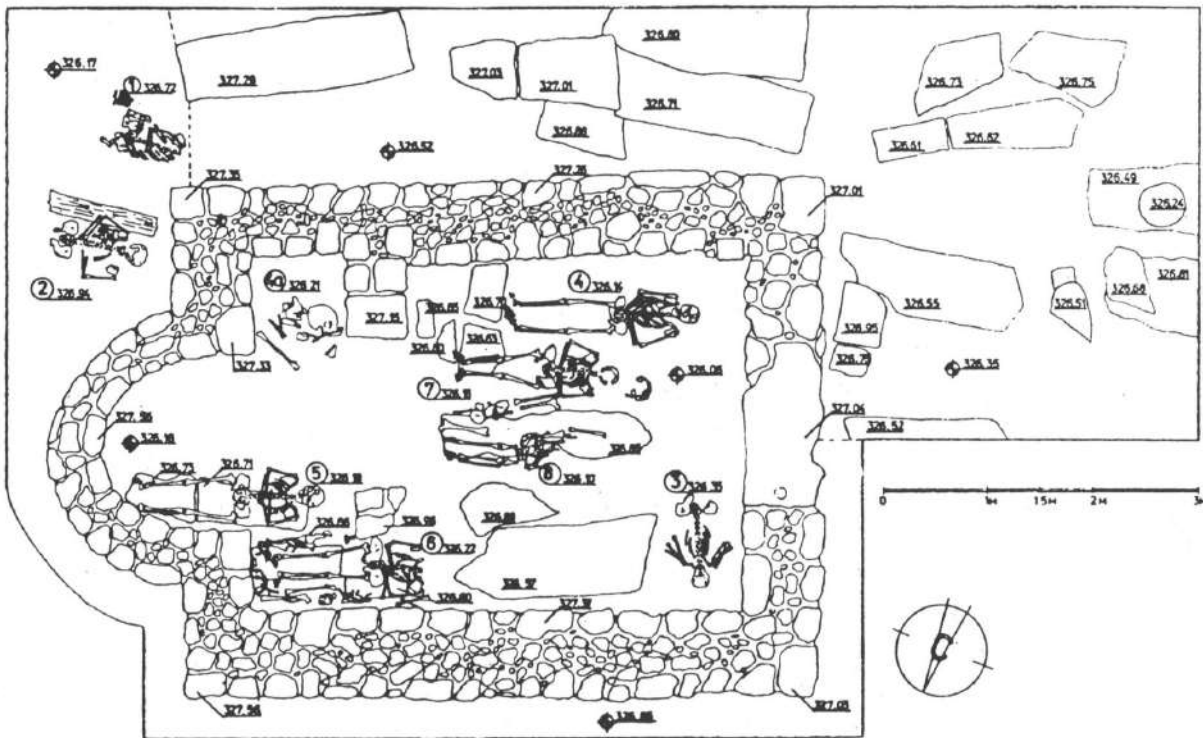
Сл. 3 Фрагментована скулптура лава пронађена у Д. Треччи



Сл. 4 Део архиволте, пронађен у Г. Треччи



Табла I Сл. 1 Виљуша – „Црквина”, локалитет после откривања



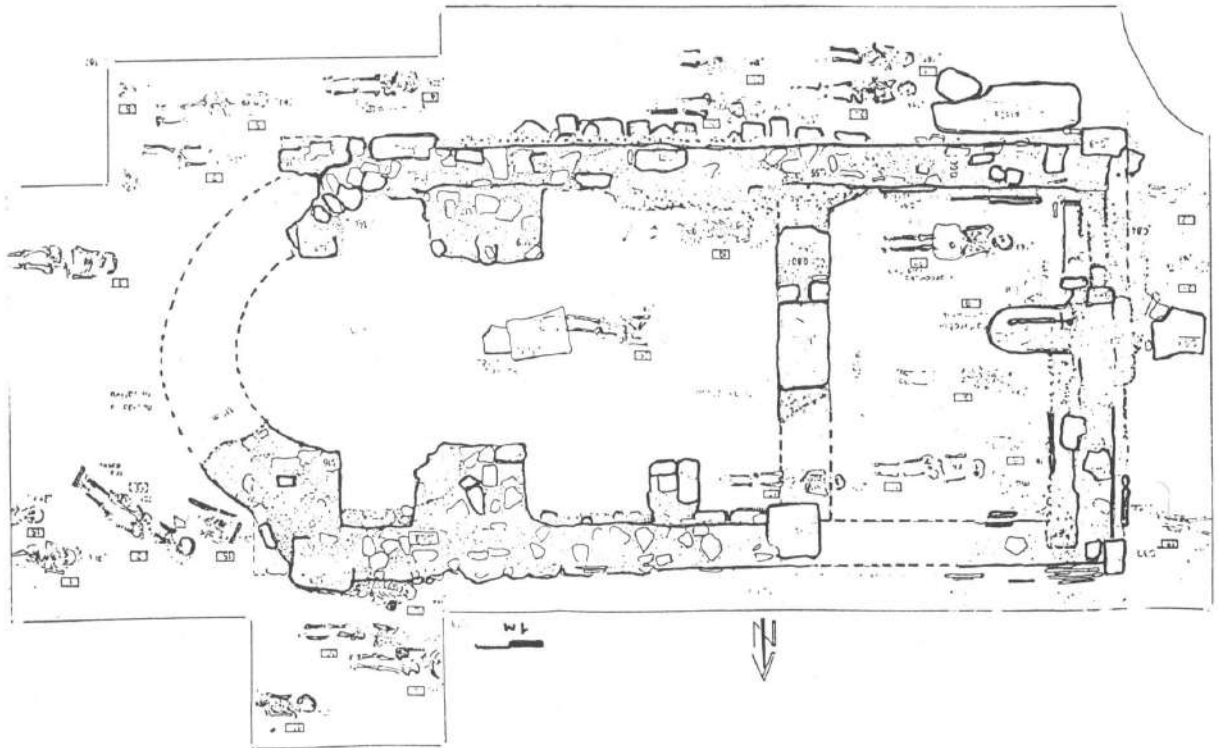
Сл. 2 Г. Горевница – „Црквина”, цртеж основе са делом некрополе



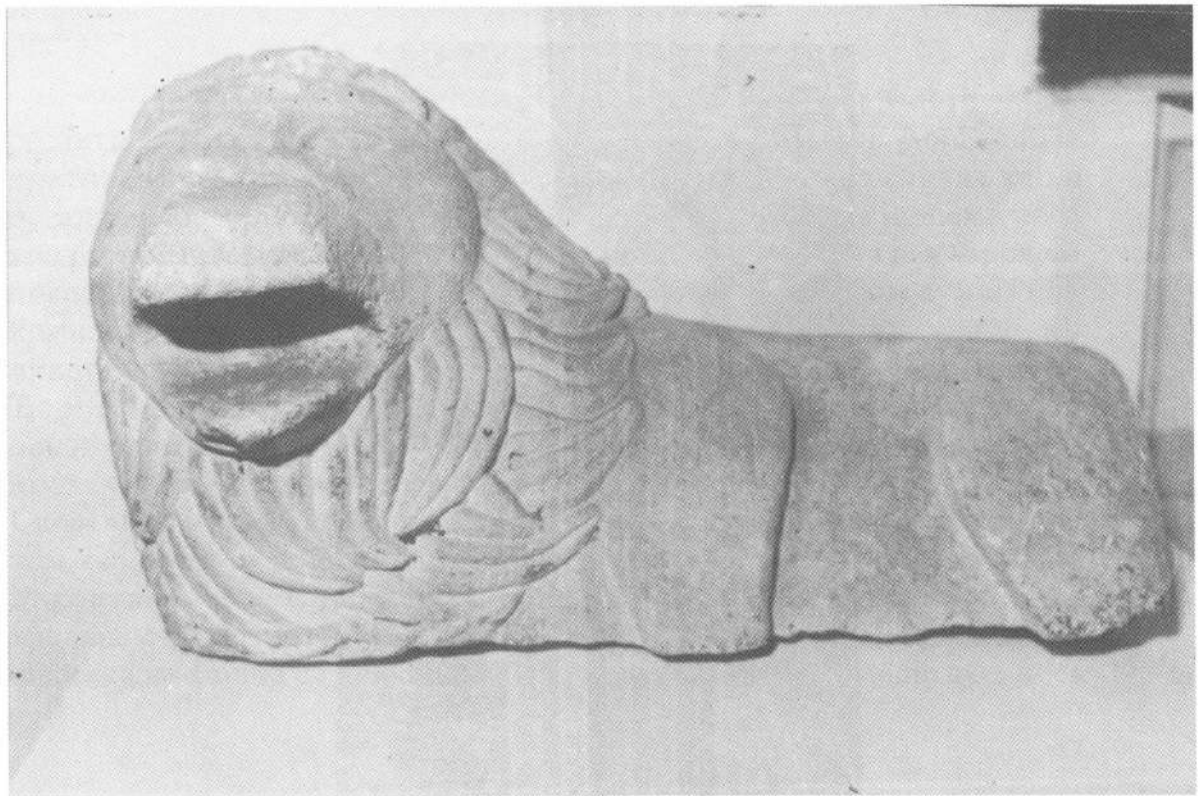
Табла II Сл. 1 Горичани – „Црквина”



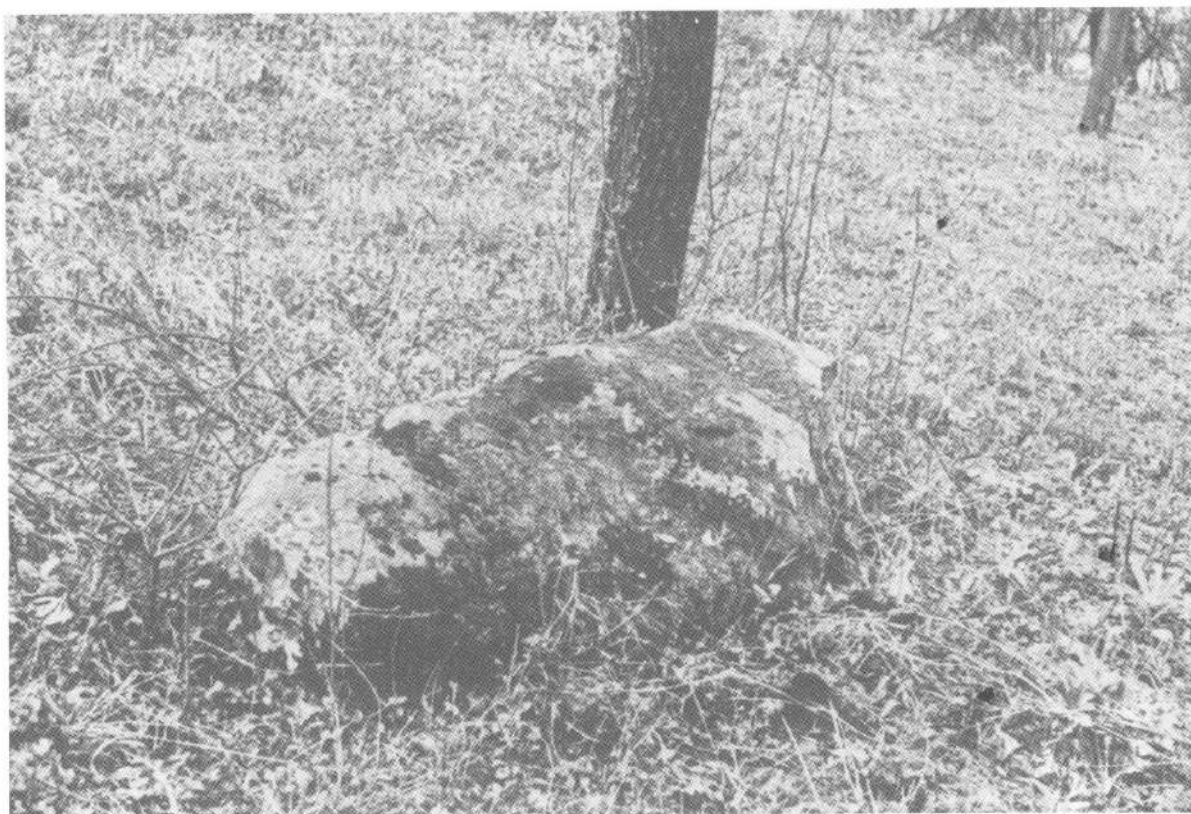
Сл. 2 Доња Горевица – „Црквина”, часна трпеца



Табла III Сл. 1 Трнава – „Црквина”, основа цркве са делом некрополе



Сл. 2 Скулптура лава пронађена у кориту Западне Мораве



Сл. 3 Доња Горевница – „Црквина”, надгробни споменик



Сл. 4 Мрчајевци – „Црквина”, надгробни споменик

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН

ШИШАНО КУМСТВО У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 398.3 (497.11)

У старој српској и словенској традицији уопште није у потпуности расветљен начин, дужина и облик ношења косе. Тихомир Ђорђевић је претпостављао да су Словени носили косу исту или бар сличну као и остали индоевропски народи.¹ Облик, а пре свега дужина ношења косе кроз дугу словенску историју стално се мењала и довођена је у узрочно-последичну везу са миграционим кретањима у одређеном дужем или краћем временском раздобљу. Велики су утицаји словенских суседа – и у прапостојбини, и оних након њиховог доласка на Балкан. Тихомир Ђорђевић је, заступајући Нидерлеову тезу, тврдио да су Словени, на основу римског и угатског утицаја, у периоду краја паганства носили кратку косу.² Стрижење у том периоду било је знак ропства.³ Јужни Словени су у време доласка на Балкан носили дугу косу, сачувавши, при том, ону културу ношења косе која је владала у њиховој прапостојбини. У континуитету Словени су носили дугу косу и у време примања хришћанства и више векова после тога. Стари српски манастири пуни су фресака на којима су приказани људи са дугом косом. Касније дуга коса

је сплетана у плетеницу или је увијана у перчин. Почетком XIX века дошло је до првог систематског скидања перчина. У питању је била наредба од стране власти, која је код народа различито прихваћена. Међу првима који је скинуо перчин био је хајдук Вељко Петровић.⁴ Тако, за релативно кратко време, ношење дуге косе се изобичајило, прешавши чак у другу крајност, а то је да је ношење дуге косе од стране мушкараца сматрано веома непристојним и заосталим. Изузетак су чинили они који су и даљим ношењем дуге косе желели да покажу и истакну свој друштвени статус, свештеници православне цркве, на пример.

У српској традиционалној култури одувек се придавао велики значај коси као саставном делу човечјег тела. Полазећи од те чињенице, јасно је да је самом шишању косе посвећивана изузетна важност.

Велику улогу у етнологији има прво ритуално шишање дечје косе, односно стрижба. Овај обред представља акт из домаћег култа, који се огледа у виду приношења жртава прецима. Одсечена коса се при ритуалном шишању приноси на дар раније умрлим члановима породице. Истовремено, овим обредом је стрижено дете иницијацијом увођено у друштвену заједницу, као њен равноправни члан. Шишање дечје косе представља и ритуално очишћење оне јединке над којом се обред спроводи, када се при одсецању косе одбацује сва нечистоћа и болести.

Прво ритуално стрижење дечје косе представља домаћу свечаност којој је раније придавана изузетно велика улога, много већа и од самог обреда крштења. Обред прве стрижбе дечје косе много је старији од обреда крштења. Стрижба сеже у период пре појаве самог хришћанства и јако се дуго одржала и након примања хришћанства од стране нашег народа. Елементе овог обреда прихватила је Српска православна црква приликом крштења, односно увођења нових чланова под окриље своје религије. Симболично резање дечје косе при крштењу води порекло од првог ритуалног шишања. Сечење косе у облику крста указује на то да је овај обичај временом добио хришћанско обележје. Петар Влаховић сматра да обред шишања и обред крштења представљају јединствену врсту иницијације, увођења јединке у одређени ритуал у породицу и домаће култове.⁵ Обред стрижбе, а касније и обред крштења, обавезно је пратило давање имена детету, које је представљало легитимисање новорођеног члана и његово увођење у домаћи култ. Иако је давање имена детету и свечано стрижење косе, готово увек, спровођено заједно као јединствен обред, Веселин Чајкановић је истицао и њихову различитост. Тако је давање имена представљало увођење детета у одређену људску заједницу, као њен равноправан члан, док је шишање представљало жртву прецима⁷ са жељом да се што више умилостиве умрли

чланови породице – како би били што наклоњенији детету. Очекивало се, приношењем одсечене косе као жртве прецима, да дете добије сигурну заштиту, што је у време веровања у загробни живот давало спокојство родитељима, односно актерима овог обреда. Жртве се приносе и из веровања да духови предака и после смрти утичу на живе сроднике, и то пре у негативном, него у позитивном смислу.⁸ Подстриг прве дечје косе врши се и код савремених балканских народа, приношењем жртава покојницима и духовима предака, све у жељи да одређена жртва послужи покојнику и прастарим паганским идолима. Корене магијско-религијских радњи везаних за подстриг налазимо у поштовању духова покојних предака и, како истиче Татомир Вукановић, богопоштовању паганских разноврсних идола – и матрилокалног, и патрилокалног карактера.¹⁰

Подстриг прве дечје косе, праћен одређеним ритуалним обредима, обавља се у одређено доба узраста детета. Са првим писаним поменима подстрига дечје косе код словенских народа Т. Вукановић се сусрео код Чеха и Словака из X века.¹¹ Даље помене овог обреда налазимо у разним повељама са територије Дубровника и Далмације, у путописима Евлије Челебије по Балкану, у бројним народним песмама и причама, у Вуковом „Рјечнику” и народном предању. Т. Вукановић је разликовао више врста и типова подстрига дечје косе. То су: подстриг прве дечје косе као стародревни обичај; прва стрижба дечје косе из пријатељства; подстриг кад се не држе деца; због болести; стрижба у размирицама, свађи, крвној освети и умиру; заветована стрижба у циљу брачне плодности и купљена прва стрижба или шишано кумство.¹²

Обред шишаног кумства код балканских народа веома је распрострањен. До првог ритуалног стрижења детету се уопште не сече коса. Изузетно, у новије време, коса детету се смела одсећи само приликом његовог крштења. Случајно одсечену косу пре свечаног обреда треба чувати до првог шишања и тада је дати куму – да је и он још једном пререже и помеша са осталом косом коју је одрезао.¹³ Ритуално шишање изводи се на крају прве године живота детета. Дешава се да, уколико се дете не ошиша тада, онда се стрижба обавља тек треће, пете или чак седме године живота. Правило, које је владало на ширем словенском подручју и у чачанској околини, јесте да се дете може шишати само непарне године његовог живота. Раније је ритуал првог обредног подстрига дечје косе обављан истовремено када и само крштење. Прво обредно шишање дечје косе сматрано је великом породичном радосћу. Често је свечаност поводом стрижбе обављана богатије и од саме свадбе. Припреме за овај обред почињале су углавном неколико недеља раније. Припремани су јело, пиће, дарови за кума и остале званице.

Кум и остали гости су на обред подстрига свечано позивани. Обично се позивају неколико дана раније. Госте позива подстрижеников отац, некада и деда, обавезно здравицом. Домаћин који позива кума обавезно носи буклију ракије или вина, некада и погачу и печену кокошку. Остале званице се позивају само са буклијом или флашом ракије. У овом обреду кум има необично важну улогу. Он је посредник између живих и мртвих и припада му извесно божанско поштовање. Полазећи од чињенице да мртви из куће у којој се догађа обред представљају домаћа божанства, Веселин Чајкановић куму даје и извештај мртвачки, односно хтонски карактер.¹⁴ Митар Влаховић истиче да је шишано кумство познато још из времена Старог и Новог завета.¹⁵ Шишано кумство, заједно са венчаним, припада групи сувог кумства, за разлику од крштеног, које припада мокрог кумству. Код крштења деце (мокрог кумства) главни чин обреда јесте купање водом, чиме се симболизује духовно и телесно очишћење. Полазећи од тога да је циљ шишаног – сувог и крштеног – мокрог кумства заједнички, Веселин Чајкановић је оба изједначавао дајући у еволутивном смислу предност шишаном кумству. Оба ова кумства представљају врсту иницијације, увођење детета уз одређени ритуал у породицу и домаће култове. Није правило да шишани и крштени кум буде иста особа. У старини се више среће да су шишани, крштени, па и венчани, кумови независни један од другог. Временом, ова су се кумства спајала и изједначавала, тако да данас један кум и венчава, и крштава, и шиша. Раније је шишано кумство било на високој цени. Кумче је поштовало свог шишаног кума исто, или, пак, више, него крштенога. Детињи родитељи су поштовали шишаног кума, љубили га у руку, устајали кад он улази, уступали му почасно место – да седне. Родитељи за шишаног кума одабирају особу од угледа, вредну, радну и имућну. Често на овај избор утичу и спољашњи изглед и здравље будућег кума. Веровало се да од овог избора зависи будући пораст косе и детета и његов напредак и здравље. Води се рачуна и о квалитету пријатељства које ће се склопити након обављеног обреда. Често се за шишаног кума одабира она особа која има чврсту, здраву и јаку косу – како би се та лепота и здравље пренела на подстриженика.

Татомир Вукановић сматра да подстриг дечје косе (или шишано кумство) представља најраспрострањенији стародревни ритуални обред код балканских народа.¹⁶ Шишано кумство представља блиско духовно сродство. Често се среће да се шишано кумство склапа из пријатељства, односно да се близак веран човек што више веже за себе и своју породицу.

У чачанским селима није још увек заборављено да се некада, у случају да се неке не држе деца, новорођенче износи на пут или неку

раскрсницу, па ко први наиђе на дете, мора му бити шишани или крштени кум. Ово се сматрало срећним и веровало се да ће у том случају зле силе, које су изазивале смрт у породици, бити побеђене. Овакво кумство је називано „кумством на раскрсници”. Сматрало се да на овакав начин понуђено кумство не ваља одбити, чак ни онда када на дете наиђе неко ко не припада хришћанској православној цркви. Тако се често у литератури, па и у народној поезији, среће кумство између иноверника. Може се чак и претпоставити да је шишано кумство настало због могућности да шишани кумови могу бити припадници различитих вера, што није могуће код крштеног кумства. Србин је, из захвалности, могао позвати муслимана да му ошиша дете, после чега су они постајали шишани кумови; међу собом су се тако и звали и поштовали се исто као и да су крштени.

Кум је био представник предака и имао је главну улогу у домаћем култу, у свим кључним прелазним догађајима у току животног циклуса, где свакако спада и обред првог шишања дечје косе.

Кумство на раскрсници се могло успоставити и онда када неко дете дуго болује. Оно се изнесе на раскрсницу, па ко први наиђе – постаје му шишани кум. У том случају припреме за подстриг трају веома кратко, а сам обред се изводи са мање свечаности него иначе. Верује се да ће болест детету да спадне, као што спада одсечена коса са главе.

Раније је, не тако ретко, уобичавана прва стрижба дечје косе у крвној освети и умиру завађених народа. У превазилажењу свађа и сукоба често се успостављало склапање кумстава, код једноверника крштеног, а код припадника различитих конфесија шишаног кумства. Често су шишаним кумством превазилажени сукоби и непријатељства између народа, родова и породица, који су од тог часа постајали поуздани и верни пријатељи.

Код Т. Вукановића се срећу два необична начина склапања шишаног кумства. Један је обећано кумство у циљу брачне плодности,¹⁷ а други је откупљена прва стрижба дечје косе.¹⁸ Заветована или обећана стрижба је ретко сретана и остала је забележена само као појединачни случајеви. То се дешавало у породицама без деце, када је, у жељи да се добије потомство, унапред биран кум који ће да шиша дете. То обећање се морало поштовати. У чачанском крају овакви случајеви нису забележени, нити су познати. Непозната је и појава откупа шишаног кумства, која се и раније могла срести у селима Горње Мораве и Косова.

Богатије породице су могле преузети кума од сиромаша уз новчану надокнаду. Промена кумства се врши уз пристанак дечјих родитеља, слично као и код промене крштеног кума. Сматра се да, ако се промена

кума изврши без обостране сагласности, то неће ваљати и да ће се у породици десити неко зло. Ова појава је веома ретка и усамљена, али је, и поред тога, занимљива и карактеристична као функција и као тип подстрига прве дечје косе.

Одувек је придавана велика важност особи која ће извршити обред подстрига, односно шишаног кумства. Шишано кумство има посебну част и спада у духовно сродство првог реда. Отуда проистиче његова уска везаност са крштеним кумством. Полазећи од важне улоге кума у домаћем култу и његове дужности у битним моментима из тог култа, где свакако спада и прва стрижба дечје косе, видно је да је кум посредник између живих и покојних предака и он мора да буде сведок и главни учесник у свим променама и догађањима у породичним односима. Обредом подстрига, као обредом иницијације, уводи се дете у породицу и домаће култове, а посредством кума обавештавају се покојни преци о пријему новог члана у њихову кућну заједницу. Кум има хтонски карактер, што се може видети и из његове нераздвојне везе са светим Јованом. Улогу кума, као посредника живих и мртвих, Веселин Чајкановић види у називу сазвезђа на небу: „Кумовска слама”,¹⁹ по којој душе преминулих иду на небо. Кум, вршећи своју функцију, има везе са хтоничним силама и, као такав, има хтонски карактер.

Верује се да кум тачно зна које име треба дати детету и да његово име није воља самог кума, већ воља преминулих предака. Често су обред стрижбе и ритуално давање имена детету састављани заједно, некада су вршени истовремено, некада истога дана када и сам обред крштења. Иако су радње стрижбе и давања имена детету старије од крштења, оне су са гледишта старинске домаће религије важније.

Кум на обред стрижбе обавезно доноси детету капу, која представља саставни део реквизита потребних за подстриг. Кумовска капа има функцију да кумчету буде амајлија, апотропајон, од оног момента када се саопшти име детета, па све дотле док је дете буде носило. Наравно да се настојало да се капа добијена на подстригу носи што дуже, јер је њена магијска улога омогућавала и осигуравала срећу, здравље и напредак подстриженика. Из веровања да преврнута одећа одгони демоне, вештице и зле силе, уобичајено је да се при обреду подстрига, односно при саопштавању имена детета од стране кума, преврне капа и на тај начин осигура дете од њихових насртаја и штетних утицаја. У току свечане гозбе кум саопштава присутнима које је име дао детету, уз претходно плаћање. Сви присутни стављају нешто од новца у детињу преврнуту капу, у чему учествују кум и родитељи. Прекрстивши се и ставећи новац у капу, кум стојећи саопштава име које је одабрао за своје

кумче пожелевши му, при том, здравље, напредак и сваку срећу у животу – и њему, и свима у кући у којој се сам обред спроводи. Кум, обично држећи здравицу, испија пиће, што прихватају и остали присутни.

Кум обично даје име детету по дану или празнику на који је оно рођено. Дете често добије име по неком свом претку. Раније се дешавало да су се иста имена стално понављала у некој фамилији, што је, у неку руку, представљало правило и обавезу кума и потомака. Данас се у чачанском крају изобичајило давање имена детету на овакав начин. Деца добијају име много пре свечаног чина подстрига, па и самог крштења, углавном од стране родитеља или уз договор и сагласност са кумом.

Имајући у виду чињеницу да обред стриже води порекло из старе многобожачке и паганске религије, када је коса посвећивана боговима и када се веровало да је човеку сва мудрост и снага у коси, овај се обред током дугог низа векова развијао тако да је све до недавно заузимао кључно место у животном циклусу јединке. Није ни чудо што га је пратила велика свечаност, често већа и од саме свадбе. Није постојало правило око избора дана када ће дете први пут бити шишано. Обично је тај дан домаћин одређивао произвољно. Свечано је позвао кума и остале госте, после чега су у кући настајале ужурбане припреме. Спремана су најбоља јела и пића. Домаћица је имала још једну јако велику обавезу – да припреми дарове за кума и остале госте. По величини и лепоти дарова за све присутне, а пре свега за кума, мерени су снага и економска моћ породице. Често су се мештани једног села утркивали ко ће припремити богатију трпезу и лепше дарове. У етнолошкој литератури и српском епосу среће се даривање у натуралијама и живој стоци, што у чачанском крају није познато. Најчешће, дарови, односно уздарја, изражавани су у одећи и обући, а ређе у накиту, или, пак, оружју и новцу. Присутни гости доносе дарове подстриженику, који се углавном састоје од одеће, обуће и новца. Кум дарује своје кумче капом и новцем, а кума неким одевним предметом.

Корени даровне капе леже у томе што је она у старини приношена на дар и жртву покојницима. Она представља и оличење мушкости и до скоријег времена је приношена на дар мушкој деци и имала је хтоничан карактер. Дешавало се да кум дарује кумче обредном хамајлијом, коју ће оно носити пришивену за одећу или пак капу. Даровна хамајлија је имала улогу да дете штити од злих сила и урока и да га спасе од сваког зла и несреће. Имајући у виду веровање о снази и заштитној улози хамајлије у нашем народу, дешавало се да се она носи доста дуго, па чак и целог живота.

Дарови и уздарја су имали улогу даровне жртве, чији корени сежу доста дубоко, у паганску религију. Даровна одећа, а пре свега обућа,

представља један од атрибута хтоничних божанстава и демона. Поред жртве, даровање је имало и сакрални значај – да се нађе куму, кумчету и осталим присутним живим сродницима за потребе на овом свету. Тако дарови и уздарја временом добијају економску функцију, поред њиховог магијско-религијског карактера.

Одувек се настојало да се свечани обред подстрига дечје косе обави пре подне, док дан напредује – како би и дете расло и напредовало. Из веровања да само пре подне и сунце доноси срећу и напредак, проистиче и функција обреда, када се магијом желе осигурати добар живот и срећа детета. Из те жеље настојало се да се обред обави у оне дане који су, по народном веровању, сматрани срећним. Водило се рачуна и о оним данима и седмицама који су падали у првој четвртини младог месеца, који, према патријархалном народном веровању, важе за изузетно повољне, када, све што започне, добро напредује.²⁰

Први подстриг дечје косе изводи се најчешће на крају прве године живота. Верује се да, ако се дете не ошиша када напуни једну годину, може се ошишати тек са три, пет или пак седам година. Према народном веровању, дете не ваља шишати парне године живота. Међутим, слободно се може рећи да таквих случајева данас нема уопште. Дете се углавном шиша када напуни једну годину. Имајући у виду чињеницу да је сам обред био доста скуп, раније се дешавало да се стрижба одлаже и обави тек када дете напуни неколико година живота. Тако се догађало да се роди и друго дете, а да над првим још није спроведен обред подстрига. Некада је истога дана шишано и по неколико деце у истој кући, при чему се водило рачуна да број подстриженика не буде паран.

Полазећи од тога да подстриг представља замену прастарог обичаја крвне људске жртве духовима покојних предака, паганским идолима плодности и животне снаге, настојало се да број деце која се шишају и година њиховог живота буде непарни, јер, како је тврдио Милан Милићевић, непаран број је карактеристичан за култ мртвих.²¹ Данас се непаран број убичава као срећан и везује се за срећне догађаје животног циклуса.

Као и трпеза припремљена за Бадње вече, славу и задушнице, тако и обредна гозба при подстригу дечје косе, поред гошћења присутних, има циљ да окупи и задовољи душе покојних предака, али и њихове божанске представнике. На гозби учествују и душе покојних предака, с тим што је њихово присуство невидљиво. Жртва у јелима, односно панспермија, веома је богата и разноврсна. Карактеристична је за култ предака. Главна обредна жртва од хране је погача, а од пића – вино. Погача има карактер жртве духовима покојних предака. Ова жртва се приноси у част

поштовања предака и култа паганских божанстава. Вино, поред улоге да окрепи и задовољи присутне, има и ритуални и сакрални карактер. Вино се јавља као замена за крв и као принцип горњег света и живота. У оријенталној митологији бог спаситељ се јавља као проналазач вина.²² Вином се у току резања косе посипају дечја глава и маказе, са којих подстрижник попије коју кап. Ова појава има за циљ – ритуално причешће детета. Током дугог развоја људског рода паганска људска крвна жртва замењена је вином. Сипање вина преко маказа имало је циљ да заштити подстриженика од злих сила и урока, који ће се од опстрице уплашити и отићи далеко од детета.

Стрижба, као обред из домаћег обредног култа, обавезно се изводи у кући – на прагу или поред огњишта. Веровало се да душе преминулих предака бораве испод кућног прага и огњишта, па је због тога овај обред извођен управо на тим местима – како би им се принела жртва у коси и ткао стекла њихова наклоност. За време подстрига дете је окренуто према сунцу, као извору снаге и живота. Данас се углавном не води рачуна о месту на коме ће се детету резати коса. Дешавало се да се подстриг врши на ћебету, чији су прави разлози давно заборављени. На основу аналогне магије, народ ову појаву тумачи тако да детету коса буде густа као ћебе.²³

Обред резања косе спроводи сам кум. Некада му помаже још једна особа, која се, у току обреда а и после њега, зове прикум. Углавном, коса се сече маказама, које се могу окитити цвећем. Кум устане, прекрсти се и каже да у име бога и светог Јована шиша своје кумче. Најпре одсече прамен косе изнад чела, позади са темена, па онда изнад десног и изнад левог ува. Уколико дете има малу косу, обично се шишање и заврши са ова четири одсечена прамена, а уколико је у питању већа коса, кум настави шишање док је кроз ошиша. Дешава се да остатак косе после кума ошиша неко други, обично мушкарац, истог или неког другог дана.

Обичај да се дечја коса реже на четири места, у облику крста, доста је стар. Претпоставља се да се ова појава среће одмах по пријему хришћанства од стране нашег народа, чиме је овај прастари обред добио хришћанско обележје. Међутим, имајући у виду чињеницу да је облик крста био познат доста пре Христа, може се претпоставити да унакрсно резање косе води порекло још из предхришћанског периода.²⁴ Појава да се и код муслимана сече коса у облику крста указује на њено или предхришћанско порекло овог обичаја или на очувани континуитет спровођења подстрига из времена њихове припадности хришћанској цркви, односно из времена пре преласка у ислам.

Након сечења косе, кум диже своје кумче увис, изнад себе, што има да симболизује брзи раст и напредак детета, чиме је испуњена њена магијска намена. Дечја коса се улели у восак и ставља у капу коју је донео кум. Обично, док ово ради, кум благосиља дете желећи му дуг живот, здравље и сваку другу срећу. Косу обично чува дететова мајка на посебном месту. Током времена судбина одсечене косе је мењана. Некада је стављана на неку греду на тавану или негде поред оцака, јер се веровало да на овим местима радо бораве душе покојних предака и демони уопште. Одсечена коса на тавану представља жртву паганским боговима, који често, према патријархалном веровању, долазе преко крова и тако штите подстриженика од зла и несреће, старајући се о његовом напретку. И сам оцак има функцију антропоморфног идола и у вези је са огњиштем, где пребивају домаћи лари.²⁵

На основу народног веровања да сваки одвојени део човечјег тела и даље чини целину и доживљава судбину исту као и цело тело неке јединке, настојало се да се, на основу преносне магије, обезбеди сигурно и скровито место где ће бити чувана детиња коса. Могло се десити да, ако косу нађе неко зло или падне у руке демона и злих бића, и сам сопственик доживи исту или сличну судбину. Због тога је одрезаној коси придавана велика важност, па се настојало да се осигура и заштити. Веома је честа појава да се прва одрезана коса ставља на одређене биљке, које имају магијско-религијску улогу. Орах је дрво које у култу мртвих има велики значај. Често се догађа да се дечја коса ставља управо на орах, као жртва покојним прецима, чиме се осигурава њихова наклоност. Међутим, у чачанском крају далеко је учесталија појава да се одрезана дечја коса ставља на дрен, граб или неко друго родно дрво (нека воћка, ружа, јоргован), чиме се, путем аналогне магије, желе обезбедити здравље, снага и општи напредак подстриженика.

Веома су различита схватања у нашем народу у вези поступка са одсеченом косом. Јављају се чак контрадикторна мишљења. Једни сматрају да косу детета треба брижљиво чувати, а други – да је треба уништити. До стварања ових разлика долази у веома кратком периоду. Мишљења о чувању прве одрезане дечје косе су различита и зависе од индивидуалног схватања сврхе њеног чувања. У већини случајева није временски одређено до када се чува одрезана дечја коса.

Слично, као и код обреда крштења, тако и код подстрига дечје косе веровало се да је добро ако дете заплаче. Уколико плач изостане, то се сматрало рђавим знаком. Обично тада кум удари дете, а сврха тог обредног шамара је да дете заплаче,²⁶ што је давало знаке здравог и дугог живота детета.

Поред даривања подстриженика од стране кума, када је новчић стављан у обредну капу, у литератури се среће занимљив облик даривања, а то је када шишани кум баца сребрни новчић у неку посуду напуњену водом.²⁷ Вероватно да се ова појава јавља на основу аналогije да вода има хтоничан карактер. Вода за богове и душе покојника има изузетно велику привлачну улогу, тако да се овим поступком желела постићи њихова наклоност и заштита. У чачанској околини, поготово у новије време, није сусретан овакав начин даривања подстриженика.

У етнолошкој науци позната је чињеница да демони воле игру. Полазећи од тога, у току обреда подстрига прве дечје косе била је уобичајена појава да се, поред обредног певања, игра коло. Ово је имало забавну и религијско-магијску функцију. Обредним играњем се настојало да се душе покојних предака, демони и божанства дозову да дођу и учествују на гозби и весељу – како би се стекла њихова благонаклоност према подстриженику. Преминули преци из куће у којој се обавља подстриг морају бити умољени или, пак, натерани да пристану на ново стање и присуство још једног члана у њиховој заједници.

Шишани кум, обично својом кратком молитвом, прецима подстриженикове куће ставља до знања увођење новог члана у родовске мистерије и домаћи култ.²⁸ Истовремено те речи и радње имају циљ да поплаше демоне и зла бића и да их одагнају.

У чачанској околини често се могла срести појава да прво обредно шишање, осим кума, изводи детињи ујак. Ова појава у етнологији је позната као авункулат. Реч је о прастарој друштвеној појави, код које ујак, односно мајчин брат, заузима веома важан положај и место у животу детета. Ујак је имао патронат и власт над сестрином децом. Ова појава има веома дубоке корене, који сежу чак у период матријархата или, пак, најраније у период преласка из матријархата у патријархат. Очигледно је да су се трагови авункулата одржали све до данас. У прилог овој тврдњи поменућемо само једно неписано, али опште познато и прихваћено правило, а то је да улога старога свата у свадбеном обреду припада обавезно или углавном ујаку. У прелазном периоду, који је трајао јако дуго, из патријархата у матријархат, неограничену власт, па и одговорност према деци, имао је њихов ујак. Овај прастари обичај подстрига дечје косе од стране ујака задржао је дугим низом векова своју примарну форму све до данашњих дана. Већина испитаника тврди да први подстриг дечје косе треба да изврши ујак, јер се тако „ваља”. Може се чак претпоставити и то да ујак шиша свог сестрића и из жеље да се преносном магијом обезбеди да дете личи на мајчину фамилију.

Некада дете може ошишати, осим кума и ујака, и нека друга особа, углавном мушкарац. Једино се мора водити рачуна да та особа буде

здрава и да има добру и густу косу – како би и сам подстриженик био напредан у сваком погледу.

Обред стријбе дечје косе очувао се и до данас. У еволутивном смислу подстриг се мењао и модификовао, што је посебно изражено у новије време. Постепено, стријба је губила свечарски карактер, све се више христијанизовала и временом елементе из свог обреда предавала крштењу. Појава када свештеник на крштењу детета одсеца по прамен косе у виду крста представља континуитет у магијско-религијским радњама везаним за обред стријбе. Данас улога кума у обреду стријбе све више губи на снази и значају, јер дете, када напуни годину дана живота, може ошишати било која друга особа, која има дугу и густу косу. Насупрот овоме обичају, улога кума при крштењу детета и његовом увођењу у хришћанску религију и друштвену заједницу његових родитеља све више расте и заузима кључно место у религијско-магијским радњама.

У чачанској околини у народу влада мишљење да дете не треба и не ваља шишати док напуни годину дана живота. Чак се сматра грехом одсећи детету и најмањи прамен косе пре његовог рођендана.

Изузетно, пре навршене године, косу може и сме одсећи свештеник у току религијске радње крштења. Као и код обреда стријбе, одсечену косу на крштењу свештеник или кум улепе у восак. Детиња мајка ову косу чува као успомену на тај свечани хришћански догађај. Правила која владају у вези поступка са одрезаном косом при обреду крштења иста су као и правила везана за подстриг дечје косе. И ова чињеница иде у прилог тврдњи да су се ова два свечана обреда међусобно прожимала, допуњала, христијанизовала, па и паганизовала.

Поред сличности и узајамне повезаности обреда стријбе и крштења, позната је и њихова нетрпељивост и контрадикторност. Посебно неслагање са елементима обреда подстрига и неких од начина на који је тај обред спровођен, изражавала је Српска православна, па и римокатоличка црква. Хришћанска црква, и поред тога што је несвесно прихватала неке паганске елементе из овог обреда, само шишано кумство и кумство на раскрсници осуђивала је и прогањала. Црква се посебно противила склапању шишаног кумства од стране иноверника.

Шишани кум, као кумчетов заштитник, често је имао улогу родитеља. Кумство као вештачко и духовно сродство је трајног карактера између окупљених сродника. Кумство постоји све док су кум и кумче живи. У народу се каже: „Умрло кумче, престало кумство”.

Уколико се обред подстрига и обред крштења спроводи независно један од другог, није правило да шишани и крштени кум буде иста особа. Дешава се чак обрнуто, тако да дете често има два кума – шишаног и

крштеног. Ова појава је имала и социоекономски карактер – већим бројом кумстава склапана су бројна пријатељства и међусобно делило више дарова и уздарја. Данас код склапања шишаног кумства доминирају економски мотиви потискујући магијско-религијске, који су доминирали у прошлости. Друштвени мотиви су једнако доминантни и сада и раније. Жеља за склапањем што већих и богатијих пријатељстава је трајна и увек присутна.

Занимљиво је сада, бар укратко поменути, још једну улогу подстрига дечје косе. У етнолошкој науци Нидерле и Нико Жупанић истицали су естетско-антрополошки, односно „расно хигијенски мотив”.²⁹ Свакако, ова појава је значајна, али не и примарна. Она представља једну од компонената ове магијско-религијске појаве. С обзиром да примитиван човек не познаје хигијену, хигијенска улога овог обреда долази у каснијем историјском развоју и има секундаран карактер. Примарно значење овог обреда има магијско-религијска и ритуална функција.

Веома је стара појава стављања обредног венца од свежег цвећа на главу детета у току обављања подстрига, што је детету требало да обезбеди и осигура дуг живот. Позната је и појава резања дечје косе у виду венца.³⁰

Првобитни примарни карактер овог обреда био је жртвовање деце, обично првог детета, духовима покојних предака или паганским идолима плодности. Овај обред има примарни матрилокални карактер. Вероватно да је у првобитној заједници било људских жртава духовима предака и паганским идолима, са циљем да се остатку људске заједнице обезбеде заштита и спокојство. Временом људску жртву је мењало жртвовање појединих делова тела, где спада и жртвовање одрезане косе, као најбезболније жртве. Чињеница да је у првобитној људској заједници било групног жртвовања, указује на континуитет и везу са данашњим обредом подстрига неколико деце истога дана и на истом месту.

Може се закључити да све до сада поменуте аналогije сачињавају саставни део физиономије подстрига са којим се налазе у тесној и нераскидивој вези. Део тих појава је стар, потиче из паганског времена и жртвовања деце духовима предака. Друге појаве су настале касније као замена жртвовања деце. Стрижба се, дакле, појавила и развила у један доста велики обред као замена за људску жртву.

НАПОМЕНЕ

1. Тихомир Ђорђевић, „Коса у Јужних Словена”, „Народна старина”, Загреб, 1926.
2. Исто, 22.
3. Исто, 22.
4. Исто, 23.
5. Петар Влаховић, „Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије”, Београд, 1972, 25.
6. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 163.
7. Исто, 163.
8. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 245.
9. Исто, 245.
10. Исто, 246.
11. Исто, 138.
12. Исто, 147-152.
13. А. Васиљевић, „Стрижење”, „Братство”, књ. VII, с. 275.
14. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 162.
15. Митар С. Влаховић, „О кумству у Колашину на Ибру”, „Братство”, књ. XXIX, Београд, 1938, 146.
16. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 147.
17. Исто, 151.
18. Исто, 152.
19. Веселин Чајкановић, „Мит и религија у Срба”, Београд, 1973, 163.
20. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 238.
21. Милан Ђ. Милићевић, „Живот Срба сељака”, СЕЗ, бр. I, Београд, 1894, 52, 54.
22. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 230.
23. Исто, 234, 235.
24. Исто, 234.
25. Исто, 238.
26. Жарко Требјешанин, „Представа о детету у српској култури”, Београд, 1991, 195.
27. Татомир Вукановић, „Стрижба”, посебан отисак Врањског гласника, књ. III, Врање, 1967, 230.
28. Исто, 234.
29. Исто, 240.
30. Исто, 241.

PARRAINAGE INSTITUÉ PAR LA COUPE DE SHEVEUX D'ENFANTS

La coutume de coupe solennelle de cheveux d'enfants est très ancienne. Elle remonte à un passé très lointain. Son origine est à rechercher dans les religions païennes où l'on attachait une très grande importance aux âmes des défunts. On croyait qu'après la mort l'âme d'un défunt ne s'en allait pas loin de sa maison, si bien qu'elle pouvait suivre les événements qui s'y passaient. D'où le soin d'être dans les bonnes grâces des âmes des défunts ou des idoles adorées, pour s'assurer leur bienveillance et leur protection. Au début on leur sacrifiait les enfants, généralement le premier-né, et ce n'est que plus tard que l'immolation des enfants fut remplacée par celle de leurs cheveux.

Le rite de coupe solennelle des cheveux d'un enfant se déroulait en présence du parrain et de la famille de l'enfant. Le parrainage ainsi institué est estimé à l'égal de celui établi par le baptême. Il arrive que le parrain qui tient l'enfant sur les fonts baptismaux et celui qui lui coupe les cheveux soient la même personne. Le parrainage est une parenté spirituelle, de sorte que, par l'intermédiaire du parrain, le lien entre l'enfant dont celui-ci a coupé les cheveux et les âmes des ancêtres défunts se resserre.

La cérémonie de coupe de cheveux a lieu au cours de l'année impaire de la vie de l'enfant. A cette occasion on fait une bonne chère. Le parrain coupe les cheveux de son filleul à quatre endroits qui forment la croix. Ces cheveux sont étalés sur de la cire molle et gardés par la mère de l'enfant.

Cette coutume, presque totalement abandonnée de nos jours, a été intégrée au rite chrétien de baptême.

Snežana Šaponjić-Ašanin

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ

**ЗУБУНИ И ЋУРДИЈЕ
ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ**

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ
YU 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 391.2 (497.11)

У етнолошком одељењу Народног музеја у Чачку у збирци женске народне ношње налазе се девет зубуна (три дечја и шест женски) и три ћурдије. Пет зубуна је добро очувано, четири су са великим оштећењима веза, а делимично и сукна. Међу добро очуваним посебно се истиче зубун кнегиње Љубице Обреновић (инв. бр: 675).

Ћурдије и зубуни су набављани од 1953 до 1980. године при рекогносцирању терена и откупом у самом Музеју. Потичу из околине Чачка, Ивањице и из Драгачева. Последњи су у Музеј приспели досељавањем српског становништва са Сјеничко-пештерске висоравни у Чачак у периоду од 1970 до 1973. године.

Територију Моравичког округа у XIX и првим деценијама XX века, поред осталог, карактерише и велико богатство и разноврсност женске народне ношње, а као њен најлепши хаљетак издваја се зубун.

Зубун је реч арапског порекла. Означава горњи хаљетак од сукна, без рукава, или са кратким рукавима; постоје мушки и женски.¹

Зубун је био и остао један од најлепших и најдекоративнијих делова женске народне ношње XIX века. Ношен је у току зиме преко „аљине”, у лето преко кошуље и јелека. Израђиван је од белог сукна, без рукава, отворен спреда целом дужином, украшен везом. Његов крој и лепоту описивали су многи хроничари, путописци и истраживачи народне ношње. Вук Караџић је у свом „Рјечнику” о зубуну забележио да је „од белог домаћег сукна, без рукава, дугачак готово до земље” и да су га „носили и жене и људи”.² Пирх је зубун описивао као главни део женске одеће, претежно беле боје и веома искићен плавим вуненим гајтанима.³ О зубуну су писали још и М.Ђ.Милићевић, Вл. Карић, али његов најсликовитији опис даје поп Вићентије Поповић из Жежевице крај Чачка у својим мемоарским „Белешкама о мојој фамилији и мом животу”: „Зубун од белог сукна без рукава до колена, с преда изшаран са црвеном чојом и сав и с преда и по леђима извезен вуницом – жицом, ма негде и свилом и окићен вуненим кићанкама, везом од шљокица и поред кићанки виси по једна парица сребрна мала па и већа”.⁴ Нажалост, ни један овако богато украшен зубун у селима чачанског краја није сачуван.

Женски зубуни ношени на подручју Моравичког округа (чији се примерци чувају у Народном музеју у Чачку) припадају групи старовлашких зубуна. Кројени су из три дела: „скутова”, леђног дела и клинова уметнутих са стране, на саставу „скутова” и леђног дела. Ове зубуне карактерише рељефни вез на целој површини леђа – „полеђине” изведен пунивезом „уцјело” од црне вуне. Орнаменти, изведени пунивезом, најчешће су у облику правоугаоних поља, постављени наизменично у водоравном и вертикалном низу. Осим пунивезом, „полеђина” је ојачавана бодом покрстице плавом вуницом или нашивањем сукна или плиша.

Ивицама, око изреза и шавова, зубуни су оперважени црним вуненим гајтанима у два и више редова – „катова”. „Скутови” и леђа најчешће су декорисани пунивезом од сребрне и златне жице и нанизаним разнобојним перлицама, пришивеним у виду стилизованих биљних и геометријских мотива, допуњени шљокицама. Осим везом, зубуни су украшавани и апликацијама-нашивцима од разнобојне чоје.

Зубуна је било дужих или краћих, што је зависило када и како су ношени. До појаве сукања коришћени су дужи зубуни, јер су у зимском периоду тело штитили од хладноће. Краћи зубуни, ношени преко кошуље и сукње, показали су се практичнијим и у потпуности су у селима Моравичког округа потиснули дугачке зубуне.

Зубуне једноставно навезене и ношене свакодневно углавном су кројиле, шиле и украшавале саме жене и девојке вичне у том послу, а оне за свечаније прилике – сеоске и градске абације или терзије.

Поред зубуна, као саставни део женске свакодневне народне ношње Моравичког округа, ношена је ћурдија. Истога је кроја као и зубун, али од црног сукна, оперважена црвеним вуненим гајтаном – „сирадом”, домаће израде. Свечаније ћурдије, зване „кићене”, украшаване су нашивцима од разнобојне чоје и вуне и везом од сребрне и златне жице. Најчешћи мотиви, којима су украшаване, комбинација су биљних и геометријских, уз то – допуњени вуненим кићанкама.

Ћурдије су, као и зубуни, облачене преко кошуље и јелека, а у зиму преко „аљине”. Носиле су их удате и старије жене као саставни део свакодневне народне ношње.

У збирци Народног музеја у Чачку чувају се две ћурдије, опточене вуненим гајтаном без украса и једна свечанија – „кићена”.

Пред крај XIX века ћурдија и зубуна је све мање било у ношњама Моравичког округа. Данас се више и не памте. Стога је овај прилог покушај да се оживи сећање на најлепше хаљетке наше женске народне ношње.

НАПОМЕНЕ

1. А. Шкаљић, „Турцизми у српскохрватском језику”, Сарајево, 1989, под 3.
2. В. Караџић, Српски рјечник. 9. В. „Зубун”.
3. О. Д. Пирх, „Путовање по Србији у 1829”, СКА, Београд, 1899, 129.
4. В. Поповић, „Белешке о мојој фамилији и мом животу” (приредио за штампу М. Јаковљевић), Изворник 2, Чачак, 1985, 20.

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Ђ. Милићковић, „Кнежевина Србије”, Београд, 1876. – опис ношње по окрузима.
2. Вл. Карић, „Србија”, Београд, 1887, 129.
3. Р. Ускоковић, „Народна ношња по старовлашким селима око Ивањице”, ГЕМ I, Београд, 1926, 95.
4. Милка Јовановић, „Народна ношња у Србији у XIX веку”, Београд, 1979, 74–77.
5. Јасна Бјеладиновић, „Народна ношња у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају”, ГЕМ 48, Београд, 1984, 156; „Народна ношња у Сјеничко-пештерској висоравни”, ГЕМ 45, Београд, 1981, 106.

КАТАЛОГ

1. ЗУБУН женски

Рошци; Чачак, почетак XIX века.

Чоја, плиш, сребрна и златна жица, златни ширит, шљокице, вунени гајтан, вуница; терзијски рад.

Део женске горње одеће од беле чоје. Састављен је из „скутова“, леђног дела и два клинаста уметка са стране, на саставу „скутова“ и леђног дела. Горњи део леђа – „полеђина“ у потпуности је прекривен, ојачан везом изведеним техником покрстице од плаве вунице, оперважен црним вуненим гајтаном и златном ширит траком. Такође је део „скутова“ испод пазуха ојачан плавом вуницом бодом пунивеза, а допуњен навезеним геометризаним цветним мотивима од розе, жуте и зелене вунице. Ивицама и око изреза, као паспул, пришивена је чојица тиркизно зелене боје, преко које је нашивени црни вунени гајтан и златна ширит трака. Доња ивица зубуна је таласаста, украшена мрким памучним плишом, сребрним и црним вуненим гајтаном. Дуж средине „клинова“ пришивеним шљокицама и плавом вуницом изведен је рељефни шав. „Скутови“ и леђа зубуна украшени су пунивезом од златне жице у виду геометризаних биљних мотива (грана), опточених шљокицама. Украси су различитог облика и величине и неправилно су распоређени по површини зубуна.

Димензије: дужина „скутова“: 74 цм, ширина „скутова“: 22/18 цм, дужина клина: 43 цм, ширина клина: 16 цм.

Инв. нр: Е 675.

Зубун је припадао кнегињи Љубици Обреновић.*

2. ЗУБУН, женски

Горња Горевница, Чачак; прва половина XIX века.

Сукно беле боје, црна вуна, вунени гајтан, разнобојне перле, шљокице; абацијско-терзијски рад.

Део женске горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова“, леђног дела и два клинаста уметка са стране, која спајају „скутове“ са леђима. Горњи део леђа – „полеђине“ „уцјело“ – у потпуности је прекривен пунивезом од црне и мрке вуне. Пунивез је такође изведен на делу „скутова“ испод пазуха и око изреза за руке и врат. Ивицама зубуна и око изреза пришивен је црни вунени гајтан, а дуж средине клинова шљокицама и црвеним, плавим, жути и белим перлицама изведен је рељефни шав. Цела површина „скутова“ и леђа извезена је нанизаним перлицама беле, жуте, црвене и плаве боје у виду цветних лозица и грана и крстастих мотива, допуњених шљокицама пришиваним перлицама.

Димензије: дужина „скутова“: 78 цм, ширина „скутова“: 25/21 цм, дужина клинова: 43 цм, ширина клинова: 15 цм.

Инв. бр: Е 192/75.

3. ЗУБУН, женски

Ивањица, крај XIX века.

Сукно, памучни плиш, гајтан, перлице, шљокице, вуница; абацијско-терзијски рад.

Део женске горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова“ леђног дела и по два клинаста уметка са стране која спајају „скутове“ са леђима. Горњи део леђа –

* По казивању дародавца, зубун је припадао кнегињи Љубици из времена када је она била у манастиру Никољу (време између два устанка), а свакодневно навраћала у кућу Ковачевића у Рошцима, с њима се спријатељила и, у знак захвалности за доброту којом су је обасипали, поклонила је свој зубун и фес са пушћулом породици Ковачевић, а ови на успомену на кнегињу промене презиме Ковачевић у Љубичић, како се и данас презивају.

„полеђина” у целости је прекривен нашивеним црним плишом уз чије ивице техником покрстице од зелене, црвене и розе вунице је извезена „вођица” и три цвета у средини. Ивицама зубуна око изреза и преко шавова који спајају клинове са „скутовима” и леђним делом пришивен је црни вунени гајтан у два реда. Доња ивица зубуна паспулирана је плавом чојом и тамно зеленим плишом који је украшен везом од белих нанизаних перлица и шљокица у виду цветне лозице. Исти украс је текао и ивицама „скутова”. Сада се само виде трагови нашивања. Доњи део леђа и „скутови” зубуна украшени су рељефним везом од белих нанизаних перлица у виду симетрично распоређених грана оивичене шљокицама пришивене жутим перлицама.

Димензије: дужина „скутова”: 73 цм, ширина „скутова” 25/22 цм, клин: 13 цм, клин: 35/12 цм.

Инв. бр: Е 193/75

4. ЗУБУН, женски

Непознато порекло

Средина XIX века.

Сукно, сребрна и златна жица, сребрни гајтан, шљокице, вунени гајтан, бућма, вуна, вуница; абацијско-терзијски рад.

Део женске горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и клинастих уметка са стране на саставу „скутова” и леђног дела. Горњи део леђа – „полеђина” у потпуности је прекривена – ојачана везом изведеним техником покрстице од мрко-црне вуне у основи и разнобојне вунице у виду цветне лозице; око је оперважена црним вуненим гајтаном и бодом пунивеза. Ивицама зубуна и око изреза као паспул пришивена је сивоплава чојица. Доња ивица зубуна је таласаста. Украшена је нашивеним црним вуненим гајтаном у четири и сребрним гајтаном у два реда и редом црне бућме. „Скутови” и леђа су украшени пунивезом од златне и сребрне жице у виду стилизованих геометријских мотива (цик-цак и форми неправилног облика), допуњених шљокицама.

Димензије: дужина „скутова”: 78 цм, ширина „скутова”: 25 цм, дужина леђа: 77 цм, ширина леђа: 18/22 цм, дужина клина: 48 цм, ширина клина: 15 цм.

Инв. бр: Е 189/75.

5. ЗУБУН, женски

Непознато порекло, средина XIX века.

Сукно, вуна, вунени гајтан, сребрна жица, шљокице; абацијско-терзијски рад.

Део женске горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и два клинаста уметка са стране, који спајају „скутове” са леђима. Горњи део леђа – „полеђина” и део „скутова” испод изреза за руке у целости су прекривени пунивезом од тамномрке вуне. Орнаменти изведени пунивезом су у облику правоугаоних поља постављени наизменично у водоравном и вертикалном низу. Пунивез је, такође, изведен и на предњем делу око изреза за руке и око врата. Ивицама зубуна пришивен је паспул од плаве чоје, а преко њега црни вунени гајтан у два и четири реда – „ката”. Са унутрашње стране, уз гајтан, бодом шљоканка пришивене су шљокице. „Скутови” и леђни део зубуна украшени су сребрном жицом, бодом пунивеза у виду кружно савијених грана, опточених шљокицама.

Димензије: дужина „скутова”: 74 цм, ширина „скутова”: 25 цм, дужина леђа: 74 цм, ширина леђа: 16/22 цм, дужина клина: 47 цм, ширина клина: 15 цм.

Инв. бр: Е 191/75.

6. ЗУБУН, дечји

Божетићи, Сјеница, друга половина XIX века.

Сукно, чоја, вуна, вунени гајтан, сребрна жица, вуница; абацијско-терзијски рад.

Део женске (дечје) горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и по два клинаста уметка са стране. Горњи део леђа – „полеђина” у

потпуности – „уцјело” је прекривен пунивезом од мрке вуне. Пунивез је, такође, изведен и на клиновима испод пазуха. Ивицама зубуна, око изреза и шавова који спајају клинове са „скутовима” и леђима, пришивен је црни вунени гајтан у један и више редова. Уз доњу ивицу зубуна и делом „скутова” нашивена је црна чојица у виду шире траке и опшивена црним гајтаном. Доњи део леђа, „скутови” и клинови украшени су рељефним везом рађеним равним бодом од сребрне жице у виду цик-цак и других геометријских форми. Средином клинова формиран је шав, кога красе по три навезена геометријска мотива од црвене и зелене вунице.

Димензије: дужина „скутова”: 64 цм, ширина „скутова”: 21/18 цм, клин I: д: 29. цм, клин I ш: 16 цм;

Инв. бр: Е 978/90.

7. ЗУБУН, дечји

Непознато порекло.

Друга половина XIX века.

Сукно бело и црно, вунени гајтан, црни плиш, вуница, беле перлице, шљокице; абацијско-терзијски рад.

Део женске (дечје) горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и по два клина са стране на саставу „скутова” и леђног дела. Горњи део леђа – „полеђина” и горњи клинови су од црног сукна. Ивицама зубуна, око изреза и шавовима који спајају леђа са „скутовима” пришивен је црни вунени гајтан у два и три реда – „ката”. Испод гајтана ивицама зубуна је паспул од тегет чоје. Средином клинова је формиран шав, кога краси вез крупне покрстице од зелене и црвене вунице. Уз доњу ивицу зубуна и делимично „скутова” пришивена је црна плишана трака, украшена рељефним везом изведеним нанизаним белим перлицама и шљокицама. Вез је у виду цик-цак и крстастог мотива.

Димензије: дужина „скутова”: 60 цм, ширина „скутова”: 18 цм, дужина леђа: 61 цм, ширина леђа: 19/11 цм, дужина клина: 27,5 цм, ширина клина: 12 цм, клин: 14/11,5 цм.

Инв. бр: Е 194/75.

8. ЗУБУН – „АЉЕТАК”, дечји

Горачићи, Лучани, крај XIX века.

Сукно, плиш, вуна, беле перле, шљокице; абацијско-терзијски рад. Део женске (дечје) горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и клинова, који се спуштају са рамена. Ивицама је пришивена трака од тегет плиша. Изрези око руке и задњег дела врата опшивени су белом вуном. Цео зубунић је украшен везом од нанизаних стаклених перлица и шљокица у виду тролиста и гранчица са по три цвета. На „скутовима” вез није сачуван. Збунић – „аљетак” је прекројен од женског зубуна.

Димензије: дужина „скутова”: 40 цм, ширина „скутова”: 20 цм, дужина леђа: 38 цм, ширина леђа: 17/13 цм, дужина клинова: 38 цм, ширина клинова: 13 цм.

Инв. бр: Е 187/75.

9. ЗУБУН, женски

Непознато порекло.

Средина XIX века.

Сукно, мрка, зелена и плава вуна, златна жица; абацијско-терзијски рад.

Део женске горње одеће од белог сукна. Састављен је из „скутова”, леђног дела и клинова, који спајају „скутове” са леђним делом. Горњи део леђа – „полеђина” ојачан је везом од мрке вуне у техници косог бода и по два реда од зелене и плаве вуне у техници чулавца. Техником равног бода од мрке вуне урађено је ојачање око изреза за руке и око врата. Ивице зубуна су оперважене црним вуненим гајтаном у један и два реда – „ката”. Леђни део зубуна и „скутови” декорисани су рељефним везом од златне

жице, изведеним техником равног бода. Мотиви су у виду геометризоване гране, а ивицама тече цик-цак мотив. Недостају шљокице које су уоквирале вез. Зубун је на боковима у доњем делу расечен. Вез и сукно доста су оштећени.

Димензије: дужина „скутова“: 72 цм, ширина „скутова“: 22 цм, дужина леђа: 74 цм, ширина леђа: 17,5/12 цм, дужина клина: 48 цм, ширина клина: 15 цм.

Инв. бр: Е 188/75.

10. ЋУРДИЈА – „КИЂЕНА“, женска
Ковиље, Ивањица, друга половина XIX века.

Црно сукно, црвена, плава, тиркизно зелена, бела чоја, црвени и бели вунени гајтан, златна жица, жута позамантеријска трака; абаџијски рад.

Део женске горње одеће од црног сукна. Састављена је из „скутова“, леђног дела и по два клина са странс, који се спуштају испод пазуха. У доњем делу клинови су дубоко расечени. Ивицама и око изреза је паспул од црвене чоје, преко које је нашивен црвени вунени гајтан – „сирада“ у три и четири реда – „ката“. Уз гајтане су пришивене две жуте позамантеријске траке, ужа у виду осмица и шира цик-цак. На прсном делу „скутова“ пришивена је црвена чоја у виду траке и украшена навезеним црним и белим вуненим тролисним мотивима. Ивицама је пришивена црна чоја са цик-цак изрезима. Испод прореза за руке, по клиновима пришивени су жута позамантеријска трака, црвени вунени гајтан и геометријски мотив аплициран од црвене, плаве, тиркизнозелене и беле чоје. Дуж ивица ћурдије, тече геометријски мотив такође аплициран од вишебојне чоје и оперважен бордо и белим вуненим ланчићем. Овај мотив је допуњен нашивеним белим чојаним цветићима. Из доњих углова „скутова“ од беле, црвене, плаве и тиркизнозелене чоје развија се стилизован биљни и геометријски мотив, допуњен белим и жутиим вуненим ланчићем. Доњи део леђа испуњен је апликацијама од вишебојне чоје у виду цветова, гранчица и цик-цак мотива, допуњених пришивеним жутиим и белим вуненим ланчићем, као и ланчићем у виду гранчица од сребрне жице. На већем делу ћурдије апликације су оштећене. Ову ћурдију „кићену“ жене су носиле у свечанијим-празничним данима.

Димензије: дужина „скутова“: 89 цм, ширина „скутова“: 34 цм, дужина леђа: 93 цм, ширина леђа: 31/25 цм, дужина клина: 59 цм, ширина клина: 25 цм, клинчић: 13/10 цм.

Инв. бр: Е 195/75.

11. ЋУРДИЈА, женска
Чипаље, Сјеница, 1940. године.

Црно сукно, црвени вунени гајтан – „сирада“, зелена чоја; рад Рајка Гобелића, абаџије из Чипаља.

Део женске горње одеће од црног сукна. Састављена је из „скутова“, леђног дела и по два клина, који се спуштају испод пазуха. У доњем делу клинови су по средини дубоко расечени. Ивицама ћурдије је паспул од зелене чоје, преко које је пришивен црвени вунени гајтан домаће израде зв. „сирада“ у пет редова. Око изреза за врат гајтани су у шест реда – „ката“, а око изреза за руке у четири реда. Дуж саставних шавова горњег клина (клинчића) гајтан је пришивен у три реда.

Димензије: дужина „скутова“: 85 цм, ширина „скутова“: 23/35 цм, дужина леђа: 92 цм, ширина леђа: 34/25 цм, дужина клина: 53,5 цм, ширина клина: 27 цм, дужина малог клина-клинчића: 17/14 цм.

Инв. бр: Е 165/75.

12. ЋУРДИЈА, женска
Вапа, Сјеница, почетак XX века.

Црно сукно, црвени вунени гајтан – „сирада“; рад сеоског абаџије. Део женске горње одеће од црног сукна. Састављена је из „скутова“, леђног дела и по два клина,

који се спуштају испод пазуха. У доњем делу клинови су по средини дубоко расечени. Ивицама ћурдије и око изреза су пришивени црвени вунени – „сирада” гајтани у четири реда – „ката”, и шест реда око врата. Није украшавана, иако је, по предању, ношена као невестински хаљетак.

Због дугог ношења сукно и гајтани су избледели.

Димензије: дужина „скутова”: 87 цм, ширина „скутова”: 24/37 цм, дужина леђа: 94 цм, ширина леђа: 32/24 цм, доњи клин, дужина: 54 цм, доњи клин, ширина: 29 цм, горњи клин – „клинић”: 17/14 цм.

Инв. бр: Е 24/74.

ZOUBOUNS ET TCHOURDIAS DANS LA COLLECTION ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE NATIONAL DE TCHATCHAK

Le zouboun a été et est resté une des parties les plus belles et les plus décoratives du costume national féminin du XIX^e siècle. Il était porté en hiver, par-dessus „la robe” et, en été, par-dessus la chemise et une sorte de gilet. Il était fait en drap blanc, sans manches, ouvert devant dans toute sa longueur et orné de broderie.

Les zoubouns de femme, portés sur le territoire du district de Moravitzé (dont les exemplaires sont conservés au Musée de Tchatchak) appartiennent au groupe de ceux de la région de Stari Vlah. Ils sont coupés en trois parties: la caractéristique, c'est la broderie en relief couvrant toute la surface du dos et exécutée avec le fil de laine noir. Les parties de devant sont ornées, à leur tour, de broderie en relief, le dessin représentant des formes géométriques ou celles des végétaux; la broderie d'or et d'argent est agrémentée de petites perles de différentes couleurs et de paillettes.

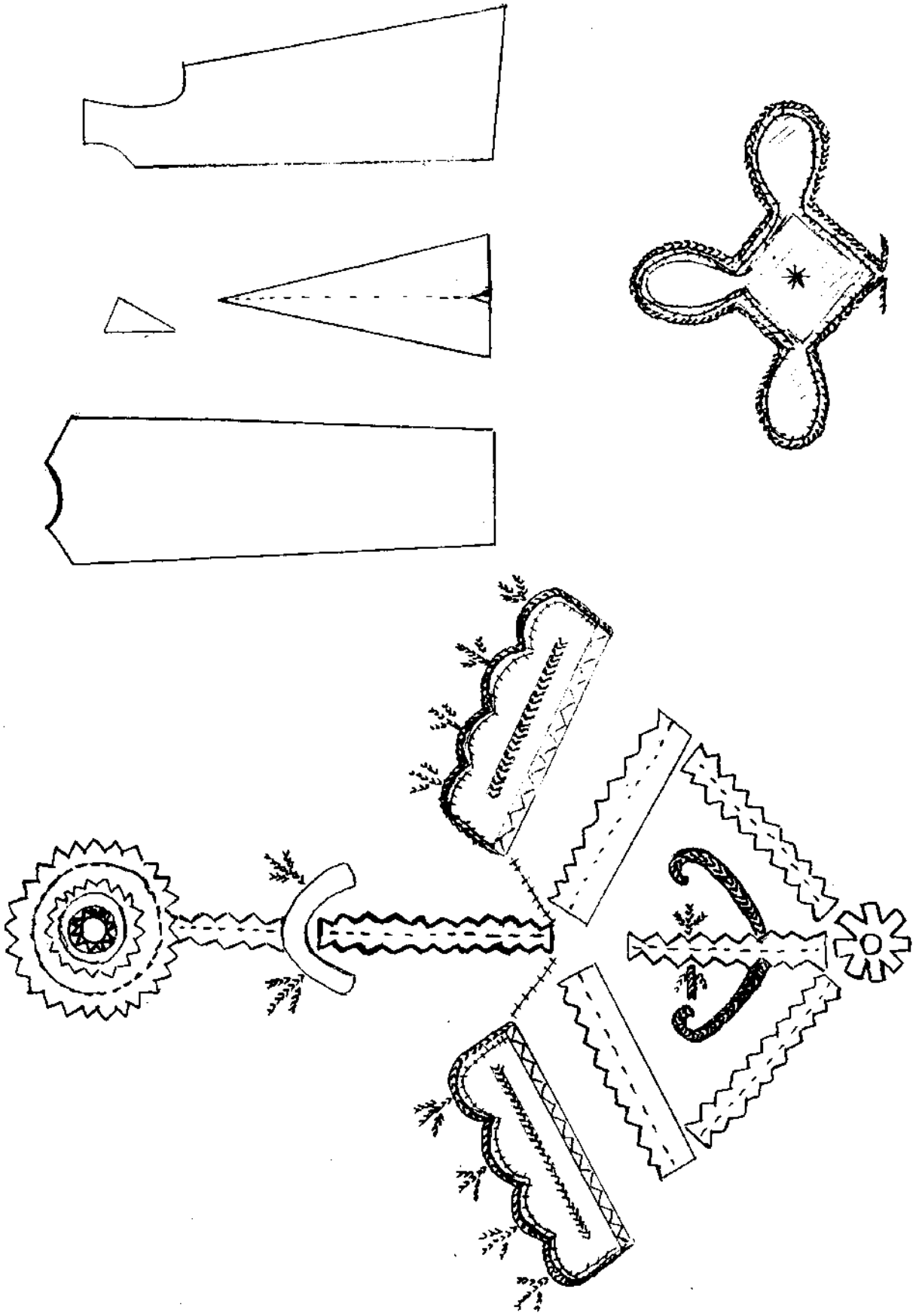
Les tchourdias sont coupées de la même manière, mais elles sont en drap noir, bordées d'un ourlet de cordon en laine rouge, fait à la main. Les tchourdias d'apparat qu'on appelait „fastueuses” étaient ornées d'appliques de différentes couleurs, de fil d'or et d'argent, de paillettes, de pompons de laine.

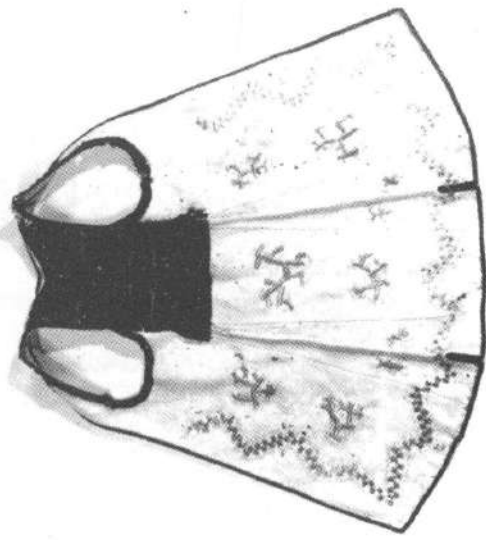
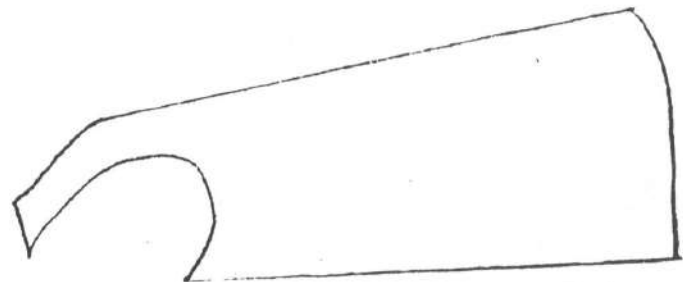
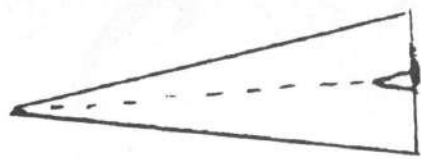
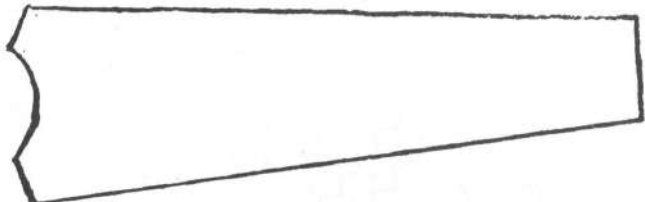
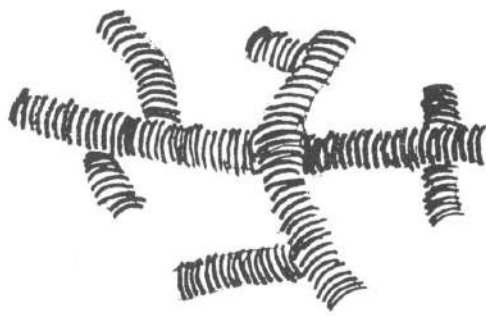
Vers la fin du XIX^e siècle le costume de femme dans le district de Moravitzé comprenait de plus en plus rarement des zoubouns et des tchourdias en tant que pièces de vêtement. Actuellement on ne s'en souvient même plus. Nous avons essayé ici de les arracher à l'oubli.

Dans la division ethnologique du Musée National de Tchatchak, la collection de costumes de femme comprend neuf zoubouns et trois tchourdias, dont surtout le zouboun de la princesse Lioubitza Obrénovitch (cat. N° 1, N° d'inv. 675).

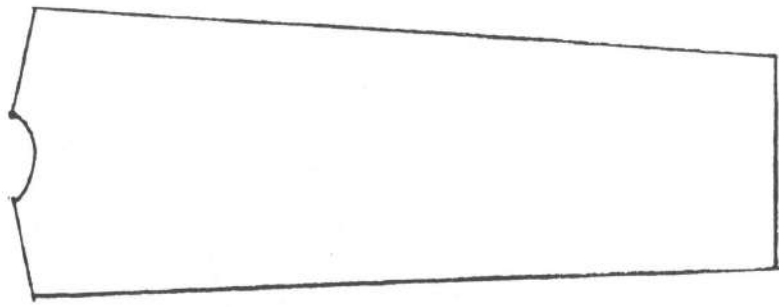
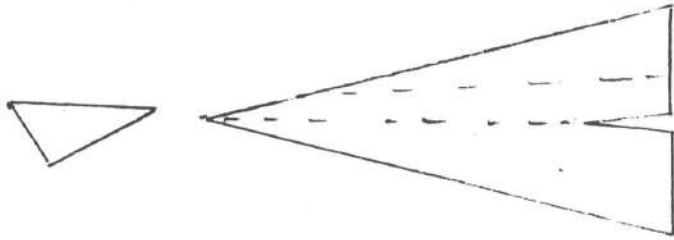
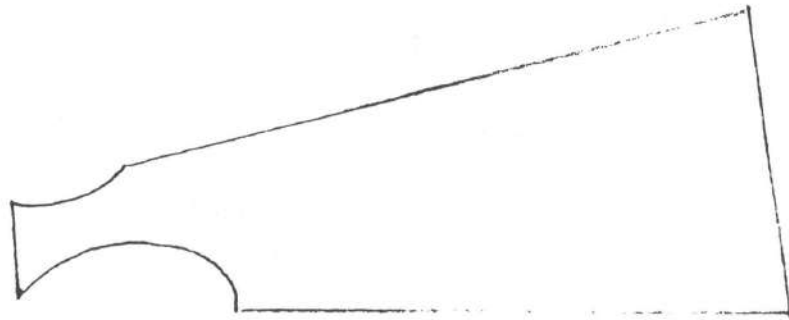
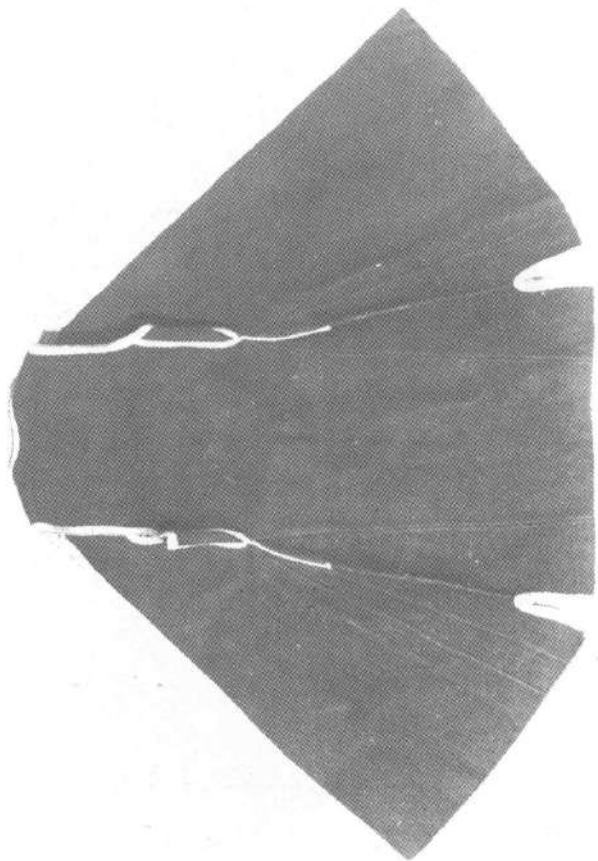
Le Musée acquit les zoubouns et les tchourdias entre 1953 et 1980, à l'occasion de la reconnaissance du terrain, mais aussi en les achetant à ceux qui venaient les proposer eux-mêmes au Musée. Ils proviennent des environs de Tchatchak et d'Ivagnitza, ainsi que de la région de Dragatchévo; les derniers acquis par le Musée furent ceux qu'apporta à Tchatchak la population serbe du plateau de Siénitza et du Pechter entre les années 1970 et 1973.

Nevenka Bojović

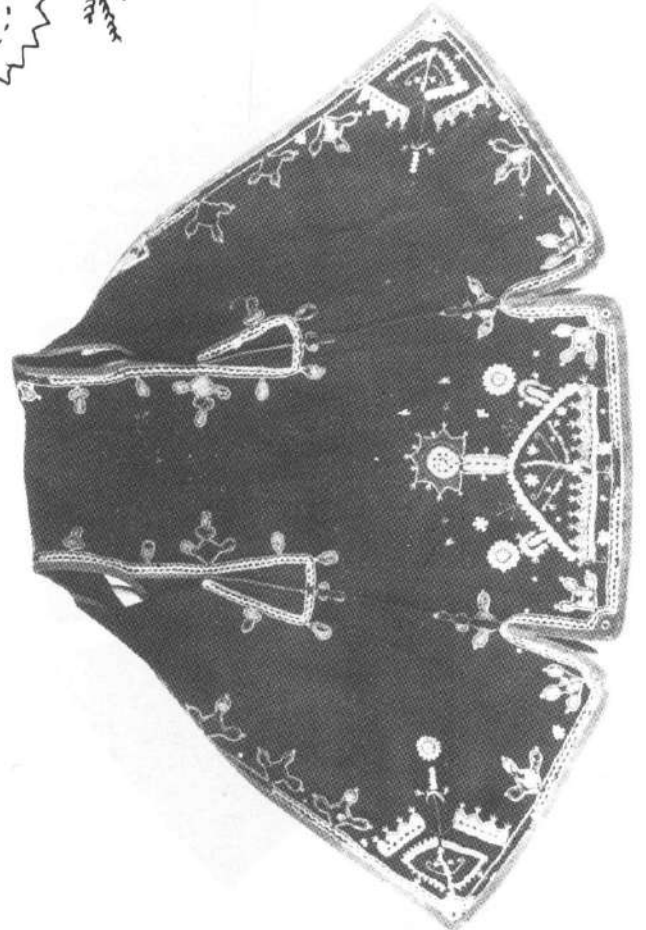
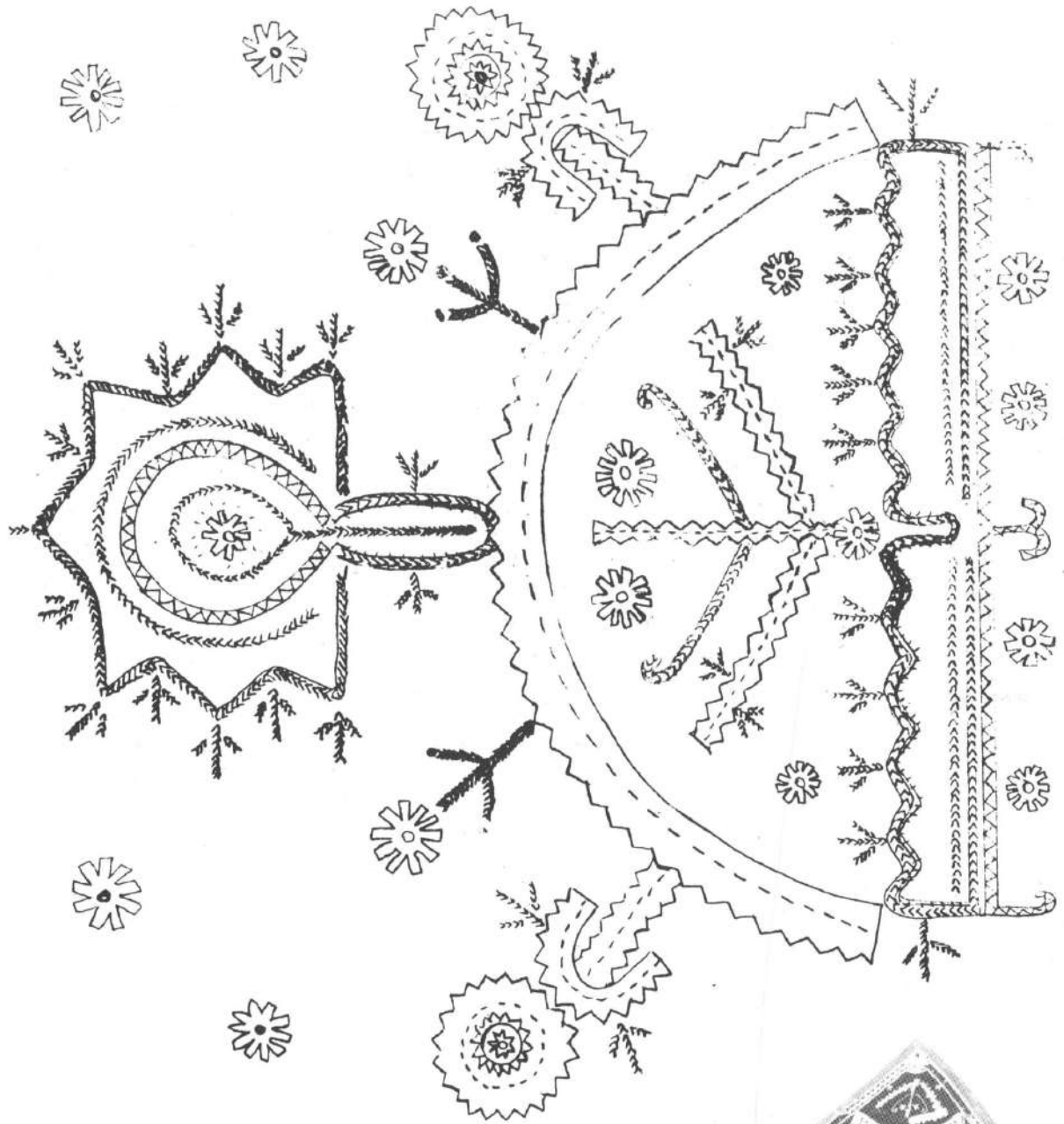


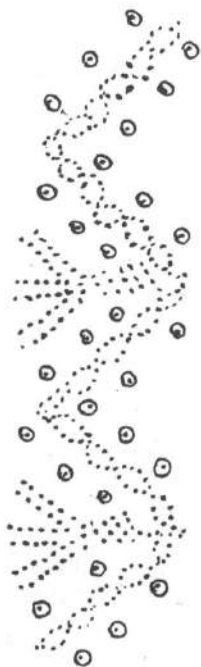
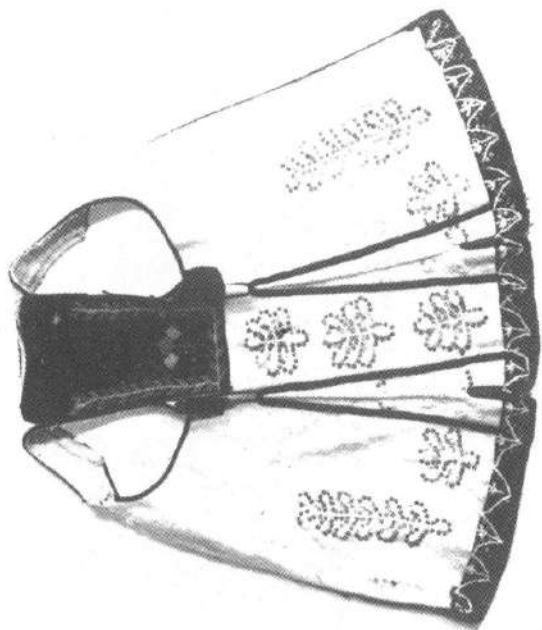
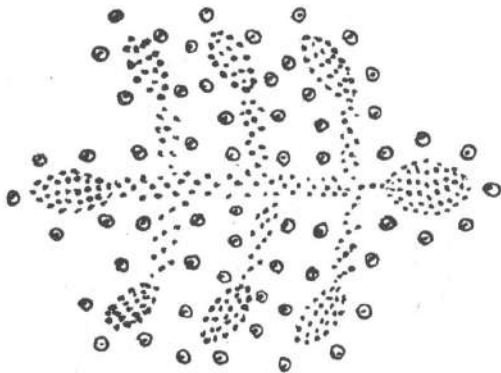
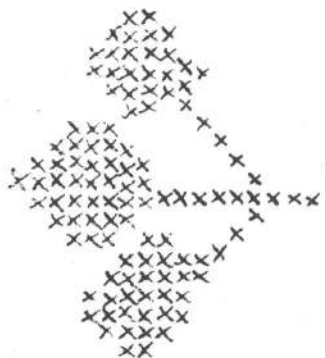
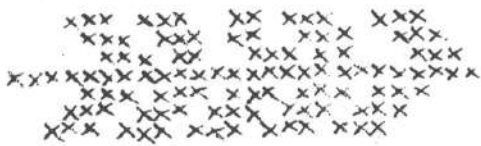


Женски зубун, кат: 9, инв. бр: Е 188/75.

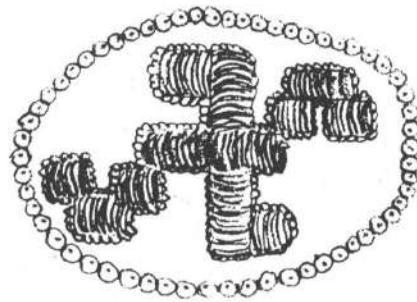
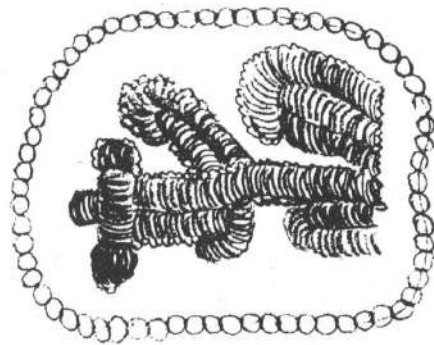
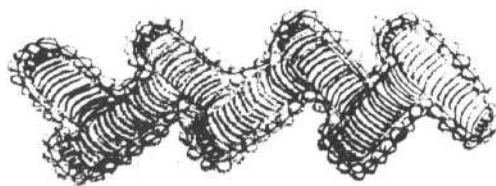
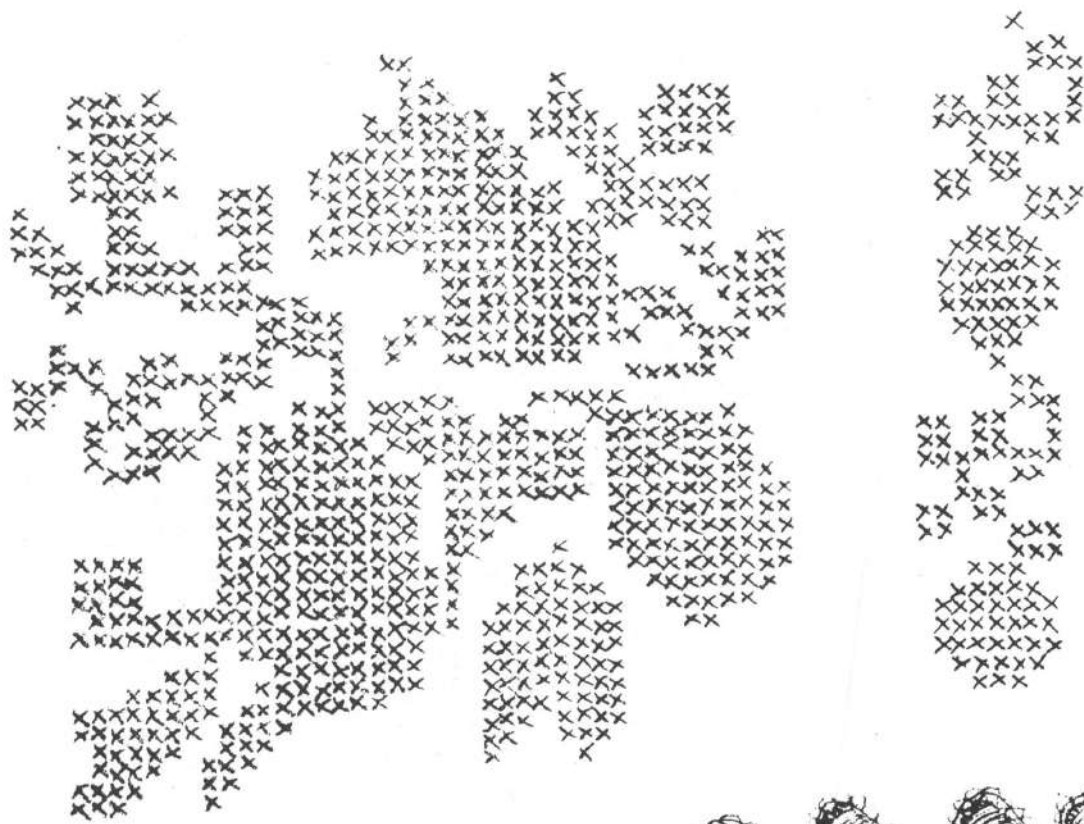
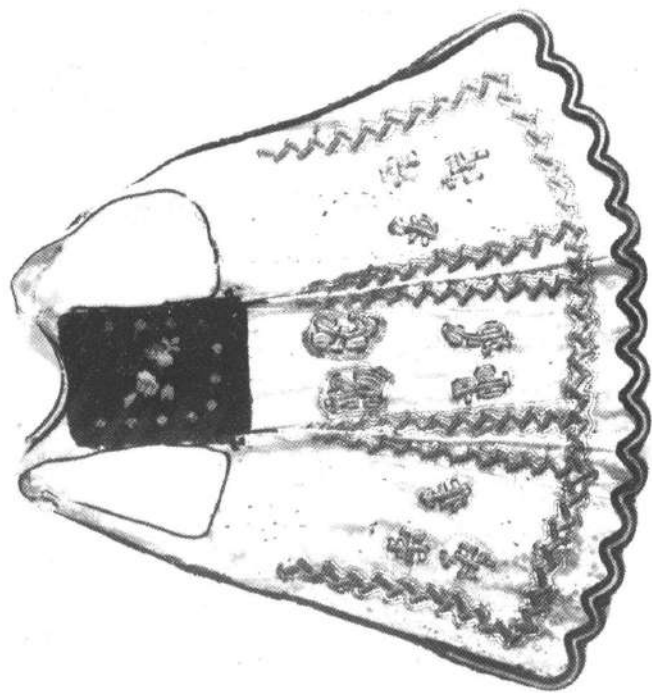


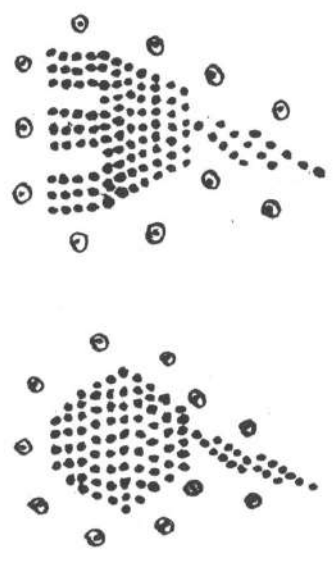
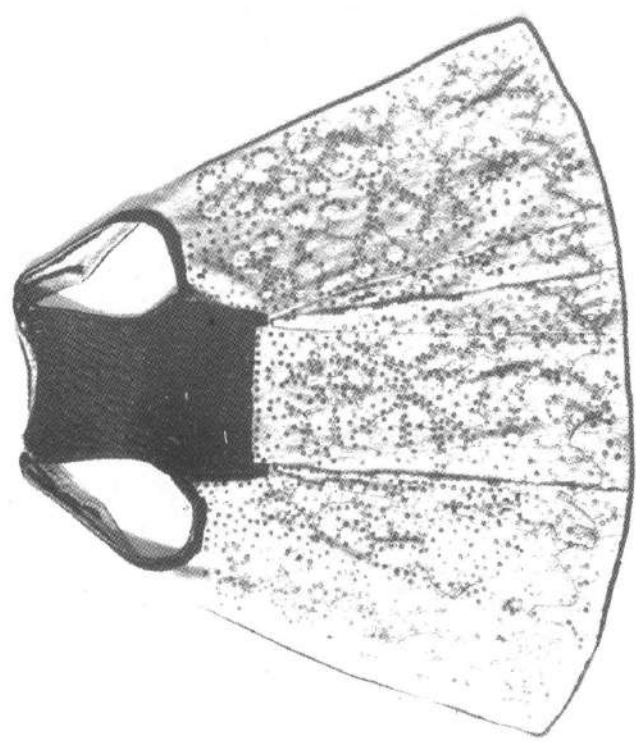
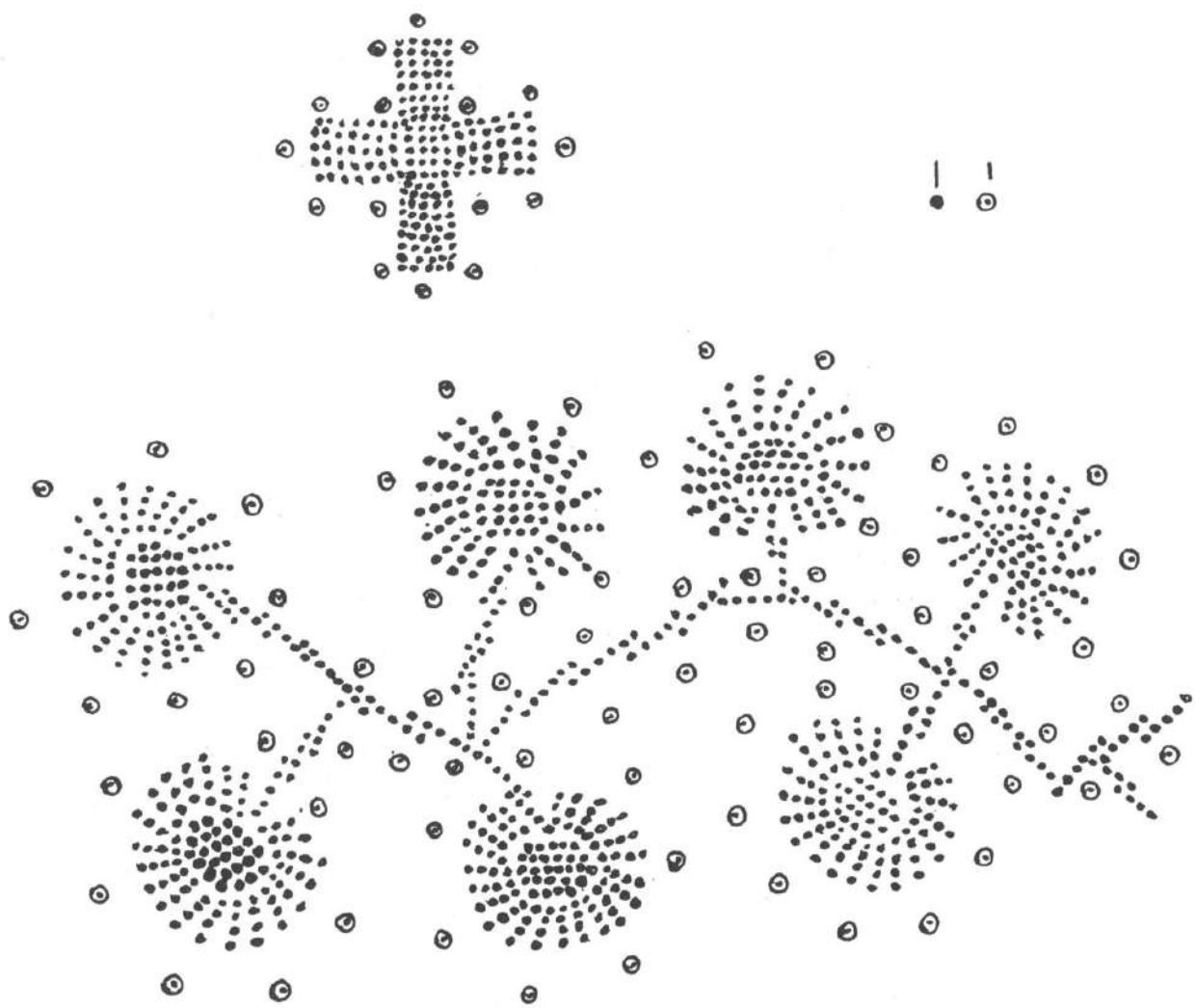
Женска ђурдија, кат: П, инв. бр: Е 165/75.



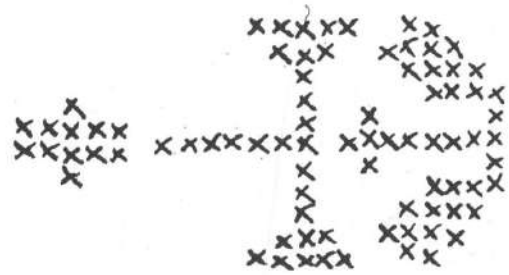
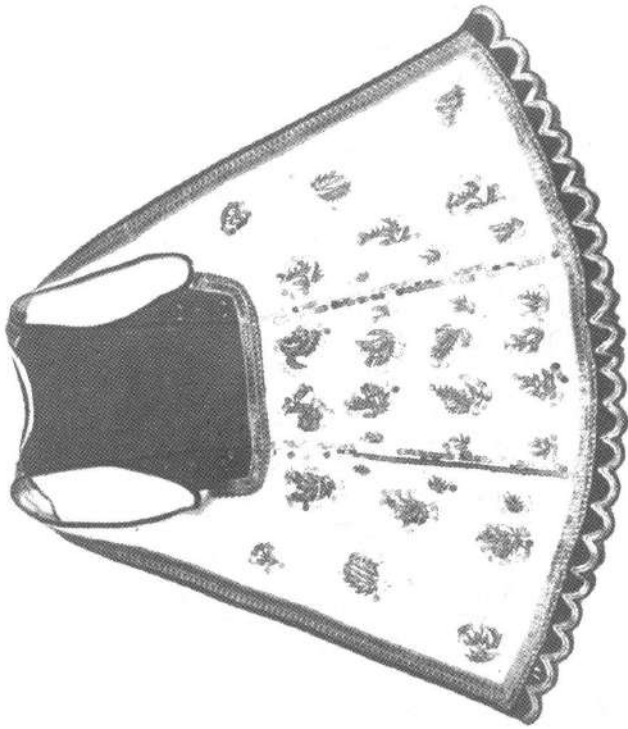
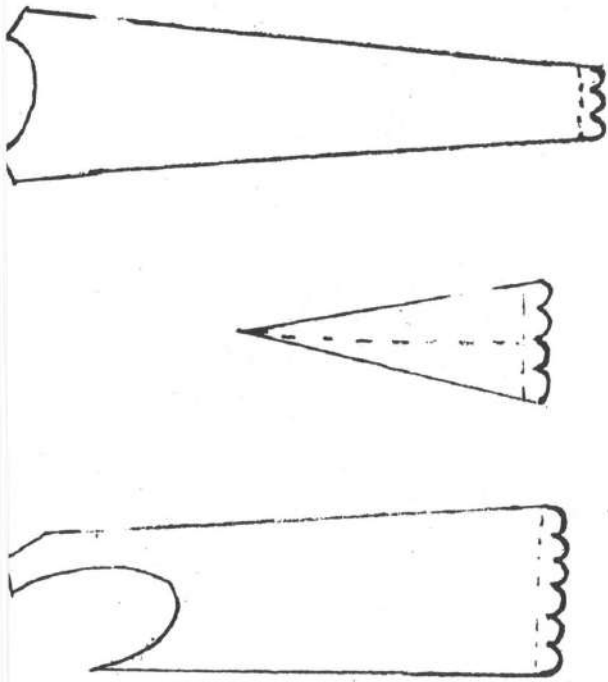


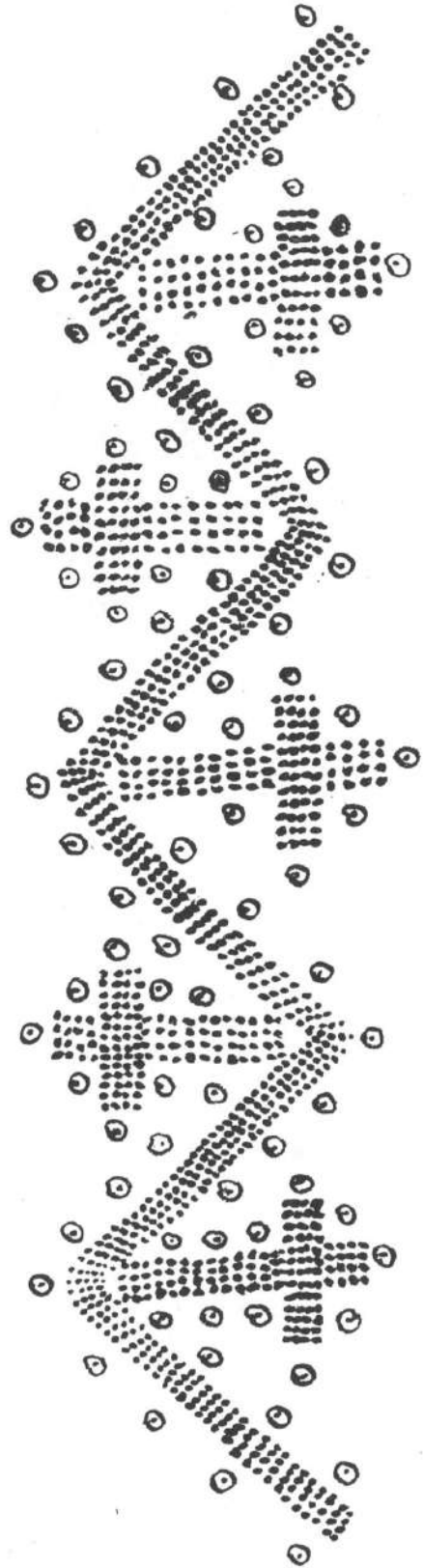
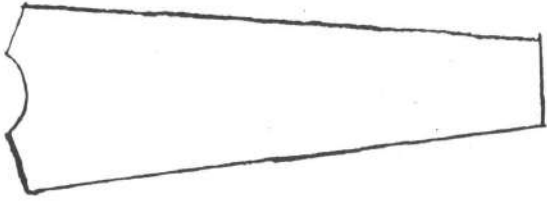
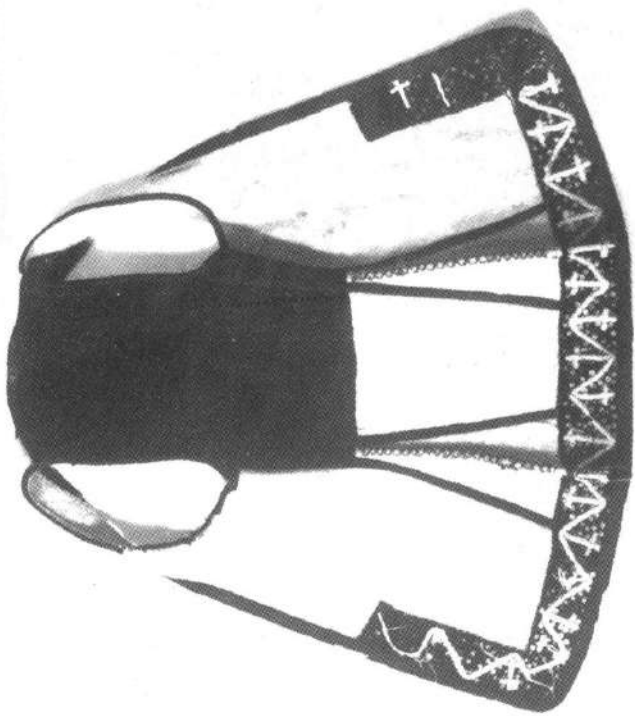
Женски зубун, кат. 3, инв. бр: Е 193/75.



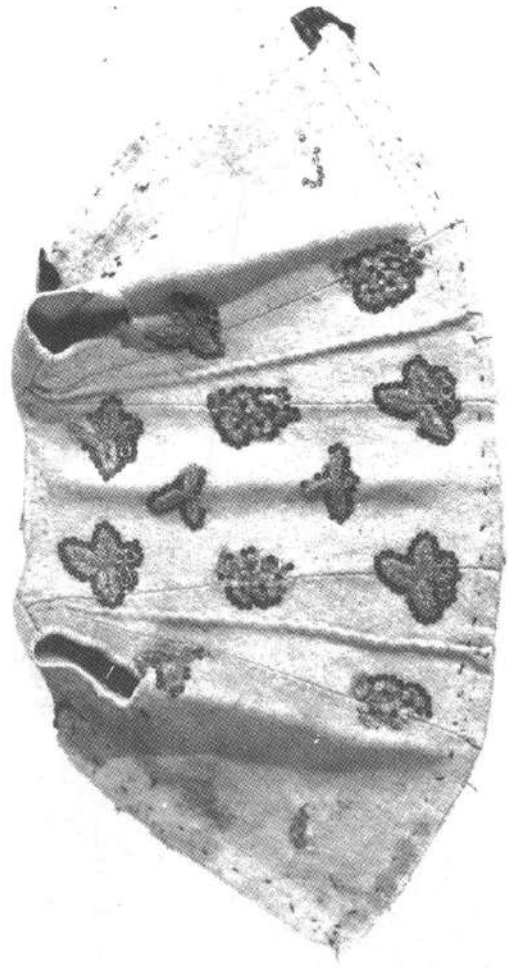
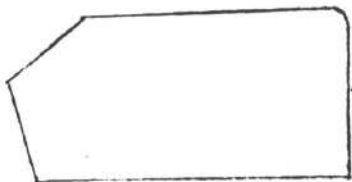
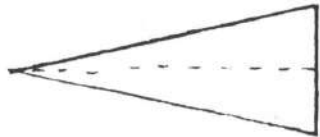


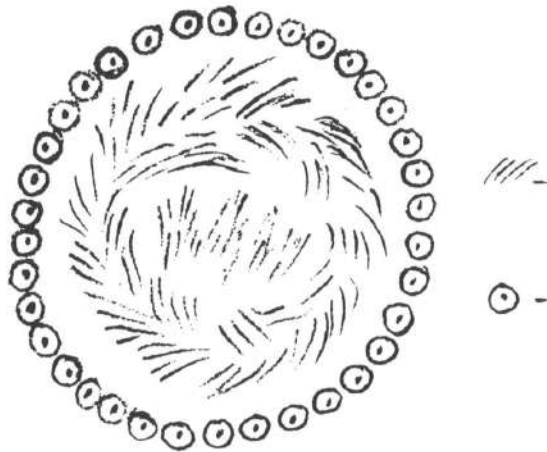
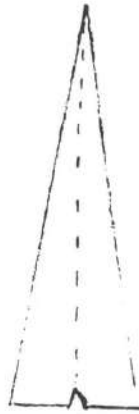
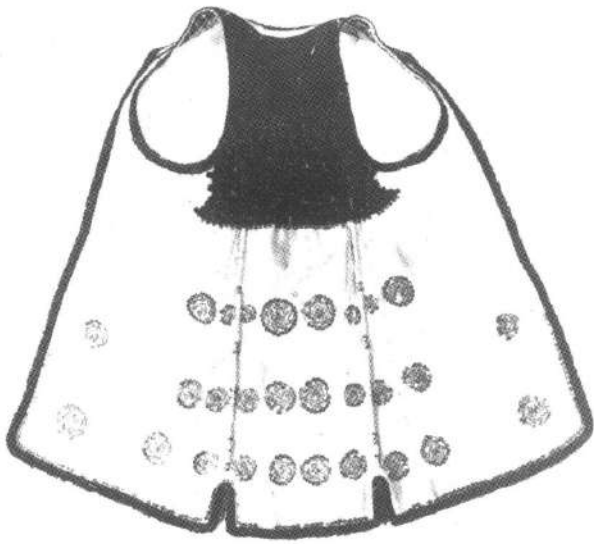
Женски збун, кат: 2, инв. бр: Е 192/75.



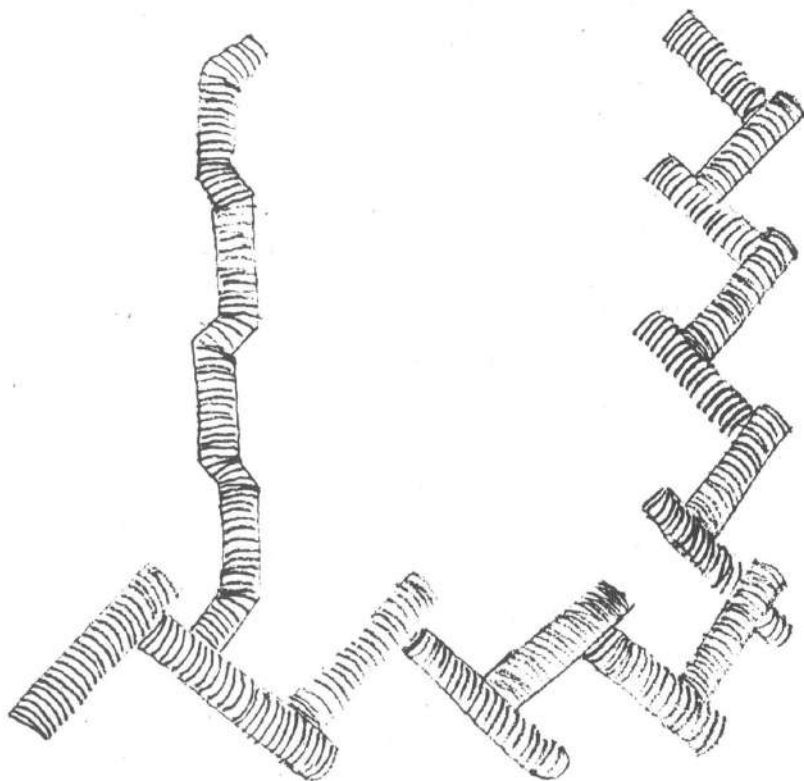
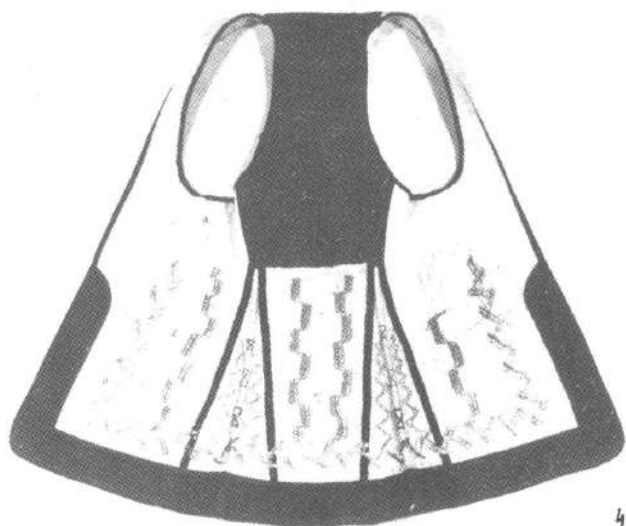


Женски дечији зубун, кат: 7, инв. бр: Е 194/75.

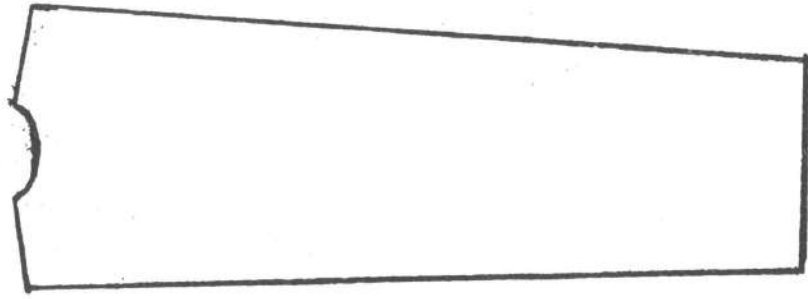
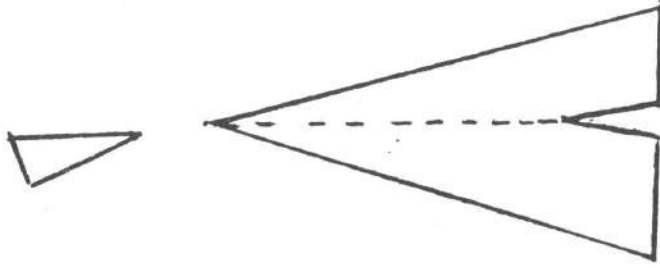
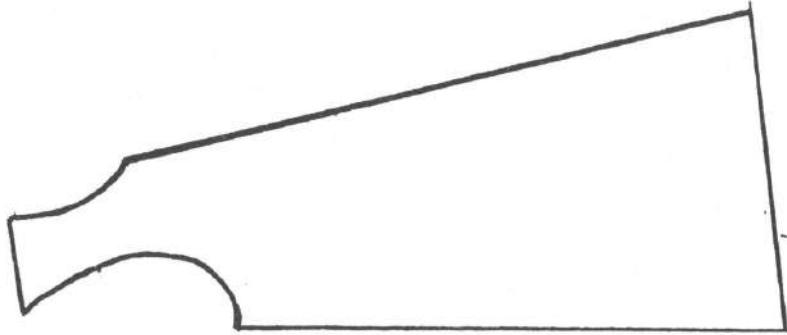
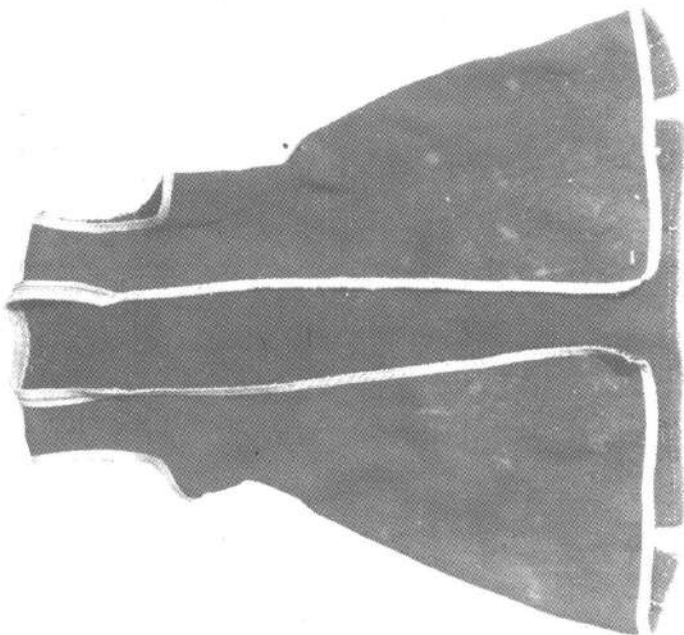




Женски зубун, кат: 5, инв. бр: Е 191/75.



Женски дечији зубун, кат: 6, инв. бр: Е 978/90.



Женска ђурдија, кат: 12, инв. бр: Е 24/74.

Мр ГРОЗДАНА КОМАДИНИЋ

РЕЧНИК НАРОДНЕ КУЛТУРЕ ЧАЧАНСКОГ КРАЈА

Мр ГРОЗДАНА КОМАДИНИЋ
УУ 32000 Чачак
Учитељска 2

UDK 801.3 : 398 (497.11)

За део овог Речника, којим се учествовало на такмичењу лингвистичких секција средњих стручних школа и гимназија, аутор и лингвистичка секција Економске школе у Чачку, награђени су републичком наградом за друго освојено место. Такмичење су организовали и награде доделили Друштво за српски језик и књижевност Србије и Вукова задужбина.

Награде су уручене 17. јануара 1995. у Београду.

УВОД

У овом раду објављујемо део истраживања из пројекта Речник народне културе чачанског краја.

Замисао аутора је да се прикупи и сачува богата ризница духовне културе људи чачанског краја (обичаји, обреди, веровања, бајања, гатања, анегдоте, легенде о појединим личностима, предметима, местима, посебно митолошка значења предмета и бића).

Жеља аутора је да се сачува и младима приближи семантика и поетика народног говора, јер он је највећи извор сазнања о начину

живота човека у прошлости и његовој филозофији у борби за опстанак. А, ко не познаје прошлост, не може планирати ни будућност.

Идеја, инспирација и велика морална подршка за овакав пројекат о духовности људи чачанског краја родила се у аутору овог рада после рецензије руског академика Никите Иљича Толстоја о приложеној грађи и предавању „Народна култура Драгачева”. Предавање је одржано на Научном већу Института за славистику и балканистику Руске академије наука, на чијем се челу налази Никита Иљич Толстој, праунук Лава Николајевича Толстоја.¹

Навешћемо само неке инсерте из рецензије:

„Драгачево и остали крајеви западне Србије, о којима сте говорили, имају очувану богату ризницу народне традиције, што говори о великом духовном богатству тог народа. Имају очуваних обреда (како ритуалних, тако и вербалних) више него Руси и остали словенски народи. Словенска духовна култура је као један диван ћуп који се распао и парчићи се растурили по свим словенским земљама. Наша велика жеља је да се ти парчићи сакупе и поново споје у један заједнички духовни мозаик. Зато и скупљамо народно благо из свих словенских земаља (Пољске, Белорусије, Бугарске, Македоније и других), за један заједнички Опште-словенски етно – лингвистички атлас. У вашем Драгачеву има сачуваних обреда који датирају још из индоевропске заједнице, што се код осталих словенских народа није сачувало, па ни код германских.

Ви, Срби, имате сјајну Цвијићеву школу, са изграђеном методологијом истраживања познатом у Европи, коју треба да наставите.”

Затим истиче да су приложени материјал и предавање драгоцени, али да би они, Руси, желели, уколико је могуће, да проширимо ареал истраживања.

Одушевљена признањем тако великог ума о нашој учености и великом духовном богатству српског народа, посебно краја у коме је то народно благо прикупљано, (овај институт редовно прати Зборник радова Народног музеја у Чачку), одлучила сам да започнем рад на својеврсном етно-лингвистичком речнику народне културе чачанског краја.

Одмах је стигло признање Друштва за српски језик и књижевност и Вукове задужбине у Београду, што је велики подстрех за даљи рад.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Бележе се све лексеме из народне културе. Тумачење се прво тражи од самих информатора, а за оно што се не може наћи тумачење од информатора – консултује се етнологска и лингвистичка литература.

Тумачење појмова даје се у контексту, у примерима казивача, говором оних људи који то казују. Овај речник, поред сачуване богате етнолошке грађе, биће и велики допринос нашој дијалектологији. Методологија прикупљања, бележења и тумачења грађе је она која се користи и у дијалектолошким истраживањима.

Грађа ће бити сређена по азбучном реду. До сада обрађена само четири слова (а, б, в, г).

Срећна сам што је значај и лепоту овог рада схватио и знатан број ученика Економске школе у Чачку, који помажу у сакупљању свих облика народне културе, све до чега дођу и предају на даљу обраду.

Речник ће садржати и паганских и хришћанских, сујеверних и митолошких тумачења појмова и појава, али све је то тумачено доживљавањем, схватањем људи чачанског краја, без верификовања етимологије појединих лексема. Уствари, речник ће бити огледало духовности људи чачанског краја у њиховој борби за опстанак и вечитом трагању за љубављу, лепотом и смислом живљења.

*

* *

А

авет, -и ж – као сенка сухо, мршаво биће, које прати човека. Има наказан изглед. Обично је то отелотворење неке несмирене душе покојника. Верује се да авети могу да удаве своје жртве. Станују у напуштеним кућама. Против њих се бори светлом и белим луком.

– *Чим њадне мрак, нико не иде у Пејирову кућу, јер је ођуићела и људи се њлаше авеиш.*

аветиња, -е ж – мршаво, ружно, исцрпљено биће, за кога се верује да ђаволи њим владају.

– *Не волим кад ми на Блази дан уђе она авеишња у кућу!*

адамско колено – личност добродушна, племенита, посебно се жртвује за сирочад, има нечег божанског у себи.

– *Сјаси ми сироишњу, снаја моја, Адамско колено.*

аждаја, -е ж – огромна, велика животиња, која има посебно велику главу и уста. У чачанском крају се више зна из бајки и митова. Велики је непријатељ човеку.

– *Једе све, као аждаја.*

акреп, -а м – то су мала бића, слична шкорпији, која нападају децу.

– *Морам да идем неђе, ово дјеише ми њлаче ко да ђа акреиш даве.*

ала, -е ж – велико биће, по облику и снази слично аждаји. За алу је најбитније да је огромне снаге, која јој не да мира. У својој игри, или борби наносе штету усевима, изазивају олује, јаке ветрове.

– *Нека ала њорасиурала ми ноћас сјено.*

амајлија, -е ж – неки предмет који се носи ради заштите од злих духова, од урокљивих очију. Најчешће су то бели лук, босиљак, а често било који предмет добијен од вољене особе, мајке.

– *Чувам њрсешен к'о очи, њо ми је амајлија, осџало од мајке, чува ме од сваке несреће.*

аманет, -а м – опорука, која се мора испоштовати после смрти човека.

– Нису му испоштовали аманет, све им иде наопако, од кад је Миле умро.
анатема, -е ж – проклетство бачено на неку кућу, личност. Клетва, испаштање због нечијих грехова.

– *Оће све сиротињи, анатема му било!*

анђео, -ла м – божанско биће са крилима, са најплеменитијим особинама. Заштитник нејаких, дели правду, увек се нађе да помогне у невољи. Сматра се да је постао од умрле деце, чисте, неокаљане. Најпознатији је Арханђел Михаило, који се слави. Пошто је то живи светац, не кува се жито за ту славу.

– *Кад се дете смеје, у сну, засмејавају га анђели.*

Б

баба марта, је ознака месеца марта и његових непредвидљивих ђуди, снега, мрза.

– *Не радуј се пролећу, док не прође баба марта.*

– *Баба марта шле у крави заледила.* (Гуча)

баба рога – зла жена, која доноси несрећу, која може да урекне. Замишља се да има на глави рог, може бити и свака зла баба.

– *Са оним злим погледом права баба рога!*

бабица, -е ж – жена која порађа породиљу. Мора се водити рачуна да бабица не буде урокљива, да не урекне породиљу и дете.

– *Милеву је лијепо име, мило, добра је жена, па нека ји она буде бабица* (Рти).

бабице, -а ж – то су зла бића, која нападају породиљу и бебу, за четрдесет дана од порођаја, да их униште.

– *До чејрес' дана породиља не излази из куће чува дете од бабица.* (Гуча)

бабурача, -е ж – вештица у виду жабе, наноси несрећу, посебно деци.

– *Ђеца не ваља да дирају жабе бабураче, јер се верује да су вештице. Када их дохвата, искачу брадавице.*

багрем, -а м – баксузно дрво, не ваља да буде испред куће, јер ће у кућу гађати гром.

– *Немој качићи барјак на багрем, баксузно је.*

бадња недеља, синт. седмица пред Божић.

– *Бадње недеље се не шииа, не сјеку се ноктии – да се не сјече здравље.*

– *На Бадње недеље не ваља шући ђецу – да им не искачу чиреви.* (Рти)

бадњак, -ка пл – најмање два, а негде и три млада храста, који се секу у шуми, на Бадњи дан, пре изласка сунца. Донесе се кући. Увече, на Бадње вече, са њима се врше разни обреди.

– *Уочи Божића, деца љубе бадњаке, са њих лижу со и шећер – да им животи буде сладак као шећер, да се укућани слажу, к'о со и хлеб.*

бадњачки колач је обична бадњачка погача, без квасца, која се ломи и једе на бадњачкој вечери. (Брђани)

– *Ђеци се прво даје од бадњачког колача – да буду здрава у току године.* (Котража)

бадње вече, синт. вече уочи Божића.

– *Изводе се многе обредне радње са бадњацима. Уносе се бадњаци у кућу.*

Уноси их домаћин са рукавицама, уз посијање жића. Домаћица га, иакође, дочекује са жићом. Зајим се љубе бадњаци, уз обредне и молишве. Вечера се носна вечера, на слами и покровцу. Собра се не прибира до пређе дана Божића.

– *На Бадње вече не ваља засиати док бадњак не изгори, јер ће укућани умирају без предзнака или невиђено.*

– *Не ваља да се вајра на огњишту расирује дувањем – да не би вејар ошрес'о ишеницу, да се стока не би надимала од шраве.* (Горња Горевница)

– *На Бадње вече у мравињак се ставе ири клија кукуруза. На Божић се јорани пре сунца, узму се ии кукурузи и нахране кокошке – да би у току целе године имало иилића к'о мрва.*

– Ако се на Бадње вече накупи досија пецела на бадњаку који жори на оњицију, зима ће бити јака, са досија снега. (Зеоке)

Бадњи дан, синт. дан уочи Божића.

– На Бадњи дан се сјечу бадњаци прије сунца, са рукавицама, и сјаве се пред кућу.

– На Бадњи дан не ваља јести на пољу – да ишце не би једе живи, ишеницу.

– На Бадњи дан не ваља да се чешља коса чешљем, јер ће да ојада. (Вича)

бајање, -а с гл им – одбројавање, уз разне ритуалне радње, како би се отклонила нека болест.

Бајање од уједа змије:

– Узме се у руку грумен земље и благим покретима прелази преко места уједа змије, на шелу. При шом се припуца изговара следеће: „Земља земљу земљом љуби. С ложом лежи, с ложом вечејај, с ложом лежи и пошавај. Немој у сироти и нејаке, иди у сеоске душмане.” (Осоница)

Бајање против пијанства:

– Узме се вода којом се мривац куйао, сја се по мало у алкохол и каже се: „Како мривав жељу за пићем, тако и овај пијанац желео да пије.” Након што пијанац више неће ни помиришати алкохолно пиће. (Трбушани)

Љубавно бајање:

– Узети крило од слейо миша, кроз њега погледаши онога кога желиш да те воли и он ће начисти за тобом заслејети. (Ивањица)

баксуз, -а м – човек кога прати несрећа и који је другима доноси.

– Боље да не идем на вацар, уће ми онај баксуз у кућу, нећу добро продаши волове. (Котража)

басма, -е ж в – бајање.

баук, -а м – велико застрашујуће, длакаво створење, које својом појавом доноси несрећу, улива страх у деци и одраслима.

– Не смијем ноћу да изађем пред кућу, илашим се баука.

бацање чини, синт. – је процес доношења несреће и зла људима, разним стварчицама, помоћу којих вештице, врачаре и чаробњаци дају магијске моћи и пакосте људима.

– Бацао им неко чини на свадби, ја немају деце.

Бела недеља, синт. – седмица између Месних и Белих поклада. Те седмице народ се обично храни белим смоком, млеком и млечним производима.

– За време Беле недеље обичај је да се младеж маскира и тако прерушена обилази куће и збива разне шале. Добијају се разни дарови. Увече праве игранку, где се сви служе са њим даровима.

– На Белу недељу ваља се љуљати на љуљашкама, ради здравља људи и да би се добило на тежини те године. (Горња Горевница)

Беле покладе – синт. празнује се у недељу увече, седам дана после Месних поклада. На Беле покладе се праве гозбе и пијанке, па се народ опрашта од белог мрса и прелази на Ускршњи пост.

– На Беле покладе ваља се да свако од укућана поједе чешњић белој лука и барено јаје. (Враћевница)

бела рада, синт. – служи у гатању и лечењу.

– Узбравши цвечи беле раде, девојка кида лисичиће и говори: „’Оћу – нећу. Ако на последњи лисичић падне „’оћу”, верује да ће се удаати. (Грб)

белег, -а м – део од одеће који врачаре користе приликом бајања, врачања скидања чини.

– Донеси белег од ђејети, целу воду и олово, ја ћу ти скинути чини. (Трбушани)

бели лук, синт. по народном веровању има изузетну заштитну моћ, чува од урока, вештица, вампира, нарочито за време „некрштених дана.”

благослов, -а м – израз добрих жеља драгим особама, које треба да се остваре уз Божију помоћ.

– Срећна ми била, и кућа ти ијевала!

Богојављење, -а с – завршетак „некрштених дана.” Тога дана се отвара небо, појављује се Бог, који испуњава помишљене жеље.

– Један човек проишурео главу кроз прозор уочи Богојављења и рекао: „Дај ми, Боже, главу к’о ћуј,” уместо што је хтео да каже: „Дај ми, Боже, ћуј златна.” Више није могао да врати главу кроз прозор.

Божих, -а м – највећи православни хришћански празник. Код нас се празнује три дана (седми, осми и девети јануар, по новом календару). То је празник који има највише обреда, обичаја којима треба да се преткаже добра, плодна, срећна година.

– На Божић се једе печеница после седмонедељног поста.

– На Божић се ваља да деца седе на пасјем корићу и уче – да би боље памтила у школу године.

– Ваља да се прво омрсе женска деца, па ће овце јагњичи женске јагњице.

– Жене и девојке на Божић узму неки женски рад у руке – да би им у години све шло од руке. Ваља све зајочети што ће се радићи у школу године. (Зеоке, Савинац, Заблаће)

– Мушкарци пребројавају новац – да би имали доста новца у школу године.

– Не ваља да се иде у ћућу кућу – да се не би скићало целе године.

– На Божић се и гаја. Неки на Божић узимају секиру да посеку воћке перојкиње. Таман што зама’ну на воћку, а неко од чланова породице одговори: „Не, Божићу, родићу!” (Котража)

бор, -а м – у народу се верује да посађен бор поред куће доноси несрећу, предказујући да ће се огњиште куће угасити.

– Посејати оне борове испред куће, док се нисте уишли. (Лиса)

босиок, -а м – има моћ да штити од свих демонских сила. Користи се у магији, религији, медицини.

– Кад понесеш колач на бабине, обавезно га закићи босиоком.

брест, -а м – демонско дрво, на његовим гранама седе виле, врагови не смеју да долазе. – Сви су причали да се на бресту, код виле воде, сваке ноћи окуљају виле, али реко ко сме да оде да их види. (Луке)

броћ, -а м – биљка од које се добија црвена боја и највише се користи у магији и бајању.

– На путу му броћ и зловоо шрње! – Каже се да не би дошао вампир.

бриљен, -а м – има заштитну моћ од вештица, гатара, урока, вампира.

– На каију куда ће проћи младенци испрати венац од бриљена, да им неко не би нешто учинио. (Вича)

бундева, -е ж – варује се да се једу коштице од бундева.

– Не дај ћеци да једу коштице од бундева, огушавиће. (Котража)

буника, -е ж – има моћ уништавања човековог памћења.

– Как’и си, к’о да си јео бунике.

В

Ваведење, -а с – црквени празник; овај дан се празнује да би се стока сачувала од звери.

– На Ваведење не ваља узимати маказе и друге чељустии – да звери не би најдале штоку. (Луке)

вада, -е ж – пећински зао дух, кога нико никада није видео. Обрушава стене, заваарава гласове, натера људе да залутају, да пропадају у невидљиве рупе, да загазе у мутна језера и сакрива им излазе.

– Кад уђеш у пећину, само треба да заложии ваиру. Вада се плаши светлости и одмах побеже, као и све друге нечастивне силе. (Осоница)

вампир, -а м – то је умрла особа која је за живота учинила доста зла, па душа не може да јој се смири. Зато ноћу устаје из гроба, плаши људе, пије им крв и наноси друга зла. Верује се да ће се повампитити сваки мртвац коме није запаљена свећа. Против

вампира се брани глоговим коцем, ватром. Верује се да вампири суботом и недељом не излазе из гроба, а осталих пет дана тумарају и чине зла.

– Једне вечери кад смо шили на прело, сви смо виђели Марка како устјаје из гроба, увијен у бели чаршав. Кад нас је зовнуо по имену, сви смо побјегли, јер се не ваља одзовнути вампиру. (Лиса)

васиљница, -е ж – меси се на Васиљијевдан од пројиног брашна. избуши се чашом. У сваку рупу се стављају жито, пасуљ, семе од тикве и новац. И то се све тако испече. Онда се колач ломе и то раде две или три особе. Када изломе колач, пољубе се и говоре: „Колач ломити, Бога молити да нам да живот и здравље.” (Рудник)

– Васиљница се заменује са целом водом.

Васкрс, -а м – велики хришћански празник. Слави се као успомена на васкрсење Исуса Христа. У њему су сачувани многи пагански обичаји, којима је означаван почетак пролећа, почетак буђења новог живота. Васкрс је пропраћен многим обредима и обичајима.

– Ми, деца, много се радујемо Васкрсу, јер се тада ћуцамо са обојеним јајима.

Ко чије јаје разбије, узима га.

– Уочи Васкрса девојке плету венчиће од ћуцољака. Чији се ћуцољак расцветио, та ће се ње године удаати.

– Црвено јаје, обојено на Велики петак, чува се целе године као чуваркућа.

(Таково, Гуча, Луке)

ватра, -е ж – има велику улогу у гоњењу нечастивих сила.

– Када сам поћио у воденицу, одједном се нешто скоћрља са њавана и ућули ми вајру. Великих, раширених шаја крену према мени. Ја се сјећих шта ми је отац говорио кад сам пошо у воденицу. Брже устанем и од сламе зајалим вајру. Оно „нешто” нештоде. (Вучковица)

вериге, -а м – на Бадње вече у вериге се забада део бадњака или шљивова гранчица. Вериге имају и другу митолошку функцију.

– Кад се изгубе овце, везују се вериге – да се вуковима вежу ушти како их не би појели. (Прилике)

Велика госпојина, синт. – црквени празник који се празнује 28. августа, по новом календару. Тога дана Бог је Богородицу, после њене смрти, пренео на небо. Она је заштитница породиља.

– Помози, Боже господе, и Велика госпојино, да родим сина!

Велика недеља, синт. – задња недеља поста пред Васкрс. Ове седмице се строго пости и избегава се брачна постеља.

– Решио сам да целу велику недељу постим на води, оћу да се причестим у цркви на Васкрс. (Трнава)

Велике покладе, синт. -в – Беле покладе.

Велики петак, синт. – велики црквени празник, дан жалости за Христом, који је дан раније распет. Тога дана се строго пости, а боје се и јаја која ће се јести за Васкрс. Прво јаје које се обоји зове се чуваркућа. Чува се преко целе године.

– Ко год је хришћанин, пошти на Велики петак.

венчање, -а с – то је света тајна склапања брака. Обавља се у цркви, уз многе обреде и враџбине.

– За време венчања млада и младожења се такмиче ко ће коћа пре да очећи, јер ко први очећи своја брачној дружа, тај ће бити „зазда” у кући.

– Кумови после венчања бацају њаре – да би младенци били богајши, а сватови говоре: „Куме, изгоре њи кеса!”

– Млада у цркви у себи изговара: „Кад во у цркви буде рикн’о, онда на мене муж викн’о.” (Вича)

вештац, -а м – је пандан вештице (вештица мушког рода). Обично се замишља као мршав, зао старац. Наноси зло као и вештица.

– Сањам сваке ноћи долази онај вештац, и дави ме. (Заблаће)

вештица, -е ж – народ је замишља као ружну стару бабу. У вештице се претварају зле жене и старе девојке. Склапају савез са ђаволом и неком другом нечистом силом. Наносе зло деци, одраслима и стоци. Неке вештице пију крв, а неке само даве и притискају људе по ноћи. Обично јашу на вратилу и метли. Верује се да се вештице састају једном у месецу, обично на тринаести дан у месецу, на местима као што су: мрачне пећине, шупље дрвеће, рушевине. Од вештица се брани белим луком, глоговим прутом, крстом, ножем са црним корицама.

– *Да би дејте заштитила од вештице, сјави му на руку црвени кончић и бели лук испод јасјука.* (Ивањица)

Видовдан, -а м – црквени празник, који оживљава сећање на Косовску битку која се одиграла 28. јуна 1389. На овај дан се не игра, не пева и не весели.

– *На Видовдан кукавица пресјаје да кука за косовским јунацима.* (Котража)

видовит, -а о – онај који уме да предвиди судбину нечију, или да предвиди шта ће се догодити у будућности.

– *Била је видовица и знала је да ће родити кћерку.*

видовитост, -и ж – способност предвиђања судбине и будућности.

вила, -е ж – по веровању народа, лепа девојка, дуге косе. Виле се виђају како играју коло, купају се на извору. Бог их је казнио, па им је дао копита уместо ногу, што крију дугим хаљинама.

– *Ко нагази на вилино коло, вила ће га усјрелиши.* (Лиса)

воденица, -е ж – по народном веровању у воденицама се окупљају вампири, ђаволи, вештице и друга нечастива бића.

– *Прича се да се у Кузмановића воденици сваке ноћи привиђа како неко дијетле плаче и изражи љеба.* (Котража)

волови, -а м – обред да се у кући не би утрла стока. Када се добри волови потеряју на вашар ради продаје, домаћин исече мало длаке између рогова и то уваља у восак и чува у кући, а волове нахрани на кућном прагу мекињама и сољу – да на новом послу не куну старог газду. (Предраг Мијаиловић, Котража)

вилењак, -а м – може бити човек кога је вила узела под своје окриље на рођењу; неко ко се прикрао, украо вео док се вила купала у језеру; момак у кога се вила заљубила; јунак који јој постане љубавник или неко ко вили помогне у големој nevoљи. Они су неприродно јаки, изузетно смели и дрски пред сваким непријатељом. Не боје се никога „до Бога”, али су меке душе, племенита срца, милостиви и племенити према народу и обичним људима.

– *Не гледај у њега, никада се он неће ожениши.* Он је вилењак!

вилино коло, синт. – место на коме су виле играле коло. Обично је то на некој ливади, или пропланку. Унутра је трава угажена, а околу је простор овичен дужом, тамнијом травом.

– *Ако момак нагази на вилино коло, или ће се разболеши, или ожениши.*

водица, -е ж – освештана вода у цркви на Богојављење. Чува се годину дана. Узима се као лек. Врачаре је некада злоупотребљавају, користе је за врачање.

– *На Богојављење, се са секиром окренутиом оштрицом према сунцу, шри љуши љије водица, уз кришење, да се све болесни пресеку.* (Јанчићи)

враг, -а м – нечастива сила, која људима носи несрећу.

– *Узео га враг под своје, није се не смирује.*

вратило, -а с – по народном веровању, има магијску моћ и зато служи вештицама, врачарама – да на њему јашу док врачају.

– *Уочи Ђурђевдана гола жена на вратицу обилази око шубих шорова – да би одузела стоци млеко, говорећи: „Имам ноге сврачије, музем краве свачије.”* (Овчар Бања)

врач, -а м – лекар, који лечи уз магијску моћ.

– *Позови врача да исћера из њега ђавола.*

врачара, -е ж – жена која је повезана са вишим силама и од њих сазнаје тајне врачања. Сме их и може одати тајне само трима особама, у супротном моћ губи. Приликом врачања служи се разним предметима. Најчешће су то: бели лук, дршка од метле, вода, угљевље, глогов трн. Врачање се најуспешније обавља на скончани уторник.

– У Кошражи је живела позната врачара Винка, која је многим људима „помагала“.

врачање, -а гл им – обред који врши врачара. Дели се на црну магију, којом се неке пакости, ратну, којом се ратници штите од смрти, љубавну, којом девојке добијају вољене младиће, здравствену – за излечење.

– На Ђурђевдан и Бадњи дан су најчешћа врачања.

Многобројна су врачања којима девојке покушавају да освоје момке, а момци девојке. Још су чешћа врачања којима се жели да се сачува љубав као „хлеб насушни“.

Ево неких врачања која је забележила Љиљана Петровић, члан лингвистичке секције Економске школе у Чачку:

Да се прељубница (прељубник) врати домаћем огњишту.

– Преварени сујружник нека пронађе јаје пшенице кукавице, пажљиво га отвори и глом и из њега издува пачност. Нека одсече или почуја мало длаке испод свој левој пазуха и то кришом нека узме и од свој брачној друга. Те длаке нека стави у шупљу љуску од јајета, то нека залееи воском и у глуво доба ноћи нека изађе и јаје стави у неку шупљину на кућном зиду, па га залееи да се не види. За време док носи јаје да зазида, не сме никоме ништа да одговара ако би га (или ако би је) ко срео и ништа зашитао, јер радња неће имаати успеха.

Бела магија:

– Када се види млад месец, треба махнути руком и рећи: „Нов месече, нов новаче, окрени земљи груди нек’ за мном полуди“ (навести име вољене особе), а заштим се треба окренути шири пути на леви у круж и рећи: „Ја се окрећем на десној леви да сам њему стално на памети.“

гавез, -а м – опашица; пијавица; воловски језик, има у себи изванредну спасоносну снагу. Жиле од црног гавеза кувају се у млеку и привијају на нешто кад треба да срасте. У народу се верује да би два прста срасла ако би се овај мелем привијао четрдесет дана. Највише се користи код прелома костију.

– Користи се при крварењу материце, пролив падавице, пасјеј уједа, ћелавости, за ране и красите. Он је саставни део мелема „кад је коме ошккло око срца.“

– Гавез обично расте око ријеке, има дуљ црни корјен. Кува се дуго у млијеку док се згусне и онда привија на прелом или рану. (Јежевица)

гавран, -а м – црна птица, која својом појавом, а посебно грактањем претказује несрећу.

– Кад гавранови почну да леће око куће и гракћу, преиказују скору смрт у кући. (Кушићи)

– Ко чује гаврана да гракће у пољу, у шуми, ван куће, нек’ се причува, јер га може задесити несрећа. (Кушићи)

гатање, -а с – предвиђање судбине и читање животописа личности којој се гата. Гатањем је утврђивано зашто се девојка не удаје, момак не жени, ко је набацио чини, ко је нешто украо, од кога долази зло у кући. Гатањем се сазнавало зашто кућа нема наследника, ко је „учинио“ да је млада нероткиња, где су „чини“ закопане. Гатањем је „предвиђана“ судбина појединца или целе куће. Гатање је у чачанском крају било врло распрострањено. Њиме је задовољавана радозналост, тражени су узроци несреће и упозоравано на опасност која може да задеси породицу или појединца. По веровању, гатарци су људи обдарени видовитошћу. Данас се гатањем највише баве циганке. Гата се помоћу разних природних појава, а чешће помоћу разних вештачких помагала, која имају симболичку функцију. Гатарима се обраћају сви слојеви народа, разног социјалног стања и образовања. Када рационално не могу да нађу разрешење за своје

проблеме, када не могу да се снађу у сфери реалног, прибегавају веровању да постоји нешто чудесно, магично, да постоје људи који су у дослуху са вишим силама и да им они могу помоћи. Гатање је, у сваком погледу, својеврсна психотерапија (и када се иде код гатара из нужде, знатижеље или забаве).

Трагика је то што ти „волшебници” често злоупотребљавају тренутке људске слабости, па их „заводе” наплаћујући добро свој труд.

Видовњаци, гатаре, гатају на многобројне начине, а ми ћемо овде навести само неке.

гатање по води

– *Гледањем у површину воде, у коју се убаца бележ, који полако плива и оставља трагове који праве разне слике, гатара прориче судбину заинтересованој особи.*

– *Донеси флашу воде од целе воде и биљежу од печежа његовог у чему је спавао и дођи у ујорник. Гледајући воду и све рећи да ли ће вара или не. (Пријевор)*

гатање по концима

– *Донеси од разних боја копаца, а обавезно да буде и руја боја – каже баба Винки из Вучковице. – Конце измјешај сама. Онда она нешто одишава. Зајим их ишаћем раздваја. И, каже: „Ничија се не секирај, све ће се ово размрсити, брзо.” (Вучковица)*

гатање по растопљеном олову

– *Милоје у Кошражи тражи да донесеш целу воду и парче олова. Олово растопи и сипа у ћасу са водом. Прво нешто одброји, ти укинеш у воду три пуца и онда ти зледа. Све ми погодно. Каже да су ми чини под кућним прагом. (Котража)*

гатање по славској свећи

– *По пламену славске свеће – да ли се сама од себе заси, да ли пуцкећи, на кога ће ошћи дим кад се свећа увече узаси вином – гата се о живој и судбини укућана. Свећу не ваља засићти ирењем. (Мочиоци)*

гатање гледањем слике

– *Она гатара из Трбушана тражи да јој се донесе слика онога за кога треба да се зледа и онога коме се зледа. Само зледа слике и све ти каже. (Трбушани)*

гатање гледањем у шољу

Тајанствене шаре које се стварају у талогу попијене кафе на дну шоље дају доста материјала „видовњацима”, гатарима да виде прошлост и преткажу будућност ономе ко је кафу попио. То је данас најраспрострањенији начин гатања. У шољу гледају праве гатаре, а многи други са мало више маште и обучености – ради забаве.

– *На самом вр’у имаш слово А. Неки лей почетак. Али, ова жеља ти се неће испунићти, није круж још састављен. По ошћску се види да зависи од тебе. (Чачак)*

гатање – гледање у плећку је начин за претказивање судбине домаћину куће и укућанима по знаковима на плећки божићне печенице. По знаковима на плећки се може видети како ће бити у тору, обору и пољу домаћина који гледа у плећку. Некада је овај обичај био веома распрострањен, посебно у Драгачеву. Гатало се гледањем и у плећку закланог другог бравчета, које је неко време гајио домаћин, које није купљено непосредно пред клање.

Ево како гледа у плећку Милић Курћубић из Мочиоца (1921 – ...):

– *Ако је чашица на злави дубока, шћ, издубљена, знак је да је кућа иразна и сиромашна, а ишћ је чашица пунија и равнија – што ће кућа домаћина бићти богаћнија.*

– *Ако је чашица злаве свейла и чиста, знак је да ће ше зодине у кући бићти све живо и здраво, а ако је шћамна, онда ће у кући бићти болестии.*

– *Ако на чашици има шћамна или црна линија са шћачком или рушћцом у средини, знак је да ће неко у кући умријетти.*

– *Плавичаста линија преко чашице означава удају девојке из куће или фамилије.*

– *У делу плећке који се назива кућа, а налази се одмах испод злаве и подсећа на вршћ највише се може видетти о судбини укућана.*

– *Ако на проттору куће има белих шежа, знак је да ће бићти свадбе или кришћења.*

- Ако су њеже ѿамне, ѡреѡказују даћу или са'рану.
- Кад је у ѡределу куће жичица, ѡреѡказује смрт̄ неко̄ од укућана.
- Тања жица ѡреѡказује већу жалост̄, а ако је ѡунија – мање болну жалост̄.
- На левој сѡрани ѡлећке, на доњем делу куће, налазе се каѡкад мале руѡице, које се зову колевке.
- Ако су мало веће, означавају раку.
- Ако су даље од дужине ѡлаца који се ѡрслони на ѡлаву ѡлећке, онда ће смрт̄ биѡи ван куће.
- После куће долази слеме. Шѡо је слеме дуже и ѡуније, ѡо је кућа домаћина боља и сићурнија.
- Ако на ивици слемена има каква изралина – ѡука, знак је да кућа има досѡта новца. Шѡо су ѡуке веће, биће више ѡара.
- Поље је најшири и завршни део ѡлаће.
- Ако је ѡље муѡно са шарама, значи да ће биѡи раѡта, а ако је чист̄о, означава мир и најпредак.

- Наличје ѡлећке је њен равни део, доњи део. Помоћу знакова на ѡој сѡрани ѡлећке ѡумачи се за сѡоку, ѡљске радове и ѡуѡовања.

гатање гледањем у длан (хироманија) је читање судбине и карактера посматрањем облика руке, брегова на длану, специјалних знакова на брegovима и линија на длану. Овом врстом гатања се баве специјалне гатаре и гатари. Више их има у граду него по селима. По казивању гатара из Чачка, посматрањем шаке може се сазнати о личностима следеће:

- ѡросѡта, краѡика, дебела шака – маѡеријалне ѡреокуйације, лењост̄, сѡоросѡт̄,
- квадрантна кошчаѡта шака – особењаѡиѡво, иницијаѡивност̄, сѡаложеност̄, свесѡраност̄, снага,
- филозофска, бела, дуљачка шака – инѡелигенција, слабо здравље, нервоза, себичност̄, сѡиѡичарење,
- ѡљоснаѡта, краѡика, ѡанка шака – ѡврдичлук, охолост̄, одлучност̄, осећајност̄,
- вреѡенасѡта, дуљачка шака – наклоност̄ леѡим веѡиѡтама, душевном живоѡу, идеализму, саѡарење.

длан:

- мек длан – нежна и осећајна особа,
- ѡврд длан – добар каракѡтер и ѡѡвореност̄.

прсти:

- лѡѡаст̄и ѡрсѡи – осећај јачи од разума,
- краѡики ѡрсѡи – ѡраѡичност̄ и маѡеријализам,
- дуѡи ѡрсѡи – неѡромиѡљеност̄ и најрасѡѡост̄,
- уѡласѡи ѡрсѡи – склоност̄ филозофирању и ѡесниѡиѡву.

Од свих прстију палац највише карактерише особу.

Велики и дебео палац означава особу са великим поносом, таштином, уображеношћу.

Мали и танак палац означава неодлучну, безвољну и плаховиту особу.

гатање помоћу бацања карата је предвиђање будућности, сагледавање прошлости и садашњости помоћу тумачења сваке карте појединачно, а и значењем које свака карта добија од оних које је окружују. Гатаре, посебно Циганке, вешто гатају у карте тумачећи значење извучене карте онога коме се гата или значење „пресечених” карата. Млади данас често гледају у карте из забаве. Каже се да не ваља често бацати карте.

За бацање карата најбоље је узети оне које само за то треба да служе. Особа која треба да баца карте, колико је могуће, треба да што боље промеша карте. Затим промешане карте даје особи која ће их бацати да их и ова промеша. Важно је да особа којој се бацају карте свим срцем пожели да јој карте дају жељени одговор. Пошто гатара измена карте даје особи којој се гледа у карте да их „пресече”, (Чачак).

гатање гледањем у пасуљ

За гледање у пасуљ треба 41 грашка пасуља. Добро се промеша и подели на три једнаке гомилице. Од тих гомилица се одбројава. За сваку нову жељу се поново мора бацити пасуљ.

У чачанском крају позната су многа гатања уочи, или на дан празника (на Ђурђевдан, уочи Богојављења, на Петровдан, на Бадњи дан, уочи Божића и на дан Божића).

Ево једног гатања на Божић, забележеног у Мрчајевцима:

– После божићног ручка покупе се кошчине и поређају на кућни праг. На сваку се намени по једна девојка која треба да се уда. Пуштају се куче и коју коску прво узме, она ће се девојка прва удавати.

гатање по сновима – предвиђање судбине, догађаја на основу снова, веома је распрострањено. Као и у свим осталим, људи чачанског краја често читају „сановнике”. али имају своја устаљена тумачења снова – „јер, тако је мени кад то сањам”.

– *Кад се сања мутна вода – обавезно нешто непријатно, брига, најчешће болест, свађа.*

– *Кад се сања да се иде уз брдо – успех, а низ брдо – неки неуспех, сиромаштво.*

– *Љубиви се у сну са мртвацем или кад те мртавац зове – није добро, треба се чувати, али, ако се не озвонеш на позив мртваца – спаши си. (Вучковица, Таково)*

Неко снове тумачи реално, а неко обрнуто. Све зависи како је ко „свико” – каже Челка Павловић из Заблаћа.

Гата се и помоћу природних појава: дување ветрова, кретање облака, лет птица, дизање дима, жуборење воде, боја сунца на заласку, треперење звезда, по кретању животиња, по њиховим гласовима и многим другим појавама.

гатање гашењем угљевља – откривање узрока болести (обично код деце) – зле очи, уроци, набачене чини.

– *Гајари се носе „цела вода”, „биљеж” од болесника и белушак. Врчара у пасу са водом сипави бележ (биљежу) болесника. То је неки предмет са њега: дугме, прамен косе или парче од одеће у којој је болесник сипавао и камен белушак. Зајим врчара узима жар са огњишта, и што први жишке, и баца и у воду изговарајући нејасно неку врацбину. По цврчању жара, крепању дима, угљевља и камена белушка и води врацар одређује „лек” и даје дијагнозу. На пример: у себи се шта да ли је болест од урока. Ако угљен цвркне, онда је што пошврда штања. Болесник се лечи тако што „гашену воду” први пушта „жуце”, први пушта се умије, а остатак преси на раскрсницу пушта или на ња. Ако се преси сиресе, онда ће бити „сипоможено”, а ако не – онда неће бити „сипоможено”. (Комадине – Беле воде)*

Слично гашењу угљевља је и **саливање страовице**. Ако је дете неко урекао, ако је нагазило на вилино коло, ако је устрељено, ако су му набачене чини, иде код гатаре да му „салије страовицу” и пронађе од чега му је мука. Исто као и код гашења угљевља, доноси се цела вода, белег (биљег) и олово. Олово се растопи и сипа у воду. Од њега се праве фигуре, које показују шта је узрок болести, због чега је настала „страовица”. Док „слива страовицу”, гатара обавезно одбројава басму. (Неће да је кажу, јер им, кажу, после више не би помагала). Саливеном водом дете се умије, а остатак однесе и баца на раскрсницу путева – како би неко нагазио и преузео болест. Оловом гатар гатају и момцима и девојкама – да би им откриле које су им чини набачене па не могу да се ожене или удају. После тога им помаже да се чини раширине. (Заблаће, Мрчајевци, Врањини, Котража)

гледање, -а с- (наређивање о момку и девојци)

Одлазак момка са старијима из куће и родбине ради „гледања” девојке и „наређивања” око свадбе:

– *Кад се дође у девојачку кућу, момак и девојка разговарају – да се боље упознају. Ако се момак и девојка једно другом дојадну, онда се будући пријатељи „наређују” око сиреме и свадбе. Момков отац „кајарише” девојку, тј. даје јој извесну*

суму новца. Ако девојка врайићи њаре, мора да их врайићи у дујлом износу. Богайићу момци су и њрсиеновали девојку.

На гледању се утаничи када ће бити просидба, веридба, испит, свадба. На гледање се никад не иде „варовним” данима, уторником, ни суботом. (Прилике, Каона, Вича)

глог, -а м – дрвенаста биљка из породице ружа. Јавља се у облику грма или дрвета са цветовима, који могу бити бели или црвени. Из цветова се развија збирни језгричасти плод у облику коштуњавих бобица (глогинје).

Глог расте по шумама и шикарама као самоникла биљка, а често се узгаја и служи као живица – због оштрог трња. Препарати који се добијају од плодова и цветова белог глога служе у медицини као лек против артериосклерозе и високог крвног притиска.

По веровању народа, глог је сеновито дрво у коме пребивају сени или демони. Има демонску моћ и од њега се праве амајлије против урока. Уз његову помоћ вршена су разна бајања и гатања.

Глогов колац је најпознатије средство у борби против вампира и вукодлака. Вампир се убија глоговим коцем, а у многим селима обичај је да се у кући покојника 40 дана после смрти држи глогов колац за вратима.

У чачанском крају у народним причама о привиђењима и вампирима веома се често користи глогов колац да би се ослободило демона.

– *Кад је млад месец каже се: „Млад месече, дај ми њвоје маказице да њосечем своје брадавице.” То се њонови њри њућиа и њри њућиа се брадавица боцне жлодовим њрном.* (Котража, Ивањица)

глуво доба ноћи снит. је део ноћи од поноћи па до првих петлова. По народном веровању, у глуво доба ноћи све се умири: птице престају да лете, животиње да се крећу, рске да теку, само царују демони, вампири, привиђења, аветиње, вештице, врачаре и све друге „нечастиве силе”. Зато је у ово доба много опасно излазити из куће и кретаги се, а посебно по местима где се привиђа. Рабације су причале да, ако случајно наиђу у глуво доба ноћи кроз Дубоки поток, „оно дијете обавезно плаче, тражи овце.”

– *Нарочићи је ојасно да деца и њруднице излазе из куће у жлуво доба ноћи. Пейлови су многе сјасили од њривиђења, вампира и других чуда.*

– *У жлуво доба вештице и жайаре јашу на мејли око њорова, узимају воду из вирова, њросијају чини и мађије њо раскрсницама.* (Катићи)

годишњица, -е ж – годишњи помен – завршни парастос покојнику после године дана од смрти. Кува се панајија и свештеник освештава гроб, родбина и пријатељи пале свеће.

– *Када се „кади” жроб, води се рачуна да се неко не окади уз жроб, јер ће у њом случају и он брзо умрећи.*

– *После њарасћоса са жроба се једе и њије за душу њокојника. Труди се да на жробу буде свежа, а њосебно оножа ићио је њокојник волео. Ваља се да буде неићио цело, неначећио, на жробу (њогача, цела њићиа, њиле са жлавом). Прије но ићио се њојије неићио за душу њокојника њрекрсићи се, сѡа мало њића на жроб и каже: „Бој да њићи душу њросићи и лака њићи земља!”*

Поред свећа, на гроб се мора ставити со. Поред породице, на гроб понешто доносе и остала родбина и пријатељи. „Ваља” се узети нешто са гроба. Када се заврши обед, од свега се по мало оставља на гробу.

– *Ваља се са жроба неићио њоњетћи’ њеци, боље расију.*

– *Један њарасћос мора бићи на њосном, ња ако није био до жодишњице, мора се ужодићи да буде жодишњица.* (Љубић, Слатина, Зеоке)

Годишњи помен, као и сви други, обавља се пре него што истекне година дана од смрти.

– *Тачно на жодишњицу смрићи одлази се на жроб и њу се „разрушава” – скидају се црне мараме, кошуље и друге ознаке руиносћи. Одивама род кујује шарену мараму да се разруше.* (Атеница, Заблаће, Вича)

голуб, -а м – народ верује да је голуб света птица. Зато се сматра да ко растури гнездо голубова и утре насељене голубове снаћи ће га велика несрећа. Често су ликовни украс на споменицима. Голубови који кљуцају грозд или се љубе – симбол су мира, љубави и путовања. У народу се верује да голубови, као свете птице, носе душе покојника на небо. Вероватно их због тога толико и има на споменицима у најлепшим стилизацијама.

- Голубови могу да прећкажу кишу и невреме.
- Ако дивљи голубови много гучу у необично време, прећкажу невреме.
- Ако голубови рано одлећу и касно долећу, биће кише.
- Срце голуба даје се као лек срчаним болесницима. (Ивањица)

гост, -а м – је сваки онај који дође у кућу као путник намерник и као знан и позван.

У чачанском крају, посебно у селима удаљеним од града и варошица, сачувано је традиционално гостопримство. Оно вуче корене из далеке прошлости, када се веровало да је гост – „путник намерник” неко божанско биће, дух умрлог претка, или нека друга особа са натприродном снагом. Због тога су домаћини сваког госта дочекивали почастима, гостили га – да им се тај путник не би осветио због себичности и нељубазности.

Познате су у народу легенде како је Св. Сава, прерушен у просјака, ишао и по овом крају, кажњавао је себичне богаташе претварајући их у животиње, а богато награђивао гостопримиве, племените сиромаше, правећи им од потлеуша дворце, од хлебова од храстове коре – велике, миришљаве хлебове.

- Симбол *госћојримсјива* су со и хлеб, јер се сматрало да *ћо* свака кућа има.

Гостопримство се указује сваком путнику намернику: просјаку, Циганину и богатом трговцу, сваком кога су пут или нужда нанели. Често су намерници имали циљ да виде девојку, кућу, па су и пријатељства стварана.

И данас се чува традиција, посебно у селима, да се сваком добронамернику широм отварају врата. Нарочито се сиромашнији труде да свакога угосте, па се у народу каже: „Код богата на глас, а код сиромаша на част.”

У народу постоји много претказања да ће гости доћи. Ево неких забележених у Котражи:

- Ако *ћевац* кукуриче на *ћраћу* куће, доћи ће *госћи*.
- Ако *ћокији* кава, скоро ће доћи *госћи*.
- Када се *кокошка* *сјиресе* у кући, доћи ће *госћи*.
- Бубамари ако *слеји* коме на руку или одећу, значи да ће *ћај* добити *госће*.
- Ако хлеб, док се *ћече*, *ћрејукне*, доћи ће *госћи*.

Народ верује и то да, ако се гост у кући протеже, бацио је око на неку женско чељаде, па га одмах треба истерати из куће.

граб, -а м је дрво које се доста користи у мађији и гатањима, која долазе од етимологије назива.

- Тако девојке на Бурђевдан одлазе пре изласка сунца и *киће* се *грабовим* *ћранчицама* – да би се *момци* *ћрабили* за њих.
- *Лисји* од *ћраба* се даје у *мекињама* *крави* којој су *ћајаре* одузеле млеко – како би се *доћрабиле* млека. (Слагина, Прислоница)

грабуље, -а ж – оруђе за грабљење. Сва веровања, врачања грабуљама проистичу из функције ове алатке и етимологије назива.

Користе се за грабљење (грабуљање) сваког напретка, – и личног, и за кућу, домаћинство.

- Рано на Бурђевдан, пре сунца, девојка узјаше на *ћрабуље*, обилази око куће у којој *сјава* и *ћовори*: „Како ове *ћрабуље* *ћрабе*, *ћако* се *момци* *ћрабили* за мене.” (Мрчајевци)

– Уочи Бурђевдана *ћлашкине* *ћрабе* око *ћорова* *ћоворећи*: „Ја не *ћрабим* *ћуће*, *нећо* *ћрабим* *своје*.”

– На Божић сујружници који немају деце иду под воденицу и муж зрабуљама заграби воде, коју жена њије да би родила деце. (Граб)

– Не ваља се да ијрудна жена згази на зрабуље – неће се ијородиши лако. (Брђани)

– Не ваља ћецу заграбуљати, неће да расту. (Гуча)

град, -а м – по народном веровању то су ледени облаци које предводе нека небеска чудовишта, обично душе оних који нису умрли природном смрћу. Најчешће су то душе утопљеника, обешењака и других самоубица; може бити и неког другог смртника чија се душа претворила у „нечастивог”. Народ се плашио града, јер је он уништавао целокупну летину, све оно од чега је човек требало да живи за годину дана. Зато се водило рачуна у току целе године да се предупреди та несрећа, да се нечастиве силе или уплаше, или да се смиљују, па да те године не бију из неба.

– Веровало се да се ради о земљи у Бијелу и Ледену субошћу, као ни једног чешћврћка од Васкрса и Тројица. (Лиса)

– На своју обећину, Тројице и Ђурђевдан њо њивама су ијобијани крсићи од лесковине, сивављани су на куће и шћале – да би се сачувало од ијуче. (Котража)

– Чуvalo се ускршње јаје, „чуваркућа”, годину дана – да кућу чува од нејоџода. (Јездина)

Народ се трудио да по неким предказањима предвиди кад ће из неба бити туча – да би се на свој начин бранио.

– Кад се око сунца види велики беличасћи круг, иада се ијреба надаши великој и сћраиној олуји и зраду. (Вучковица)

– Сичћи облаци, ако се ијкрећу, високо на јуџозајадној сћирани, најављују ви’оре и зрад. (Дучаловићи)

– Ако се на великој жећи ијојаве зусћи облаци, иа на неку кулу личе – биће зрада. (Дљин)

На целој територији чачанског краја још данас живе сведоци начина борбе народа против те небеске але, против града. О „борби против града” исцрпно је писао Радован М. Маринковић.¹ Исте „викалице” забележила сам и у таковском крају. (Уплашени, избеумљени страдалник, над чијом летином се наднела црна неман, моли „утопљенике” и „обешењаке”, из свога села, некада и божанска бића да отерају „бела говеда” и „своја стада”, „своју стоку” са њихових зелених поља, домаћинстава и да их одведу у пустихије, у брда, у планине, „ће жито не рађа”, на море).

Требало је неман уплашити да би се вратила са црним, леденим облацима. Зато људи „ћерали псе да лају”, „ватали су азмане да скиче”, па се „ударало у канте”, кукало, звало на глас своје име. Позивани су утопљеници, претило се секиром, косом, гребенима, брдима за ткање, стукачом, разним другим, чудима („ћевојка седмакиња родила седморо копилади”), жене су „загољаштене” трчале око куће. Уз то су изговаране басме са чудним речима, које су требало да имају магичну моћ. У борби против града све басме се говоре што се може гласније. Зато их Маринковић и зове „викалице”, док се у бајању, гатању, врачању изговарају тихо, често шапатом или се „у себи” одбројавају – да други не чују.

Љубица Лалић, наставник у Вичи, записала је како је њена мајка Даница Мијаиловић, одговорила градоносне облаци од своје куће и њива:

– О, Милинкоооооо, брајће роћени,
не ијерај ’вамо бела зоведа.

Овамо је чудо золемо:
ћевојка родила седморо копилади,
ћелене им ијоћкала,
цело поље ијрекрила.
О, Милинкооооооо, брајће роћени,
сћаси!

Милинко је утопљеник с ким је друговала. Говори се као да се пева и да му се моли. (Котража)

Борба против града у Драгачеву посебно је заинтересовала руског академика Никиту Иљича Толстоја и његову супругу Светлану и они после читања чланка Радована М. Маринковића у Зборнику радова Народног музеја у Чачку, констатују да су се у магијским обредима борбе против града у Драгачеву (а такви обреди, и ритуални и вербални, изводе се у другим местима чачанског краја), задржали они из индоевропске традиције.

Данас, када се градоносни облаци разбијају и растерују у „пустајје”, ракстама, ове спасоносне „молитвенице” остају као велико народно благо, које сведочи о духовности човека кроз векове. (Увек се налазио начин да се бори и против природних и друштвених „демона”).

Ове басме, „викалице” су својеврсна лирска творевина. Још нико није класификовао и подобно обрадио њихову семантику, а посебно језик, који у својој магијности има доста поетике.

гребени, -и ж – због својих оштрих металних зубаца у народу се сматрају као добро средство у борби против демона, нечастивих сила. Гребени су стављани, заједно са белим луком, босоком и црвеним кончићем, поред главе новорођенчета – да га не би нападали зли духови, да га не би урекле урокљиве очи. Гвоздени зупци на гребенима помажу да дете буде здраво и јако.

– *Кад први пути изађошмо сџоку на њашу, расклојимо гребене и сџавимо на обадије сџране врајџа да сџока прође кроз њи’. Онда се склоје и изнад шџора или шџале гђе сџока ноћу борави. Кад се сџока изгуби, гребени се склоје да се вуковима склоје чџусџи и не џоједу сџоку. (Осоница)*

– *Да би се одвраџили гџадоносни облаци, износе се гребени и њима маше на облаке, уз дозивање своџа имена.*

– *Кад девојка ’оће да џридобџе момка или момак девојку, раздвоје гребене да кроз њих прође онај који им се свиџа. После се гребени сџоје и он мора биџи њен, њена. (Брџани)*

– *Гребени се џосџављају и на дан венчања да кроз њих прођу младенци, џа се онда сџоје. (Јанчиџи)*

гроб, -а м – рака је вечна кућа, у којој почивају земни остаци покојника („где ће вечни санак боравити”). Народ за гроб користи називе „мрачни двори”, „жалосни двори”, „подземни стан где ледна тишина влада”, „двори жалосни”. У њему „труну утруђене кости” и „вену умрла тела”. Истицањем да се у гробу „вечни санак сања” вечита је борба народног духа да се и најцрње стране живота улепшају. Зато се вековима гробом и посмртним церемонијалом настојало да се ублажи кобна судбина човека – смрт и остави простора за наставак митског живљења покојника.

Морала се испоштовати жеља покојника где и до кога да буде сахрањен (уз друге аманете око посмртних обреда).

– *Одређено месџо за гџроб се окади и унакрсно џрелије вином, џа се онда коџа. Гџроб коџају комиџе, џриџаџељи и никада се не најлађује коџање гџроба. Гџроб се коџа на дан сахране, јер „не ваља да џреноћи џразан”. Зайочетџо коџање се не најушџа, ниџи ваља да се џомера, без обџира на џреџреке (вода, сџена). Гџробови су лоџирани у џравцу зайаџ – исџоџ с џокојниковом гџлавом на зайаџној сџирани, окренуџом лиџем суџу, ка исџоџу. У џонеким селима, зависно од обичаја и жеље џокојника, гџроб је унуџџра џодџиџиван – да земља не би џадала на ковчег. (Котража)*

спуштање мртваца у гроб је праћено обредима. Када се покојник донесе до гроба, ковчег се спушта поред раке, дреше му се руке, ноге и глава. Затим се ковчег закива, затвара поклопац и помоћу конопца спушта у раку. Свештеник и родбина бацају грумен земље у раку. У гроб се бацају новац и остали предмети који су нешто значили покојнику. У ковчег се не ставља новчаник („не ваља због остатка”). У неким селима у гроб бацају и глогову гранчицу и бели лук, поготову ако је покојник „сумљиве нарави”.

Обичај је: ако деци умре мајка која их много воли да она у пратњи носе у руци бели цвет. Када се ковчег спусти у гроб, прилазе и на ковчег бацају бели цвет говорећи:

„Мајко, ја теби дајем бели цвет,
а ти мени бели свет!“

Затим одлазе кући не окрећући се. (А. Вучићевић, Пријевор)

У гроб се враћају ископане кости. Затрпава се ископаном земљом. Заравњени гроб се обавезно прелије црвеним вином, постави се крстача и запале свеће.

На гробу се прво једе панајија. Сва да се поједе, не сме ни мало да остане. Затим се на гроб поставља веома богат обед од свега што је покојник волео. Води се рачуна да буде доста целог, неначетог. Све се једе „за душу” покојника. Пије се „за душу” покојника, тако што се прво мало сипа на гроб, па онда попије, уз жељу: „Бог да му душу прости, лака му земља!”, „Бог му дао рајско насеље, а остатку здравље и напредак.”

За гробове су везана многа врачања, али све је то углавном „црна магија”.

Постоји веровање да оне који се убију, утопе, обесе или смрзну на путу треба сахранити тамо где су завршили живот. Не смеју се преносити, јер тамо где их пренесу – то место би страдало од суше и града. Ако се одступало, сахрањивани су поред гробља. Данас се сахрањују у гробља, али им свештеник не држи опело, јер су они „богохулници”.

Такође, мртва рођена и некрштена деца се не сахрањују у гробље, већ испод родне воћке, обично јабуке. Ако се случајно нађу у гробљу, такав гроб не ваља газити.

Гроб је светиња и не сме се раскопавати ни скрнавити, без обзира чији је и којој вери припада. Постоје легенде о великим трагедијама које се догађају ако пут пређе преко гробова. Гробови се не премештају. У народном предању постоје приче о раскопавању гроба ради проналажења вампира који је давио људе.

У Лиси код Ивањице, по предању, налази се Римско гробље. Пошто се не зна тачан локалитет, нигде куће нема у близини.

Гробови се посећују о даћама (в. даће) за годину дана, а касније о задушницама (в. задушнице).

У народу постоје многа веровања везана за покојнике за гробове:

– Ако почне велика суша, ишчупа се крстача неког покојника, а најбоље (ако може) ушћољеника и однесе у ријеку или неки пошток. Када киша падне, крстача се враћи на своје место. (Вучковица)

– Кад насстане суша, испуца земља, ваља наћи гроб неznаника и полити га водом – да би киша пала. (Слатвина)

– Ако гроб за четир'ес' дана прејукне, покојник се вампири. Не ваља за четир'ес' дана гроб прескакајти – да се мејити не вампири. (Јанчићи)

– Ако у ископани гроб падне киша, верује се да ће из куће још неко, ускоро, умријети. (Заблаће)

– Ако неко има „џушу”, узме црвен конач, обамоти га себи око вратца, одмери и посјече. Онда га итури мејити у руку у сандуку. Гуша ће му сјасити. (Лис)

– Ако болесник заспи на гробу, всрује се да ће оздравити. (Каона)

– О Петровдану многи главобољни иду да се провучу испод животице Св. Немање у Ситуденици и глава ће и пресјати, као и друге болести. (Вича)

– Ако се са гроба украде камен или као сјоменик и узиде у кућу или шћалу, кућа ће ошћети. (Лиса)

– На гробовима непознатих покојника најбоље је обавити браћимљење ако је умро браћ близанац или једномесечни или једноданчић. (Прислоница)

На гробовима се обавља још много врачања која имају карактер „црне магије”, жеље да се људима напакости, па о томе не бисмо сада говорили.

гробље, -а о је место за сахрањивање мртваца из једног или више насеља. Једно веће село или насеље има по два или више гробља. Свако има свој назив, који се обично

добија по засеоку или месту у коме се налази. Често назив добија по фамилији која је најбројнија у селу, па и у гробљу (Чакаранско гробље, Вратоњско).

У исто гробље сахрањује се више фамилија из места, али се зна за сваку фамилију – где.

Постоје топоними који говоре да су на тим местима некада била гробља (Римско гробље у Лиси, Сватовско гробље у Дружетићима, Циновско гробље код Бреснице).

На Сватовском гробљу су се, кажу, среле две свадбе, потукли су се сватови и – сви изгинули.

Гробља се, обично, налазе на узвишеним местима, сувим, оцедитим, ако је могуће – поред пута, како би била приступачна и путнику „намернику”.

На гробљу се не могу сахрањивати утопљеници, обешеници и сви други који су сами себи узели живот. Народ верује да њихове душе не могу да се смире, наносе зло људима: предводе градоносне облаке, даве децу, пресрећу људе, плаше их, а често и даве јављајући се у виду привиђења, вампира и других демона.

По народном веровању, гробље је светилиште, у коме се одмарају трудбеници, мученици, болесни. Зато се оно не помера и не прекопава.

На гробљу се саде воћке, зимзелено дрвеће и цвеће. Све је то за мртве, за њихове душе. Зато не ваља са гробља воће брати, цвеће кидати, дрвеће сећи, јер се на њима одмарају душе мртвих. Всује се: ако се дрво са гробља узиде у кућу, она ће опустити.

На гробљу се налазе капеле у којима понекада преноћи „мејит”; иначе служе за обедовање приликом даћа, посебно ако је лоше време.

Покојници на гробљу се сахрањују у гробове или озидане породичне гробнице, подигнуте за живота. До полугодиснице родбина подиже покојнику споменик. Догађа се, данас, да покојник сам себи, за живота, подигне споменик. Споменике су клесали познати каменоресци, по занату, умећу и души. Најприличнији, најаутентичнији записи о покојницима су на споменицима. (в. споменик)

За народ, посебно ноћу гробље је „тамни вилајет”, у коме свој живот „живе” они који одоше с овог света. Они су за човека невидљиви, изузев ако хоће да му напакосте, или да му се „ујаве” због нечега. Зато је наше фолклорно стваралаштво препуно прича о вампирима, привиђењима на гробљу, поготову у „глуво доба ноћи”.

– *Млоћи би поред гробља ниспрадали да нису њейлови закукурикали.*
(Горачићи)

Гробље је можда најпоузданија енциклопедија људског живота. Сваки истраживач, ма које области људског битисања, требало би прво да оде на гробље. Видеће на ком степену културе, цивилизације, материјалне ситуације живе људи тога краја. Сагледаће порекло становништва, миграције, генеологију породица. Гробља ће сведочити да ли се село гаси или развија. Сазнаће колико су људи религиозни, да ли је крај ратарски, сточарски, занатлијски. Из епитафа може се открити филозофија живљења људи, шта су им жеље, идсали, чему су тежили, чиме су се борили да опстану, да преживе тешке дане. Сазнаје се какво је било време – ратничко или мирнодопско. Сазнаје се чиме су смрт победили:

– *Мало њоживе Челестина.*

Оста сва у синовима.

Челестина је умрла у 38-ој години живота, али је оставила пет синова који јој подигоше споменик.⁶

Споменици су „писани” из душе, у тренутку снажног емоционалног набоја, па су епитафи лирични и искрени.

Плави пешчаници давали су гробљу оптимистички изглед. Приближавали га небу, по народном схватању – богу. Плава је света боја, има је доста и на фрескама. Она последња ишчезава увече са видика, а ујутру се изједначаје са бојом свитања.

Данас су гробља много црна. Нема плаве боје цвета „незаборавка”. Нема дирљивих епитафа којима покојник братими, сестри, пријатељује пролазнике – да

сврате, да виде где он почива: „Приђи ближе, мили брате, никад нисам ја мрзио на те, умољено постој мало овде!”

Или још жаловитије: – „Ој, Србине, мили роде, и Српкиње, миле сеје из Србије нове, приђите ближе споменику овде! Не жалите дангубе и труда, прочитајте где вам браћа труле међу друштвом!”

Данашње сахране са богатим јелом и пићем, а скупи мермерни споменици, духовно осиромашени, показују схватање да се благодети живота огледају у материјалном уживању и да се човек и после смрти мора показати као моћан, добар домаћин. На други начин, али оживљава средњовековно схватање да се велики део живота мора проживети за смрт, за „други свет”.

гром, -а м – када у лето, изненада, налети олуја са муњама и громовима, народ каже да то Свети Илија вози кола по небесима, па муњама и громом туче ђаволе. По легенди, када је бог делио свецима улоге, Светом Илији је дао муње и громове – да прогони нечистиве силе. Гром народ замишља као материјални предмет, као дугуљасту и шиљату стрелицу. Када гром удари, народ верује, да се стрелица зарије у земљу и излази за седам дана, седам месеци или седам година. Ко пронађе стрелицу, пронаћи ће и закопано благо и никада неће погинути у рату.

Негде се верује (Вучковица, Брђани, Љубић) да Свети Илија има рођену сестру – Огњену Марију, коју у току лета стално запиткује када му је рођендан (2. август). Она стално забашурава, наводно зна тачан одговор. Огњена Марија се плаши да се Свети Илија на рођендан не напије, почне да се весели и шенлучи пуцајући муњама и громовима и тако потамани и уништи цео свет. Народ прича да ретко када на Илиндан не грми и не пада киша.

За место где удари гром верује се да је ђаволско, да ту седе ђаволи и договарају се коме да нанесу зло. Верује се да Свети Илија неће да бије људе громом, а ако се то догоди, то је само због тога што је ђаво стао на човека, па је Свети Илија у мржњи према ђаволу погодио и човека.

По народном веровању, гром бије свуда, само неће у коприве и трње. Отуда народна изрека: „Неће гром у коприве”.

Грмљавина у сред зиме претказује крвопролиће. („У сред зиме кад му време није”).

– *Када се чује да први њуј загрми, преба се њоваљати по земљи – да не боле леђа преко године.* (Котража, Миоковци, Гуча)

– *Дрво у које је гром ударио не смије се њурајти на вајру.* (Савинац, Зеоке, Дљни)

– *Ко пронађе стрелицу од грома, млодо је бајли. Њоме се лечи од усиреле (реуматизма) Помаже и породилама да се лакше породе.* (Мојсиње, Лучани, Заблаће).

Када грми, не ваља стајати испод стрехе, испод високог дрвета, не ваља држати косу, мотику или нешто друго метално у рукама. Не ваља се ни крстити кад грми. (Таково, Заблаће)

губно, -а с је једно од места на коме се, по народном веровању, радо баве демони, посебно зли, и то најчешће вештице. Оне своје састанке одржавају на „**лометеном губну**” (напуштеном) или на губну „начињеном од саме мједи” редовно 1. марта и о јесењој равнодневници, у главо доба ноћи, а и у неке друге дане.

– *Не ваља ноћу ићи на губно. Ту се окуљају виле и играју своје вилинско коло.* (Мрчајевци)

– *Не ваља ноћу, посебно у главо доба ноћи, нагазити на губно, ићи на јазове, њурије, буњинија и раскрића, јер се њуна окуљају вештице и дружи нечистици, а чистио се може нагазити и на чини нишо су набаците гајаре.* (Осовица)

гуја, -е ж – змија – по народном веровању свака кућа има једну змију, чуваркућу. Њу не ваља убијати. Обично је то несмирена душа неког претка. Чуваркуће су беле боје. Оне се могу наћи у колевци детета, али му неће зло учинити. Све остале гује – змије су велики непријатељ човеку. Она се сматра највећим човековим непријатељем. Зато је

непоменица, не ваља јој име помињати, поготову у кући. Посебно се пази да јој се име не помене на „благе дане”.

– Ако се у пролеће види прво мртва жуја, целе године ће се осећати „мртво”, исцрпљено, лењо.

– На Јереминдан се лупа у каније, обилази око куће, шорова, ливада и виче:

„Јеремије у поље, све змије у море.

Бе која остала, на трн очи избила!”

– Не ваља змију почети убијати на је пушћини да оде. Однеће ти снагу.
(Котража)

– Ако нагазиш на змију, или јој се нешто замериш, мораш је убити, јер ће ти се осветити. (Толишница)

– Гују змију сањат’ значи: велика – имаеш великог злоћвора, губишак; мала – љуштићеш се на некога; бићи уједен – имаш великог невријатеља или ће ти неко умријети. (Рти, Вича, Катићи, Прислоница, Трнава)

НАПОМЕНЕ

1. Предавање је одржано у Москви 27. октобра 1995.
2. Гласник земаљског музеја, 20, 1908, 347.
3. Радован М. Маринковић, „Борба против града у Драгачеву”, Зборник радова Народног музеја, 1974, стр. 145–177; исти, „Борба против града”, „Драгачевски трубач”, 7, Гуча, 1976, стр. 7. Нема разлика између Драгачева и неких љубићких (шумадијских села) када се верује у то ко води градоносне облаке – видети: Радован М. Маринковић, „Бајања од града у околини Чачка”, (Прислоница), „Расковник”, пролеће – лето 1995, Београд, 1995, стр. 56 – 58.
4. Изгледа да је ово Маринковићева кованица.
5. Толстые, Н. К. и С. М. заметки по славјаскому язычеству. Защита од града в Драгачеве и других србских зонах”, „славјански и балканский фольклор”, академија наук СССР, Москва, 1981, 44 – 121.
6. Ника-Никола Стојић, „Виљези смрти”, Чачак, 1993, стр. 25.
7. Радојко Николић, „Камена књига предака”, Београд, 1979.

VOCABULAIRE DE LA CULTURE POPULAIRE DE LA RÉGION DE TCHATCHAK

L’auteur publie ici une partie de ses recherches effectuées dans le cadre du projet intitulé „Vocabulaire de la culture populaire de la région de Tchatchak”. Il se propose de recueillir, de conserver et de publier le riche trésor de culture des habitants de cette partie de la Serbie /coutumes, cérémonies, croyances, magie, divination, anecdotes, légendes relatives à certains personnages, à certains objets et lieux et, en particulier, significations mythologiques de certains objets et êtres/.

L’auteur a eu l’idée d’entreprendre ces recherches à la suite d’une conférence que l’académicien russe Nicéas Ilić Tolstoï avait faite le 27 octobre 1995 à Moscou, au Conseil scientifique pour les études slaves et balkaniques de l’Académie russe des sciences sur la culture populaire du Dragatchévo. Par ailleurs, l’auteur s’occupe depuis des années des recherches sur le lexique de la région de Tchatchak.

Le présent texte contient la liste des mots commençant par les lettres A, B, V. et G.

Grozdana Komadinić

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

СТАНОВНИШТВО ЛОЗНИЦЕ

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Радише Поштића 8

UDK 314.92 (497.11)

*Овде почивају земни остаци раба божија Гвозден
Обреновић из Брезове а жићел овог села Лознице...
Љубомир Драшковић бивши председник из Мочиоца...
Овде почива Миладин Илић рођен у селу Трудову а жићел
Лознице...
Овде почива Милан Ивановић из Гуче...
Под овим хладним сјомеником почивају кости јок. Луке
Чоланића родом из села Ојковице а жићел села Лознице...*

Гробље код Станојевића кућа

Од планине Јелице па према Чачку, у чији атар улази знатним делом својим северним и североисточним крајем, стере се село Лозница. Источно су Кулиновци, југоисточно – Атеница, на југу – планина Јелица, а на западу и северозападу – Јездина, са којом је у XIX и XX веку, у више наврата, Лозница сачињавала једну политичку општину.

Село је добило назив по виновој лози, која је у њему, кажу источници, гајена и у средњем веку. На сеоском атару поједини потеси

добили су имена по људима или нечему што на људе упућује (Карајанковина, Ковачевина, Ивовина, Русавице, Гатаревина, Топалово брдо, Вереце, Лазовића парк, Деветачко брдо, Ровића чесма, Теферич, Турски поток), или по природним особинама (Топлик, Пушине, Живобара, Кршевина, Крчевина, Чукара, Главица, Сушица, Стубло, Ридна коса), а понеки подсећају и на завичај давних доселаца (Биорчевина). Кроз село протичу Лозничка река и Турски поток (који је овако назван по томе што су око њега гинули Турци 1815. године повлачећи се из Чачка према Драгачеву).¹

Сеоска обетина је на Велики Спасовдан.

Покојници се сахрањују у три гробља: Лозничко (и за део Јездине), Средње (код Станојевића кућа) и Чачанско (које је и данас у лозничком атару).

Први помен Лознице је из опште повеље коју је манастиру Хиландару, пре 1282. године, издао убрзо по ступању на престо краљ Милутин. У тој повељи он потврђује поседе Хиландару, добијене од његовог деде и оца, али прилаже и нове. Поред осталог, он светогорском манастиру поклања „у Лозници, у Морави, виноград”. Истоветна формулација о поклањању винограда у Лозници налази се у другој, фалсификованој повељи краља Милутина – о поклонима Хиландару и пиргу Хрусија. „Иако је повеља фалсификована, основни део текста је из једне, данас изгубљене Милутинове повеље из 1303-4, као и из... поменуте повеље с почетка Милутинове владе”.²

Произилази да је Лозница веома старо насеље.

У њој је 1476. године пописано 19 домова влаха са 16 табија (одраслих неожењених мушкараца) и два ратаја (ратара); примићур је био Рахач, син Миладина, а теклић – Радојин, син Остоје.³ Власи Лознице су 1516. године обрађивали земљиште манастира Градац (на чијим је остацима данашња црква у Чачку). Године 1528. помињу се Горња и Доња Лозница (припадале су кадилуку Пожега). У оба села пописано је: 36 домова, 74 табије, две баштине, три ратаја и три табије у ратајским кућама, а 1540 – 27 домова, седам неожењених и примићур Вукман, син Милке; њихове обавезе према држави и турским великодостојницима износиле су 2.000 акчи (аспри). Последњи турски попис са којим располажемо је из 1572. године. Горња и Доња Лозница имале су само 13 домова, 13 баштина и тројицу муслимана, који су, иначе, живели у посебном џемату; феудалне дажбине износиле су 3.491 акчу.⁴ Није јасно због чега се број домова у XVI веку смањивао.

Не располажемо са подацима о Лозници у XVII и XVIII веку. На ту чињеницу указао је и хроничар Ранко Симовић.⁵

Иначе, најстарије насеље највероватније је формирано на потесу Главно село.

Старост насеља потврђују и два локалитета. Црквина је на имању Михаила Драгићевића. При орању земљишта ту су проналажени: цреп и остаци темеља. Налажене су, али нису сачуване, и иконе од камена. На овој црквини расла је велика крушка, по чијим гранама су вешани дрвени крстови.

На имању Пера Ивановића је Манастириште. Приповеда се да се на том месту налазио манастир, за кога се не зна када је порушен и када је запустео. Уочавају се остаци некадашњих темеља. На том месту пронађена је стаклена чаша, за коју се верује да је припадала лозничком манастиру.

Од почетка XIX века Лозничани су учествовали у устанцима, бунама и ослободилачким ратовима. Тешко су страдали, а у породици Палалић живо је сећање на претка Теофила из Атенице који је, због учешћа у Хаџи-Продановој буни 1814. године, набијен на колац у Београдском граду.

Административно, све до иза Другог светског рата, Лозница је припадала тадашњем трнавском срезу. У више наврата са суседном Јездином сачињавала је једну политичку општину.

Број становника се непрекидно повећава досељавањем, углавном из правца Старог Влаха и Драгачева. Године 1981. у селу је пописано 1.459 житеља у 449 домова, а 1991. – 411 становника у 155 домаћинстава.

Становништво Лознице у целини је досељеничко. Истина, у селу има и више веома старих родова.

Зна се, примера ради, да су ВУЈКОВИЋИ живели на атару овог села и пре средине XVIII века. Сматрани су старинцима. Међутим, у Лозници их више нема – углавном живе у Чачку.

Користећи расположиве историјске изворе, породичне архиве, протоколе рођених-крштених, веначних и умрлих, епитафе са надгробних споменика и крајпуташа и казивања мештана, у овом раду покушали смо да расветлимо порекло свих родова. Уједно, да понешто кажемо и о одсељеницима (при чему указујемо и на чињеницу да ти подаци нису најпрецизнији, посебно о онима који су раније отишли из Лознице).

ДРАГИЋЕВИЋИ (14 к, Никољдан) и ЛАЗОВИЋИ I (8 к, Никољдан) један су род. Досељени су под крај XVIII века из Белопавлића. Зна се да су у Лозницу проспела браћа Драгић и Лазо, од чијих им је имена образовано презиме. Кажу да их је мајка донела, као децу, у бисагама. Године 1822. пописани су Којо и Тимотије Драгићевић, али и

Василије, Никола и Илија Лазовић. Нека документа помињу после Другог српског устанка кнеза Драгића, који је 1824. године, са презименом Фанасијевић (можда Танасијевић?), постао судија суда нахије пожешке у Чачку.⁷ Драгићевића има, одсељених, у Чачку, чачанској Вапи и Београду, а Лазовића у Чачку, Београду и Гучи.

КОЈОВИЋИ (7 к, Никољдан) су некако у исто време приспели у Лозницу. Могуће је да су и они Белопавлићи, чак има и веровања да су близак род Драгићевићима и Лазовићима I. На претка Која Милутиновића, који се помиње у чибучким тевтерима после 1822. године, упућује њихово презиме. Нису се много селили.

ГАВРИЛОВИЋИ (4 к, Никољдан) су дошљаци из црногорских Брда, негде од 1809. године. Изгледа да је дошао Тимотије Гавриловић, који је 1822. унесен у тевтер чибука као власник ситне стоке.⁸ Пред Други светски рат једно домаћинство овај род, чије је презиме настало од имена претка Гаврила, засновао је у Лазаревцу, а касније по једно у Сомбору и Београду, уз три у Чачку.

ПАЛАЛИЋИ (1 к, Бурђевдан) су 1814. године прешли из суседне Атенице (где их више нема). Неки њихови преци били су свештеници и имали презиме Поповић – помињу се као учесници у Хаџи-Продановој буни 1814. Презиме Палалић им је веома старо, а употребљавано је и у скраћеном облику – Палалија. У Чачку имају три, а у Београду једно домаћинство.

ЖИВАНОВИЋИ (1 к, Бурђевдан) су у Лозницу доспели вероватно после Другог српског устанка из црногорских Брда преко Санџака. Презименом чувају успомену на претка Живана Милијановића. У Чачку имају два, а у Швајцарској једно домаћинство.

ТОШОВИЋИ су Пипери, који се помињу у тевтеру чибучком 1822. године.⁹ Досељен је, изгледа, у Лозницу почетком XIX века Тошо Андрић. Живе у Чачку.

МИЛОРАДОВИЋИ (3 к, Јовањдан – 20. јануар) су Драгачевци. После 1820. у документима се помиње Милосав Чворо. На сеоском гробљу још зубу времена одолева споменик са кога се чита: „Овде почиве раб божи Милорад Милосавлевић иначе Чворовић терзија из Лознице поживи 50 г. а умре 17 декем[бра] у 1853 год...” У једном извештају из 1845. године каже се да се из Марковице у Драгачеву одселио у Лозницу Павле Чворовић.¹⁰ Син Милорада Милосавлевића Чворовића – Јован (1843-1916) пописан је као Милорадовић, што казује и како је овај род добио презиме.

ЕРИЋИ (3 к, Никољдан) су давни доселци, али није утврђено – одакле. Помињу се у чибучком тевтеру 1824. Њихово презиме упућује свакако и на порекло – ужички и старовлашки крај, где живе Ере. (Можда су из Севојна). У Чачку имају пет домова.

РАВНИЧАНИ (1 к, Ђурђиц) су давно досељени из неког старовлашког насеља, на које упућује и њихово презиме, са којим се помињу у документима и 1822. године.¹¹ После Другог светског рата образовали су три домаћинства у Чачку, а по једно у суседној Јездини и у Београду.

НЕШОВИЋИ (4 к, Аранђеловдан) су Старовласи, приспели у Лозницу после 1825. године, неки кажу из Глеђице, други – из Лепојевића код Нове Вароши, где их и данас има. На претка Неша упућује презиме овог рода. Три куће имају у Чачку.

ЛАЗОВИЋИ II (3 к, Никољдан) су после 1863. године приспели у Лозницу из Гуче (Драгачево) – тамо је рођен Вуле (68), који је преминуо 1886. године.¹² Презиме им је од имена претка. Има их и у Чачку.

ЛАЗОВИЋИ III (1 к, Ђурђевдан) су Златиборци – у Љубишу је рођен Јанко (56), који је 1924. умро у Лозници.¹³ Презименом чувају успомену на претка Лазара–Лаза.

НИКОЛИЋИ (2 к, Никољдан) су из Сивчине у Моравичком Старом Влаху – тамо је рођен Радисав, који је преминуо у Лозници 1915. године.¹⁴ Име претка Николе сачувано им је у презимену. После 1950. године засновали су шест домаћинстава и у Чачку. Када је реч о пореклу овог рода, забуну може да изазове и податак из матичних књига, који каже да је у Лозници 1898. умро Ђорђе Николић, рођен у Горачићима.¹⁵ Изгледа да је и овај податак тачан, али ти Николићи више не живе у Лозници.

БАРАЋИ (1 к, Цар Константин и царица Јелена) су под крај XIX века дошли из Старог Влаха – у Горачићу код Сјенице рођен је Светислав, који је у Лозници преминуо 1899. године.¹⁶ Презиме овог рода упућује на заселак Баре. Иначе, има их и у Чачку и у Београду.

ГРУЈОВИЋИ (1 к, Аранђеловдан) су Драгачевци: у Лиси је рођен Димитрије (75), који је умро у Лозници 1946.¹⁷ Он се 1905. привенчао за Иванку Николић. На неког претка Груја упућује презиме овог рода. После 1960. године у Чачку су образовали четири домаћинства.¹⁸

ОСТОЈИЋИ (2 к, Ђурђевдан) су Старовласи: у Комаранима је рођен Борисав (58), који је у Лозници умро 1939.¹⁹ Презименом чувају успомену на претка Остоју. Два дома засновали су и у Чачку, а има их и у суседној Атеници.

РАБРЕНОВИЋИ I (5 к, Никољдан) су такође Старовласи. Матице кажу да је у Лозници 1888. умро Проко (50), рођен у Акмачићу, али и Марко (50), рођен у Рибнику, док је 1908. преминуо Ђорђе, рођен у Ђуриновићима.²⁰ Од мушког имена Рабрен образовано им је презиме. Живе и у Чачку (5 к) и у Београду (3 к).

БОДИЋИ (1 к, Аранђеловдан): Сретена Драгутиновића из Атенице усвојили су после 1950. године Раденко и Јулијана Бодић, који су пореклом из драгачевских Горачића. Он је прихватио њихово презиме, које је образовано од некаквог надимка.

МИЛЕКИЋИ-АЛАЉУЗИ (1 к, Никољдан) су 1877. дошли из околине Сјенице – у Шиповику је рођен Милисав (4 године), син Симеона Алађуза, који је преминуо 1880. Године 1918. у Лозници је умро Арсеније Милекић (66), рођен у Лопижама код Сјенице.²¹ Презименом чувају успомену на претка Милеку, а живе у Чачку.

КАНДИЋИ (2 к, Лучиндан) су пореклом Никшићи, а дошли су из Радијевића у Старом Влаху Коста и Саво бежећи испред турског зулума. Најпре су приспели у Ракову код Чачка, па у Атеницу, а један њихов рођак отишао је у Куршумлију. На претка Канду подсећа њихово презиме. Има их и у Чачку.

ИВАНОВИЋИ (4 к, Јовањдан – 20. јануар) су Драгачевци: у Гучи је рођен Петар (76), који је умро 1935. у Лозници.²² Он се привенчао у Драгићевиће. Презименом чувају успомену на претка Ивана. Домаћинства су засновали и у Чачку, Београду, Љубљани, Аустрији и Енглеској.

ДОБРИЧИЋА, званих Брезоваца, досељених из Брезове у Моравичком Старом Влаху, више нема у Лозници; живе у Чачку. Презиме им је образовано од имена претка Добрице.

ОБРЕНОВИЋИ (5 к, Аранђеловдан) су такође дошљаци из Брезове (Моравички Стари Влах) – тамо је рођен Јеврем (54), који је у Лозници умро 1887, али и Божо (70), који је преминуо 1888.²³ Епитафи на споменицима кажу да су у Брезови рођени и Гвозден, Сретен, Обрен... који су преминули пре 1915. године. На претка Обрена подсећа презиме овог рода. Има их и у Чачку и у Новом Саду.

КРАСОЈЕВИЋИ (1 к, Ђурђиц) су Шумадинци: у Горњој Црнући рођен је Стеван, који је 1935. умро у својој 96. години. Иначе, у Црнућу су приспели из старовлашког Трудова. Њихово презиме упућује на претка Красоја, коме је у XIV веку грб даровао босански краљ Твртко I Котроманић. Има их и у Чачку и Лучанима.

ВАСОЈЕВИЋИ (11 к, Алексијевдан) су Старовласи – године 1941. умро је у Лозници Марко (48), рођен у Лопижама.²⁴ Доселили су се, причају и данас, да би избегли мобилизацију у турску војску 1912. године, најпре у Јездину, из које су прешли у Лозницу. У Чачку имају два домаћинства.

ИЛИЋИ-ВАРКАШИ (8 к, Никољдан) су око 1876. године приспели из старовлашког Трудова, где су рођени Раденко, Василије, Милован, Мијаило... који су умрли у Лозници.²⁵ На претка Илију упућује презиме овог рода, а надимак Варкаш – на опанчарско занимање неког од њихових предака или на некакав надимак. Сада живе у градском атару Чачка.

РАДОВАНОВИЋИ такође живе у Чачку. Пореклом су из Гуче, одакле су се преселили у Придворицу, па прешли у Јездину и Лозницу. Презименом чувају успомену на претка Радована. Старо презиме им је Шапоња, а оно упућује на старовлашко насеље.

ДУЊИЋИ (2 к, Никољдан) су Старовлашани: у Радијевићима је рођен Чедомир, који је преминуо у Лозници 1915. године. Успомену на неку жену Дуњу чувају својим презименом.

ПАЛИЋИ (1 к, Никољдан) су 1900. године приспели из Старог Влаха – у Лозници је 1890. преминуо Алекса, рођен у „Брезни” (вероватно Брезови) „у Турској”. Они кажу да су из Буковика код Нове Вароши. Презиме им је образовано од надимка. Има их и у Чачку.

ВАСИЉЕВИЋИ (5 к, Митровдан) су Драгачевци – у Лозници је 1937. преминуо Миљко (74), рођен у Дучаловићима. Надимак им је Обади. Презименом се сећају претка Василија.

СТАНОЈЕВИЋИ (3 к, Лучиндан) су такође Драгачевци. Ово сведочи и епитаф у сеоском гробљу: „Пред овим спомеником у мрачном гробу почива млађано тело Адама сина Љубомира и Крстине Станојевића из Гор[ње] Краварице рођен 10-ог фебруара 1888 год. који је живио у село Лозници а престаи се у вечност 29 јуна 1912. год...” На претка Станоја, који је досељен у Горњу Краварицу, упућује презиме овог рода, чија домаћинства постоје и у Чачку.

СТОЈИЋИ (2 к, Јовањдан – 20. јануар) су 1876. дошли из Старог Влаха – 1878. у Лозници је умрла Гвозденија (70), супруга Милосава Стојића, досељеног „из Турске”, а 1905. Алекса, рођен у Буковику.²⁶ Од женског имена Стоја образовано је презиме овог рода.

МИЛОШЕВИЋИ (1 к, Никољдан) су досељени 1904. из старовлашких Аљиновића, а пореклом су Шекуларци. Презименом чувају

успомену на претка Милоша. После Другог светског рата домаћинства су засновали и у Чачку, Кулиновцима (Чачак), Београду и Лозници (Подриње).

НОВАКОВИЋИ (1 к, Стевањдан) су имали презиме Куртић. Досељени су из Буковика (Стари Влах) крајем XIX века. Памте да је дошао Радомир. Матичне књиге још понешто казују: 1897. у Лозници је преминуо Тиосав, рођен у Тисовици, 1899 – Радојица, рођен у Трманову („Турска”), а 1905 – Лука (35), рођен у Трудову, и Ђорђе (37), рођен у Штиткову.²⁷ Име претка Новака чува се у њиховом презимену. Једно домаћинство имају и у Чачку.

БОЈАНОВИЋИ (1 к, Лучиндан) су Старовласи – у Брезови је рођен Никола, који је 1885. умро у Лозници.²⁸ Даљим пореклом су Никшићи. Презиме им је изведено од имена претка Бојана. Има их и у Чачку.

СИМОВИЋИ (3 к, Никољдан) су Драгачевци – у тамошњим Негришорима су рођени Тиосав (48), који је преминуо 1885, и Борисав (48), који је умро исте године. Али, постоји и овакав податак: у Лозници је 1940. године умро Владимир, рођен у Пресеци (Стари Влах).²⁹ Презименом чувају успомену на претка Сима. После 1950. године образовали су пет домаћинстава у Чачку и једно у Београду.

ЧОЛАНИЋИ (1 к, Стевањдан) су 1886. досељени из Ојковице у Старом Влаху. Ово потврђују и протоколи умрлих, који кажу да је 1915. у Лозници преминуо Стеван (54), рођен у Ојковици.³⁰ Презиме им је изведено из надимка. У Чачку имају три домаћинства.

МАТОВИЋИ (5 к, Св. Василије) су Старовласи. Матице кажу да је у Лозници 1888. умро Димитрије (35), рођен у Буковику, а 1900 – Јеротије, рођен у Лепојевићима.³⁰ Име претка Мата чува се у њиховом презимену. Пре Другог светског рата једно домаћинство засновали су у Београду, а касније једно и у Чачку.

ОБУЋИНЕ (4 к, Јовањдан – 20. јануар) су из старовлашког Буковика – у Лозници је упокојен 1881. Миленко (7), рођен у том селу, одакле су и Гаврило, Васа и Милосав.³¹ На обућарски занат упућује презиме овог рода (неки кажу и на надимак). Домаћинства имају и у Чачку и у Београду.

ПАУНОВИЋИ, досељеници из Васиљевића у Моравичком Старом Влаху (презиме им је од имена претка Пауна), више не живе у Лозници.

МАТИЈЕВИЋИ – такође. Били су из чачанске Горње Горевнице и старовлашких Вилова. Живе у Чачку и у Београду.

БОЛОВИЋИ (1 к, Бурђиц) су Драгачевци – у тамошњој Лиси рођен је Радисав, који је умро 1901. у Лозници.³² Презименом чувају успомену на претка Ђола. Више домова засновали су у Чачку.

БОКОВИЋИ, стари род, одсељени су у Чачак.

БОЈБАШИЋИ (3 к, Св. Јован Крститељ) су Старовласи – у Пресеци је рођен Јован (45), који је 1882. умро у Лозници.³³

БУРОВИЋИ (1 к, Аранђеловдан) су доселци из Драгачева – у тамошњој Гучи рођен је Милован, који је упокојио у Лозници 1932. у својој 70. години.³⁴ Дошли су на Драгићевића имање. Презименом чувају успомену на неког претка Ђура. После Другог светског рата по једно домаћинство образовали су и у Чачку, Београду, Крагујевцу и Новој Вароши.

БОЖАНИЋИ (1 к, Никољдан): 1940. године из Гуче у Драгачеву доселио се Срећко. Од женског имена Божана образовано је презиме овог рода.

ЗОРНИЋИ (2 к, Петковдан) су почетком XX века доспели из Лука (Драгачево). Иначе су Кошани. На некакав надимак упућује презиме овог рода.

ДАНИЛОВИЋИ (1 к, Лучиндан) су почетком XX века доспели из Горње Краварице у Драгачеву. Презименом чувају успомену на претка Данила.

ОБРАДОВИЋИ (1 к, Стевањдан) су доспели из Ртара (Драгачево) у Лозницу после Првог светског рата. На претка Обрада упућује презиме овог рода.

Велики број родова приспео је у Лозницу после Другог светског рата долазећи из насеља Моравичког Старог Влаха. Презимена су им настала од имена предака, надимака, занимања:

АЗАЊЦИ (7 к, Бурђиц) су из Васиљевића,

АВРАМОВИЋИ (2 к, Бурђевдан) – из Куманице,

БОЈОВИЋИ (6 к, Врачеви) из Васиљевића (а живели су и у Сјеници),

БОГДАНОВИЋИ (1 к, Бурђевдан) – из Куманице,

БРАДИЋИ (2 к) – из Равне Горе (јаворске),

БОРОВИЋИ (1 к) – из Куманице,

ВУКОВИЋИ (2 к) – из Доброг Дола,

ВАСОВИЋИ I (3 к) – из Вучака,

ИКОНИЋИ (1 к) – из Будожеле,
 ГРУЈОВИЋИ II (1 к) – из Средње Реке, а пореклом су из Вучака,
 БЕЛОШЕВИЋИ (1 к) – из Куманице,
 ДМИТРИЋИ (1 к) – из Куманице,
 ИВАНОВИЋИ II (3 к) – из Вучака,
 ИВКОВИЋИ (1 к) – из Братљева,
 ЈЕЛИЋИ I (3 к) – из Братљева,
 ЈЕЛИЋИ II (2 к) – из Ерчега,
 ЈАКОВЉЕВИЋИ (3 к) – из Дајића,
 ЈЕВТОВИЋИ (1 к, Никољдан) – из Смиљевца,
 ЈАЋОВИЋИ (1 к) – из Вионице,
 ЈОВАНЧЕВИЋИ (2 к, Бурђевдан) – из Смиљевца,
 КРУНИЋИ (4 к) – из Васиљевића,
 КУЈУНЦИЋИ (3 к) – из Васиљевића,
 КАРАКЛАЈИЋИ (1 к) – из Чедова,
 ЛУКОВИЋИ (7 к) – из Глеђице,
 МАРИЧИЋИ (1 к, Бурђевдан) – из Смиљевца,
 МАРКОВИЋИ I (1 к) – из Сивчине,
 МАРТИНОВИЋИ (4 к, Александровдан) – из Васиљевића,
 МАСЛАРЕВИЋИ (3 к) – из Шареника,
 МИЛОШЕВИЋИ (2 к) – из Опаљеника,
 МИЛИНКОВИЋИ (2 к) – из Брезове,
 МИЈАИЛОВИЋИ (2 к) – из Принчевог Брда,
 НОВАКОВИЋИ II (2 к) – из Медовина,
 НЕНАДИЋИ (1 к) – из Братљева,
 ПАЛИБРЦИ (2 к) – из Медовина,
 ПОЛЕДИЦЕ I (2 к) – из Ерчега,
 ПОЛЕДИЦЕ II (1 к) – из Мана,
 ПЕРИШИЋИ (1 к) – из Вионице,
 РАБРЕНОВИЋИ (1 к) – из Сивчине,
 РИСТИЋИ (1 к) – из Рокаца,
 СРЕТЕНОВИЋИ (3 к) – из Дубраве (Церова),
 САВИЋИ (1 к) – из Сивчине,
 СЕКУЛИЋИ (1 к) – из Ерчега,
 ПОЊАВИЋИ (2 к) – из Брусника,

ЂОСОВИЋИ (2 к) – из Брезове (а кратко су живели и у чачанској Виљуши),

ЈЕКИЋИ (1 к) – из Медовина,
ПЛАВШИЋИ (1 к) – из Маскове,
ЈОВИЧИНЦИ (1 к) – из Глеђице,
СОЈЧИЋИ (1 к) – из Медовина,
СИЋЕВИЋИ (1 к) – из Мочиоца,
КРИВОКУЋЕ (1 к) – из Смиљевца,
ТЕЊОВИЋИ (2 к) – из Брусника,
ДОЈЧИНОВИЋИ (1 к) – из Смиљевца,

Драгачевци су:

МИЛУТИНОВИЋИ (2 к) – из Живице,
ЛУКОВИЋИ (2 к) – из Трешњевице,
ПЕКОВИЋИ (3 к) – из Трешњевице,
КАРАЦИЋИ (2 к, Аранђеловдан) – из Доњег Дубца,
СЛАВКОВИЋИ (1 к) – из Ртију,
ИКОДИНОВИЋИ (3 к) – из Гуче,
ГИЛОВИЋИ (1 к) – из Горњег Дубца,
ЖИВКОВИЋИ (1 к) – из Горњег Дубца,
КРЉАНЦИ (1 к, Бурђевдан) – из Зеока,
ПЕТРОВИЋИ (1 к) – из Горачића,
ВАСОВИЋИ II (1 к, Никољдан) – из Граба (а било их и раније),
СПАСОЈЕВИЋИ (1 к, Никољдан) – из Милатовића,
ШИПЕТИЋИ (1 к) – из Граба,
МАРИНОВИЋИ (2 к) – из Граба (а било их овде и раније),
СЕЛАКОВИЋИ (1 к, Никољдан) – из Зеока.

Из околине Сјенице досељени су:

КАРЛИЧИЋИ (1 к, Митровдан) – из Штавља,
БУКУМИРОВИЋИ (1 к) – из Чипаљи,
ГРБОВИЋИ (2 к) – из Дунишића,
ГЕМАЉЕВИЋИ (2 к) – из Вапе,
КАЛИЧАНИ (2 к) – из Штавља,
МУНИЋИ (2 к) – из Лопижа,
МЛАЂЕНОВИЋИ (6 к) – из Крстаца,

НЕШКОВИЋИ (3 к) – из Мишевића,
 ПЕТРОВИЋИ (3 к) – из Вапе,
 ПАУНОВИЋИ (1 к) – из Урсула,
 СРЕДОЈЕВИЋИ (1 к) – из Гоња,
 ТРМЧИЋИ (2 к) – из Штавља,
 ШЕКУЛАРЦИ (2 к) – из Чедова, а пореклом су из Шекулара (отуда
 им и овакво презиме),

МРВИЋИ (1 к) – из Лопижа,
 ТРИПКОВИЋИ (1 к) – из Лопижа,
 БРАЈДИЋИ (1 к) – из Мушковине,
 БРАЈОВИЋИ (1 к) – из Мушковине,
 ШИЉКОВИЋИ (4 к) – из Сјенице.

Из околине Пријепоља су:

ЧПАЈАЦИ (6 к) – из Страњана,
 ШПАЈАКОВИЋИ (1 к) – из Страњана.

Са Златибора и из шире околине Ужица доспели су:

ГЛИШИЋИ (2 к) – из Љубиша,
 ЛУЧИЋИ (1 к) – из Сече Реке,
 РИСТИЋИ (2 к) – из Равни,
 МАРИЋИ (6 к, Ђурђевдан) – из Заовина,
 ТОШИЋИ (1 к) – из Мокре Горе,
 ФИЛИПОВИЋИ (2 к) – Мокре Горе,
 КРСМАНОВИЋИ (1 к) – из Мокре Горе,
 ЦИЦВАРИЋИ (1 к) – из Биоске,
 ЧУМИЋИ (1 к) – из Алиног Потока,
 БОКОВИЋИ (1 к) из Брекова (претходно живели у Чачку).

Из Босне су досељени:

ЦВРКОТЕ (1 к) – из Дебелог Брда,
 ЂУРОВИЋИ (1 к),
 РАКОВИЋИ (1 к),
 ПОПОВИЋИ (1 к) – из Фоче.

Из околине Нове Вароши населили су се у Лозницу:

МИЛЕТИЋИ (2 к, Никољдан) – из Дрмановића,
 ГОРДИЋИ (2 к) – из Рутоша,

РОНЕВИЋИ (1 к) – из Дебеље – Божетића,

МАРКОВИЋИ II (2 к) – из Сјеништа.

Из чачанских села су:

ВУЈОВИЋИ (1 к) – из Трнаве,

ВАСИЉЕВИЋИ (1 к) – из Мрчајеваца, а пореклом су из Доброг Дола у Моравичком Старом Влаху,

ВУЈОВИЋИ II (1 к) – из Качулица,

СЛОВИЋИ (1 к) – из Атенице.

ПЕТРОНИЈЕВИЋИ (1 к) – из Пријевора,

СТЕФАНОВИЋИ (2 к) – из Милићеваца,

ДРАГУТИНОВИЋИ (1 к, Никољдан) – из Атенице,

МАРКОВИЋИ III (1 к, Бурђиц) – из Атенице,

ИКОДИНОВИЋИ (1 к, Никољдан) – из Атенице.

У Лозници је засновао дом и овај род:

ТОДОРОВИЋИ (1 к) – из Крушевца...³⁵

Досељавања у ово село и даље трају.

Протоколи умрлих помињу у Лозници и неке друге досељеничке родове, којих више нема у овом селу:

Године 1883. умро је Миленко МАРЈАНОВИЋ (30), рођен у Шаренику (Стари Влах), 1885 – Миладин СИБИНОВИЋ (51), рођен у Миланци (Стари Влах, моравички), 1886 – Вуле ЛАЗОВИЋ (68), рођен у Гучи, 1887 – Василије ВЕЛИМИРОВИЋ (66), рођен у Лопижама код Сјенице, 1890 – Милка КАПЛАНОВА (9), рођена у Божетићима (Стари Влах), и Алекса ТОМИЋ (52), рођен у Брези („Турска“), 1882 – Пантелија ГРЕБОВИЋ (20), рођен (у „Турској“), 1889 – Веселин ЋИРУШИЋ, рођен у Трудову (Стари Влах), Веселин ЋИРКОВИЋ (110), рођен у Мочиоцима (Стари Влах), и Павле ДМИТРОВИЋ (3), рођен у Севојну код Ужица, 1894 – Богдан МИНИЋ, рођен у Ојковици (Стари Влах), 1895 – Христивоје МАТИЈЕВИЋ, рођен у Горњој Горевници (Чачак), 1896 – Мијојла БОГДАНОВИЋ, рођена у Странјанима код Пријепоља, и Јаков СТАНИШИЋ, рођен у Ваљеву, 1900 – Ранко САВИЋ, рођен у Добрачама код Ариља, 1901 – Миља МАЧИЋ и Остоја МАЧИЋ, рођени у Мочиоцима (Стари Влах), и Јовица АНДРИЋ, рођен у Ртима (Драгачево), 1904 – Вукадин ВУЧИЋЕВИЋ, рођен у Сивчини (Моравички Стари Влах) и Никола СТАНКОВИЋ, рођен у Ивањици, 1905 – Илија АНИЧИЋ, рођен у Дебељи (Стари

Влах), 1906 – Миломир МАЛИЋ, рођен у Мочиоцима, и његов сродник Иван МАЛИЋ, 1908 – Ђорђе ВЕЛИМИРОВИЋ, рођен у Лопашу (Драгачево), и Танасије ЖИВКОВИЋ, рођен у Мочиоцима, 1909 – Добривоје АЛЕКСИЋ, рођен у Ојковици (Стари Влах), 1910 – Сава ПОТЕЖИЦА, рођен у Кошевини код Пријепоља, и Миле БОРИСАВЉЕВИЋ, рођен у Буковику (Нова Варош), 1913 – Добривоје РУЖИЋ, рођен у Негришорима (Драгачево), 1915 – Милорад БОРОВЊАК, рођен у Риједи (Босна), Миливоје РАДОВАНОВИЋ, рођен у Гучи (досељени су ови Радовановићи у чачанску Придворицу, одакле су прешли у Лозницу, а затим у Чачак, где их и данас има), Чедомир ДУЊИЋ, рођен у Радијевићима (Стари Влах), Милутин КРСМАНОВИЋ, рођен у Соколовићима (Босна), Милош ЧАПИЋ, рођен у Кусачи (Босна), Милева МАРЈАНОВИЋ (стара месец дана), рођена у Новој Вароши, Милош ТОШИЋ, рођен у Жљебову, Мирко НОВОСЕЛАЦ (62) и Мијат НОВОСЕЛАЦ (3) из Кошуте у Босни, Душан МАРИЋ из Кошуте у Босни, Лазар СТАНИШИЋ, рођен у месту Сијерци, Милош ОБРАДОВИЋ, рођен у драгачевским Ртима, Мина ПОТЕЖИЦА, рођен у Некрушеву, Станислав ЂИРОВИЋ, рођен у Моравичком Старом Влаху (можда у Коритнику), 1918 – Вујо ДАНГУБИЋ (5), рођен у Резеви, 1919 – Милосав ЂОКИЋ (42), рођен у Тубићима у ужичком крају, 1920 – Милош СТАНИШИЋ, рођен у Атеници (Чачак), и Жарко ВАСОВИЋ (12), рођен у Грабу (Драгачево), 1922 – Јован АЛЕКСИЋ (32), рођен у Јасикову (?), и Милорад ПЕЈЧИНОВИЋ (стар годину дана), рођен у Атеници, 1924 – Добросав ПАУНОВИЋ (37), рођен у Васиљевићима (Моравички Стари Влах), 1925 – Василије ЈАНКОВИЋ (60), рођен у Котражи (Драгачево), Андрија СТАНИШИЋ (рођен у Црној Гори), и Вујица МАТИЈЕВИЋ (69), рођен у Виловима (Нова Варош), 1926 – Милутин ВЕЛИЧКОВИЋ (14), рођен у Бијелом Пољу, 1928 – Милоје ЂОКИЋ (59), рођен у Косовици (Моравички Стари Влах), и Јаглика ТАНАСКОВИЋ (65), рођена у Чедову (Стари Влах), 1929 – Никола ТОМАШЕВИЋ (44), рођен у Гучи. Још раније неки други: Миленко МИЈАИЛОВИЋ (30) рођен у Шаренику, 1890 – Миливоје КАПЛАН (9), рођен у Божетићима, и Митар КУРЋУБА (36), рођен у Брезови (Моравички Стари Влах).³⁶

У неким од ових људи, посебно умрлим од 1915. до 1920. године можда се могу препознати избеглице из Босне и Херцеговине.

Документа из XIX века „знају” и за неке друге родове у Лозници.

У тевтер чибука за 1822. годину, поред других, унесени су: Илија СТАНИЋ, Симеон АНДРИЋ, Јован НИКШИЋ, Јован ПАВЛОВИЋ,

Василије ВАСИЋ, Симеон БРДИЋ и Сава ПЕРИЋ, а ту су и: Јован БИОРАЦ, Јован ПОПОВИЋ (вероватно ПАЛАЛИЋ), Ђоко ВИЛИПОВИЋ, Симо ПАИЋ (ако није Палић), Тошо АНДРИЋ (вероватно предак ТОШОВИЋА), Васиљ ТОДОРОВИЋ и Петар ОСЕЋИЈА.³⁷ Године 1832. помињу се, поред осталих: Неда НИКШИЋ, Павле ЧВОРОВИЋ (предак Милорадовића), Риста БРДИЋ, Симеон СТАРЧЕВИЋ, Живан ТОПАЛ, Аксентије БЕЖАНАЦ, Василије ЈОВАНИЋ. Аврам и Божо МИЋИЋ, Павле БИОРАЦ, Спира ПАВЛОВИЋ, Милован ВАСОВИЋ, Петар АСЕЋИЈА (треба Осећија), Ђока и Никола ФИЛИПОВИЋ и Лазар РАДУЛОВИЋ. Поред осталих, 1832. пописани су: РУЖИЧИЋИ, РУЖИЋИ, АКДЕНТИЈЕВИЋИ, ВАСОВИЋИ, АВРАМОВИЋИ, ЧВОРОВИЋИ и ТОМОВИЋИ.³⁸ Једном од Васовића споменик се налази код манастира Свете Тројице на Овчару: „Овде почива Никола ВАСОВИЋ жител села Лознице поживи 40 год. и умре 1 марта мца 1849 г. и овде приложи манастиру Св. Тројици едан виноград и сва своја добра која су му важила око сто дуката за свој вечити сп(омен)“.³⁹

Неки родови су се у целини одселили. ДАШИЋИ су били пореклом из села Богуте код Сјенице, а одселили су се у Чачак, Београд и Кулиновце (Чачак). ПЕТРОВИЋИ, доселци из драгачевске Марковице, засновали су четири домаћинства у Чачку. РАДОВАНОВИЋИ су сви у Чачку, као и ДАБОВИЋИ, дошљаци из старовлашке Пресеке.⁴⁰

Више родова не сматра се Лозничанима због тога што је део њиховог села, у коме живе, ушао у атар града Чачка.

НАПОМЕНЕ

1. Ранко Симовић, Хроника Лознице, рукопис у Међуопштинском историјском архиву у Чачку (у даљем тексту: МИАЧ).
2. На овај податак скренуо нам је пажњу др Андрија Веселиновић, универзитетски професор из Београда.
3. „Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XIV век“, I – III, приредио Ахмед С. Аличић, Чачак, 1984/85.
4. Исто.
5. Као под 1.
6. Као под 1; казивања данашњих Драгићевића и Лазовића аутору овог рада.
7. „Кнежевска канцеларија, нахија пожешка 1815–1839“, приредио Данило Вуловић, Београд, 1953. – У комплетирању података о овом и другим родовима велику помоћ пружили су нам мештани: Жарко Драгићевић, његова супруга Даринка, Михаило Драгићевић – Чедовац и Љубица Ивановић.
8. Архив Србије, Министарство финансија, збирка тевтера, инв. бр. 269; на овај податак аутору је скренуо пажњу Радош Ж. Мацаревић, виши архивист у МИАЧ.
9. Исто.
10. МИАЧ, Начелство округа чачанског, Ф. И, 20 (69).
11. Као под 8.

12. МИАЧ, протоколи умрлих.
13. Исто.
14. Исто.
15. Исто.
16. Исто.
17. Исто.
18. Казивања Богосава Грујовића, правника из Чачка.
19. Као под 12.
20. Исто.
21. Исто.
22. Исто.
23. Исто.
24. Исто.
25. Исто.
26. Исто.
27. Исто.
28. Исто.
29. Исто.
30. Исто.
31. Исто.
32. Исто.
33. Исто.
34. Исто.
35. у комплетирању ових података посебну помоћ пружио је аутору Љубомир Марковић, професор и књижевник из Лознице.
36. Као под 12.
37. Као под 8.
38. Разна документа у МИАЧ.
39. Епитаф је аутору овог рада уступио Драгомир Пантелић, аутор књиге „Камена хроника Дучаловића” (Чачак, 1995.).
40. Казивања Стевана Радовановића, пензионера из Чачка.

POPULATION DE LOZNITZA

En ayant recours aux documents historiques disponibles, aux archives de familles, aux registres des naissances, des baptêmes, des mariages et des décès, ainsi qu'aux dires des habitants de Loznitza, l'auteur éclaire l'origine de tous les clans de ce village. Dans son introduction, l'auteur résume les informations sur ce village qui fut mentionné pour la première fois vers 1282 dans une charte du roi Miloutine, par laquelle ce souverain confirmait au monastère de Chilandar, au début de son règne, les donations que ses prédécesseurs, son grand-père et son père, avaient faites à ce monastère. Il fut mentionné également dans une charte contrefaite de ce même roi, où sont reproduites les parties essentielles du texte d'une charte perdue, datant des années 1303/1304. D'autre part, le village de Loznitza figurait sur les registres du cadastre, établis par les autorités turques aux XV^e et XVI^e siècles /pendant un certain temps les registres distinguaient la Haute Loznitza et la Basse Loznitza/.

La population actuelle de ce village de la région de Tchatchak est composée, tout entière, d'immigrés. Les clans les plus anciens y avaient fondé leurs foyers vers la fin du XVIII^e siècle. Une partie de Loznitza est devenue un des quartiers de la ville de Tchatchak, par ailleurs, aux abords de la région de Tchatchak, l'immigration de la population provenant du Stari Vlah et du Dragatchévo, a été intense après la Seconde guerre mondiale, en particulier à partir de 1950, et elle n'a pas cessé depuis.

Radovan M. Marinković

РАДОЈКО НИКОЛИЋ

МОРАВИЧКА ЛИЧНА ИМЕНА

РАДОЈКО НИКОЛИЋ
YU 32000 Чачак
Пигова 6

UDK 801.313.1 (497.11)

Дати име новорођенчету веома је озбиљна и одговорна обавеза, не само кума, већ и породице и парохијског свештеника. Колико је важно бити именован, открива и старозаветни мит у коме је, одмах по стварању света, почело именовање свих живих створења. Први кум човечанском роду био је праотац Адам. У Првој књизи Мојсијевој записано је: „И Адам надједе име сваком живинчету и свакој птици небеској и звијери пољској.” А надео је име и својој жени – најпре човечица, а потом Ева.

У српском народу деци је при крштењу име давао кум, кога је од старине имала свака породица. Којим су и каквим именима у моравичком Старом Влаху у временском размаку између последње деценије XVIII века и 1863. године ти кумови именовали своју кумчад, дознаћемо из овог списка. Као узорак су послужила имена 10.170 мушкараца и 9.606 женских особа¹ у 36 моравичких насеља, урачунавајући у њих и пет села из бивших срезова драгачевског (Лиса, Луке, Осоница) и ариљског (Мочиоци, Пресека), која су сада у саставу ивањичке општине. Та су имена убележена у први потпун попис становништва кнежевине Србије

1863, а како је у њему за сваког житеља назначена година старости, имена се могу пратити уназад, од најмлађе до најстарије генерације.²

Моравички крај је и важан и погодан за овакво проучавање, јер је у време пописа обухватао крајњи југозападни део Србије, онај у горњим токовима Моравице и Студенице, који је тек 1834. године припојен српској држави. Преко овог забаченог планинског међуземља између Драгачева и старовлашких планина Јавора и Голије непрекидно је притицала динарска досељеничка струја из Црне Горе и Херцеговине, која је стално принављала и нове кумове и нова имена. Беспутна и поизмакнута од већих варошких средишта, ова област није трпела готово никакве утицаје градске средине, па је у току читавог XIX века остала сасвим своја, простонародна. Затворена у себе и своју душу а изложена традицијским духовним зрачењима полупаганских прапредака и старовлашких светилишта Студенице, Придворице, Ковиља и Остатичке, Беле и Приличке цркве, она је својим житељима надевала и своја и црквено-светачка имена. Иако релативно малог пространства, које се уздуж (од Прилика до Брусника) могло препешачити за 10-12 сати, а попреко (од Кушића до Доброг Дола) за упола времена мање, овај је крај и географски и начином привређивања веома карактеристичан: у горњем, јужном, делу прислоњен уз Јавор и Голију, сасвим је пастирски, а у доњем, северном, спуштен према Драгачеву и ариљској Моравици, пола је пастирски, пола ратарски.

Промишљањем о личним именима откривају се извесне њихове поруке и отварају нека животно-повесна питања. У имена су утиснуте и колективна историја народа и жеља породичне заједнице и веровање да се именом може, бар донекле, одредити и животно судбина појединца. На њихов се смисао и значење може гледати и са стајалишта древне прошлости и са становишта ововремености, при чему се увек подразумева друштвена и индивидуална основа њиховог настанка, језичког грађења и моде надевања у зависности од протока времена.

МУШКА ИМЕНА

На подручју моравичког краја пописано је 1863. године 367 мушких имена, од којих су нека веома честа, а нека сувише ретка. Најучесталија су: Јован, Милан, Петар, Милован, Никола, Мијаило, Марко, Милош и Сретен, а потом: Василије, Миладин, Илија, Сава, Стефан и Павле. Види се да преовлађују светачко-календарска имена у односу на домаћа, народна (10:5, односно 66%:33%).³ Овај редослед учесталости је нешто

другачији када се посматра у два, за пола века, размакнута периода. Тако су најчешћа имена оних који су рођени пре 1813. године⁴: Јован, Петар, Никола, Милован, Мијаило, Илија, Марко, Сава, Паун и Павле. Међу њима нема Милана, Сретена, Милоша и Василија, а појавили су се Илија, Сава, Паун и Павле. После педесет година (1860-1863) распоред је доста другачији. Тада се међу седам водећих имена нашло пет српско-народских: Миљко, Миленко, Милан, Милун и Милош. Највише су се проредила све сама несловенска имена, у првом реду: Јован, Никола и Илија, а затим: Петар, Паун и Мијаило, па Симо, Сава и Василије. Наместо њих, дошла су нова, којих пре 1813. уопште није било (Миљко, Миладин, Светозар) или она која су пре те године сасвим ретка (Милан, Сретен, Миленко, Милун, Коста, Периша). Од десет најчешћих имена наднутих пре слома Првог устанка чак их је девет византијско-свечких, а почетком шездесетих година – свега два (Јован, Петар). Уместо Јована, на првом месту је – Миљко.

Учесталост појединих имена се разликује и од тога о којој је општини реч. У већини њих на првом месту је Јован, али је, на пример, водеће име у шумљанској општини Милан, а у трћанској⁵ – Петар. Занимљиво је да у доњим, Ивањици најближим, селима има више народних имена, него у горњим, нарочито голијско-студеничким. Тако су у најдолинскијој приличкој општини међу првих пет по учесталости имена три народна (Милан, Милован, Миладин), а у најпланинскијим – брусничкој и дајићкој⁶ – ниједно. Новија народска имена придлазила су у моравички Стари Влах „одоздо”, уз Моравицу, и постепено се разнародовала према горју Голије и Јавора.

У млађа имена – а то су она која су давана само особама рођеним после 1833. године – поред осталих, спадају: Благоје, Божо, Видосав, Владисав, Драгутин, Живко, Јоксим, Крста, Радојко, Пантелија. А да су нова, и то народна, имена најпре улазила у моду у доњим насељима, указују подаци да су се у селима приличке општине после 1840. године појавила имена: Бранисав, Велимир, Добрица, Драгутин, Љубомир, Миљинко, Ранко, Цветко и Чедомил, од којих ниједног нема у општинама брусничкој и дајићкој. Једино је обратно са именом Милорад, које је у голијским селима доста често, а не постоји између Малича и Радаљевске греде.

Постоје и тако ретка имена да се за њих може рећи да су случајно залутала, јер се срећу само по једном до два пута. Њих народ није прихватио, па су остала да „штрче” као усамљени изузеци. Таквих је имена преко шездесет, а од њих наводимо само нека од оних која се ни доцније нису одомаћила, а ако јесу, сувише су ретка: Агатон, Ананија,

Васиљ, Гледо, Дарија, Евстратије, Ђунисије, Јелко, Лакета, Леонтије, Љубоје, Његован, Његоје, Павић, Ракић, Ранит, Спиридон, Томаш, Тиодор.

*
* *
*

Преко половине имена је грчко-византијског, али и хебрејског порекла (54,76%), а њима је крштено више од половине мушкараца (52,24%). То су библијска имена из Старог и Новог завета, међу којима и име праоца Адама, додуше наденуто само једном Моравичанину. Ређају се имена од Аврама и Аксентија до Филипа и Филимона. Поједина су начином изговора мање или више одступила од првобитних извора, па се Викентије претворио у Вићентија, Јоаникије у Јанићија, а Јоаким у Јаћима и Аћима, док се нека јављају у два напоредна облика, од којих је други доста чешћи: Атанасије – Танасије, Атанаско – Танаско, Захарија – Зарија, Теодор – Тодор, Теодосије – Тодосије. Извесна су „скраћена”, односно преобликована тепајућом словенском нежношћу родитеља и кумова, па изгледа да је мање и правих светачко-календарских имена и особа њиме именованих. Најчешћа од тих одмила имена су: Симо (од Симеон), Коста (од Константин), Глишо (од Глигорије), Ђоко (од Ђорђе), Панто (од Пантелија), Јевто (од Јевтимије), Васо (од Василије). У таква имена, поред осталих, спадају и Гајо (од Гаврило), Ђеро (од Ђерасим), Мато (од Матија), Пајо (од Павле), Проко (од Прокопије), Тоша (од Теодор), Ђиро (од Ђирило).

Скоро сва византијско-календарска моравичка имена срећу се у православном светачнику и календару Српске православне цркве. То су имена пророка, апостола, свештеномученика, великомученика, преподобномученика и мученика, као и исповедника, преподобника, праведника, бесребреника и блажених – земаљских богоугодника и небеских анђела, који су исликавани на зидовима и иконостасима цркава и манастира. Најчешћих десет светачких имена међу Моравичанима су: Јован, Петар, Никола, Мијаило⁷, Марко, Василије, Илија, Сава, Стефан и Павле, а прате их: Тодор, Ђорђе и Димитрије. Безмало све сведи који се, као заштитници породица, славе као крсно име. Сва се она постепено проређују с протицањем времена, а све их више надомештају домаћа народна имена. Највише је смањивана учесталост имена Јован, којим је до 1813. године било крштено 6,92 одсто особа, а после 1860. – свега 2,67 одсто. Па, иако се за пола века проредило за преко два и по пута, оно је и даље остало чешће од сваког другог оцрквено-календарског имена.

Постотак наведених десет грчко-византијских имена, узетих заједно, износио је пре 1813. године 29,43 одсто, а после 1860. за преко

половину мање (12,79%). На оволико велику смањеност првенствено је утицала пробуђена народна свест после ослобођења од Турака, која је из народољубивих побуда свој пород све више крштавала домаћим именима, која су почињала коренима српског језика. Томе је, свакако, знатно допринела и околност што су на чело српске цркве после 1831. године дошли, уместо грчких, српски архиепископи, који су преко свештенства деловали у правцу давања српској деци „негрчких” имена. Тако је постепено увећаван број нових прстонародних имена, па се догодило да је почетком шездесетих година Миљко претекао Јована, а Миленко и Милан – Петра. Мила домаћа имена оставила су иза себе древна пророчка, апостолско-еванђељска и великомученичка. Жеље родитеља и кумова из сеоског породично-задружног језгра надвладале су дугу именовану светачко-календарску традицију, зачету још у добу пре Светог Саве.

Да су светачка имена најпре почела да ишчезавају (или да их је и у старија времена било мање) у подивањичким селима, открива чињеница да их је у приличкој општини било приметно мање (49,50%) него у брусничко-дајићкој (57,40%). У три села обухваћених приличком општином нема имена: Григорије, Зарија, Јанићије, Јосиф, Манојло, Никифор, Симеон, Тодосије, (А)танаско и Ћиро (а има их у голијском крају, у коме су Брусник и Дајићи). Њих су све више замењивала домаћа имена, као што су: Борисав, Владимир, Видосав, Веселин, Добрица, Добросав, Љубисав, Миливоје, Мирко, Ненад, Новак, Тиосав, Цветко и друга (која још увек нису стигла у голијска села горње Студенице).

*
* *
*

Занимљиво је промотрити групе имена којима је заједничко да почињу милено-радосним коренима **мил**, **драг** и **рад**, а чија значења упућују на благонаклона осећања и љубав. То су радосничка имена, од срца давана, са задовољством прихватана и изговарана.

Рачунајући сва годишта, имена са кореном **мил** је 18, а носи их 17,72 одсто Моравичана. Најчешћа су: Милан, Милован и Милош, а потом: Миладин, Милоје и Миленко (а појавило се и једно име на **миљ** – Миљко).

С протоком времена све је више особа добијало имена с почетним **мил**. Пре 1813. године њима је било крштено 14,45 одсто, а после 1860 – 20,74 одсто лица. Њих је приметно више у најнижим селима него у оним највишим. Тако је у приличкој општини 17,28 одсто особа било с тим именима, а у брусничко-дајићкој свега 9,07 одсто.

Имена изведена од основе **драг** је шест (Драгић, Драгомир, Драго, Драгоје, Драгојле, Драгутин). Њихова је учесталост веома мала: носи их само једна од преко три стотине особа, а скоро да не постоје у голијским селима. Мушка имена на **драг** старија су од женских: било их је четири и пре 1813. године, када женско није имало ниједно.

Имена са кореном **рад** је 15, а њима је крштено 4,95 одсто особа. Најчешћа су Радован и Радивоје, а потом Радисав и Раденко. Почетком XIX века било их је десет, али их је носило мало лица (3,77%). Међутим, после 1860. имало их је 14, а њима је именовано 5,05 одсто новорођенчади, нешто више у доњим него у горњим селима.

Збирно узевши, са 39 имена која садрже ова три „радостива” корена обухваћено је преко једне петине мушког живља (22,98%).

У неку руку супротна свим именима су она која почињу коренима **стап** и **стој**, која се јављају у ретко којој породици. Свега их је седам, а наденута су само једној од 126 особа. Од њих је нешто чешће Станиша, затим Стојан, Станоје, Станко и Стојко, док се Станимир помиње само двапут, а Станисав – једном. Њихово надевање је у зависности од редоследа рађања – чешће су давана од трећег детета, па надаље. Када се намножи доста мушког порода, пожели се понеки пут да се и са њим стане. Тако је Милисаву Зецу из Маскове први син доносио срећу и сретане (**Сретен**), други, трећи и четврти милину (**Милутин**, **Милан**, **Милисав**), пети му био „свеједно” (Василије), а они иза њега, као прекобројни, крштени су као Станко и Станиша. Што су оваква имена сасвим ретка, разумљиво је за изразито патријархалну средину, у којој је мушко потомство изнад свега цењено и скоро га никад није било много.

*
* *

Стиче се утисак да је народ избегавао да своју децу крштава именом Вук, осим у несрећним околностима, када је једино остајала нада да ће оно послужити као заштита од пречестог раног умирања порода. Отуда је Вук веома ретко име: надевано је тек једном од око 1.000 кумчади. Но, доста је изведених имена од корена **вук** – једанаест. Најчешће је Вукосав, а затим Вукадин и Вукашин, док су остала мање-више подједнако ретка (Вуксан, Вукоман, Вукић, Вукола, Вукота, Вукајло, Вукоје, Вуко). Додавањем и изменом одређених наставака, удаљавало се од непосредног значења коренске речи и ублажавало прибојавање од ње. Одмицање од „вука” постизало се и „тепајућим” предмецима, па су новорођенчад добијала имена с почетним слогом **вуј** (Вујица, Вујо), **вул** (Вуле, Вулета, Вулић, Вулиша) и **вуч** (Вучета, Вучић, Вучко). Међу њима је најучесталије Вучета, а потом Вуле и Вулета. Углавном,

двадесет је имена с ближним или даљим опомињањем на вука, а носи их 2,21 одсто мушкараца.

Овде ваља рећи да женској деци готово и да нису надевана „вучја” имена. Само их је три: Вукана, Вукосава и Вучица (Вукосава најчешће). Вучица се среће једино у голијским селима, тамо где је вукова и оваца највише било. Али, зачудно је што у тим насељима скоро да нема имена Вук. Свега их је два, док је Вучица – осам.

ЖЕНСКА ИМЕНА

Моравичанке су крштаване са 290 имена. Рачунајући сва годишта, редослед десет најучесталијих имена је: Стана, Станка, Јована, Милица, Станојка, Сава, Аница, Анђелија, Ружица и Станица. Стана далеко предњачи, док се осталима скоро у стопу приближују Марија, Стоја, Станика и Цмиљана. Али, кад се посматра у размаку од пола века, овај редослед изгледа нешто друкчији. Тако су најчешћа имена оних које су крштене пре 1813: Ружица, Стана, Анђелија, Сава, Јована, Станица, Стоја, Милица, Марија и Босиљка, а тај се ред знатније изменио после педесетак година. Наиме, најчешће надевана имена после 1860. године су: Стана, Христина, Стојка, Миленија, Милица, Станика, Станојка, Станка и Милева. Наглије су проређивана имена Ружица, Станица, Анђелија, Стоја и Сава, а међу учесталија избијала нека која за време Првог устанка уопште нису постојала (Христина, Милева, Драгина) или су била изузетно ретка (Стојка, Станика, Миленија, Радојка, Миља). Као и код мушкараца, постепено је бивало све мање појединих византијско-светачких имена. Ређе биле Саве, Јоване и Марије, а бројније Миленије, Милеве и Драгине. Временом се појављивало све више нових, млађих имена, као што су: Анока, Бојана, Винка, Видосава, Јеленка, Круна, Ковина, Милка, Новка, Радосава, Филипа. Готово ниједно од њих није постојало пре 1835. године.

Такође се учесталост појединих имена унеколико разликује у зависности од географског положаја села у којима су се појавила. У већини их је водеће име Стана, али има случајева да су на челном положају Јована (општина приличка) или Марија (општина брусничко-дајићка). Иначе, друго место по бројности заузела су имена Роса (шумљанска), Станка (кушићка), Аница (трћанска), Марија (придворичка општина).

Запажа се да је у доњим селима више имена него у горњим. Док их је у приличкој општини 163, дотле их је у брусничко-дајићкој за двадесет мање (143). У доњем крају су бројнија и сељачко-народска него календарско-светачка имена. Међу житељима приличке општине их је 50,31, а

међу брусничко-дајићким – 45,85 одсто. У приличким селима су међу првих десет имена само два византијско-црквена (Јована, Аница), а у брусничко-дајићким – пет (Марија, Сава, Јована, Марта, Јана). У најдаља голијска насеља успореније су пристизала поједина народна, некалендарска, имена, па у њима не постоје нека од оних која су већ у Приликама, Дубрави и Радаљеву ушла у моду (Винка, Видосава, Драгина, Круна, Милка, Милева, Цмиљана).

У најређа имена, она која су се појавила само по једном – а таквих је преко педесет – спадају и: Бела, Бисена, Босна, Везика, Веса, Винојка, Ђулијана, Љубијана, Макрена, Ева, Евђенија, Зеља, Игњатија, Канда, Лазарка, Лукијана, Марка, Милуна, Микна, Никосава, Ресимија, Равиојла, Света, Сова, Тада, Теована, Тиосава, Томана, Убава, Цајка, Цара.

*

* *

Пошто је светих жена било веома мало у поређењу са свецима мушког рода, женских имена преузетих од грчко-византијског именослова свега је тридесетак (28). У православном светачнику помињу се имена светих жена, од којих су неке праведне и преподобне, неке мученице и великомученице, неке мирносице. (Већина њих је ушло и у српски црквени календар.) Та имена су: Албина, Ана, Анастасија, Васа, Василија, Ева, Евгенија, Евдокија, Евдоксија, Ирина, Јелена, Јелисавета, Јефимија, Јована, Киријана, Лукијана, Магдалина, Макрина, Марија, Маријана, Марта, Митра, Сара, Софија, Стефана, Теодора, Теодосија, Филипа и Христина. Њихове се једноименице срећу и у моравичким брдима, али су неке с нешто измењеним ликом прототипних имена. Албина је постала Алба и Албијана, Анастасија – Настасија, Евдокија – Јевдокија, Евгенија – Јевђенија, Ирина – Јерина, Киријана – Ђирјана, Теодора – Тодора, Теодосија – Тодосија.

Остала су грађена према светачким мушким именима: Алексија, Андријана, Бурђија, Игњатија, Илинка, Јакова, Јаћима, Јована, Лазарка, Лукијана, Николија, Павлија, Пантелија⁸, Петра, Петрија, Стефанија. Њима се придружују и она која су настала тепајућим скраћивањем, од којих су најбројнија Роса (од Роксанда), Мара (од Марија), Анђа (од Анђелија), Синђа (од Синђелија), Јека (од Јевдокија, Јелена), Наста (од Настасија). У њих спадају и: Јевра (од Јевросима), Јока (од Јована), Ката (од Катарина), Пера (од Петрија), Сока (од Софија), Христа (од Христина).

Кад се издвоје сва имена која опомињу на византијско именовање, њих је 50,70 одсто, а кад се изузму она која су доста измењена

посрбљавањем одмила, остаје их 40,14 одсто. „Византијским начином” крштен је велики број Моравичанки (46,65%), а кад се не рачунају имена одмила – 40,00 одсто.

Тако је православно-византијски дух продужавао живот у моравичком Старом Влаху преко светачких имена. Најчешће је – Јована (према мирносици Јовани, а и као изведеница од имена Јована Крститеља, Јована еванђелисте, Јована Златоустог). Следе: Сава, Анђелија, Аница, Марија, Сара, Роса и Василија. Али постотак оваквих женских имена и особа које их носе приметно је мањи од мушких, јер се страна, ма и крштењем посвећена, реч теже одомаћивала у женском роду и усељавала под слеме где су жене чувале огњиште.

*

* * *

Женских имена са кореном **мил** је 13, а број особа које их носе скоро је три пута мањи код мушкараца (6,39%), што упућује на истину да је женски пород ређе био миљенички. Најчешћа су: Милица, Миленија и Милосава, а прате их с прилично великим заостатком: Милка, Милена и Милева. Оваквих је имена више у доњим, него у горњим селима: у приличкој општини их је 8,07, у брусничкој – 4,48 одсто. Именовања са основом **мил** доцнијег су јављања код женскиња него код мушкиња. Пре 1813. године било је таквих имена свега четири, а после пет деценија – девет. Свака десета девојчица рођена 1860-1863. крштена је с милим почетком. Четири имена су почињала са **миљ** (Миља, Миљана, Миљка, Миљојка), од којих је једино Миља нешто учесталијег помена.

Од корена **драг** изведена су свега два имена: Драгина и Драгиња. Појавила су се тек почетком друге половине XIX века, а носи их једна од две стотине особа. Ниједно од њих не постоји у голијским селима. И с кореном **рад** мало је имена – само: Радојка, Радосава и Радмила, а надевана су веома ретко. После 1860. године унеколико су учесталија: од три стотине новорођенчади двоје их је с овим именима, а и она су ређа у горњим него у доњим селима.

Показало се, дакле, да је женских имена са радостивним почецима **мил**, **драг** и **рад** кудикамо мање од мушких. Свега их је 18, а њима је крштено близу осам одсто особа. Свој мили, драги и радосни однос родитељи и кумови су у првом реду усмеравали ка мушком породу. С миленим осећањима драгало се и радовало сину; кћерка је дочекивана равнодушније, с мање вољења и задовољства, некако „тек онако”. На ненаклона расположења према женским приновама најбоље указују имена са „одбојним” коренима **стан** и **стој**, којим је крштено чак 20 одсто женског потомства. Од укупног броја женских имена (290), ових је 12, а

од њих је најчешће Стана, а затим Станка, док су остала мање-више подједнаке учесталости. Таква имена се јављају у 41 одсто породица, у неким има по два или три, у гдекојој чак и по пет. Ређају се кћери: Стана, Станика, Станисава и Стојка или: Станка, Станојка, Станица и Стојана. Дешава се да су у дому од шесторо женске чељади четворо са именима на **стан** и **стој**, а од седморо – петоро. У кући Бранисава Зеца из Маскове било је шест „станки”: жена Станица и кћерке Станија, Станка, Станика, Стојка и Стана. У покојој бројнијој задрузи постојале су и по две Стане. Стана и мајка и супруга, кћерка и синовица. Иначе, од стотину женскиња 4,51 одсто крштено је као Стана.”

Откуда толико оваквих имена? У патријархалној сеоској заједници женској се деци није богзна како радовало, па се желело да се са њиховим рађањем застане, стане, престане. На ту жељу указује Вук Карацић, који је у свом Рјечнику уз име Стана забележио: „Многи ово име надјену кад им се женска дјеца узасопце рађају, као да би стало, и мушка да би се почела рађати.” Зато су оваква имена махом давана другом, трећем... детету, а понекад и првом. Само да би следеће било мушко. Ако се већ пре њих имао неки син, онда да се више не рађа никакво, а ако га није било, „терано” је док је год постојало надање да ће га бити. Тако је Милоје Лазовић из Осонице имао три кћери: Станојку, Станку и Станију, а Милић Драмићанин из Вучака четири: Станику, Станисаву, Станку и Стојку (а обојица су се још надали да ће добити синове: није им било више од 35, а њиховим женама од 30 година).

Застајкивајућа имена су у постојанијој вези са бројем и редоследом рађања. Ако је деце било повише, последња су са именима која усмеравају на жељу да се стане са даљим рађањем, а кад су сва била женска, она су застајкивана све док се не роди мушко. Углавном, ова имена су најчешће давана другом, трећем и четвртом детету, али и све тамо до деветог (ако их је толико било). Данило и Милица Парезан из Братљева добијали су пород овим редом: **Станојка, Стамена, Милутин, Станика, Милош, Јеремија, Станија**. Свакој кћерки да „стане”, први и други син са радосним почетком **мил**. Радован Јекић из Медовина имао је пет синова, па је кћеркама рођеним после њих дао имена Станисава, Станка и Станојка. Поменутом Бранисаву Зецу из Маскове од осам кћерки само прве три нису „станке”, док је кум сваку од следећих пет устављао са **стан** све док није дошло девето, мушко чедо, Тиосав. Једна је мајка, по имену Стана, свом седмом, последњем, детету надела своје име.

У вези са „станућим” именовањима ваља поменути и име Достана, којим се желело рећи: доста више са женскињем! Отуда је и оно наведено у бројнијем породу, махом претпоследњој или последњој

девојчици, нарочито ако је испред ње већ била нека Стана или Станка, Станица или Станисава, Станојка или Стојка.

*
* *
*

Доста је женских имена по биљном свету¹⁰ – чак 27 – и она су наденута свакој деветој особи. Већином су по цвећу (Босиљка, Јаглика, Каранфила, Невена, Перуника, Ружа, Ружица, Смиља, Смиљана, Смиљка, Цвета, Цвијета, Цмиљана, Цмиљка), а потом по различитом дрвећу (Борика, Јабланка, Јела, Јелика, Јелица, Јелка, Ракита, Трњина), воћкама и јагодичастом воћу (Вишња, Дуња, Неранца, Јагода, Малина). Пада у очи да их трећина води порекло од танковрхе јеле и од милог смиља, а да се Јелики, као „четинарска” друга, придружује Борика.

Најчешће биљевно име је Ружица, затим: Цмиљана, Перуника и Босиљка, а прате их Јела и Јелица, док се Ракита среће двапут, а Смиља и Смиљка само по једном. Имена су обично од биљака које су поретке у моравичким и студеничким шумама, ливадама и баштама или од оних које се помињу у народном песништву, а имају леп изглед, пријатан мирис и укусан плод. Неке се употребљавају и у обредно-свечарским радњама и у народном лекарству. Једино је Трњина „неугледно” име и оно је свакако имало заштитну улогу од урочних сила – на „трнат” назив не сме никакво зло.

О ИМЕНИМА, ЈОШ

Сви Моравичани и мушког и женског рода крштавани су са укупно 657 имена. Пошто је мушких било више него женских (за 77, или за 11,72%), бројнији су разноимени мушкарци, али је просечно више женскиња морало да буде истоимено. Тако је, теоријски посматрано, на 33 женских и 28 мушких лица могло да се распореди једно исто име: на пример, да буде 33 Милице и 28 Милана. Другачије речено, било је више истоименки него истоимењака.

Рачунајући имена оба пола, највише их почиње словима М (90) и С (79) и њима је крштен највећи број моравичких житеља (39,51%). Разлог велике распрострањености имена на М (20,91% особа) је што њиме почињу мила народна имена, а и нека календарска. Бројност имена на С (18,60% особа) је у чињеници што их је доста произашло из корена **стан** и што њиме почиње прилично светачких имена. Занимљиво је да су најбројнија мушка имена на слово В (49) и да она већином опомињу на **вука**, док нека упућују на вид, владање, војевање и неку величину. Њих је релативно мало (7,08%). Такође се запажа да су имена на слово Ј на

трећем месту по бројности код женскиња (37), а на четвртном код мушкараца (27), али да су и она наденута мањем броју особа (10,00%). Углавном, произлази да су ова четири слова (М, С, В, Ј) „заузела” 44,29 одсто имена, којима је крштено чак преко половине моравичког становништва (53,86%). Од њих су најбројнија светачко-календарска: Мијаило (Михаило) и Марија, Стефан и Сава, Василије и Василија, Јован и Јована, а од народних: Милан и Милица, Сретен и Стана, Веселин и Вукосава, Јелица и Јелка. (Мушких народних имена на слово Ј – нема).

У мноштву моравичких имена, видесмо, обелоданила се склоност народа да надева имена одмила. Из милоште чешће су именована мушка него женска деца, па је таквих мушких имена 50 (13,62%), а женских 30 (10,34%), али је готово једнак постотак особа обе пола са милентепајућим именима (око шест одсто и једних и других). Најчешћа мушка од милоште имена су: Глишо, Ђоко, Панто, Божо, Раде и Бојо, а женска: Вида, Анђа, Синђа, Јека, Наста и Неда. Међу њима су и: Миле, Мићо, Мато, Нешо, Тоша, али и: Миља, Јеша, Јевра, Јока, Доста. Оваква су имена већином добијана не на самом крштењу од правих кумова, већ накнадно, од кућне чељади, обично током друге и треће године. Таква су и саопштавана деловођи Филипу да их унесе у пописни списак, док су их попови у протоколима крштених убележавали у првобитном облику, без тепања (Глигорије, Ђорђе, Анђелија, Видосава, итд.). Али, нека су одмила и одмах при крштењу озваничавана (Божо, Бојо, Мићо, Раде; Анђа, Вида, Миља, Роса).

Скоро сва народна имена изведена су од одговарајућих словенских (српских) корена. Мушка најчешће од **мил** (18), **рад** (15) и **вук** (14), а женска од **мил** (13) и **стан** (8). Сложена имена су у мањини, а прилично их је чија је друга саставница (**с**)**лав** (18). Она су типа: Владислав, Видосав, Милисав, Радосав и њима одговарајуће женске паралеле. Тек после 1860. године почела су да се надевају нова сложена имена у којима је друга саставна реч **мир**. Њих је дванаест, а најчешћа су Љубомир и Владимир, а затим Чедомир, док се остала јављају од један до четири пута.

Интересантан је однос између броја имена појединих библијских брачних парова. Тако се Адам и Ева срећу само по једном, Сара је много чешћа од Аврама, Ана од Јоакима-Јаћима, Марија од Јосифа, док су Захарија и Јелисавета „уједначени”. Занимљив је и бројевни однос и парних мушких и женских имена. Кудикамо су учесталија имена Василије, Илија, Јован, Недељко, Никола, Петар, Спасоје, Стефан и Филип од женских имењача, док су, с друге стране, доста чешће Анђелије, Ђурђије, Милосаве, Пауне, Радојке и Саве од мушких истоимених двојника. Међутим, изненађујуће је што поред тако честих

имена као што су Милан, Милован, Сретен, Миладин, Миленко, Радован и Младен нема ама баш ниједне Миланке, Милованке, Сретенке, Миладинке, Радованке и Младенке, док је Миленка свега једна.

Неким старинским и врло ретким моравичким именима затурио се траг и за најозбиљније именоване истраживаче. Тако ни у веома опширном и изврсном „Речнику личних имена код Срба” Милице Грковић нису убележена ова имена: Вулиша, Евђеније, Ићивоје, Сарион, Соколан и Чемил, а у њему се не помињу ни Виназита, Вината, Евдоксија, Ирија, Јаша, Јефина, Мелентија, Миленка, Пантелија, Перина, Рамилија и Сокола.

Пада у очи да приличан број имена има по два облика, било да је реч о правим варијантама или само о измени или изоствљању из њих једног гласа. Али, како их је уписивао један исти деловодитељ, разлике су у словном преношењу њиховог правог изговора сведене на најмању меру. Па, опет, нашло се доста словних двојакости условљених уобичајеном изговорном локалном праксом. Тако се срећу по два лика следећих имена: Алемпије и Алимпије, Андреја и Андрија, Ранђија и Аранђија, Евђенија и Јевђенија, Евдоксија и Јевдоксија, Матеја и Матије, Симеон и Симеун, Теодор и Тодор, Цвијета и Цвета. У вези са сугласником л „удвостручавала” су се имена Васил и Васиљ, Анђелко и Анђељко, Глигорије и Григорије, Лепосава и Љепосава, Милка и Миљка, Милојка и Миљојка. Шаренило је и свуда тамо где је било место гласу х: Зарија и Захарије, Мијаило и Михаило, Риста и Христа, Христина и Кристина. У неким је именима сугласник ф замењиван са в, али пошто је деловођино име почињало са ф (Филип), он их је скоро увек или претежном већином исписивао са ф (Филип, Филипа, Јефрем, Никифор, Софроније, Стефан, Стефанија, Трифун, Трифко, Софијана). Једино је са в стално убележавао Јевимија, безмало свакад Вилиман, а већином Јевто. Ваља, најзад, поменути да су имена Ана и Стана писана и са удвојеним н (Анна, Станна), а Сава са удвострученим в (Савва). Ова словна удвојеност је означавала да слог испред ње треба изговарати кратко, односно да је реч о посебном имену. Сава с једним в је женско, а са два – мушко име.

*

* * *

Осим поменутих, било је у моравичким селима још шездесетак мушких и неколико женских имена, којих нема у пописном списку из 1863. године, а постојала су почетком XIX века, и раније. Она се налазе у основама оних презимена која су настала од личних имена преминулих предака – родоначелника одређених фамилија. Од њих наводимо само

она са нешто више древног звука: Андрош, Бешо, Бујош, Братуљ, Вујаш,¹¹ Вујин, Вушо, Громо, Дабо, Доман, Делета, Белош, Ђураш, Ђоно, Јоја, Кован, Красо, Мињо, Милиша, Мрдак, Нешован, Планоје, Пејчин, Пешо, Пројо, Пуро, Пушоња, Рабрен, Стамат, Цеко, Чубра. Од женских имена је само шест: Белча, Гиздава, Ђева, Ојдана, Раца, Тода.

(Постоји и преко стотину презимена изведених од надимака, тј. од својеврсних личних имена добијених од комшијских и заселачких надевача. Нека ваља поменути да би се видело како су накнадно, без званичног крштења, именовани стари Моравичани од својих земљака, незваничних кумова. Једни су надимци постали по извесним телесним и душевним особинама – Главинић, Веђић, Брадић, Брковић, Длачић, Ђосовић, Слеччевић, Грбић, Крчић, Скитњевић, Грковић, Муњић, Ломигора, а други по одређеној ствари, алатки, животној намирници или биљци – Басара, Варјача, Миздрак, Циврија, Чаканац, Шиљак; Качамак, Пршута, Маслар, Шећеровић; Крушчић, Шљивић, Тутуновић. Ђетеновић. Извесни надимци су по животињама: Зец, Зекавица, Ђогатовић, Јеверица, а извесни по занатима и занимањима: Дрндаревић, Коларевић, Качаревић, Кујунџић, Мутавовић, Самарџић, Стругаревић, Терзић, Пандуровић, Солдатовић. „Занимајуће” презиме Ђурчић је чешиће од осталих, а јавља се једино у подгоринама Голије и Јавора, тамо где је било највише оваца, па и кожа за израду ћурака односно кожуха – Брусник, Дајићи, Трће, Глеђица, Пресека, Опаљеник. Доста је и надимачких презимена већином нејасног и порекла и правог значења, као што су Ајдача, Бербат, Ђелкапа, Коцопеља, Курћуба, Караклаја, Мунитлак, Парезан, Пижоваља, Тоља, Ђириман, Ђубрк, Шекеља, Шолаја, Шулубура. Као и: Авеић, Басавурић, Калајановић, Кувекаловић, Умељић, Цукавац, Чалавундић, Чекеревац, Чпрљовић).

Да би се још потпуније упознала посебна обележја моравичких личних имена, ваљало би их и по броју и по распоређености у становништву упоредити са именима у насељима драгачевског, чачанског и рудничког краја, куда је отицала иста селилачка црногорско-херцеговачка струја. Нашле би се занимљиве сличности и разлике, које би указале на зависност настанка и распрострањености појединих имена од географских, историјских, економских и културно-просветних прилика. И из овлашних прегледа примећује се да прилично имена нема у моравичким брдима, а која се бар по неколико пута у исто време срећу у питомијим побережјима драгачевских, трнавских, љубићких и таковских села. У таква имена, поред осталих, спадају: Веско, Влајисав, Вујадин, Доброло, Ђорђије, Ђурађ, Ивко, Мален, Малетко, Мијушко, Никша, Нинко, Новко, Радун, Рајица, Ристан, Срећко, Тешо. А од женских: Блаженија, Вујана, Ема, Јула, Коса, Мила, Рада, Ристосија, Симана, Стаменија.

*
* *
*

Увидом у број, разноврсност и расподелу имена у моравичким селима, долази се до општег закључка да су кумови, док су при црквеном обреду држали крштенчад на рукама, више понављали већ одавнина постојећа имена (нека стара чак и преко седам хиљада година) него што су изналазили нека нова. У храм за крштење уносили су гласове предања из далеких времена и тенутне захтеве владајућих жеља родитеља и јавног селског мњења. Кумови при граници на Јавору и Голији и они који су се досељавали из дубине динарског залеђа већином су давали стара имена, махом „византијска” и она из напуштеног завичаја, а они из доњих крајева – који су у Ивањицу стизали преко Вијенца из Драгачева и преко Адиног брода од Ариља – већином новија, српска. Али су и једни и други били под митском сенком кума Јована Крститеља, па су његово име толико често надевали својој кумчади. Као и његове имењаче Јоване.

Такође се јасно испољила права мушка крститељска психологија, која је давањем имена раздељивала мушки и женски род на два неједнака света. То се нарочито огледа у чињеници да је мушких лица чија су имена изведена од милених корена **мил**, **драг** и **рад** близу три и по пута више него женских, а да су женске особе са „ненаклоним” почецима **стан** и **стој** чак за двадесет пет пута бројније од мушких. Примера ради, на 36 Стана и 20 Станки долазио је свега један Станко.

Као крајњи закључак намеће се да је изучавање личних имена и на уским географским подручјима од прворедне важности зато што се све дотле док се добро не упозна како су своједобно именовани житељи одређеног краја не може сматрати да је он довољно проучен без обзира колико се зна о његовом земљописном положају, повесним догађањима, начину привређивања и културно-просветним приликама. Јер, у именима претрајава један од битних видова народне прошлости и преко њих се жива садашњост преноси у будућност. Важност потребе свестранијег продирања у именослов једне географске области је и у његовој дубљој психолошко-социолошкој основи. Наиме, као лични назив и пуна ознака самоистоветности онога који га носи, крштено име је толико срасло с човековом личношћу и постало његово најдраже благо у које се, као у највећу вредност, заклињало („Имена ми”) и које се, зато што је изједначавано са значењем целог живота, клело („Име ти погинуло”).

Овим именословним прилогом свакако се доприноси да се целовитије сагледа један важан вид културолошко-језичке стварности моравичког Старог Влаха у првих шест десетлећа XIX века. Моравичани су самоименовањем свог потомства испољили сами себе и разоткрили слику и прилику своје личне и колективне духовности.

НАПОМЕНЕ

1. Овај узорак незнатно одступа од укупног броја пописаних становника, јер њиме нису обухваћени Цигани (којих је било у Ивањици) и некрштена деца која су рођена у време пописа (млађа од месец дана).

2. Овај текст је заснован на подацима из књиге Драгутина-Драгана Ради-војевића „Моравичани у првом потпуном попису после ослобођења од Турака” Ивањица, 1993.

3. Под народним именима подразумевају се имена српског језичког корена и значења, за разлику од оних која су грчко-византијског и хебрејског порекла.

4. Година 1813. узета је као „преломна”, јер је између ње и пописа протекло 50 година, а толики је временски период најпогоднији за уочавање промена у наделању имена.

5. Трћанска општина се зове по селу Трће, које је од 1872. године преименовано на Смиљевац.

6. Пошто су становништвом биле мање бројне, брусничка и дајићка општина се у овом раду узимају заједно, како би се могле објективније упоређивати са приближно истим бројем становника приличке општине.

7. Лик овог имсна јавља се и са х (Михаило), али преко шест пута ређе од Мијаило.

8. Пантелија је и мушко и женско име. Њиме је у моравичком крају било крштено седам мушких и седам женских лица.

9. Постојала су, у ствари, два имена: Стана и Стана. Ово друго деловоћа је уписивао са два н, чиме је означавао да је реч о кратком и убрзаном изговору претходног слога. (Илија Салевић из Доброг Дола имао је кћерке Стану и Станну).

10. У моравичком крају има и десетак села и заселака са називом по биљкама – најчешће дрвенастим: Брезова, Церова, Јасеновица, Љесковица, Тисовица, Смиљевац, Ковиље, Дубрава, Шуме, Равна Гора, Руда Гора.

11. Вук Караџић је у Рјечнику (стр. 78) забележио: „Приповиједа се да је некакав Вујаш имао кућу негдје између Мучња и Јавора, па га све Турци биједили које за што и глобљавали, а кад му се већ досади онда рече:

Јаох Мучњу, мучан ти си!

О Јаворе, јадан ти си!

Да падну кускуни с неба.

Вујашу би се о врату објесили.”

ПРИЛОГ

Мушка имена

Аврам (24), Агатон (1), Адам (1), Аксентије (22), Алекса (64), Александар (4), Алексије (30), Алемпије (6), Алимпије (2), Анананија (1), Андреја (45), Андрија (1), Анђелко (44), Анђелко (5), Антоније (68), Арсеније (45), Атанасије (3), Атанаско (3), Аћим (6), Ацо (2).

Благо (1), Благоје (47), Богдан (17), Богић (8), Богосав (22), Божидар (2), Божо (38), Бојан (1), Бојо (30), Боле (1), Борисав (35), Бошко (13), Бранисав (5), Бранислав (1), Бранко (10).

Васил (4), Василије (178), Васиљ (1), Васо (28), Велимир (1), Велисав (3), Величко (24), Вељко (43), Вељо (6), Веселин (46), Видак (1), Видоје (18), Видосав (33), Виктор (1), Вилиман (9), Вилип (1), Вилотије (1), Витомир (1), Витор (26), Вићентије (11), Владимир (24), Владисав (5), Владислав (1), Влајко (1), Влајо (1), Војимир (1).

Војин (3), Војо (2), Вујица (8), Вујо (2), Вук (10), Вукадин (31), Вукајло (2), Вукашин (26), Вукић (6), Вуко (2), Вукоје (1), Вукола (5), Вукоман (12), Вукосав (41), Вукота (10), Вуксан (17), Вуле (15), Вулета (9), Вулић (4), Вулиша (1), Вучета (34), Вучић (5), Вучко (2).

Гаврил (1), Гаврило (53), Гавро (8), Гајо (5), Гвозден (84), Гледо (2), Глигорије (31), Глишо (59), Гојко (1), Григорије (7), Грујица (19).

Давид (3), Дамјан (46), Дамљан (6), Данило (18), Дарије (1), Деспот (2), Димитрије (112), Дмигар (67), Добривоје (1), Добрица (5), Добросав (27), Драгић (6), Драго (3), Драгоје (8), Драгојле (1), Драгомир (2), Драгутин (11), Душан (1).

Ђерасим (7), Ђеро (4), Ђока (3), Ђоко (50), Ђоле (3), Ђорђе (108), Ђунисије (1), Ђурђе (13), Ђуро (8).

Евгеније (3), Евђенија (1), Евстратије (1).

Живан (8), Живко (10), Живојин (7).

Зарија (19), Захарије (3), Здравко (10).

Иван (67), Игњат (23), Илија (156), Исаило (6), Иђивоје (1).

Јаков (60), Јанићије (27), Јанко (75), Јаћим (5), Јевђеније (36), Јевђо (5), Јеврем (5), Јевтимије (4), Јевто (27), Јездимир (2), Јелесије (8), Јелко (1), Јеремија (41), Јерогије (8), Јефрем (66), Јефто (14), Јован (397), Јованча (1), Јовић (17), Јовица (25), Јовиша (1), Јовко (4), Јово (6), Јоко (1), Јоксим (16), Јосип (1), Јосиф (27).

Кирил (3), Којо (3), Комнен (2), Константин (13), Коста (108), Крсман (51), Крста (54), Крсто (3), Кузман (14).

Лазар (85), Лазо (6), Лакета (1), Лакић (5), Лека (1), Лексо (3), Леонтије (1), Лука (81), Луко (12).

Љубисав (46), Љубоје (1), Љубомир (26).

Макарије (3), Максим (83), Малиша (1), Манојле (2), Манојло (8), Маријан (11), Маринко (24), Марјан (2), Марко (193), Матеја (26), Матија (1), Матије (4), Маргин (5), Мато (13), Мијаило (193), Мијат (6), Миладин (160), Милан (308), Миланко (8), Миле (27), Миленко (118), Миленције (1), Милета (51), Миливоје (79), Милија (51), Милинко (13), Милисав (114), Милић (64), Милован (240), Милоје (125), Милорад (44), Милосав (80), Милош (191), Милун (63), Милутин (73), Миљко (102), Мина (5), Мирко (36), Мирчета (2), Митар (18), Мића (5), Мићо (25), Михаило (36), Мишо (2), Младен (100), Млађен (11), Момчило (3), Мојсило (6).

Настас (1), Наум (1), Негован (1), Недељко (80), Ненад (35), Настас (4), Нешко (3), Нешо (27), Ника (12), Нико (1), Никета (5), Никит (7), Никифор (7), Никодин (12), Никола (216), Николај (1), Новак (63), Новица (40), Ново (4).

Његован (1), Његоје (2).

Обрад (63), Обрен (14), Остоја (2), Оташ (2).

Павић (1), Павле (141), Пајо (11), Пантелија (7), Панто (44), Паун (89), Периша (81), Перко (6), Перо (4), Петар (249), Петко (27), Петроније (60), Продан (21), Проко (7), Прокопије (30), Пувиша (1).

Раде (34), Раденко (67), Радивоје (97), Радисав (79), Радич (5), Радиша (1), Радован (110), Радоје (42), Радојица (45), Радојко (7), Радомир (3), Радоња (31), Радосав (36), Радош (14), Радул (12), Рајко (10), Ракић (1), Рако (5), Ранит (2), Ранисав (1), Ранко (34), Ратко (2), Рисим (2), Ристивоје (4), Ристо (67).

Сава (143), Саватије (30), Савић (1), Савко (4), Саво (1), Самуило (1), Самчо (6), Сарион (1), Светозар (31), Светомир (2), Сскула (9), Сибин (2), Симан (3), Симеон (9), Симеун (26), Симо (115), Симон (11), Соколан (1), Софроније (3), Спасоје (73), Спиридон (2), Средоје (4), Срстен (185), Станимир (2), Станисав (1), Станиша (25), Станко (12), Станоје (13), Стеван (22), Стево (2), Степан (1), Стјепан (2), Стефан (145), Стојан (19), Стојко (8), Страин (2).

Тадија (7), Танасије (41), Танаско (19), Татомир (1), Теодор (4), Теодосије (9), Теофил (1), Тимогије (56), Тиодор (1), Тиосав (43), Тихомир (1), Тодор (124), Тодосије

(15), Тома (55), Томаш (1), Томо (6), Тоша (6), Тошо (1), Тривун (1), Трипко (1), Трифко (4), Трифун (21).

Ђиро (14).

Угрин (2), Урош (30).

Филиман (1), Филимон (1), Филип (80).

Цветко (21).

Чедо (1), Чедомил (8), Чедомир (10), Чемил (2).

Женска имена

Алба (5), Албијана (2), Алексија (17), Ана (67), Анђа (94), Анђелија (184), Аница (190), Анка (13), Анока (44), Андријана (4), Аранђија (22).

Бела (1), Бисена (1), Божана (19), Бојана (34), Борика (28), Боса (1), Босилка (126), Борисава (2), Босна (1), Будинка (1).

Васа (6), Василија (134), Васиљка (2), Васка (1), Везика (1), Велика (29), Веса (1), Весела (3), Весна (1), Вида (89), Видосава (24), Виназита (16), Вината (1), Винка (19), Винојка (1), Вишња (17), Вукана (11), Вукосава (48), Вучица (17).

Гвозденија (79), Гордана (2), Госпава (29).

Давина (9), Даница (89), Данојла (9), Дивна (16), Дмитра (77), Довијана (18), Дока (1), Доста (5), Достана (50), Драгина (37), Драгиња (15), Дуња (11).

Ђенадија (7), Ђулијана (1), Ђурђија (68).

Ева (1), Евдоксија (4), Евђенија (1), Екатерина (2).

Живана (2).

Загорка (40), Зеља (1), Злата (11), Златка (1), Зорка (1).

Ивана (2), Игњатија (1), Иконија (56), Илинка (101), Инђија (11), Ирија (1).

Јабланка (2), Јаглика (13), Јагода (4), Јакова (5), Јана (73), Јаника (9), Јања (50), Јасна (3), Јањима (3), Јаша (3), Јевдокија (3), Јевдоксија (4), Јевђа (3), Јевђенија (41), Јевимија (20), Јевра (10), Јевросима (11), Јека (58), Јела (83), Јелена (84), Јеленка (17), Јелесија (10), Јелика (40), Јелисавета (7), Јелисавка (45), Јелица (79), Јелка (42), Јера (2), Јерина (24), Јеросима (11), Јефина (2), Јеша (13), Јована (228), Јованка (69), Јовка (2), Јока (17), Јулка (2).

Канда (1), Каранфила (2), Ката (31), Катарина (5), Каћа (1), Ковина (39), Која (4), Комненија (2), Кристина (9), Крсмана (4), Круна (71).

Лазарка (1), Лека (2), Лена (1), Лепавица (4), Лепосава (78), Лукијана (1).

Љепосава (20), Љуба (4), Љубијана (1), Љубица (91).

Магда (7), Магдалена (1), Магдалина (2), Макрена (1), Макрина (2), Малина (4), Манда (18), Мара (115), Маргарита (2), Маргита (4), Марија (177), Маријана (2), Марица (121), Марка (1), Марга (109), Мелентија (1), Милава (9), Милева (56), Милена (46), Миленија (133), Миленка (1), Милентија (2), Милијана (2), Милица (203), Милка (59), Милојка (4), Милосава (98), Милуна (1), Милуника (1), Милунка (1), Миља (78), Миљана (3), Миљка (8), Миљојка (13), Мика (4), Микна (1), Миојла (31), Мирјана (49), Мирка (1), Миросава (41), Миросанда (1), Митра (28).

Нада (3), Наста (51), Настасија (10), Невена (10), Негосава (5), Неда (46), Недељка (24), Неранца (49), Николија (47), Никосава (1), Новка (50).

Обренија (13).

Пава (3), Павлија (6), Пантелија (7), Пауна (106), Пеја (2), Пејка (4), Пера (4), Перина (1), Перка (1), Перса (9), Персида (8), Перуника (130), Петра (87), Петрија (68), Петројка (14), Плана (2), Полексија (4), Продана (4).

Равиојла (1), Радмила (1), Радојка (55), Радосава (13), Раилија (2), Рајка (2), Ракита (2), Рамилија (1), Ранђија (40), Ранка (1), Ресимија (1), Рисима (3), Риста (44), Роксанда (1), Роса (151), Ружа (39), Ружица (184), Румена (7).

Сава (194), Савста (4), Савка (114), Санда (4), Сара (153), Света (1), Селена (19), Сенија (34), Симона (63), Синђа (63), Синђелија (9), Слова (2), Смиља (1), Смиљана (5),

МОРАВИЧКА ЛИЧНА ИМЕНА

Смиљка (1), Сова (1), Совија (1), Совијана (25), Сока (27), Сокола (1), Софија (2), Софијана (10), Спасенија (30), Стајка (6), Стака (38), Стамена (99), Стаменка (39), Стана (433), Станија (153), Станика (171), Станисава (117), Станица (178), Станка (241), Станојка (199), Станојла (5), Стевана (14), Стеванија (9), Стефана (6), Стефанија (25), Стоја (175), Стојана (82), Стојка (123), Стојна (32).

Тада (1), Тадијана (5), Танкоса (9), Танкосава (6), Таџа (1), Теофана (1), Тијана (3), Тиосава (1), Тодора (116), Тодосија (6), Тома (4), Томана (1), Томанија (51), Томна (8), Трњина (25).

Ђирјана (5).

Убава (1).

Филипа (11).

Христа (5), Христина (90).

Цаја (3), Цајка (1), Цана (1), Цара (1), Цвета (6), Цвијета (9), Цмиљана (162), Цмиљка (34).

PRÉNOMS DANS LE DISTRICT DE MORAVITZÉ

Dans la population serbe les enfants recevaient leurs prénoms de leur parrain, ce genre de lien étant transmis d'une génération à l'autre. Dans le présent texte l'auteur fait état des prénoms que les parrains donnaient à leurs filleuls, dans la région du Stari Vlah /district de Moravitzé/ au cours de la période comprise entre la dernière décennie du XVIII^e siècle et l'année 1863. L'échantillon utilisé par l'auteur comprend 19.876 habitants recensés en 1863 dans 36 agglomérations du district de Moravitzé /territoire de l'actuelle commune d'Ivagnitza/.

Les agglomérations de ce district sont importantes et favorables pour les recherches sur les prénoms du fait qu'au moment du recensement en question elles appartenaient à l'extrême sudouest de la Serbie qui ne fut rattaché à l'État serbe qu'en 1834. C'est par cette contrée perdue, située entre la région du Dragatchévo et les montagnes de Yavor et de Golia (limitrophes de la Turquie de l'époque) qu'affluaient continuellement les immigrés provenant du Monténégro et d'Herzégovina, ce qui faisait apparaître des prénoms nouveaux donnés par des parrains nouveaux.

L'index ci-inclus comptant 367 prénoms masculins et 290 prénoms féminins contribue à une meilleure connaissance d'une forme importante de la réalité culturologique et linguistique du territoire de Moravitzé au cours des premières six décennies du XIX^e siècle. En donnant à leur descendance des prénoms serbes, paysans, byzantins, ceux de saints du calendrier, les habitants de Moravitzé révélaient leur spécificité et leur spiritualité individuelle et collective.

Radojko Nikolić



ДЕЛФИНА РАЈИЋ

НЕОРЕНЕСАНСНИ ОРМАР ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

ДЕЛФИНА РАЈИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 645.45 (497.11)

У нашој средини могу се срести примерци намештаја значајни по временском распону у коме су настали и разноврсности заступљених стилова. Израђени најчешће у радионицама познатих европских центара, увезени су за домаћег наручиоца.

Један такав ормар,¹ који припада епохи историзма, израђен у последњој четвртини XIX века, налази се у збирци намештаја Народног музеја у Чачку; добијен је као поклон од госпође Ракиле Радојевић из Дубровника.

У европској уметности XIX века историзам је сложена појава, која после тридесетих година наступа као последица привредних, културно-историјских и друштвено-политичких кретања започетих још у XVIII веку.² Тада су постојале специфичне потребе, проистекле из укупних претпоставки друштвених односа, за обраћањем историји и традицији.³ Културно стваралаштво, посебно ликовне уметности и књижевност, траже узоре и инспирацију у прошлости, што је довело до појаве „нео” и

„псеудо” решења. Директно су копирана стара уметничка дела или су стваране нове креације, чија је садржина мешавина технолошких и стилских детаља претходних епоха.⁴ У ентеријеру се репродукују историјски стилови, уз помоћ аутентичних предмета, или се слободно комбинују предмети из различитих периода, што је често било дело професионалних декоратера.⁵ При копирању квалитет изведеног предмета зависио је од употребљеног материјала, од вештине мајстора и узора које је следио, а при томе одлучујућа је била жеља и економска моћ наручиоца. Једна од стилских тенденција у архитектури, примењеној уметности историзма је неоренесанса, којој и припада поменути ормар. У то време овакав тип намештаја произвођен је у великим центрима широм Европе: Бечу, Будимпешти, Минхену, Риму, Милану. У другој половини XIX века, када је веза неоренесансе и неоманиризма врло чврста, Италија је веома позната по производњи намештаја намењеног европском тржишту. Он је најчешће имао етикету, односно ознаку произвођача.

Атрибуција неоренесансног ормара из збирке Народног музеја у Чачку (сл. 1) његовим извођачима није могућа, јер ознака, односно сигнатура не постоји. Због географског положаја Дубровника (одакле је стигао), његових културних и економских веза, порекло, свакако, треба тражити у кругу италијанских радионица.

Ормар је изразито архитектуралне концепције. У конструкцији се издваја доњи, компактнији, део у виду комоде са двокрилним вратима и фиокама у појасу (сл. 3). Горњи део обликован је у виду стелаже, надвишен картушом, из кога полазе цветне гирланде које придржавају афронтирани аморети. Доњи део ормара је паралелопипедног облика. Двокрилна врата, украшена богатом резбаријом у рељефу и пуној пластици, отварају се од средине према спољашњем простору. Атланти су постављени на саставу крила врата и на ивичном украсу. Масивна база, наглашена профилацијом, излази из блока корпуса и украшена је резбареним орнаментом у виду стилизованих шкољки, комбинованих са акантусовим лишћем. Ормар је постављен на пет ногу, резбарених у виду маскерона, који лежи на шапама (сл. 4). Предња десна, средња и задња лева нога су очуване у потпуности, задња десна недостаје и предња лева нема једну канцу. На крилима врата, с десне стране, у ниши, у пуној пластици, представљена је персонификација сликарства у виду стојеће женске фигуре у контрапосту, са палетом у левој руци (сл. 6). Изнад и испод фигуре су маскерони. Из уста горњег излазе цветне гирланде, а са стране је по једна седећа мушка фигура на биљном орнаменту, чији се доњи део тела завршава у облику рибљег репа са листом на крају. Једном руком се

држе за лозицу, а другом придржавају волутасте завршетке трака. Сцена је смештена у правоугаоно поље. На левом крилу је персонификација музике у виду стојеће женске фигуре у контрапосту са лаутом (сл. 7). Резбарена је на исти начин као претходна. Нише, у којој су женске фигуре, декорисане су геометријским мотивом, а поља изломљеном траком стилизованог биљног орнаментa. Обе сцене на предњим вратима уоквирује орнамент у виду низа полурозета.

Појасни део састоји се од пет фиока, од којих су три мање и прате у вертикали линију атланта. Оне проминирају у односу на две унутрашње, правоугаоног облика које прате доња врата. Средњи атлант подупире рукама базу средишње фиоке, а два крајња једном руком придржавају базу фиока, а другом перизому. Атланти су прислоњени на правоугаоно поље, украшено траком стилизованог биљног мотива. База, на којој стоје, обликована је у виду ротулуса, украшеног са спољне стране ниском “цекина”, обавијеног воћном гирландом. Три мање фиоке украшене су у високом рељефу мотивом у виду главе лава (сл. 5), уоквиреном траком стилизованог биљног мотива. На већим фиокама десно је лежећа мушка фигура (сл. 9), а лево женска лежећа фигура, (сл. 10) алегоријске персонификације Дана и Ноћи. Положене су у правоугаоно поље са одсеченим угловима, који је смештен у развијени ротулус. Везу између унутрашњег поља и ротулуса чини аграфа у виду розете, постављена на обе стране. У позадинама ових фигура пејзаж је маркиран планином. Доњу рубну траку појаса са фиокама чини геометризовани цветни орнамент и протеже се дуж бочних страна. По ободу горње плоче комодe тече трака, изведена у виду јајоликог орнаментa. На средини траке изнад сваке фиоке, биљни мотив је у виду отвореног листа. У унутрашњости постављена је полица. Бочне стране украшене су једноставније, у духу геометријске концепције (сл. 2). У доњем делу аплициране су лајсне, које формирају облик правоугаоника са усеченим угловима, у чијем центру је изрезбарена розета, а околу је вегетабилни мотив. Изнад, у правоугаонику од аплицираних лајсни је стилизовани цветни орнамент. Цела доња површина ормара је рељефно и скулптурално обрађена и делује попут фасада италијанских ренесансних палата. Језик алегоријских персонификација изведен је на основу мајстору добро знаног приручника „Iconologia”, који је почетком XVI века саставио Cesare Ripa.

Горњи део конструисан је као стелажа са две полице, украшене и надвишене картушом. Полице се ослањају на конзоле, изведене у виду фантастичних крилатих животиња које су распоређене: бочно по две и у средини две. На акантусовим листовима положеним на вишеструко

профилисаним базама леже две доње, бочне крилате животиње, међусобно једнаке. Наслоњене су на правоугаоно поље, украшено траком стилизованог биљног мотива. Две горње постављене су на ротулусе, чије су базе мање, али изведене на исти начин као код доњих. Крила средње фантастичне животиње имају облик крила слепог миша и она се разликује од доње која је по средини украшена прстенастим орнаментом. Позадина, на коју се ослањају репом, правоугаона је и глатка. Стелажа је са задње стране затворена и украшена уоквиреним правоугаоним пољима, виђеструко профилисаним, са представама четири годишња доба, у чијим позадинама је одговарајући пејзаж са по пет *putti*. У јесењем пејзажу распоређени су: један држи буре, други колица, трећи се одмара, четврти држи чашу у коју му пети сипа пиће. У пољу испод окупили су се око ватре и греју се; представа указује да се ради о зими. На левој страни је пролећни приказ, у коме један *putto* жури лептира, други свира, трећи лежи и два у рукама носе јаја. Испод је представа лета, са пет *putti*, који носе снопове и жању. На овим пољима уочавају се извесне разлике у начину израде. Релјеф је много плићи у односу на доњи део ормара, који делује дорађеније; дрво од кога је израђен доста је млађе и светлије. То указује на могућност да су ова поља касније додата. Профилисане ивичне траке полица орнаментисане су мотивом астрагала. Ивица горње завршне плоче на којој почива чеони украс је канелирана. Изнад су ротулуси, испреплетани акантусовим лишћем, волутасти тракама, украшеним мотивом нанизаних „цекина” и цветним гирландама које аморети изведени у пуној пластици „à bambocci” придржавају један десном, други левом руком. Крајеви гирланди су спојени са централним мотивом, картушом који представља кулминантну тачку композиције чеоног украса. На крајеве ротулуса ослањају се маскерони, приказани у профилу. На левим вратима и већим фиокама изведен је отвор механизма за забрављивање, који није сачуван.

Овај комад намештаја, намењен је репрезентативном стамбеном простору и има облик трпезаријских ормара. Израђен је од ораховине, која је још у позној ренесанси била веома цењена и коришћена за fine радове у дуборезу,⁶ а унутрашњост је од чамовине. Полиран је пчелињим воском.

Димензије: висина 244 цм, ширина 181 цм, дубина 65 цм.

У целој конструкцији пажљиво изведеној, уочљива је тежња изражена за монументалношћу. Странице фиока су састављене системом „ластин реп”, а на бочним странама врата видни су натовани спојеви. Врата се окрећу око металне вертикалне осовине, вероватно усађене целом висином, која изнад и испод лежи у металној плочици.

Склад пропорција, обрада детаља, површина и зналачки одабрани топли смеђи тон употребљеног ораховог дрвета, све су то квалитети који занатлију стављају у високу класу столарских мајстора. Он копира високу ренесансу из краја XVI века.

Ормар је 1990. године Народном музеју поклонила госпођа Ракила-Беба Радојевић из Дубровника, супруга покојног Цветка Радојевића. До те године ормар се налазио у њиховој кући у Дубровнику, на Лападу. Цветко, један од десеторо деце Анђелије и Миленка Радојевића, рођен је 1890. године у селу Дубрави код Ивањице. У време првог пописа становништва у кнежевини Србији 1863. у засеоку Ђурићи села Дубраве Радојевићи су пописани као Николићи, па су касније узели данашње презиме.⁷ Цветков отац Миленко био је познати трговац у Ивањици и околини и један од утемељивача првог акционарско-електрично-индустријског друштва, основаног у том месту 1907. године.⁸ Најстарији Миленков син Анто студирао је грађевину у Глазгову, био посланик у Уставотворној скупштини, а касније министар саобраћаја у влади Краљевине Југославије. Цветко је учествовао у Првом светском рату као војник IV пешадијског пука. Градио је путеве у моравичком срезу⁹, болницу у Гучи, а у Дубровнику наставио да обавља послове грађевинског предузимача. Умро је 1982. године и сахрањен у породичној капели Радојевића у Ивањици, подигнутој 1930. године.

Породица Радојевић, Ракила и Цветко, имала је могућност и прилику да у Дубровнику набави овај неоренесансни ормар, који се, захваљујући одређеним друштвеним и економским приликама, могао срести у култури становања на том подручју.

НАПОМЕНЕ

1. Народни музеј, Чачак, Р. бр. 431/1990.
2. Н. Kreisel – G. Himmelheber, „Die Kunst des deutschen Möbels, Klassizismus, Historismus, Jugendstil“, III, München, 1973, 131-132.
3. М. Јовановић, „Историзам у уметности XIX века“, Саопштења, XX-XXI, Београд, 1988/89, стр. 275.
4. Љ. Вујаклија, „Намештај из збирке стране уметности музеја града Новог Сада“, „Рад војвођанских музеја“, св. 29, Нови Сад, 1984-1985, стр. 162.
5. G. Savage, „Унутрашња декорација, кратак историјски преглед“, Београд, 1969, стр. 246.
6. А. Ајзинберг, „Стилска унутрашња архитектура од праисторије до барока“, Београд, 1994, стр. 119.
7. Д. М. Радивојевић, „Моравичани у првом потпуном попису после ослобођења од Турака“, Ивањица, 1993, стр. 123.
8. С. Игњић, „Моравички крај до Првог светског рата“, „Ивањица“, хроника моравичког краја, Београд, 1972, стр. 59, 61.
9. С. Игњић, „Моравички крај између два рата“, „Ивањица“, хроника моравичког краја, Београд, 1972, стр. 184.

**ARMOIRE NÉO-RENAISSANCE DE LA COLLECTION DE MEUBLES
DU MUSÉE NATIONAL DE LA VILLE DE TCHATCHAK**

La collection de meubles du Musée National de Tchatchak renferme une armoire datant du dernier quart du XIX^e siècle; son style présente des éléments de la néo-Renaissance et du néo-manierisme. Il s'agit du cadeau fait au Musée par Madame Rakila Radoïévitch de Dubrovnik.

Faute de signature, il n'est pas possible d'établir qui en avait été le constructeur. Vu la position géographique de Dubrovnik, ainsi que les relations d'ordre culturel et économique de cette ville, l'origine de cette armoire est à rechercher dans les ateliers d'Italie.

L'armoire présente une conception nettement architectonique. Son corps inférieur, plus ou moins compact, comprend une porte à deux battants et des tiroirs à la ceinture du meuble. Son corps supérieur, composé d'étagères, est surmonté d'une cartouche d'où partent des guirlandes fleuries, soutenues par deux petits Amours affrontés. L'armoire est rehaussée d'une riche ornementation sculptée, en forme de reliefs et de sculptures. Son corps inférieur donne l'impression des façades des palais Renaissance italiens. Son extérieur est en bois de noyer, alors que son intérieur est en bois de sapin.

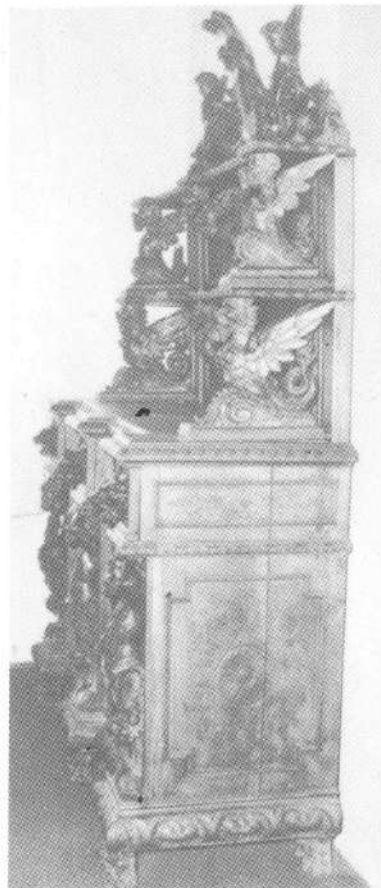
L'harmonie des proportions, la réalisation des détails, le ton chaud du bois de noyer, savamment choisi, – autant de qualités qui placent haut le constructeur de cette armoire. Il imite la haute Renaissance de la fin du XVI^e siècle.

Ce meuble a été offert en 1990 au Musée de Tchatchak par Madame Rakila Radoïévitch, veuve de Tzvetko Radoïévitch. Avant cette date l'armoire se trouvait dans leur maison située dans un quartier de Dubrovnik /Lapad/. Tzvetko Radoïévitch était originaire du village de Dubrave, près de la ville d'Ivagnitza, où il naquit en 1890. Il prit part à la Première guerre mondiale, en tant que soldat du IV^e régiment d'infanterie. A Dubrovnik il travailla comme maître d'oeuvre. Il mourut en 1982 et fut enseveli dans la chapelle familiale des Radoïévitch, à Ivagnitza.

Delfina Rajić



Сл. 1.



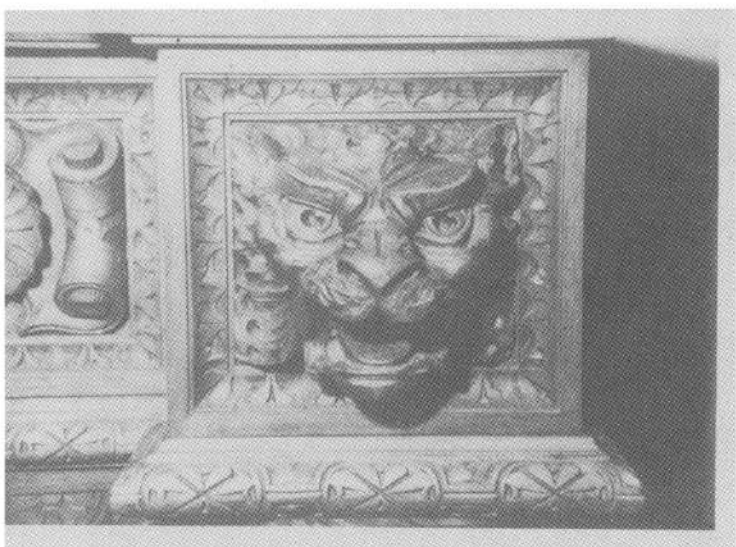
Сл. 2.



Сл. 3.



Сл. 4.



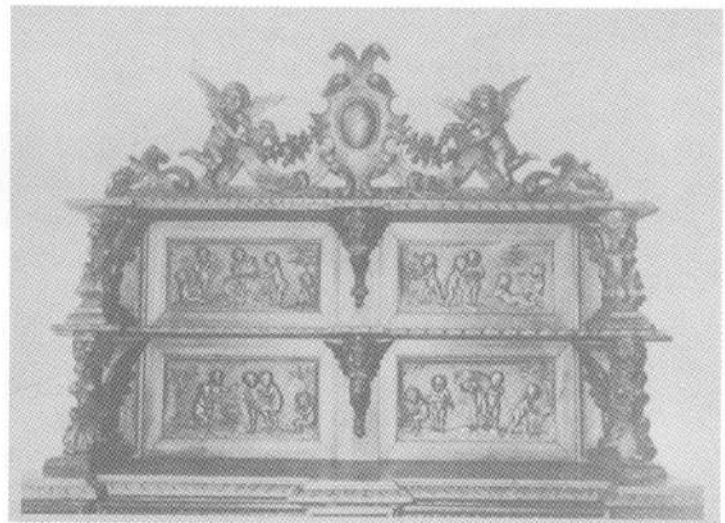
Сл. 5.



Сл. 6.



Сл. 7.



Сл. 8.



Сл. 9



Сл. 10.

РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ

**ПОРТРЕТ СВЕШТЕНИКА СА ЦРВЕНИМ ПОЈАСОМ
ДИМИТРИЈА ПЕТРОВИЋА**

РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 7.041.5 (497.11)

У збирци српског сликарства XIX века Народног музеја у Чачку чува се „Портрет свештеника са црвеним појасом”.¹ Слика је некада припадала ризници цркве Вазнесења Христовог. Богата галерија портрета чачанског свештенства страдала је два пута у XX веку: у Првом светском рату Аустријанци су из црквене куће однели „десет разних слика са рамовима”, а у Другом – немачка војска „20 портрета на платну”.²

Допојасни портрет приказује свештеника седих власи и дуге беле браде, одевеног у црну мантију са црвеним појасом. Урађен је у маниру традиционалног реалистичког сликарства. На полеђини се налази потпис аутора: „Дим. Петровић црџач, у Чачку 3. јуна 1873. године.”³ Слика је димензија 62,3 x 47,5 cm.

Име аутора разрешено је потписом сликара на полеђини портрета. Димитрије Петровић рођен је у Београду 18. септембра 1852. После три разреда Гимназије учио је приватно „две године цртање и једну годину

живопис” код свог професора Стеве Тодоровића. Са завршеним сликарским курсом постављен је 8. децембра 1869. за привременог учитеља цртања и лепог писања у Гимназији у Чачку. На крају прве школске године оцењен је: „Способности, владања и прилежности уопште добре.”⁴ Ученик чачанске гимназије Александар Станојевић записао је да је његов наставник „на молбу неких грађана, чак радио и њихове портрете у акварелу, кредом и бојама. Ликови му додуше нису свагда тачно одговарали оригиналу, али се свет задовољавао и оним што му је он давао. Дабоме, да је то била несавршена, занатска уметност.”⁵ У школи је радио на изради учила, географских карата и историјских композиција, а чачанска црква му је у лето 1873. поверила „оправку пет комада икона, које се на целивање износе” за суму од 300 гроша чаршијских.⁶ Посао на рестаурацији целивајућих икона текао је паралелно са настанком портрета, уколико није био део захвалности за већ завршену слику. У Српско-турским ратовима од 1876. до 1878. учествовао је, у Првом као „дивизијски цртач” и комесар „пионерске чете”, а у Другом – комесар „штабске коморе” Чачанске бригаде I класе.⁷ Његов опис борби на Јавору и Топлици садржао је 37 цртежа предела, планова, портрета и скица, који су данас углавном изгубљени.⁸ После ратова, по молби је премештен у Краљево, а 1885. прелази у пореску управу у Београд. Као порески надзорник у служби је био „врло тачан и прилежан”.⁹ Био је посланик Народне скупштине 1898/99. Одликован је Орденом Белог орла V реда и Орденом Таковског крста IV реда. Пензионисан је 1903. године. Посебно је значајан његов рад на прикупљању архивске грађе и тротомно дело „Финансије и установе обновљање Србије до 1842.” Сарађивао је у листовима: новосадској „Застави” и београдском „Трговачком гласнику”. Умро је у Београду 21. априла 1911.¹⁰

За разлику од уметника, портретисана особа била је у првом тренутку анонимна. Подстицај за историографску анализу дала је околност да је чачанска црква у време настанка слике имала само два свештеника.¹¹

Извори који говоре о градској култури Чачка врло ретко нас упознају са инвентаром отмених варошких кућа. Зна се само толико да су у конаку господара Јована Обреновића била два његова портрета, у градској ношњи и генералској униформи,¹² а у владичанском двору, сем портрета епископа Никифора Максимовића, портрети митрополита, контрафе са лубеницама и ведуте манастира.¹³

О времену коме припада слика Димитрија Петровића, говори један наративни извор. Француски коњички генерал Емануел д’Ормесон

(1844–1922) за време боравка у Чачку 3. новембра 1877. срео се са војним лекаром Чехом и био гост у кући његовог таста, варошког свештеника. Описујући пријем, у свом извештају он прича да је у салону на зидовима видео портрете.¹⁴ Овај усамљени податак помогао је да се идентификује личност са слике. Претпоставка да се ради о свештенику Сретену Поповићу, тасту санитетског капетана др Јарослава Кужеља из ове приче, тражила је да се подаци из његове и биографије сликара доведу у међусобну везу и тако загонетка реши.

Свештеник Сретен Поповић рођен је у селу Прислоници 1831. године. Основну школу завршио је у Чачку. Школовање је наставио у крагујевачкој гимназији, а затим се уписао на Богословију у Београду. Од 1854. био је свештеник, прислонички, па чачански, а од 1864. и почасни члан Конзисторије епархије ужичке у Чачку.¹⁵ Учествовао је у раду Велике народне скупштине 1868. За учитеља веронауке у Гимназији у Чачку постављен је 7. септембра 1869. на предлог владике Јоаникија Нешковића. Био је „способности, владања и прилежности у школском послу врло добре”¹⁶ На наставничко и место у духовном суду, „ову по себи неблагодарну, а по жене много штетну службу почасног чланства” поднео је оставку 1877.¹⁷ Умро је у Чачку 4. новембра 1879.¹⁸

Учитељ цртања Димитрије Петровић постављен је за наставника чачанске гимназије 1869. године, неколико месеци после Сретена Поповића и становао је код њега.¹⁹ Један од најмлађих ученика Стеве Тодоровића, припадник прве генерације ратних сликара, урадио је портрет свога колеге и још неке „патриотске портрете”. Једна стара фотографија свештеника Сретена Поповића²⁰ из ризнице цркве у Чачку поткрепила је наш закључак.

ПРИЛОЗИ

1

Оцена Димитрија Петровића, учитеља цртања Чачанске гимназије, за школску 1869/70. годину, Чачак 4. јул 1870.

Кондуит-листа персонала Чачанске гимназ[ијске] Реалке за школску 1869/70. годину

[...]

Број: 3.

Име и презиме: Димитрије М. Петровић.

Звање: Привремени учитељ цртања и краснописа.

Одакле је родом: Из Београда.

Где је и какве науке слушао: Четири основна разред[а] у Београд[у], два разреда Гимназије и један разред[е] Реалке, приватно учио две године цртање и једну годину живопис. Имам сведочење.

Шта предаје: Геометријско цртање и краснорис.

Какве је способности: Способности, владања и прилежности уопште добре је.

К№ 78
22. јунија 1870. год.
у Чачку

Професор
Милан М. Максимовић

(АС. МПС. 1870. II, 206 1/2)

2

Признаница Димитрија Пејровића, цртача, на 300 гроша чаршијских за реставрацију целивајућих икона чачанске цркве, Чачак 12. јул 1873.

Квита

На триста гроша чаршијски[х], коју сам суму новца примио од татора цркве чачанске Илије К. Илића и Јеврема Теодосијевића, за оправку пет комада икона, које се на целивање износи.

Т[о] је[ст] 300 гр[оша] чарш[ијских].

30. јуна 1873. год.
у Чачку

Примио горњу суму
Димитрије Петровић
цртач

Монета: 4 дуката царска и 15 цванц[ика] руски[х].

Одостоверио намесник чачански
Василије Вуковић

(АЦЧ. грађа. 1873.)

НАПОМЕНЕ

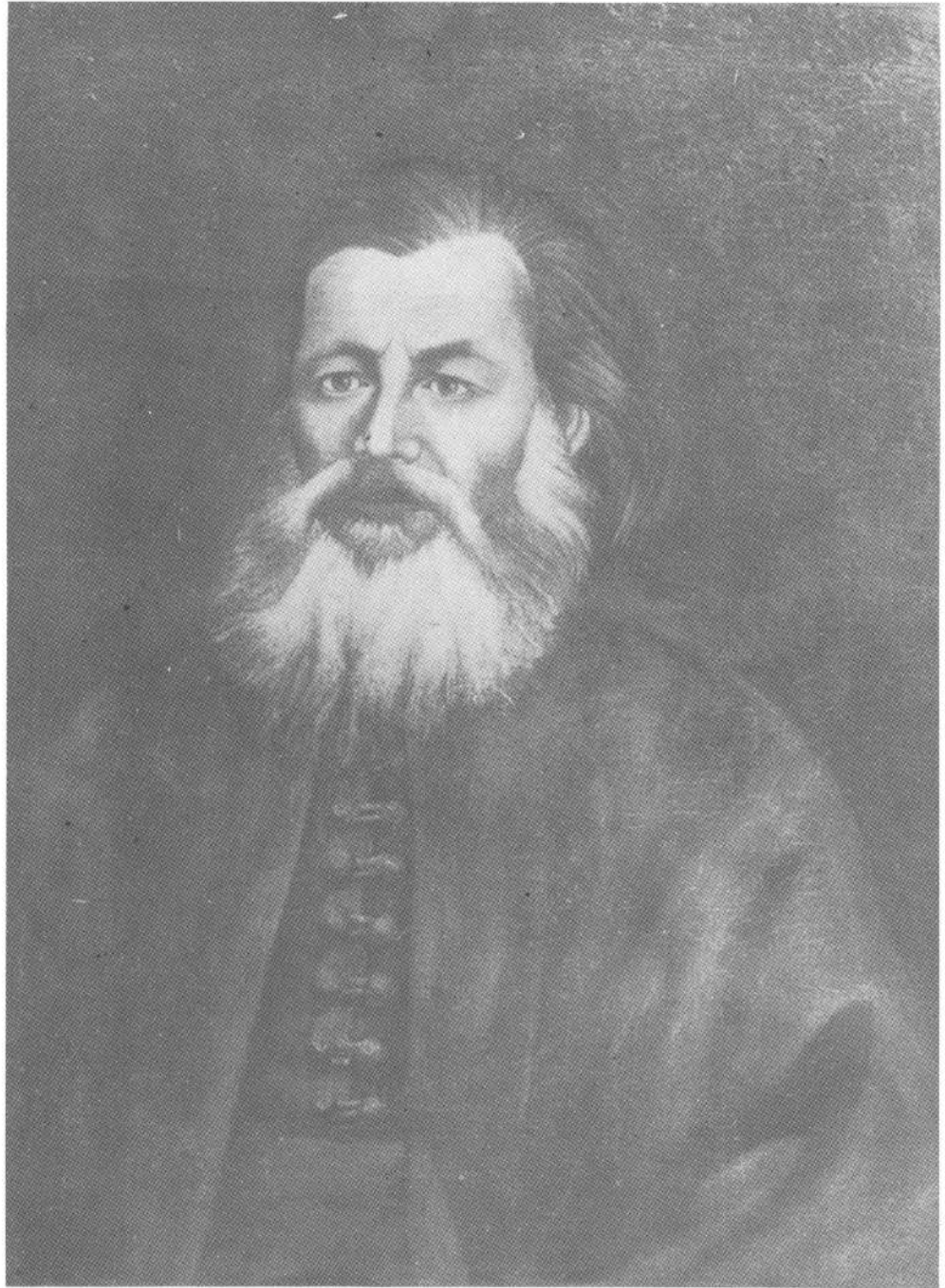
1. Народни музеј, Чачак, Р. бр. 1105/1975.
2. Р. Бојовић, Архивска грађа, „Богородичина црква на Морави”, Чачак, 1992, стр. 62, 63.
3. Натпис је открила инг. Милица Дрињаковић, конзерватор Народног музеја у Чачку, приликом чишћења слике. Портрет је конзервиран у атељеу Народног музеја у Београду.
4. АС, МПС, II, 206 1/2, 1870. Кондуитлиста персонала Чачанске гимназијске реалке за школску 1869/70. годину, Чачак, 22. јун 1870. године; Д. Поповић, „Историја чачанске Гимназије 1837–1937”, „Споменица чачанске реалне Гимназије 1837–1937”, Чачак, 1938, стр. 90, 109, 238; А. Стојковић – Б. Ковачевић, „Чачанска гимназија 1837 – 1987”, Чачак, 1987, стр. 50.
5. А. Станојевић, „Настава и наставници пре шездесет година, Успомене из Чачанске и Крагујевачке гимназије”, Београд, 1933, стр. 9.
6. Р. Бојовић, н. д, стр. 60.
7. У. Џонић, „Мита Петровић, живот и рад”, у: Д. Петровић, „Догађаји са Јавора 1876., Ратне белешке са Јавора и Топлице 1876, 1877. и 1878”, св. 1, Чачак, 1996, стр. 250, 251; Д. Тодоровић, Предговор, у: Д. Петровић, „Борбе у Топлици 1877–1878, Ратне белешке са Јавора и Топлице 1876, 1877. и 1878”, св. 2, Београд, 1979, стр. 7.

8. Д. Тодоровић, Предговор, стр. 7. У хартијама Димитрија Петровића недавно су пронађена два цртежа: „Предео, северозападни Мучањ” (1876) и „Куршумлија” (1877).
9. АС, МФ, Пр. бр. 269. Кондуитлисте пореских надзорника и практиканата за 1885. годину.
10. У. Цонић, „Мита Петровић, живот и рад”, стр. 223–243.
11. Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1874. Београд с. а., стр. 96.
12. Р. Станић, „Прилог проучавању сликарске делатности Уроша Кнежевића у Чачку”, Зборник радова Народног музеја, књ. III, Чачак, 1972, стр. 16; Н. Кусовац, „Српско сликарство XVIII и XIX века”, Београд, 1987, стр. 80.
13. АС, МБ, 853, 1856. Комисијски попис заоставштине епископа Никифора Максимовића.
14. Драга Вуксановић-Анић, „Са капетаном д’Ормесоном 1877. 22 дана у двоколицама кроз Србију”. Београд, 1980, стр. 41.
15. Календар са шематизмом Књажества Србије за 1855. годину, Београд с. а., стр. 49; Календар са шематизмом Србског књажества за годину 1865. Београд с. а., стр. 32.
16. АС, МПс, II, 206 1/2, 1870.
17. АС, МПс, III, 78, 1878. Писмо свештеника Сретена Поповића Конзисторији ужичкој, Чачак, 18. април 1878.
18. ИАЧ, Протокол умрлих Цркве Вазнесења Христовог у Чачку, књ. VI. 1878–1880, I. 40.
19. У. Цонић, н. д., стр. 239.
20. А. Станојевић, н. д., стр. 9, забележио је да Чачак у то време није имао фотографски атеље, па је један путујући фотограф из Крагујевца „врло елементарним начином радио фотографске снимке имућнијим грађанима”.

PORTRAIT D'UN PRÊTRE À CEINTURE ROUGE PEINT PAR
DIMITRI PÉTROVITCH

„Le portrait d'un prêtre à ceinture rouge” est la seule huile du professeur de dessin, Dimitri Petrovitch /Belgrade, 1852 – Belgrade, 1911/. Il la fit à l'époque où il travailla comme professeur au lycée de Tchatchak. L'inscription figurant à l'envers de la toile identifiait le peintre /Dimitrije Petrović, dessinateur, à Tchatchak, le 3 juin 1873/, alors que le personnage représenté sur le portrait resta anonyme au premier moment. Il fut identifié grâce à la description des tableaux qu'Emmanuel d'Ormeson, auteur d'un récit de voyage, avait vus dans la maison de Sréten Popovitch, prêtre de la ville des Tchatchak /Prislonitzca, 1931 – Tchatchak, 1879/. Le portrait appartenait autrefois au trésor de l'église de Tchatchak.

Radivoje Bojović



Димитрије Петровић, Портрет свештеника са црвеним појасом, 1873.



Свештеник Сретен Поповић

МИЛИЦА ДРИЊАКОВИЋ

КОНЗЕРВАЦИЈА КРСТА И ПАФТЕ ИЗ JEЖЕВИЦЕ

МИЛИЦА ДРИЊАКОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 902.3 (497.11)

Приликом археолошких ископавања црквене порте парохијског храма у Жежевици¹, који је посвећен Св. Николи (саграђен вероватно у средњем веку)², истражен је део некрополе, за коју се испоставило да се формирала у дужем периоду. За разлику од већине гробова, који су били без прилога, у гробу означеном бројем 26 (сонда III) откривени су занимљиви гробни налази – бронзани крст и пафта, са украсом у техници емајла.³

Оба предмета се, према стилским одликама, датују у прву половину XVII века и највероватније су северно-грчке провинијенције.⁴

ИЗГЛЕД ПРЕДМЕТА ПРЕ КОНЗЕРВАЦИЈЕ

Троделни крст чине две бронзане плочице и дрвени део нешто већих димензија, који су, вероватно, некада били спојени у целину. На ту тврдњу наводе трагови лепка, нађени на једној страни крста. Услед стајања у влажној земљи, металне плочице су се одвојиле од дрвеног крста. Испод остатака лепка назирани су се трагови резбарења (лик на

левом краку крста у раму). Једна плочица била је прекривена грубом, прашкастом корозијом светло-зелене боје. Испод тих наслага назирали су се резбарени биљни орнаменти, испуњени малим површинама, белог емајла. На преосталом делу плочице, због великог оштећења, нису уочавани детаљи.

Друга бронзана плочица је боље очувана, са мањом површином (око 1 цм²) на доњем делу вертикалног крака крста, прекривеном прашкастом, светло-зеленом корозијом. У средишњем делу крста је представа Крштења Христовог, а околи, у рамовима, допојасне су фигуре јеванђелиста. Простор око фигура био је испуњен геометријским и цветним орнаментима. Већа површина плочице била је прекривена глатком, фином патином зелене боје. На овој плочици, у пољима орнамената и фигура, утврђено је присуство емајла беле, светло-плаве, зелене, окер и ултрамарин боје (сл. 1).

Димензије предмета:

- дужина металних плочица – 83 мм,
- ширина металних плочица – 63 мм,
- тежина обе плочице пре конзервације – 36,4 гр,
- дужина дрвеног дела крста – 105 мм,
- ширина дрвеног крста – 59 мм,
- тежина дрвеног крста – 20,3 гр.

Бронзана пафта (димензија 210 x 85 мм и тежине 130,84 гр) састојала се из два дела повезана кожним тракицама. Средишни део пафте, облика розете, био је поломљен. На краћем крају пафте налазила су се два правоугаона отвора, кроз која је провучена сува, испуцала, кожна трака везана у чворих (сл. 5). На полеђини пафте видели су се остаци три поломљене плочице од танког гвозденог лима, нагрижени корозијом црвено-мрке боје. Слепљени корозијом, сасушеном земљом и биљним остацима, могли су се уочити комадићи танке памучне тканине, типа газе, који су вероватно потицали са кошуље покојника, од којих је највећи био величине 7-8 мм². Пафта је била прљава, а у удубљењу средишњег дела задржала се осушена земља (сл. 6). Цела површина предњег дела пафте прекривена је фином, стабилном патином зелене боје, преко које се појављивао траг патине плаве боје. Испод патине су уочене три розете са полихромним емајлом, које су уоквирене тракама геометријског орнамента. Око централне розете налази се декоративни фриз, на чијем су врху и дну круне различитих величина. На целој површини предмета видљива су поља жутог, плавог, зеленог, ултрамарин и белог емајла, који је местимично скинут.

Конзервација ових предмета отпочела је крајем 1991. године. Стајање у измењеним условима средине, у депоу Народног музеја у Чачку, допринело је губитку апсорбоване влаге код оба предмета. Нагли губитак влаге, као и корозија, угрожавали су стабилност предмета. То је посебно уочавано на дрвеном крсту, који је почео да се криви, а претила је опасност да дође до његовог пуцања. На бронзаним деловима корозија је напредовала, глатки слој се претварао у прашкасту масу, што је претило да уништи орнаменте на оба предмета. На пафти су корозиони продукти гвожђа и очврсла земља прожимали структуру тканине, оштетили влакна, тако да су се она при додиру распадала.

Због лошег стања у коме су се предмети налазили, разноврсности материјала (бронза, емајл, гвожђе, дрво) и чињенице да су давно ископани из земље, требало је одредити најпоузданији поступак конзервације којим би се они трајно заштитили од пропадања. У договору са кустосом, одлучено је да се патина у потпуности скине како би се спасла орнаментика, јер је напредовао процес претварања fine патине у тзв. „дивљу”.

Одмах је констатовано пропадање тканине која се није могла спасити. Визуелно је утврђено и да су гвоздене плочице на пафти, захваћене корозијом, скоро сасвим пропале, а гвоздено језгро сачувано само у траговима.

КОРОЗИЈА – ВРСТЕ И МЕХАНИЗМИ НАСТАЈАЊА

Под корозијом се подразумева нежељено разарање метала при физичко-хемијском деловању средине.⁵

Основна карактеристика корозије метала и легура је да она почиње на површини предмета, а онда се брже или спорије шири у дубину, при чему долази до промене састава метала и његових својстава. У процесу стварања корозије метал може делимично или потпуно да се раствори, а легура да се разложи на компоненте, или се на металу може образовати талог корозионих продуката, а често долази и до промене физичко-механичких својстава предмета (смањује се чврстоћа предмета, губитак металног звука и друго).

Процес преласка метала, под дејством корозије, у једињења (оксиде или минерале) којих има у природи, супротан је добијању метала из руда.

Према величини захваћене површине корозија може бити: местимична (захваћена су само поједина места или су њени продукти неравномерно распоређени по површини) и општа (захвата целу површину предмета).

Корозија се јавља код предмета који су закопани у земљи, изложени деловању атмосферских фактора, потопљени у воду...

На основу механизма деловања разликују се хемијски и електрохемијски облици корозије. Чест облик разарања музејских предмета представља електро-хемијска корозија која је најраспрострањенија у природи. Њу изазивају: јони (Cl^- , SO_4^{2-} ...), неутрални молекули (O_2 , Cl_2 , H_2O_2 ...), нерастворна опна корозионих продуката на површини метала, органска једињења са кисеоником и друго.

Ови облици разарања јављају се код металних предмета закопаних у земљу, какви су често – музејски. У земљи процес корозије траје спонтано, уз истовремено деловање више фактора, што га чини сложеним. Упоредо са примарном корозијом могу тећи и секундарни процеси, при којима примарни производи корозије реагују међусобно или са електролитом и гасовима у средини која их окружује образујући опне тешко растворних једињења. Овакве опне (патине) имају, некада, већа или мања заштитна својства, што објашњава чињеницу да неки предмети остају у тлу сачувани хиљадама година.

Музејски предмети су често израђени, не само од чистих метала, већ и од легура. Процес корозије на њима је врло сложен. Услед хетерогености чврсте фазе, на овим предметима долази до такозване структурне корозије. Она, по правилу, настаје услед разлике електронских потенцијала⁶ структурних компонената легуре, односно услед разлике брзине растварања компонената.

Земља представља капиларно-порозни колоидни систем,⁷ чије су поре испуњене ваздухом, влагом и честицама разних супстанци, које јој дају киселост. Раније се тврдило да је узрок корозије влага, а данас се зна да је она секундарног значаја у колико су у средини одсутни хлориди (Cl^-)⁸. Хлорида има у изворским водама, ваздуху, некада се јављају као продукти разлагања органских материја... тако да се често налазе у земљишту. У присуству хлорида процес разарања предмета се убрзава, јер се они задржавају у порама патине или микронским пукотинама предмета, реагују са металима и легурама, разграђујући их.

Циљ конзервације металних предмета је, првенствено, имобилизација хлорида, а затим заштита од нежељеног деловања хемијских агенаса из средине која их окружује и у којој се чувају.

КОРОЗИЈА БАКРА И БРОНЗЕ

На површини бакарних предмета, услед стајања у земљи, која обилује влагом и солима, долази до стварања корозионог слоја бакар (I) оксида (Cu_2O) у облику минерала куприта (CuO_2). Деловањем угљен-

диоксида куприт прелази у бакарни карбонат и тако ствара модри слој чији је хемијски састав једнак минералу азуриту ($2\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$), или зеленкасти чија је база минерал малахит ($\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$). Ови минерали су постојани и штите предмет од пропадања уколико у средини, где се он налази, нису присутни хлориди. Једињења бакра и хлора су врло опасна, јер могу створити, не смао патину на предмету, већ и узроковати његово пропадање. Растворне соли у земљи која садржи хлор претварају малахитну патину (Plenderleithu) у минерал нантокит, који даљом оксидацијом прелази у атакамит-бакров окси хлорид ($3\text{CuO} \cdot \text{CuCl}_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$).

Овакву патину често срећемо код музејских предмета и она чини површину предмета неравном, кртом и пуном кратера. То је такозвана „дивља” патина, чије присуство угрожава структуру предмета. За очување стабилности предмета неопходно је у потпуности уклонити ову патину.

У пракси се често срећу предмети од бронзе. Бронза представља легуру бакра и калаја са малим примесима других метала (Pb, Al, Zn). Код оваквих предмета може доћи до различитих промена на њиховој површини, што компликује процес конзервације. Поред тога, калај се лакше раствара од бакра,⁹ а тај процес прати претварање калаја у метакалајну киселину ($\text{H}_2\text{Sn}(\text{OH})_6$), која се таложи на површини предмета, па патина постаје агресивна и разара метал.

КОНЗЕРВАЦИЈА КРСТА И ПАФТЕ

Због сложености механизма настанка патине на бронзи, потребно је пре конзервације приступити утврђивању врсте патине и присуства хлорида у њој, што ће условити примену оговарајућег конзерваторског поступка.

Крст и пафта, израђени од бронзе са украсима од емајла, били су прекривени, делимично (једна плочица крста и део пафте) фином, глатком патином, али је код оба предмета утврђено, визуелно, присуство тзв. „дивље” патине, која је угрожавала предмете. Чињеницу да је на предметима присутна „дивља” патина, потврдило је посматрање предмета под микроскопом. Сонде, направљене на кори, откривале су присуство металног језгра, које је било сачувано испод корозионог слоја.

Следећи корак у заштити предмета је утврђивање присутности хлорида на њима. Мада је у случају ових предмета оно било очигледно, на основу изгледа површине, извршена је још једна провера методом тзв. Розенбергове коморе.¹⁰

Појава капљица на површини предмета потврдила је присуство хлорида у патини. Хлориди су на овим предметима могли да буду присутни у два облика: као растворни бакар (II) хлорид и нерастворни бакар (I) хлорид. Како су крст и пафта били прекривени зеленом патином, која је по саставу слична малахиту, а плаво обојење на једној плочици и пафти указивало на азурит, значило је да је бакар у тој патини био присутан у облику Cu^{2+} , када гради стабилне соли. На основу боје и изгледа патине на појединим деловима предмета (прашкаста, трошна, светло-зелена), могло се претпоставити да је дошло до процеса претварања стабилне патине у непожељни минерал атакамит (бакров окси хлорид), који је угрожавао метално језгро предмета. Због присуства нерастворних хлорида, исољавање предмета у дестилованој води, уз додатак натријум-би-карбоната (NaHCO_3), не би дало очекиване резултате. Зато је потпуно уклањање хлорида било могуће постићи применом комбинованих поступака конзервације (механичких и хемијских).

Конзерваторски поступак отежавало је и постојање малих емајлираних површина. Емајли представљају тврде, мутне, различито обојене превлаке стопљене стакласте масе, састављене од неорганских оксида. Они су обично отпорни, али изворске воде, због растворних соли, могу их оштетити. С обзиром да су крст и пафта били изложени деловању соли у земљи, дошло је до оштећења појединих површина, са којих је емајл отпао.

У конзерваторском поступку уклањања корозије неопходна је била примена, слабо концентрованих раствора, који неће довести до раздвајања емајла од предмета.

При хемијском поступку уклањања корозије са бронзе на којој су украси од емајла, обично се користе 3-5% раствори неких органских киселина као што су: лимунска ($\text{C}_6\text{H}_8\text{O}_7 \cdot \text{H}_2\text{O}$), сирћетна (CH_3COOH), мравља (HCOOH) киселина, амонијак и друго.

За конзервацију крста и пафте коришћена је мравља киселина различитих концентрација. Са плочица крста и пафте најпре су пажљиво, механички (борерима) одстрањени слојеви „дивље” патине. Површине предмета су затим тампониране, најпре тридесетпроцентним раствором мравље киселине, јер је дебели слој патине то дозвољавао, без бојазни да ће предмет бити оштећен. После скидања тампона предмети су испирани дестилованом водом и благо четкани финим четкама. Како се слој патине, нарочито са друге плочице крста, скидао, почеле су да се указују представе које су остале сачуване испод корозионе коре (сл. 2). Због тога је даљи рад настављен са петпроцентним раствором мравље кисе-

лине, уз повећану опрезност у раду да се са одстрањивањем корозије не би одвојили и комадићи емајла. После сваког тампонирања предмети су темељито испирани дестилованом водом. Овакав поступак је био спор и дуготрајан, али је омогућио контролу процеса скидања корозионих слојева и праћење понашања предмета под дејством киселине (сл. 7).

Када је скоро сва корозија уклоњена, предмети су потопљени у петпроцентни раствор комплексона III ($C_{10}H_{14}N_2Na_2O_8 \cdot H_2O$)¹¹ како би се побољшало испирање. Раствор је свакодневно мењан, а процес је трајао до престанка појаве плавог обојења раствора. Затим је вршено искувавање (испод тачке кључања воде), уз проверу хлорида. Провера на хлор вршена је помоћу сребро нитрата ($AgNO_3$). Негативан тест на хлориде, односно одсуство белог талога, био је знак да су они имобилисани са предмета, па се могло обуставити испирање. Површина предмета је затим пасивизирана бензо-тразолом у вакууму ($C_6H_5N_3$).

Посебне тешкоће у раду са пафтом представљало је присуство другог метала, гвожђа, на њеној полеђини. Комад тканине се није могао сачувати, јер су влакна била потпуно уништена, не само услед влаге у земљи, већ их је разорила црвена корозиона кора гвожђа-рђа, која је прожимала структуру тканине. Осим тога, пафта је дуго била изложена промењљивим условима средине, при чему је дошло до губљења апсорбоване влаге и наглог сушења, што је у комбинацији са осталим факторима допринело да мали комад танке тканине потпуно изгуби своја физичко-механичка својства.

Остаци четири плочице од танког гвозденог лима били су трошни, са скоро потпуно уништеним језгром. Слој рђе, црвено-мрке боје, са калцинисаним наслагама, градио је грубу, аморфну масу. Са плочица је механички одстрањен груби слој корозије, а затим је, наизменично, извршено тампонирање површине деоксидансом, испирање и механичко чишћење. Поступак је понављан до потпуног одстрањивања корозије, при чему су на предмету остали само делови металног језгра. Пафта је испирана у дестилованој води – да би се уклониле, евентуално заостале, честице хлорида и изреагованог талога. Ради пасивизације површине, на овим местима, извршено је тампонирање једнопроцентним раствором натријум бензоата (C_6H_5COONa). На крају су плочице мало загрејане и гвоздени делови премазани деоксидансом, који ствара заштитну фосфатну превлаку на металу. Бронзани делови пафте конзервирани су на исти начин као и метални делови крста.

Пошто су метални делови крста и пафте очишћени и пасивизирани, осушени су на температури од 60°C, импрегнирани у вакууму петпостотним раствором бедакрила 122X у ксилолу, па затим сушени на собној температури. Тиме је конзервација металних делова предмета завршена.

Поломљени део пафте залепљен је двокомпонентним епоксидним лепком (Dopirox) са додатком пуниоца.

Кожне траке су пажљиво развезане. Услед исушивања површина коже је испуцала и ронила се при додиру. Било је неопходно очистити их од прљавштине и вратити кожи еластичност. Зато су траке најпре потопљене у дестиловану воду, којој је додат глицерин, да би се уклонили остаци сасушене прашине. Чишћење је настављено мешавином алкохола и глицерина (1:1), чиме је постигнуто одмашћивање и потпуно чишћење коже. У циљу повећања еластичности коже, траке су, више пута, премазане глицерином. Када је кожа омекшала и постала савитљива, извршена је њена конзервација пастом за кожу на бази ланолина.¹² Траке су враћене у отвор пафте (сл. 8).

КОНЗЕРВАЦИЈА ДРВЕНОГ ДЕЛА КРСТА

Дрвени крст је на конзервацију дошао доста очуван, није било видљивих трагова црвоточине, која је велики узрочник пропадања дрвета. Пошто на предмету нису били пронађени трагови анобијум инсеката, који проузрокују стварање црвоточине, крст је до почетка конзерваторских радова био потопљен у дестиловану воду – да би се спречило његово даље кривљење. Конзервација је отпочела прањем у неутралном детергенту. Вода је из дрвета истиснута 20, 40, 60 и 90% алкохолном, а пре импрегнасиња алкохол је одстрањен ксилолом. Импрегнација је извршена тропроцентним раствором бедакрила 122Х у ксилолу, чиме је остварено и инсектицидно дејство импрегната на предмет, поред тога што је извршена његова консолидација. Површинска заштита дрвеног крста урађена је петпроцентним раствором бедакрила у ксилолу у вакууму. После сушења на ваздуху, на дрвени крст је, тридесетпроцентним раствором бедакрила залепљена само једна метална плочица, и то на оној страни на којој су пронађени трагови лепка. На овај начин остварен је уједно и заштитни слој, који би спречавао, евентуално, непожељни утицај бронзе на дрво, а са друге – омогућио лако скидање залепљеног дела у случају потребе. Други део није залепљен, у договору са кустосом, због боље могућности презентације (сл. 3,4).

Конзервација крста и пафте завршена је 1992. године. Конзервирани предмети су чувани у полиетиленским врећицама у нормалним условима влажности и температуре. Сталном контролом и посматрањем до сада нису примећене никакве промене на њима, па треба очекивати да ће такво стање остати и даље, мада су предмети сада изложени у сталној поставци у Народном музеју у Чачку.

НАПОМЕНЕ

1. Радове је извео Завод за заштиту споменика културе у Краљеву у сарадњи са Народним музејом у Чачку 1982. године.
2. Делфина Рајић, „Црква Св. Николе у Жељевици и манастир Стјеник”, Зборник радова Народног музеја, књ. XXIV, Чачак, 1995, стр. 189.
3. Народни музеј, Чачак. Крст, инв. бр. А 1511, пафта, инв. бр. А 1510.
4. Делфина Рајић, „Црква Св. Николе у Жељевици”, каталог, Народни музеј, Чачак, 1994, стр. 12.
5. М. Миленковић, С. Младеновић, И. Вучковић, „Корозија и заштита”, НИП „Техничка књига”, Београд, 1966, стр. 9.
6. Др И. Риковски, „Неорганска хемија”, ИП „Грађевинска књига”, Београд, 1971, стр. 267. – Релативна хемијска активност метала одређена је његовим местом у „напонском низу метала”, најактивнији је онај метал, чији нормални потенцијал има највећу негативну бројчану вредност (калијум), а најмање је активан метал, чији нормални потенцијал има највећу позитивну вредност (злато). Метали, који се у овом низу налазе испред водоника, растварају се у киселинама.
7. Инж. В. Костић, др Љиљана Костић, „Хемијско-технолошки лексикон”, ИРО „Рад”, Београд, 1980, стр. 338. – Колондни системи су врста течних суспензија у којима се делићи суспендоване течности или чврсте материје налазе у врло фино подељеном облику.
8. Хлориди, једињења метала, неметала или органских радикала са хлором.
9. Нормални потенцијал калаја је -0.136 V , а бакра $+0.345\text{ V}$.
10. М. В. Фармаковски, „Конзервирање и рестаурирање музејских збирки”, Загреб, 1949, стр. 75.
11. Комплексиони су група аминополикарбонских киселина. Граде стабилне комплексе са јонима метала. Користе се за одстрањивање нечистоће из метала.
12. Жаклин Ридли, „Одржавање и поправљање антиквитета”, НИРО „Техничка књига”, Београд, с.а. стр. 99.

RESTAURATION D'UNE CROIX ET D'UNE PATTE MISES AU JOUR AU VILLAGE DE YÉJÉVITZA

Au cours des fouilles archéologiques dans l'enceinte de l'église Saint-Nicolas à Yéjévitza on été mises au jour, en tant qu'objets funéraires, une croix et une patte en bronze et en émail polychrome. Ce n'est qu'au bout de plusieurs années que l'on a procédé à la restauration de ces objets.

La croix, constituée de trois éléments, comprenait deux plaques en bronze et une croix en bois de dimensions un peu plus grandes qui, autrefois étaient jointes. Une des plaques était recouverte d'une couche corrodée assez épaisse d'un vert clair, à l'état de poudre, par-dessus laquelle s'étendait une trace bleue de corrosion. Quant à l'autre plaque, la surface recouverte d'une couche corrodée pulvérilente était moins grande, alors que le reste de la couche corrodée était lisse, le degré de corrosion y étant uniforme. La partie en bois, ayant perdu l'humidité avec le temps, avait commencé à se courber. Il n'y avait pas de traces de vermoulure.

La patte en bronze présentait, à son tour, une couche corrodée d'un vert clair avec des traces bleues; cette couche était stable. Sur l'envers de la patte on remarquait les restes de trois petites plaques en fer, totalement corrodées. S'y trouvaient aussi, collés par la corrosion et la terre desséchée, de petits morceaux de tissu en coton qui se désagrégeaient au toucher. La partie centrale

de la patte était brisée. Par les ouvertures de la patte passait une bande de cuir crevassée. Étant donné la couleur et l'aspect de la patine de bronze, on pourrait supposer que la patine stable s'est transformée en celle que l'on qualifie de „sauvage”. La présence de petites surfaces en émail rendait difficile le procédé de restauration.

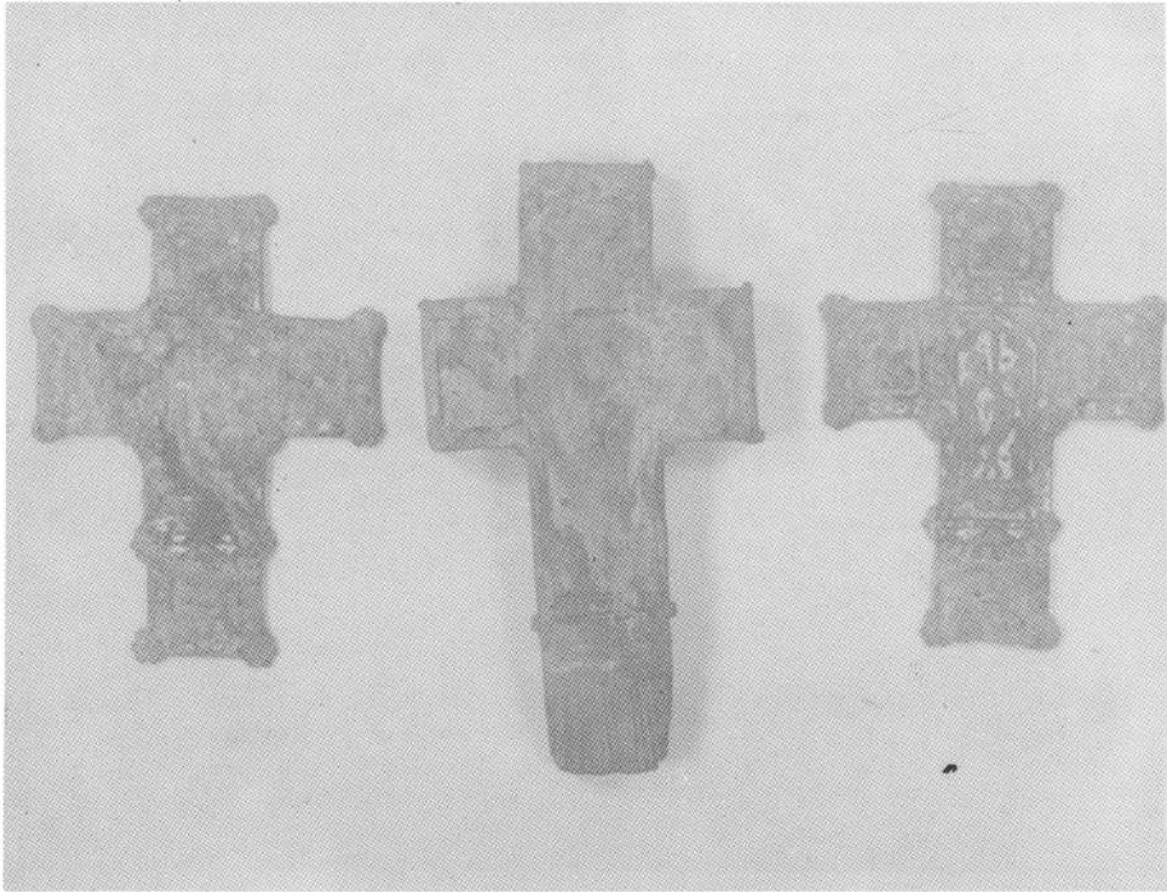
Étant donné la diversité des matériaux et l'état où l'objet se trouvait, la couche corrodée a été éliminée par un procédé combiné, à la fois mécanique et chimique. Les plaques en bronze ont été nettoyées avec de l'acide formique 15%. On les a soigneusement grattées et rincées, en contrôlant continuellement le pourcentage des chlorures, jusqu'à la disparition totale de la couche corrodée. Les petites plaques en fer ont été traitées, à leur tour, par un produit propre à les débarrasser de la rouille, pour finir par les passiver. La surface des plaques en bronze a été passivée aussi et, ensuite, toutes les parties métalliques ont été protégées par une couche de vernis à base de métacrylique.

Les bandes en cuir, après le lavage et le séchage, ont été protégées au moyen d'une pâte à cuir.

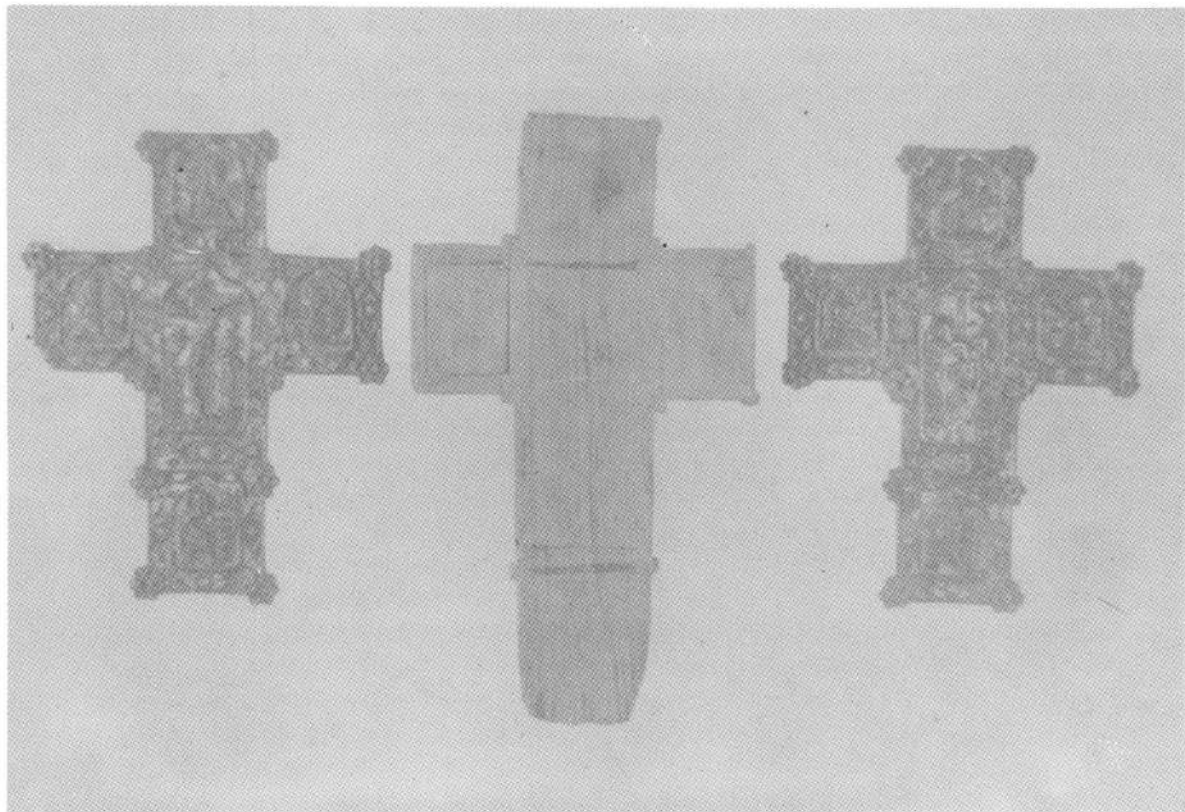
La partie de la croix qui est en bois a été traitée par le xylol en tant qu'insecticide et, après le séchage, par un vernis protecteur. Enfin, une des plaques en bronze a été recollée pardessus la partie en bois au moyen d'une solution à 30% de bédacryle.

La partie brisée de la patte a été recollée avec une colle à deux composants.

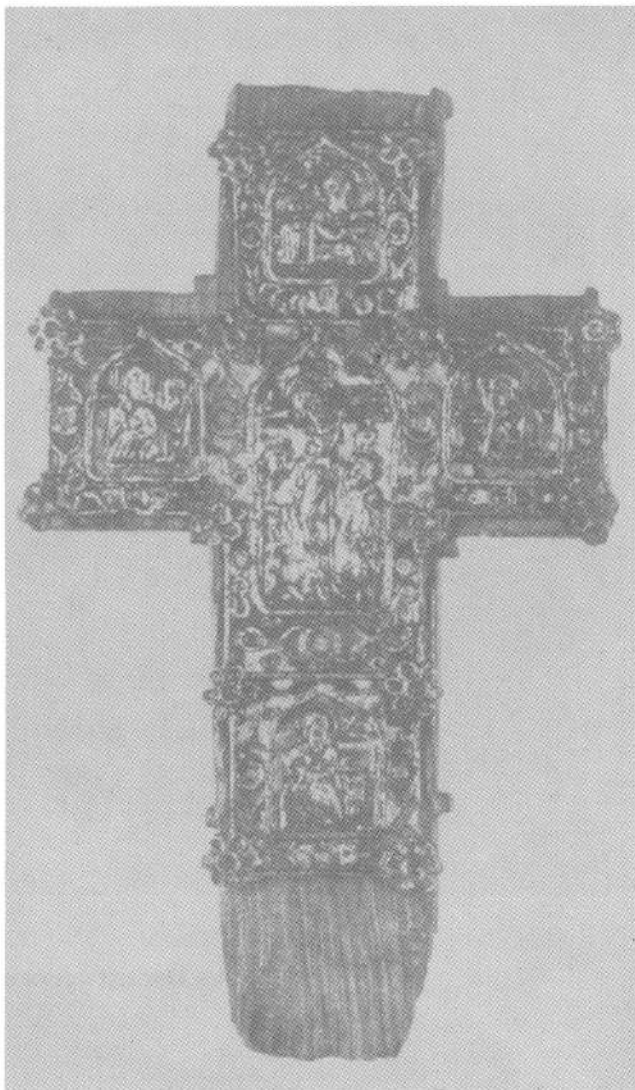
Milica Drinjaković



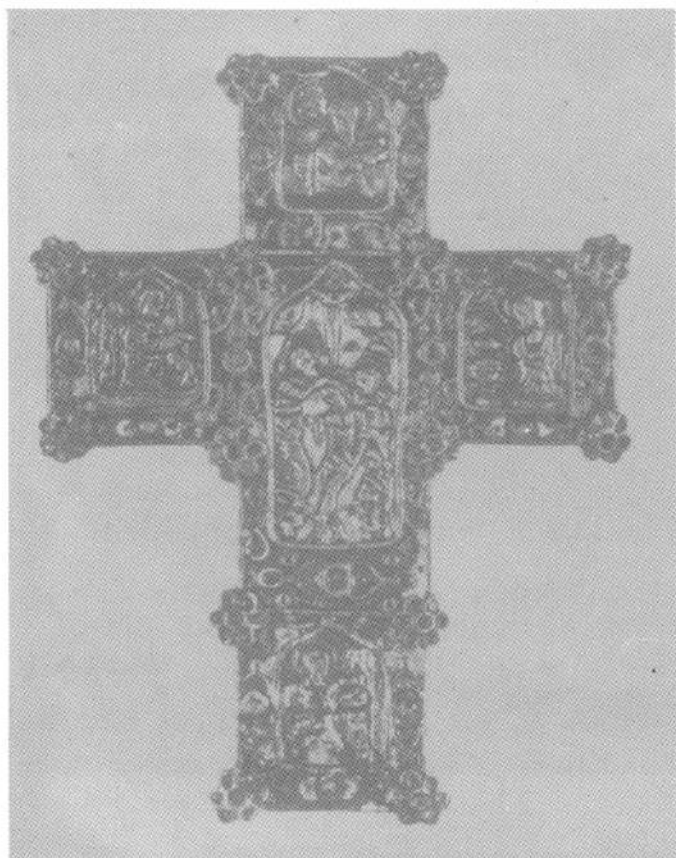
Сл. 1 – Изглед крста пре конзервације

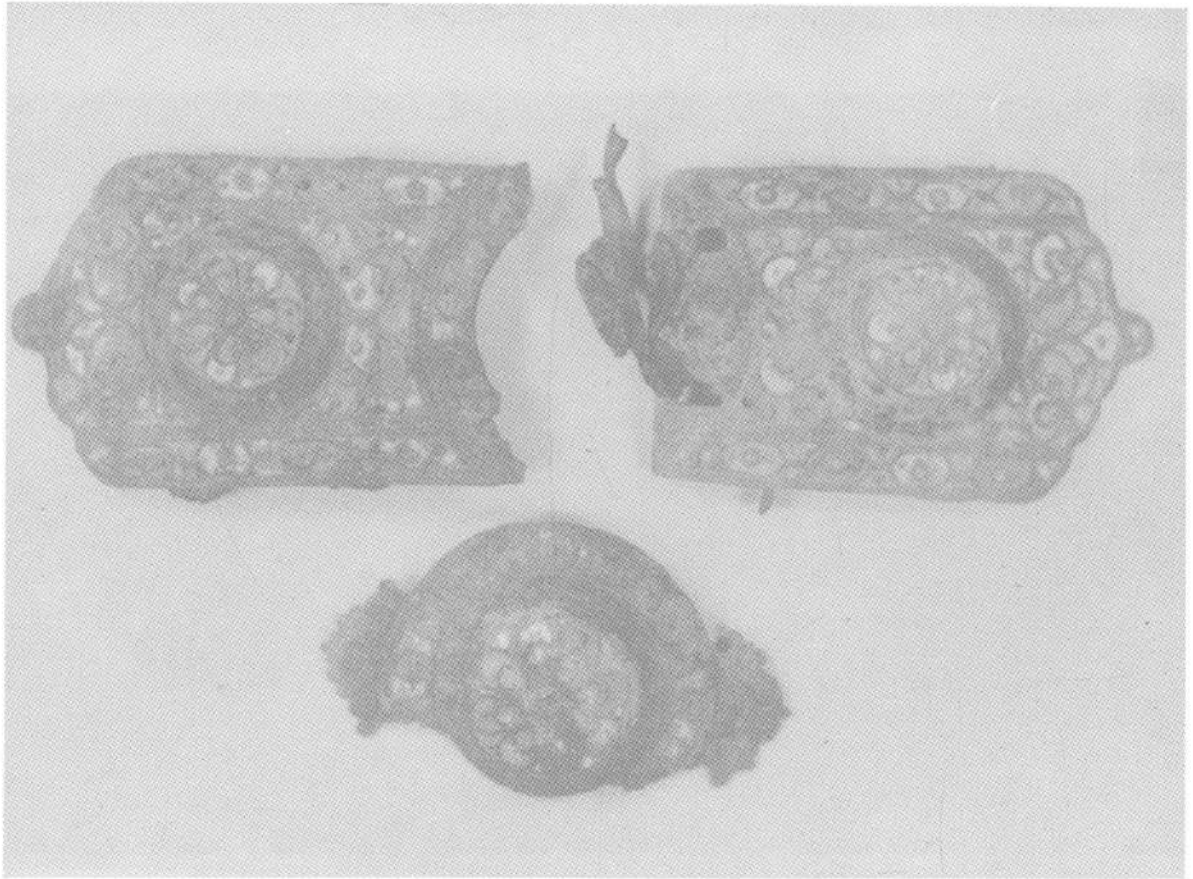


Сл. 2 – Изглед крста у току конзервације

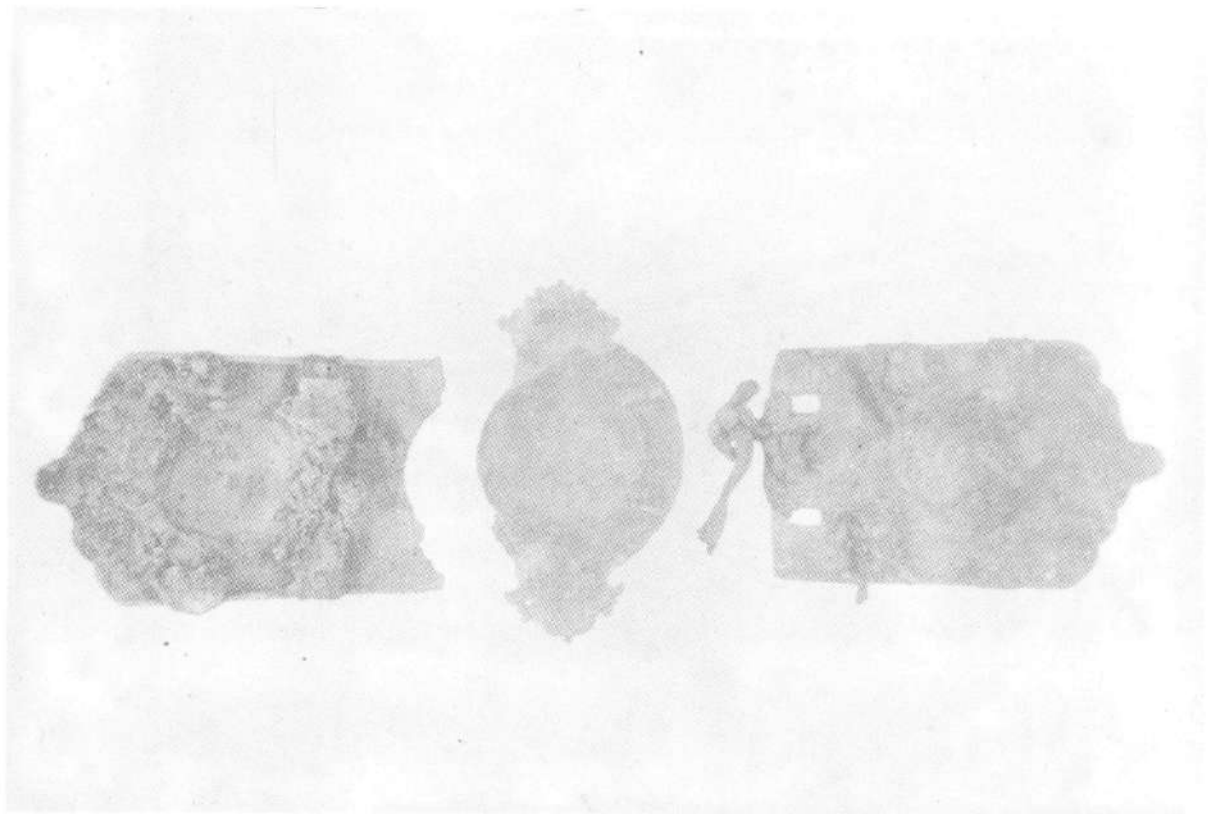


Сл. 3, 4 – Изглед крста после конзервације

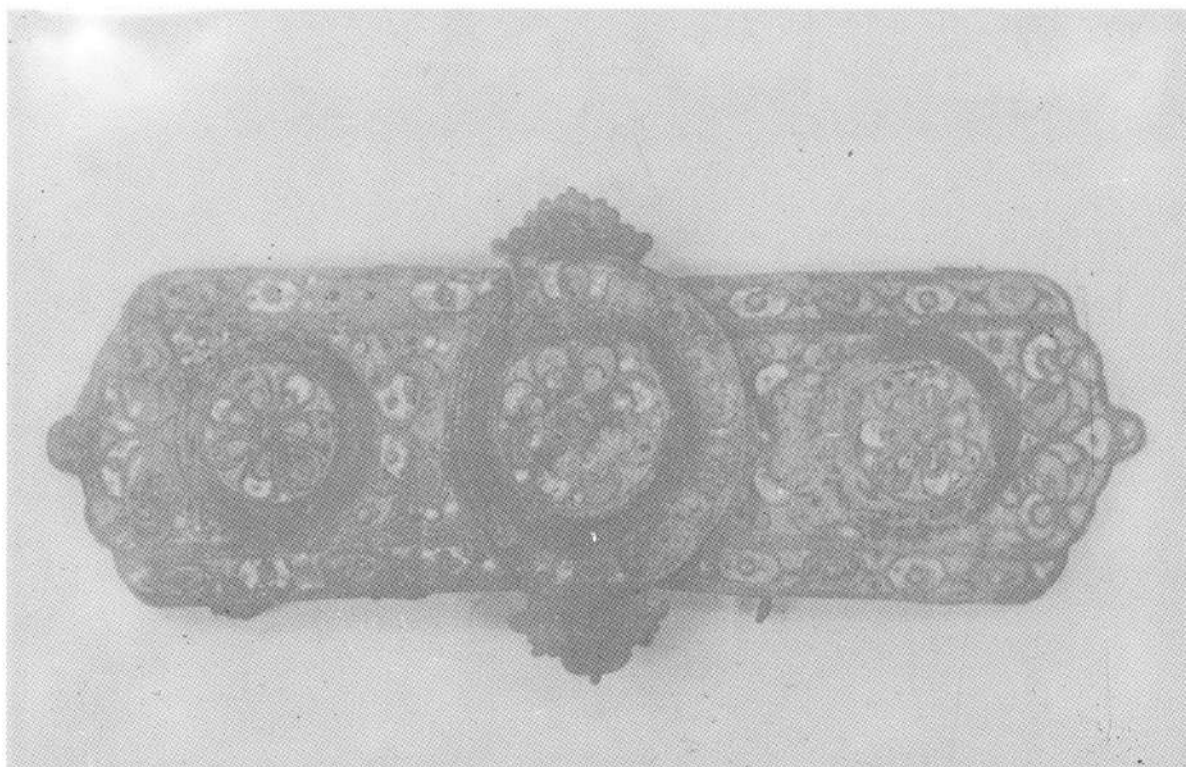




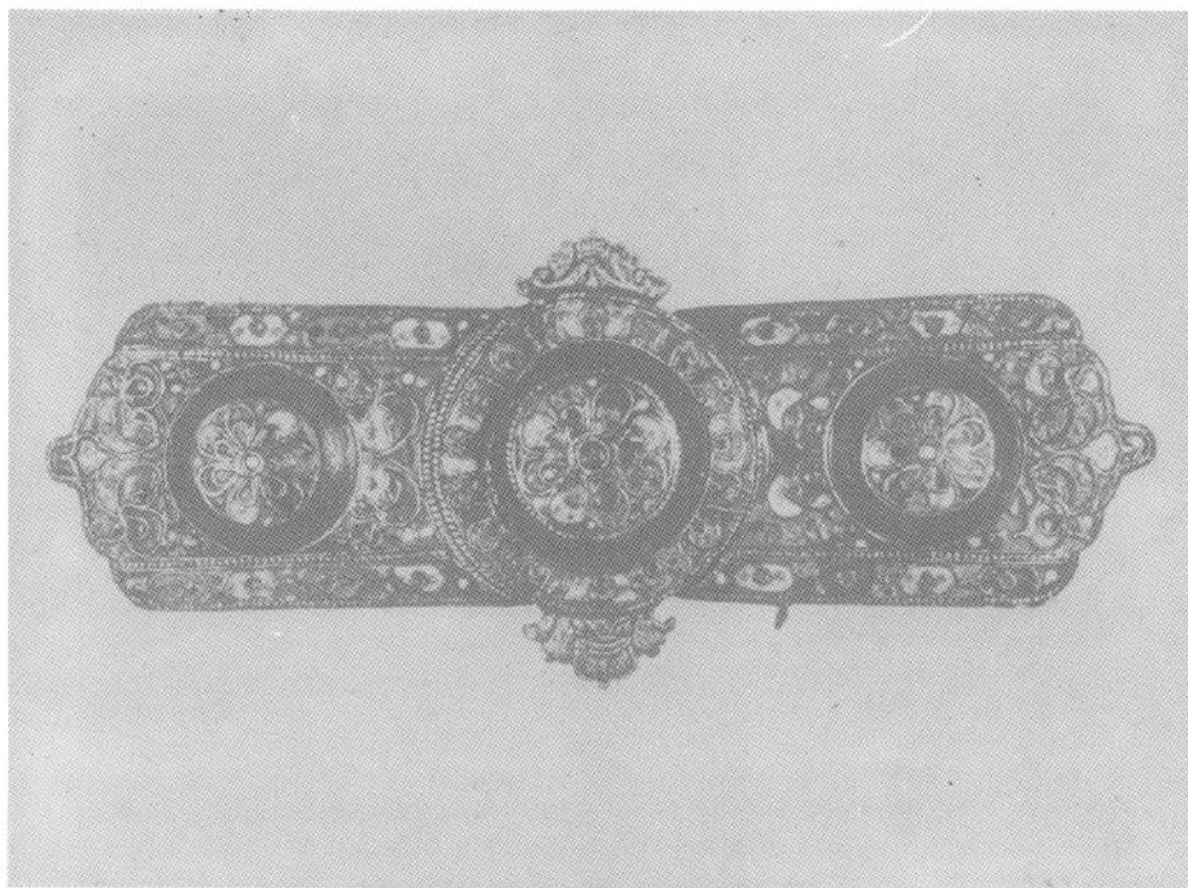
Сл. 5 – Изглед предње стране пафте пре конзервације



Сл. 6 – Изглед задње стране пафте пре конзервације



Сл. 7 – Изглед пафте у току конзервације



Сл. 8 – Изглед пафте после конзервације

ДР ЖИВОТА МАРКОВИЋ

**ДРАГАЧЕВЦИ ТРАГОМ КАРАЂОРЂЕВОГ ДЕЛОВОДНОГ
ПРОТОКОЛА ИЗ 1812. И 1813. ГОДИНЕ**

Др ЖИВОТА МАРКОВИЋ
УУ 31000 Ужце
Страхињића Бања 4

UDK 341.76 (497.11)

I

Деловодни протокол Карађорђа Петровића из 1812. и 1813. године представља прворазредни историјски извор из времена Првог српског устанка. По веродостојности и подацима које садржи изузетно је важан документ за изучавање не само српске историје тога времена, већ и других дисциплина: војне вештине, права, етнологије, социологије, лингвистике, културе и др.

Осим тога, незаобилазни је извор за боље познавање прилика, догађаја и људи и у појединим крајевима земље, па и у Драгачеву.

Сачувани део Карађорђевог протокола за 1812. и 1813. годину почиње 598. бројем, уведеним 21. маја 1812. године, а завршава се 5. августа 1813. године 1735. протоколском нумером. Оригинал се налази у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду.¹

Деловодни протокол је вођен у Тополи у канцеларији Врховног војвода. Исписивали су га петорица писара. Њих четири су били високе

личности и чиновници тадашње Србије: Јанићије Ђурић, из Страгара, писмености се научио у манастиру Благовештење на Руднику (иначе био је и војвода), секретар Карађорђевог; Панта Радовановић, родом из Ковина, други секретар код Карађорђа; Стеван Филиповић, из Руме, млађи писар у Правитељствујушчем совјету, у својству другог секретара; Стојан Ненадовић, из села Кличевца, свршени ђак Велике школе у Београду, писар Карађорђевог канцеларије у Тополи, и Милан Марковић, земљоделац из Тополе, писмености се обучио, по свој прилици, у рудничком манастиру Благовештење, писар Деловодног протокола.²

Од укупно 1138 нумера, колико их има Деловодни протокол за 1812. и 1813. годину, 29 се односи на Драгачево. Њихов садржај је непосредно сведочанство о времену устанка и људима из Драгачева. Најчешће су то Карађорђево обраћања појединим народним старешинама или другим органима устаничке власти о разним питањима и проблемима устанка и тога подручја. Као таква допуњују сазнања о животу и приликама у драгачевском крају на почетку XIX века.

У Деловодном протоколу се на више места помињу поједине личности из овог краја. Најчешће су то устаничке старешине: прота Милутин Илић Гучанин³, његов син Ђока Протић⁴, Новак Бошковић⁵, Милић Радовић⁶ и други. Они су предводили Драгачевце у Првом српском устанку. Са њима ратници овога краја учествују у низу бојева против Турака: при њиховом гоњењу са Рудника преко Чачка ка Ужицу (1804), са осталом устаничком војском у нападу на Карановац и освајању Ужица (1805), у борбама за Београд, у бојевима на Лиси, Радаљево, Лопашу (1806), код Нове Вароши, Сјенице, на Кукутници (1809), код Варварина (1810), на Делиграду, а, изгледа, неки и на Засавици (1813) и другде.⁷

Карађорђевог заповести, налози и препоруке упућивани драгачевским старешинама, према подацима из Протокола, односе се на више питања: војна, тј. слање једног броја војника из Драгачева у Београд ради чувања београдске тврђаве, егзерцир војника, затим на обезбеђење муниције, снабдевање војске, обезбеђење жита, меса, дрва и сена за потребе ужичког града, однос према Херцеговцима, као и на спорове и суђења, хајдучију, а неке садрже опомене и прекоре појединим старешинама.

У даљем разматрању ове теме указаћемо на делове Деловодног протокола у којима се говори о Драгачевцима у току 1812. и 1813. године. При опредељивању за начин излагања нисмо прихватили хронолошки приступ, јер нам се чинило да је, у овом случају, због природе материје, погоднија обрада по одређеним групама питања.

Неколико писама Протокола односе се на војна питања. Драгачево је у време устанка припадало пожешкој (чачанској) нахији. Брига за стварање и развитак своје војске била је један од најважнијих задатака устаника од самог почетка борбе. Основну оружану снагу чинила је народна војска, тј. наоружани народ. Поред народне, било је нешто и стајаће војске, која је била стално под оружјем код Карађорђа и војвода. Чинили су је момци и бећари. Прве јединице регуларне (сталне) војске појавиле су се 1808. године оснивањем батаљона „регулаша” (солдата) и батерије тобџија.

Организација устаничке војске у Драгачеву вршена је на сличан начин као и у другим деловима тадашње Србије. Први устаници окупљали су се око људи који су се својим друштвеним положајем и угледом могли наметнути или су могли бити прихваћени за предводнике. То су већином били кнезови, трговци, свештена лица и имућнији људи. Из тих редова су и прве устаничке старешине. У Драгачеву су то били прота Милутин Илић Гучанин, Новак Бошковић, Милић Радовић и Ђорђе Протић. На почетку борбе прве чете су се окупљале око својих старешина. Временом се у војсци развија чвршћа унутрашња организација, са војном хијерархијом и боље регулисаним снабдевањем.

Као и у другим деловима Србије, и у Драгачеву је организација устаничке војске извршена по територијалном принципу. За основу је узета постојећа административна подела на нахије, кнежине и села. Драгачево је имало две кнежине: Горње Драгачево и Доње Драгачево.⁸ Према Константину Ненадовићу,⁹ од 1808. године нахије су у војном погледу биле раздељене на капетаније (војне срезове), састављене од неколико села. По истом принципу формирана је и драгачевска војска. Њоме су заповедале поменуте старешине, које су добиле звање војвода.

Народна војска, нарочито у првим годинама, није се могла лако одржати на окупу. Она је најчешће, или њен већи део, после војних активности или извршених других задатака, распуштана и ишла кућама. По потреби, опет је сакупљана. Војници су били везани за своје домове и сеоску производњу пошто су у овом крају скоро сви потицали са села. Од 1807. године уведена је општа војна обавеза. Од једног до три способна мушкарца у кући обично би у војску ишао један, а од три до пет – двојица. У ванредним приликама ишли су у војску сви способни мушкарци.¹⁰

Карађорђево Деловодни протокол пружа извесне податке о драгачевској војсци.¹¹ Почетком пролећа 1813. године постало је очигледно да ће рат с Турцима ускоро уследити. Припреме њихових снага за поход на Србију са свих страна биле су у пуном јеку. У првим данима априла 1813. године на саветовању војвода у Јагодини прихваћен

је план одбране. Према усвојеној концепцији, груписање српских снага извршено је у оквиру фронтова. За одбрану западног фронта, од ушћа Дрине у Саву па до Раче, образована је дринска групација; од Раче, преко Златибора, до Моравице образован је самостални сектор; југозападни фронт се протезао од реке Моравице до Топољака (С. Нестор) на Јужној Морави; југоисточни од Делиграда до Кључа; стратегијску резерву чинила је коњичка групација око Тополе под непосредном командом Карађорђа; Београд са непосредном околином представљао је у војном погледу посебну целину.¹²

О јачини и груписању српске војске постоје различити подаци. По неким проценама, она је у то време имала око 55.000 војника и 378 артиљеријских оруђа, средњих и тешких. Цени се да је турска војска ангажована против Србије износила око 200.000 људи. Од тога у првом стратегијском ешалону било је око 100.000 војника, док је још толико било у приправности.¹³

У војном погледу Драгачево је припадало југозападном фронту. За главног команданта овог сектора постављен је војвода Антоније Пљакић. Њему су биле подређене, поред војвода пожешке, новопазарске, крушевачке, а делом и сјеничке нахије и жупске, као и војводе из Драгачева: Ђорђе Протић, Новак Бошковић и Милић Радовић. Снаге овог фронта бројале су око 8.600 војника.¹⁴

По усвајању плана одбране и у Драгачеву су отпочеле убрзаније припреме за рат, који је био на помолу. Извори показују да је део драгачевске војске био укључен у српске снаге чији је задатак да бране југозападни сектор. Други део би чинио посаду београдске тврђаве. Према неким подацима, њена посада и раније је била претежно састављена од Драгачеваца, којима су на смену командовали војводе Новак Бошковић и Ђорђе Протић.¹⁵

Средином јуна 1813. године војска се већ налазила у логорима у близини објеката које је требало бранити. Командантима фронтова издата је 25. јуна наредба да крену ка граници.¹⁶ Иако о томе нема ближих података, из онога што се касније догађало на југозападном и југоисточном фронту, извесно је да је у ове војне активности укључен и део драгачевске војске који је припадао овом ратишту. Пред полазак на положаје српска војска положила је заклетву, чак и они који су то раније учинили.¹⁷

Нешто више података у Карађорђевом протоколу налазимо о делу драгачевске војске која је била предвиђена да иде у Београд. Десетог маја 1813. године Карађорђе је наредио да Ђока Протић скупи „300 добрије” и за егзерцир способних војника и са њима дође у Београд.¹⁸ У

истој заповести се каже да би се тамо војници и обучавали. Било је предвиђено да после месец дана војводе Новак Бошковић и Милић Радовић скупе 300 војника који би заменили Протићеве војнике у Београду. По повратку у Драгачево, Протић би на месец дана распустио своју војску да код куће „ради сваки себи”. У следећој смени би опет ишли у Београд да замене војнике Новака Бошковића. Тако би се наизменично мењали сваких месец дана, при чему би један од њих двојице били „свагда са својим војницима у Београду”. У време рата један од њих би се налазио са „целом својом командом” да Београд чува, а други „на војсци” на југозападном сектору. Како се из писма види, Вожд је наложио да се са овом наредбом упознају сви кметови у Драгачеву и упозорава да се у свему поступи по заповести.¹⁹

Истога дана Карађорђе обавештава Правитељствујушчи совјет о наредби коју је послао у вези са драгачевским војводама.²⁰ Неколико дана касније, 19. маја 1813, Вожд опет јавља о истом. Додаје да ће Ђока Протић ускоро стићи у Београд и заменити Драгачевце који су се тамо од раније налазили, апелујући да се „мало претрпе” док им смена не дође.²¹ Колико је Карађорђе о томе непосредно бринуо, види се из једног другог писма, упућеног тих дана Совјету, којим јавља да Протић долази у Београд са својих 300 момака „да град чува”. Подсећа да Новак Бошковић са својим војницима треба да се врати у Драгачево и да их распусти кућама док дође време за смену Протићевим војницима. Скренута је пажња да се војници у Београду држе под надзором како неби „којешта по граду мутили, крали и разбијали”. Починиоцима таквих радњи запређено је вешањем.²²

У поменутих Карађорђевим писмима помиње се и егзерцир драгачевске војске у Београду. Зна се да је обучавана и остала војска. У почетку устаници су се тешко привикавали на војни ред, па и на обуку. У прво време војна обука је заснивана на традиционалном војничком српском знању. Касније вршена је најпре према аустријским, а од 1807. године по руским правилима. Војници су се најчешће обучавали недељом и у празничне дане, као и кад није било пољских радова или у време док су се налазили у војним логорима и кад није било бојева с Турцима. Извођена је наизменично, по пола војске на смену и слично. После завршене обуке један део војске је пуштан кући, а на обуку су долазили други.²³

Посебна пажња посвећивана је обучавању каплара, коњаника и тобџија. О томе је сачувано мало података. Према Карађорђевом протоколу из 1813. закључујемо да су почетком те године, а можда и раније, у Чачку обучавани изабрани каплари из пожешке (чачанске),

ужичке и рудничке нахије.²⁴ Свакако је међу њима било каплара драгачевске војске. Свако је за своје капларе обезбеђивао „заире” до два месеца, колико је, вероватно, трајала њихова обука.

Приликом пешадијске обуке издвајани су способни војници за тобције и коњанике. Познато је да су у то време тобције обучаване у Београду и у Тополи под Карађорђевим надзором. Свака нахија је упућивала тамо на обуку по 10 тобција. После обуке, они су се враћали у своје јединице. Највероватније да су се драгачевске тобције обучавале у Тополи. Коњаници су морали да претходно заврше пешадијски егзерцир. По неким изворима, после 1808. године коњаници су убрзано обучавани на зборним местима, у својим нахијама. Осим овога, из сваког краја ишло је у Тополу и у Београд по неколико добошара ради обуке.²⁵

За све време устаничких борби снабдевање војске било је изузетно важно. Кад нису били много удаљени од свог краја, не рачунајући малобројну регуларну војску, о чијој исхрани се старала држава, војници народне војске хранили су се, углавном, од својих кућа. При поласку носили су храну за два до три дана. На сваких седам дана коморције су доносиле храну војницима од њихових кућа. Кад су били јако удаљени од свог краја, издржавали су се о трошку државе. Храна се састојала од кукурузног или пшеничног хлеба, пасуља, меса, сланине, лука, соли и другог.²⁶

На једном месту у Карађорђевом протоколу помиње се снабдевање војске појединим артиклима у Драгачеву. Десетог маја 1813. године Карађорђе је писао драгачевским војводама да за потребе војске (страже, тобције, добошари) одвоје двадесетога брва, вероватно од десетка, с препоруком да добро штеде и да им се за „нуждни случај нађе”.²⁷ Скреће им се пажња да са „оваком стоком” (од десетка) не тргују као што су досад чинили.

Од старешина из Драгачева тражено је да обезбеде и потребе Магистрата (нахијски суд) у Карановцу. Према једном писму од 21. августа 1812. године, наложено им је да се за ову устаничку судску и полицајну установу обезбеде жито, стока, плате за суруције (коњаник, курир) и друге потребе за мензулане (поштанска станица). У току 1811. године мензулане су успостављене у Гучи, Пожеги и Карановцу. Органи устаничке власти су се старали о набавкама и издржавању коња који су обављали поштански саобраћај и о момцима (мензулције).²⁸

Из Деловодног протокола сазнајемо да је Драгачево учествовало и у обезбеђењу прехрамбених и неких других артикала за ужички град. У другој половини августа 1812. године, поред ужичке нахије и Старог Влаха, и од Драгачева је тражено да за Ужице, тј. за војнике, тобције и

момке у њему, обезбеди одређене количине жита, меса, дрва и сена. Драгачево је требало да испоручи 50 товара жита „различита”, 100 брава, 100 товара сена и 100 товара дрва.²⁹ Очигледно се у Ужицу, као важном војном упоришту и стратегијском месту, стално налазиле извесне количине хране које су служиле и као резерва, затим сена, дрва.

У историјским изворима, па и у Протоколу, мало је трагова о наоружању устаничке војске, па и драгачевске. Борбе су почеле са нешто оружја преосталог од Кочине крајине и хајдучије и што се нашло код народа. Сваки Србин се старао да прибави пушку и пиштоље. Нешто оружја и Драгачевци су отели од Турака у бојевима и у другим приликама. Важан извор снабдевања оружјем била је куповина, углавном кријумчарењем, највише преко Срба у Аустрији. Од 1807. године Србија је примила као помоћ веће количине оружја и муниције од Русије. Део потреба у наоружању подмириван је и сопственом производњом.

Само једна протоколска нумера помиње муницију намењену драгачевској војсци. Шеснаестог јуна 1813. године Карађорђе јавља војводи Антонију Пљакићу, као главном заповеднику западног фронта, под чијом командом су тада биле и старешине из Драгачева, да за потребе тога сектора шаље извесне количине „пешачке” и топовске „џбане”.³⁰ У истом писму се наводи да се по пет товара пешачке џбане шаље војводама Милићу Радовићу и Новаку Бошковићу.³¹

После ослобођења од Турака створени су услови за организовање српске власти и завођење судова. Магистрати су били основна инстанца у судској мрежи устаничке Србије. Они су вршили судску функцију у вароши и нахији, али и одређене послове полицијске и управне власти. Реорганизацијом судства на основу одлука јануарске скупштине 1811. године постојали су сеоски судови, магистрати у појединим варошким насељима и Велики вилајетски суд у Београду. После тога у Србији је било око 26 магистрата. Већ је речено да је за Драгачево био надлежан Магистрат у Карановцу.³²

Из неколико бројева Протокола дознајемо да су централне власти нове државе настојале да се у Драгачеву, као и у другим деловима Србије, обезбеде ред, сигурност и законитост и створе услови за што боље регулисање грађанских, имовинских и других односа и учврсти новостворено стање. Из тих, мада оскудних података, примећује се да је завођење реда и законитости у том бурном и преломном времену ишло веома тешко и поред врло драстичних мера према прекршиоцима. Поред „обичних” људи, међу учесницима разних спорова и судских расправа налазили су се и сеоски кнезови и поједине војводе из Драгачева. У неким случајевима, поред карановачког Магистрата, интервенисали су и

сам Карађорђе и Правитељствујушчи совјет. Навешћемо неколико примера које је регистровао Деловодни протокол.

У овом документу срећемо више лица из Драгачева, учесника у појединим споровима. Видљиво је настојање устаничке власти да се регулишу односи, решавају грађанске и кривичне парнице, као и да се оствари већа одговорност старешинског кадра.

У писму од 28. маја 1812. године Карађорђе јавља Совјету да му шаље „испит” Николу (презиме непознато), који је убио брата Милића Радовића из Каоне, и исказ Радивоја, из истог села, очевица тог догађаја. Препоручио је Совјету да убицу држи „у апсу” до даљег „провиђења” и „собора” кад се састану старешине.³³

Било је спорова старешина са другим и притужби на њихов рад и поступке. Крајем маја 1812. године Вожд пише Ђоки Протићу у Гучу да „не отима” њиве од калуђера и до „села Карадаг – лија” које они од давнина држе.³⁴ Скренута му је пажња да то више не чини, а да десетак може од њих узимати. Уколико тако не поступи, наређено му је да заједно са њима одмах дође „на одговор” ради решавања насталог спора.³⁵

Двојица „дошљака” из Каоне, како стоји у Протоколу, а вероватно су то били досељеници, поднели су Магистрату тужбу против кнеза Петра Пајовића из Каоне, наводећи да их „угњетава”. Шеснаестог јуна Карађорђе је писао Магистрату да позову Пајовића и „извиде” ову тужбу.³⁶ Истог дана упућено је писмо Антонију Пљакићу, тада команданту карановачком и пожешком, са наредбом да Пајовића ухвати и са „давуцијама” (тужитељима) упуте у Тополу.³⁷ Остаје нејасно због чега су истог дана послата два писма различите садржине и заповести у случају Пајовића. Само пет дана касније, Пљакићу је наложено да Пајовића спроведе из Драгачева везана, као и да упуте она „два сиромашка” који су се на њега жалили.³⁸ Неколико дана касније јављено је војводи Милићу Радовићу да дође у Тополу и доведе двојицу „дошљака”, који су се тужили на Пајовића.³⁹ а А. Пљакићу и Магистрату у Карановцу да доведу у Тополу туженога Петра Пајовића.⁴⁰ Спор је окончан тако што је 27. јуна 1812. године Карађорђе известио Совјет да шаље Милића Радовића и Петра Пајовића и његовог тужитеља да им пресуди карановачки Магистрат.⁴¹

Крајем јула (1812) још један спор се нашао пред Магистратом. У спору Милића Радовића и Дмитра Старовлашанина око казана, Вожд је најпре јавио Радовићу да са Старовлашанином оде у Магистрат и тамо спор реше.⁴² Истог дана писао је Магистрату да ће њих двојица доћи, па да их суоче и да се „посуле”.⁴³ Препоручено је да, уколико буде како је Милић у писму навео, Дмитар нема ништа потраживати од њега, а ако му је Милић казан узео, мора га вратити.

Тих дана Деловодни протокол је забележио још један спор у Драгачеву.⁴⁴ Изречена је пресуда у спору Алимпија Петровића из Брезне (рудничка нахија) и Радојице и Јована Ђолов(а) из Драгачева опет око казана. Радојица је био продао казан Алимпију за 80 гроша. После тога Радојичини синовци су затражили казан „потекар”. Пресуђено је да казан припада Алимпију, јер га је купио, а да поменути Ђолови и њихови потомци не полажу више на њега право. О овоме је обавештен и руднички Магистрат.⁴⁵

У доба Првог устанка на подручју Драгачева налазио се већи број досељеника из Херцеговине. Највише их је дошло после велике устаничке офанзиве на југозападном фронту и Карађорђевог боравка код Сјенице 1809. године. Предводио их је њихов војвода Ђоле (негде: Ђоло) Херцеговачки. Према неким подацима, боравио је у Гучи.⁴⁶ Вероватно је било неспоразума и спорова на терену, па је устаничко руководство прецизирало однос према Херцеговцима и њихове обавезе. У марту 1813. године Карађорђе обавештава драгачевске војводе Ђоку Протића и Милића Радовића да од Херцеговаца, који нису под њиховом командом, не узимају десетак, ни порезе, и да их не „терају на војску”. Речено је да десетак и порезе дају своме војводи Ђолу, с ким да иду „на војну” и на страже. Што се тиче кулука, могу га давати и њима и своме војводи.⁴⁷ Писма сличне садржине упућена су и ужичким војводама Михаилу Радовићу и Николи Карамарковићу⁴⁸ и старовлашким старешинама Петронију Шишу и Станоју Пуцару.⁴⁹

Услед ратних прилика страдао је велики број насеља у Србији, па су потребе за мајсторима биле доста велике. Осим тога, у Тополи је подизано више грађевинских објеката, али је, како се може закључити из Протокола, недостајало мајстора. Од више нахија тражено је да шаљу мајсторе у Тополу, међу њима и рудничке, пожешке, ужичке и других. У мају 1813. године Карађорђе је јавио Ђоки Протићу да пошаље мајсторе и њиховог „неимара”, са алатом, у Тополу.⁵⁰

Историјски извори показују да је хајдучија у време Првог српског устанка била доста раширена у Србији. Истраживања података из Карађорђевог протокола указују да је ова појава била најраширенија у ужичком крају. Овај документ оставио је неколико података и о хајдучији у Драгачеву.

Мотив одметања у хајдуке за време устанка у највише случајева био је друкчије природе од хајдуковања под Турцима. Појединци су одлазили у хајдуке због почињених неправди од стране представника устаничке власти, старешинског насиља, или због почињених недела и злочина и бежања од одговорности, затим ради пљачке, крађе, освете и других разлога.

Из Протокола се види да је хајдучија представљала велики проблем, и за централну власт и за локалне органе. Бројна су Карађорђева упутства и заповести старешинама о хватању хајдука, организовању потера, поступању са њима и јатацима и кажњавању. Српска устаничка власт је ставила хајдуке ван закона. Ако се не преда властима, хајдука је могао свако убити.

Што се тиче Драгачева, врло мало је сачувано података о хајдучији у првим годинама устанка. Више их је из каснијих година. Истина, ова појава била је мање раширена првих година борбе. Године 1809. у Драгачеву су хајдуковали Милоје Конагцић и Максим Ергузовић.⁵¹ Обојица су били из ужичке нахије, али су хајдуковали и у Драгачеву. Код Пожеге су ранили једнога трговца, па, кад се овај пожалио Карађорђу, упутио је он Конду бимбашу са 20 момака да их похвата или убије. Иако их је гонио шест недеља, није их похватио, већ су се они сами предали „на веру”. Као њихов главни јатак, одговарао је Обрад Буквић из Пилатовића. Карађорђе је наредио да се окује и баци у тамницу у Београду, у којој је скоро пропао. Касније га је из затвора избавио кнез Филип Тајсић. Приликом пуштања, запређено му је да ће живот изгубити ако поново буде јатаковао.⁵²

Сузбијање хајдучије ишло је тешко. Било је и других хајдука, осим поменутих у Драгачеву. Најчешће њихова имена нису позната. То се види из Карађорђевих писама. Због ометања реда и поретка и невоља које су наносили становништву, Врховни вожд се у два маха, од јула 1812. до фебруара 1813. године, обраћа војводи Ђоки Протићу шаљући заповести да у Драгачеву гони хајдуке.⁵³ У акту од 14. јула 1812. године, којим се Протићу налаже да тера хајдуке и „стеже” јатаке, поред осталог, речено је да, кад их похвата јави, и чека „решење” за њих. У случају неангажовања у овој акцији, запређено му је да ће бити лишен старешинства.⁵⁴ Не зна се какав је био успех у гоњењу и хватању хајдука у овој потери. Једно друго Карађорђево писмо Ђ. Протићу од 12. фебруара 1813. године показује да је ухваћен „ајдук и лопов” Петар Милосављевић из села Церове и да га је овај драгачевски старешина са својим момцима спровео у Тополу.⁵⁵

У пролеће и лето 1813. године више пута у Карађорђевом протоколу помиње се харамбаша Кепић (Михајло) са дружином.⁵⁶ Наводи се да их је било осам.⁵⁷ Не може се поуздано утврдити одакле су били. Њихово кретање се везује за драгачевски и ужички крај. У једном Карађорђевом писму се истиче да су „неколико година по ајдучини скитали.”⁵⁸ У другом писму, од 10. маја 1813. године, Велисаву Станојловићу, судији Великог суда у Београду, помиње се спор харамбаше Кепића

и његове дружине са „неким људима који су их глобили и харали”. Судији Станојловићу је препоручено да их испита и суочи како би се спор решио.⁵⁹ Из овога би се могло претпоставити да је Кепић престао хајдуковати, у ком случају су махом опраштане кривице. Да је све ово имало везе и са Драгачевом, потврђује Карађорђево писмо Совјету, такође од 10. маја 1813. године. Он обавештава Совјет да су драгачевске војводе Протић, Бошковић и Радовић упознате са наредбом у вези харамбаше Кепића и његовог друштва.⁶⁰

У доба устанка хајдуци су често позивани да се предају „на веру”. Онима који се одазову, опраштана су недела која су починили док су хајдуковали. После предаје могли су да наставе миран живот. Половином јуна 1813. године Кепићу и његовој дружини издато је „свидателство” с печатом да су слободни „од свакога за досадашња преступленија” и да нико од њих ништа не тражи.⁶¹ Нема података о држању Кепића на терену Драгачева, али се месец дана доцније он и његово друштво помињу као учесници у једној „ребелији” (буни) која је у ужичком крају избила против војводе Николе Карамарковића. Иако је била локалних размера, у њеном смиривању и гушењу учествовали су и централни устанички органи.⁶²

У време опште неписмености исправе су биле веома ретке, али су у одређеним случајевима представљале важан документ устаничких власти. Један од таквих био је и пасош за кретање људи. Пасоше су најчешће издавали магистрати као полицајни органи. Тако је 24. јуна 1812. издат пасош на шест дана Максиму Поповићу из села Лопаша ради одласка у Београд да види свога оца.⁶³ У условима ратовања и нестабилних прилика, кретање је ограничавано. Било је злоупотреба, нарочито код издавања пасоша за продају стоке. Када је трговање с Турском било забрањено, а некад и из других разлога, обустављано је издавање пасоша. Крајем јула 1812. године Карађорђе је наредио војводи Новаку Бошковићу да више никоме не издаје пасош да иде „у Турску”.⁶⁴

По свом карактеру Први српски устанак може се убројати у ред најзначајнијих догађаја у Европи у почетку XIX века. Означио је прекретницу у друштвено-економској, политичкој и културној историји српског народа. Али, и поред епохалног значаја, у том периоду испољене су и неке тамне стране устанка и нове српске државе. Историјски извори бележе појаве старешинске самовоље, коришћења друштвених позиција за богаћење, неправног присвајања туђих имања, злоупотреба код откупа турске имовине и разне облике искоришћавања појединаца. На више места у Србији било је отпора таквом понашању, па и локалних побуна, нарочито од 1811. до 1813. године. Такви случајеви су забележени у

ужичкој нахији. Мада је интервенисала, врховна устаничка власт није увек била у могућности да правовременим утицајем на терену спречи такве појаве, које су изазивале незадовољство у народу и подривале унутрашњу снагу и стабилност младе српске државе у настајању.

Ових појава било је и у Драгачеву, али не у драстичном виду. О томе сведочи неколико бројева Карађорђевог протокола. Из њих се види да су неке старешине повређивале имовинска и друга права појединих људи, а било је и покушаја присвајања туђих добара. Кроз те примере запажа се одвајање старешина од „обичног” народа у процесу стварања старешинског слоја у Србији.

У писму од 22. јуна 1812. Карађорђе упозорава једног од најзаслужнијих првака и најзнаменитијих људи тога доба из Драгачева, проту Милутина Илића Гучанина, да се „окане” продавања туђих њива и да Спасоју Јаковљевићу из Капица (Прилипац) врати њиву и ливаду коју му је одузео, а да му у воденицу „не задева”.⁶⁵

Прота Гучанин је био старији и човек слабијег здравља, старешине Ђока Протић и Новак Бошковић постале су, како извори кажу, у неким случајевима непослушни. Због тога су почетком априла 1813. године позвани „на одговор”. У питању је било неизвршавање одређених заповести. Наложено им је да понесу и у народну касу уплате новац који су дужни.⁶⁶ Крајем овог месеца Карађорђе пише Совјету тражећи да шаље ову двојицу војвода, али да се види колико старог пореза са свога подручја дугују и да обавезе одмах измире. Истовремено, истиче да треба да одговарају „зашто се по заповести не владају”. Сматра да због њихових кривица и „поколебања онога краја њиовог”, треба у Драгачево послати једнога главног заповедника. Он би се старао да се народ „у ред” доведе. Наредио је да војводе из Драгачева „поврате људима све баштине што су од њи узели”, а да задрже само своју стару очевину, где и да „седе”, и буду покорни старешини који им се тамо пошаље. Ако Совјет нађе да они „опет у власти буду” – пише Карађорђе – јавити војводи Антонију Пљакићу, или старешини који буде упућен у Драгачево, да их држи под контролом и да настоји да се они у свему по „заповести владају”.⁶⁷

И према Деловодном протоколу од 10. маја 1813. године, војводе Ђока Протић и Новак Бошковић су били позвани на одговорност и за „њивово непослушаније и неисполненије наши заповести и Совјетски, и угњетеније народа, и неодговарање на наша и совјетска писма”. писао је Карађорђе. Због свега тога лишени су старешинства, али због великих пређашњих заслуга и тадашњих прилика опет су „у чести” остављени. Обојица, а са њима и Милић Радовић, стављени су под команду кара-

новачког војводе Антонија Пљакића, иначе Карађорђевог зета. Остали су и даље пред војском и, као што је речено, били одређени да са по 300 војника наизменично одлазе у Београд и чувају га. Београдски гарнизон је са тврђавом био поверен Драгачевцима, који су ту, изгледа, остали до слома устанка.⁶⁸

Што се тиче турских милкова (њива, ливада, баштина), Ђоки Протићу и Новаку Бошковићу наређено је да дођу у Гучу и, у присуству заповедника Антонија Пљакића, сву ту имовину раздају сиротињи да је „ужива”. Њима се одвајају по једна добра њива, ливада и баштина у Драгачеву или у Пожеги, а остављена им је и сва њихова старина, коју су под Турцима држали. И даље су задржали право да се од десетка „содржавају” и своје момке издржавају. Својевољно нису ништа могли чинити, него са знањем и по заповести Антонија Пљакића.⁶⁹

Последњи помен, који се индиректно односи на Драгачево, налазимо у Карађорђевог протоколу од 22. јула 1813. Од петог августа није више вођен.

По усвојеном ратном плану, борци Драгачева припадали су југозападном устаничком фронту. Кад је нишка групација турске војске, јачине 40.000 људи, половином јула 1813. године, подишла Делиграду, Врховни вожд је наредио војводи Антонију Пљакићу да са својом војском крене према Делиграду, а да на свом сектору остави јаке страже, јер тај део границе (југозападни фронт) није био озбиљније угрожен. У жестоким борбама, које су на Делиграду вођене у августу, 1813. године, са другим јединицама српске војске, учествовали су и Драгачевци. Није познато са којим бројем ратника. У једном шанцу, са својим војницима, борио се и Новак Бошковић из Горачића. Ту је јуначки погинуо.⁷⁰ Али, храбри ратници Делиграда се нису предавали. На челу са војводом Вујицом Вулићевићем, одолевали су турској војсци читавих пет недеља и после заузећа Београда.⁷¹

II

ДЕЛОВОДНИ ПРОТОКОЛ КАРАЂОРЂА ПЕТРОВИЋА 1812–1813. ГОДИНЕ – БРОЈЕВИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ДРАГАЧЕВО

Поред основног текста, сматрали смо да би било корисно за шири круг читалаца и за посленике који изучавају разне области живота на прелазу из XVIII у XIX век, да се објаве протоколске нумере овог историјског извора које се односе на Драгачево. Навешћемо их хронолошким редом према интегрално објављеном тексту рукописа Деловодног протокола Карађорђа Петровића из 1812. и 1813. године,

чији су приређивачи Миле Недељковић и Миливоје Станковић. Књига је објављена 1988. године.⁷²

Да би се сачувала изворност и верност оригинала, пренета је интерпункција изворног текста, као и писање великих и малих слова. Задржане су састављене и растављене речи, и граматичке и стилистичке особине Деловодног протокола.

1812. ГОДИНА

1

28. маја 1812.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – шаље „испит” Николе из Каоне који је убио брата војводе Милића Радовића

Писато совјету какоим шаљемо испит николе убице из Каоне којије убио Брата милића радовића¹ из Каоне какоје код нас показао и он одлази с писмом и онога испит којије Био наоном месту радивој из Каоне Све подвапута питано и пописано и послато у совјет ипрепоручено, дага у апсу држе додаљега Провиђења и собора кад буде временом дасе састају старешине – –.

„Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812–1813,” приређивачи Миле Недељковић – Миливоје Станковић, 1988, бр. 618, стр. 37 (даље: ДПК)

Објашњење: ¹Милић Радовић, војвода драгачевски

2

29. маја 1812.

Карађорђе војводи Ђоки Протићу – пише поводом спора са калуђерима око њива

Писато Ђоки Протићу¹ у Гучу за њиве што отима од Калуђера и од Села Карадаглија Које они од Евендела држе јали дасе оканс и да небрани људма адесетак да узима јали ако неће шњима Заједно На одговор дадође час пре.

ДПК, бр. 622, стр. 37.

Објашњење: ¹војвода драгачевски

3

16. јуна 1812.

Карађорђе Магистрату карановачком – да испита тужбу против Петра Пајовића, кнеза из Каоне

Писато Магистрату карановачкому дазовну Пајовића Петра из Каоне кнеза, и да извиде ово дело итужбу ове два дошљака из каоне што и угњетава пајовић –

ДПК, бр. 722, стр. 47.

4

16. јуна 1812.

Карађорђе војводи–Антонију Пљакићу

Писато војеводи антонију Пљакићу¹ даувати петра пајовића и да га пошље утополу садавудијама² –

ДПК, бр. 723, стр. 47

Објашњење: ¹војвода карановачки, а једно време и командант драгачевски, – ²тужитељи

5

21. јуна 1812.

Карађорђе Алимпију Петровићу из села Брезне, рудничка нахија – издаје пресуду по тужби око казана

Пресуђено Свиђетелство дато алимпију Петровићу из Брезне рудничке Нахије којије се судио за Казан са радојицом и Јованом Ђоловом из Драгачева Који Казан Лесте исти радојица продао за 80: гроша био пак сад синовци радојичини траже Казан потекар – саде (је) њима пресуђено да казан остаје алимпијев Као штогаје и Кулио а ови именовати Ђолови нити нини потомци да немају тражити тога Казана.

ДПК, бр. 754, стр. 50.

6

21. јуна 1812.

Карађорђе Магистрату рудничком – обавештава о пресуди у вези спора Алимпија Петровића око казана

Писато Магистрату рудничком за исти Казан Какоје пресуђено и остаје Казану Сајбија¹ алимпије Петровић а Ђолови да немају ништа више тражити

ДПК, бр. 755, стр. 50.

Објашњење: ¹власник

7

22. јуна 1812.

Карађорђе – Милићу Радовићу

Писато милићу радовићу да дође к нама у тополи и да доведе она два дошљака Који се туже на пајовића¹ –

ДПК, бр. 757, стр. 50.

Објашњење: ¹Петар, кнез из Каоне

8

22. јуна 1812.

Карађорђе – Антонију Пљакићу и Магистрату карановачком
Писато војеводи антонију Пљакићу и магистрату Карановачком да дођу у
Тополу и да доведу Петра Пајов(и)ћа без свакога изговора –

ДПК, бр. 758, стр. 50.

9

22. јуна 1812.

Карађорђе проти Милутину Илићу Гучанину – упозорава да не
узима туђу имовину

Писато Проти Милутину Илићу¹ дасе окане више продавања њива туђи и једну
ниву на Тројицу што је продавао тога да се окане и Спасоју Јаковљевићу из Капица
даврати ниву ливаду и воденицу даму незадева аниведаму врати све штомује од узео

ДПК, бр. 759, стр. 50.

Објашњење: 'војвода драгачевски

10

26. јуна 1812.

Пасош издат Максиму Поповићу из Лопаша.

Писат Пасош на 6: дана максиму поповићу из драгачева из Села Лопаша да иде у
Београд до Свога оца видити и обратно

ДПК, бр. 777, стр. 52.

11

28. јуна 1812.

Карађорђе – Правитељствујушчем совјету

Писато Совјету како им шаљемо Милића Радовића и Петра Пајовића из Каоне и
Пајовића давуцију¹ / и Магистрат карановачки даим Пресуде и жестоко даји каштигују
За преступленија –

ДПК, бр. 782, стр. 53.

Објашњење: 'тужитељ

12

14. јула 1812.

Карађорђе јавља да је писато Ђоки Протићу да хвата хајдуке

... За Ђоку протића јављено дамује писато и он да вата и тера ајдуке и јатаке да
стеже ако нектене биће лишен Свога Старешинства Кад соврши ловата и преда
Злочинце ајдуке да од пише и решеније Чека од нас¹

ДПК, бр. 856, стр. 60.

Објашњење: 'Писмо је упућено војводи Раки Левајду (рудничка нахија), који је тих дана био одређен да иде у ужичку нахију и замени оболелог ужичког војводу Алексу Поповића. Пошто се један број хајдука кретао у оба краја – ужичком и драгачевском – писмо им је упућено са сличном садржином да би координирали акције и потере за хајдуцима.

13

29. јула 1812.

Карађорђе – Новаку Бошковићу

Писато Новаку Драгачевскому' војводи да више ником недаје пасоша утурску даиду за живог

ДПК, бр. 926, стр. 65.

Објашњење: 'Новак Бошковић из Горачића, војвода драгачевски

14

29. јула 1812.

Карађорђе – Милићу Радовићу

Писато – Милићу радовићу даузме Дмитра старовлашанина идаиде сјеме умагистрат Карановачки да се онде посуле –/

ДПК, бр. 927, стр. 66.

15

30. јула 1812.

Карађорђе Магистрату карановачком – обавештава да ће доћи Милић Радовић и Дмитар Старовлашанин ради решавања спора који воде

Писато Магистрату карановачкому даће доћи милић радовић сдмитром старовлашанином дасе суоче ида се посуле предњема и ако Буде као што милићева писма гласи тако да нема ништа тражити одмилића старовлашанин дмитар аколимун буде Милић скоро казан узео да му мора вратити –

ДПК, бр. 928, стр. 66.

16

21. августа 1812.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – јавља да је од ужичких, старовлашких и драгачевских војвода тражено да за потребе ужичког града обезбеде одређене количине жита, меса, сена и дрва

Писато совјету и Послато писмо Генерала Цервенке¹ даоне дезентирце ватају идаодговоре и послат Јефта списмом Магистратском даузме паре из совјета даплате вилајету жито штоје у град снешено и јављамоим За магистрат иза војеводу ужичкога града како смо писали ужичким старовлашким војводама и драгачевачким да даду / како магистратцима сено жито Брава плату суруцијама и проче замезулане дасе содржавају какоје инаређено идададе ужичким војводи Николи² одужичке 100 това(ра) дерва сто сена 50 товара жита различита, 100 Брава од Беглука стоке ситне – за војеводу тобције грацке ивојнике имомке војеводине за содржање и драгачевска 50 товара жита различита 100 товара сена а сто дерва и Брава очи 100 а старовлашка 60 Брава 50 товара сена а 50 дерва – то све за грацке потребе даиздаду –

ДПК, бр. 960, стр. 70.

Објашњења: ¹Јозеф Червинка, аустријски генерал, командант Земунa. – ²Карамарковић.

1813. ГОДИНА

17

12. фебруара 1813.

Карађорђе – Ђоки Протићу

Писато војводи Ђоки Протићу да смо примили Петра Милосављевича ајдука и лопова из Села Церове, кога је он по момцима његовима послао.–

ДПК, бр. 1062, стр. 80.

18

12. марта 1813.

Карађорђе драгачевским војводама – јавља да од Херцеговаца не узимају десетак и порезе, већ да то дају своме војводи

Писато Ђоки¹ и Милићу², Драгачевским војводама да не узимају од људи Херцеговаца Који нису под њиовом Командом, да не узимају десетке, и Порезе, и да их нетерају они на војску, него да дају и десетке и Порезе њиовом војводи Ђоки¹ и с њиме да иду на војну и на Стражу Када време буде. – а штосе тиче Народњегa кулука, то могу и њи(ма) и своме војводи чинити –

ДПК, бр. 1183, стр. 94.

Објашњења: ¹Протић. – ²Радовић. – ³војвода херцеговачки.

19

7. априла 1813.

Карађорђе војводама Новаку Бошковићу и Ђоки Протићу – упозорава да извршавају заповести и да паре које Совјету дугују од пореза уплате

Писато војводама Драгачевским Новаку и Ђоки Протићу, да се у напредак боље владају и Заповести да совершују, и одма у Совјет на одговор даиду без свакога

одговора, и штосу Совјету дужни да понесу и да напалте, и како им Совјет наложи, онако у напредак дасе владају, а другачије не.–

ДПК, бр. 1279, стр. 104.

20

30. априла 1813.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – упућује војводе Ђоку Протића и Новака Бошковића и препоручује како са њима да се поступи због почињених грешака

Писато Совјету како им шаљемо војводе драгачевске Ђоку Протића и Новака¹, и препоручено им да их суоче и што тко од старога пореза давати има, нека одма наплати, и да их питају зашто се по Заповести не владају, и јављено им како ми Заправо налазимо, сматрајући на њихова дела, и на поколебање оног краја њиховога, ми за право налазимо дасе један човек главни пошље да седи у драгачеву и дасе стара народ у ред довести, и научити народ како ће моћи Заповести исполњавати / а војводе драгачевске да поврате људима све баштине што су од њи узели, и да иставе из свега руке, само да држе своју стару очевину, и онди да седе, а у Заповест с народом да буду покорни старешини којисе од нас на онај крај пошље, и ако они за право нађу да они у напредак опет у власти буде, тако да се пише војводи Антонију² или старешини којисе код нас пошље, да они њи под Заптом држе, и да мотре на њи некасе добро у свему и по Заповести владају.–

ДПК, бр. 1368, стр. 116.

Објашњења: ¹Бошковић. – ²Пљакић.

21

10. маја 1813.

Карађорђе Велисаву Станојловићу, судији Великог суда у Београду – пише да су драгачевске војводе Ђока Протић и Новак Бошковић позвани на одговорност, да су стављени под команду Антонија Пљакића, као команданта карановачког и сада драгачевског, и о даљем поступку према њима

Писато Г. Велисаву¹, Петру² Буљукбаши и Панци³ Писару, како смо ми звали војводе драгачевске Ђоку Протића и Новака Бошковича на одговор, и за њихово непослушаније и неисполненије наши Заповести и Совјетски и угњетеније Народа, и неодговарање наша и Совјетска писма, јесмо их Старешинства лишили, но у овим обстојателствима и за пређашње њихове заслуге, јесмо их опет у чести оставили; но будући дасе на њи поуздати тврдо неможемо, тако постављамо војводу Антонија Пљакића комендантом драгачевским, како и Карановачким, и да буде како Ђока и Новак, тако и Милић радовић под његовом властију, и ништа без његовога знања да не изврше, тако препорученоим да отиду у драгачево у Гучу, и ондиће војив: Антоније доћи; и да учине наредбу и од Ђоке и Новака штогод су имали Турскије милкова / њива, ливада и баштина, све да им одузму, и сиротињи да даду да ужива, а њима да одвоје поједну добру њиву и ливаду и баштину у драгачеву или у Пожеги и сва њихова Старина, штосу под Турцима држали, то и сада да држе а од десетка дасе содржавају и своје момке да издржавају, а својеволно да немогу ништа учинити, него све са знањем и позаповести војив: Антонија, а да буду пред војском, као што су и били, и

сада одма Ђока протић да скупи 300, добрије и за екзерцир способније војника ис њима даиде у Београд да Чува стражу за месец дана, и онди да екзерцира своје војнике и када изиђе месец дана да скупи новак⁴ и милић⁵ 300, војника, и да иде да измени Ђорђа у Београду; Ђорђе Протић када изађе у драгачево да разпусти своје војнике да ради сваки код своје куће, а они у Београду да се екзерцирају, и тако све у напредак таквим начином дасе екзерцирају они који су у Београду, а ови који су код куће да ради сваки себи, и тако дасе мењају на месец дана, и један од њи двојице да буду свагда са својим војницима у Београду – а у време војине, један од њи двојице да буде у Београд на Стражи са целом својом / Командом и град да чува, а други да буде са целом својом Командом на војсци – и тако све дапрепоручите и да закажете кметовима даје такова наредба, и све по налогу нашем да соврше

ДПК, бр. 1427, стр. 121.

Објашњења: ¹Станојловић, судија Великог суда у Београд. – ²Јокић, буљубаша Карађорђевих момака, – ³Радовановић, писар, секретар Карађорђев.

22

10. маја 1813.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – упознаје их са наредбом коју је учинио у вези са драгачевским војводама

Писато Совјету за ову исту наредбу коју смо учинили с војводама драгачевским Ђоком¹ и Новаком² и Милићом³ и послали смо им копију писма војводе Антонија Пљакића, да разумеду сву наредбу коју смо учинили с драгачевским војводама, и како смо њега поставили Комендантом драгачевским, како год и карановачким, и јављено им како смо расписали војводама пограничнима да одвоје 20^{ти} брава, и да содржавају с тим Себе, Страже, добошаре и топчије, и то све с Приликом да троше, да добро штеде да им се за нуждни случај нађе, и да нетргују као што су лани с оваком стоком трговали, и несамо од лани, него од почетка – и јављено им за наредбу, коју смо учинили са Кепићом⁴ аранбашом и са његовим друством –

ДПК, бр. 1428, стр. 121.

Објашњења: ¹Протић. – ²Бошковић. – ³Радовић. – ⁴Мијаило, хајдучки харамбаша.

23

18. маја 1813.

Карађорђе – војводи Ђоки Протићу

Писато војеводи Ђоки Протићу да и он пошаље његове мајсторе и немара њиовога, са алатом да дођу у Тополу –

ДПК, бр. 1461, стр. 125.

24

19. маја 1813.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – јавља да ће Ђока Протић скоро доћи са Драгачевцима у Београд

Писато Совјету и јављено им каквоу смо наредбу учинили с војводама драгачевским, тако ако Ђока Протић небуде већ пошао онће скоро поћи и измениће драгачевце, којису се у Београду на стражи застали, и тако да им закажу да се мало претерпе док они дођу.–

ДПК, бр. 1474, стр. 126.

25

30. маја 1813.

Карађорђе Правитељствујушчем совјету – обавештава о смени драгачевских војника са својим војводама у Београду, који се тамо налазе ради чувања града

Писато Совјету како походи доле у Београд Ђока Протић са своји 300, момака да град чува и да буде на екзерциру, и мисмо му све Наредбе показали и поучилига какоћесе у напредак боље владати и заповести совершивати, тако како он у Београд дође новац¹ с својим прочим даизађе у драгачево и сваки код своје куће да раде војници а кад изађе време ваде, онда Новак² са своје 300, момака даиде у Београд да буде и на Стражи и на Екзерциру а Ђорђе даизађе и такодасе све таквим начинном мсњају и војнике у граду под заптом да држе, да неби којешта по граду мутили, крали и разбијали, и ако бисе који такви уватно дасе одма обеси.– /

ДПК, бр. 1483, стр. 127.

Објашњења: ¹Треба: Новак (Бошковић). Он се са својим војницима од раније налазио у Београду, па је после доласка смене, тј. Ђоке Протића са својим војницима, требало да се врати у Драгачево.

26

10. јуна 1813.

Карађорђе Новаку Бошковићу – пише му да новац (од пореза) преда Совјету у народну касу

Писато војеводи Новаку Бошковичу да се постара и новце у касу народњу одма даположи, како наше писмо прими, другојачије данеучини и без свакога изговора да новце скупи и у Савјет у касу народњу да пошље 4000, гроша, штоје остао дужан –

ДПК, бр. 1561, стр. 136.

27

16. јуна 1813.

Карађорђе Антонију Пљакићу – јавља да је драгачевским и другим старешинама југозападног фронта послата муниција

Писато антонију Пљакићу како смо примили три писма његова, и да смо му послали чебану коју зактева од нас њему 20 товара пушачке и 4 бурета топовска и радосаву¹ војеводи 8 товара пушачке а радовићу² 5 – товара а војеводи Новаку³ 5 товара пушачке а Филипу⁴ 6: товара пушачке, и послали смо му настављеније за главнокомандушушћега потврђено са оба печата и препоручено да отиде границом Свуда које је под командом његовом народ да прегна у планине и шанце да утврди – и тако да нам

за свашто јавља и да препоручи старешинама да џебану чувају – и да пошље патос плоча 500

ДПК, бр. 1580, стр. 139.

Објашњења: ¹Јелечанин, војвода новопазарске нахије. – ²Милић, војвода драгачевски. – ³Бошковић, војвода драгачевски. – ⁴поп Филип Студеничанин, војвода.

28

16. јуна 1813.

Карађорђе пише харамбаши Кепићу Мијаилу и дружини да су ослобођени одговорности

Писато Кепићу и дружини његовој свидетелство с печатом да је сло(бо)дан од свакога за досадашња преступленија и нико од њи ништа да нетражи –

ДПК, бр. 1590, стр. 139.

29

23. јула 1813.

Карађорђе Антонију Пљакићу – јавља му да са војском крене ка Делиграду, а да на своме сектору остави јаке страже

Писато војеводи Антонију Пљаковичу дасе крене незадржано са војском његовом¹ на Страну делиградску, и дасе нађе око Крушевца, како ће моћи одма и на оне Турке наступити, који из Ниша к Делиград(у) прођу, а онамо даостави само тврде страже данеби могли Арнаути под крадом Пакост какову учинити.–

ДПК, бр. 1704, стр. 153.

Објашњење: ¹Део драгачевске војске која је припадала југозападном фронту био је под командом Антонија Пљакића.

НАПОМЕНЕ

1. Архив Српске академије наука у Београду, инв. бр. 1399, 1416; Лазар Арсенијевић Баталака, „Историја српског устанка”, Београд 1889, 255, 256, 973; Архив Србије, МФ – 3Т, инв. бр. 465; Миле Недељковић, „О овом издању”, у књ. „Деловодни протокол Карађорђа Петровића”, Крагујевац–Топола 1988, 27–30.

2. Јанићије Ђурић, Гаја Пантелић, Петар Јокић, Анта Протић, „Казивања о српском устанку 1804”, Београд, 1980, 145.

3. Милутин Илић Гучанин рођен је 1739. године у Гучи. Као прота и човек у годинама, и од старе и чувене породице, прота Гучанин био је уважен и пре устанка. Предводио је Драгачевце у устанку и учествовао у многим бојевима. Одликовао се личним јунаштвом и даром старешине. У прво време био је под командом војводе Милана Обреновића, а у Драгачеву је сам управљао. Стекао је војводско звање. Њему су биле подређене остале драгачевске старешине. У време слома устанка, 1813. године,

прота Гучанин је био стар и болестан. Није се предао Турцима, већ се склањао по скровитим местима и манастирима. Умро је 14. јануара 1814. у манастиру Св. Тројици, под Овчаром, где је и сахрањен.

4. Борђе (Ђока) Протић, син проте Гучанина. Пошто је прота био болешљив човек и у годинама, Карађорђе је поставио Ђоку за једнога од драгачевских војвода. Звање устаничког војводе потврђено му је на скупштини народних старешина у јануару 1811. године у Београду. У току 1812. и 1813. године Карађорђе му се више пута писмима обраћао по разним питањима. Кад је избио Други српски устанак, чачански Турци га домаме у Чачак и задрже га као таоца за мир у Драгачеву. Крајем маја 1815. године, при бежању од Чачка ка Сјеници, поведу га са собом и посеку на реци Вапи код Сјенице.

5. Новак Бошковић, кога су звали Новачић, родом је из Горачића. Истакао се као храбар ратник у многим бојевима са Турцима. Током устанка постао је војвода. Био је под командом проте Гучанина, а последње године устанка војводе Антонија Пљакића, тада команданта југозападнoг фронта. Историјски извори бележе да је Новак Бошковић, као истакнути ратник, био одређен да са Драгачевцима чува Београд, јер су они једно време чинили главни део посаде београдске тврђаве. Погинуо је на фронту код Делиграда 1813. године у последњој одбрани Србије.

6. Милић Радовић рођен је у Каони. Истицао се у своме крају још пре устанка. Пред буну се одметнуо у хајдуке. По избијању устанка учествовао је у борбама са Драгачевцима против Турака. Нарочито је запажен у бојевима за Београд. Постављен је за војводу над горњим делом Драгачева. Био је под командом проте Гучанина. После пропасти устанка отишао је у хајдуке. Учествовао је у Хаџи-Продановој буни 1814. Када је она угушена, пошто му Турци заробе жену и децу, предао им се. Лежао је окован у тамници у Београду, одакле се некако спасао. После Другог устанка, Милош Обреновић га постави за старешину у Драгачеву, али због наводно неке кривице ускоро нареди да га убију.

7. Милан Ђ. Милићевић, „Кнежевина Србија”, Београд, 1876, 801; Милисав Д. Протић Гучанин, „Драгачево и његови славни синови”, Ниш, 1940, 85–89; Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, „Драгачево”, Чачак – Лучани, 1981, 23–25; Новак Живковић, „Вучић Пиперин – ариљски бимбаша”, Зборник радова Народнoг музеја, IX, Чачак, 1978.

8. Миле Недељковић, „Србија Карађорђевог времена”, „Деловодни протокол Карађорђа Петровића”, Крагујевац – Топола, 1988, 192 (даље: ДПК).

9. Константин Ненадовић, „Живот и дела Карађорђа и његови војвода и јунака”, I, 1971, 201.

10. Љ. П. Љубишић, „Шеста година српског устанка”, Београд, 1910, 57; Драгољуб Динић, „Српска војска у доба првог устанка”, „Војноисторијски гласник”, бр. 5, 1953, 105.

11. ДПК, бр. 1447, 1448, 1474, 1483

12. Мирослав Р. Ђорђевић, „Србија у устанку 1804–1813”, Београд, 1979, 341–348; Миливоје Станковић, „Вождова војна стратегија и дипломатија”, ДПК, стр. 239–240.

13. Писмо Карађорђа Ф. И. Недоби, Велибор Берко Савић, „Карађорђе”, III, 1988, 1264.

14. ДПК, бр. 1571; Константин Ненадовић, „Карађорђе”, II, 1884, 49–50; Миливоје Станковић, н. р., 240.

15. ДПК, бр. 1474; Павле Васић, „Београд у Карађорђево доба”, Зборник Историјског музеја Србије, св. 19, Београд, 1982, 55.

16. Миливоје Станковић, н. р., 240.

17. Текст заклетве гласи: „Заклињем се именом Бога Отца и Сина и Свјатога Духа Пресвета Троице Јединог Бога и пречисте Богородице, свим Светим и Великомучеником Георгијем и частним крестом, да ми нашему Благовјерному Господару Георгију Петровичу Врховному Војду и Повелитељу Србије и Високој власти и

управљенију такођер нашим Благородним Војводама и прочим Господом капетаном и унтерофициром Вјерни и покорни бити њиовом повељенију и запрештенију сљедователно испољавати, Државу и Отечество у сваком нападаном случају заштишавати и чувати наше барјакс и топове у сваком паданију не остављати друг другу Вјерни бити и Један другог Бранити при таковома догађају службу у дану и ноћи Вјерно и сагласно обдержавати и против тога ни у како прјеније и невјерност не ступити. Тако нам Бог помогао” („Из Карађорђевог доба”, Београд, 1913, 145).

18. ДПК, бр. 1427.
19. Исто.
20. Исто, бр. 1427, 1428.
21. Исто, 1474.
22. Исто, 1483.
23. Константин Ненадовић, „Карађорђе”, I, 507–509; Вук Караџић, „Скупљени историјски и етнографски списи”, Београд, 1898, I, 119; ДПК, бр. 814, 822, 1258.
24. ДПК, бр. 1044.
25. Константин Ненадовић, н. д. I, 508; Драгољуб Динић, н. р, 111.
26. „Историја српског народа”, V-1, Београд, 1981, 72-73; Драгољуб Динић, н. р, 105-106; Радослав Перовић, „Први српски устанак”, I, Београд, 1978, 414.
27. ДПК, бр. 1428.
28. Татомир Вукановић, „Производне снаге у Србији у доба првог устанка”, Врањски гласник, IV, Врање, 1968, 45.
29. ДПК, бр. 960.
30. Исто, бр. 1580.
31. Исто.
32. ДПК, бр. 782, 927; Миленко Вукићевић, „Судови и њихово уређење за време устанка од 1804–1813. године”, „Полицајни гласник”, г. I, бр. 35, Београд, 1905, 340; Вук Караџић, „Историјски списи”, 83; Миле Недељковић, н. р, 197.
33. ДПК, бр. 618.
34. Кабларска села која се с леве стране Мораве граниче са Драгачевом.
35. ДПК, бр. 622.
36. Исто, 722.
37. Исто, 723.
38. Исто, 746.
39. Исто, 757.
40. Исто, бр. 758.
41. Исто, бр. 782.
42. Исто, бр. 927.
43. Исто, бр. 928.
44. Исто, бр. 754, 755.
45. Исто, бр. 755.
46. Р. Маринковић и др. „Драгачево”, 23.
47. ДПК, бр. 1183.
48. Исто, бр. 1182, 1189.
49. Исто, бр. 1184.
50. Исто, бр. 1461.
51. Др Радослав Љушић, у књ. „Историја Титовог Ужица”, књ. I, Титово Ужице, 1989, 332.
52. Исто.
53. ДПК, бр. 856, 1062.
54. Исто, бр. 856.
55. Исто, 1062.
56. Исто, бр. 1426, 1428, 1590, 1695.
57. Исто, бр. 1426.

58. Исто, бр. 1695.
59. ДПК, бр. 1426.
60. Исто, бр. 1428.
61. Исто, бр. 1590.
62. Исто, бр. 1695.
63. Исто, бр. 777.
64. Исто, бр. 926.
65. Исто, бр. 759.
66. Исто, бр. 1279.
67. Исто, 1368.
68. Исто, бр. 1427, 1483.
69. Исто, бр. 1427.
70. Миливоје Станковић, н. р, 253.
71. Милан Ђ. Милићевић, „Поменик”, Београд, 1888, 73.
72. „Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812–1813”. Крагујевац – Топола, 1988.

HABITANTS DU DRAGATCHÉVO SUIVANT LEURS TRACES DANS LE PROTOCOLE TENU SOUS KARAGEORGES POUR LES ANNÉES 1812 ET 1813

Le protocole tenu sous le règne de Karageorges au cours des années 1812 et 1813 représente une source historique de premier ordre et un témoignage incontournable sur l'État serbe créé à la suite de la Première insurrection. Comme tel, il est important pour les recherches sur les circonstances et la vie dans la Serbie de l'époque en général mais aussi dans certaines régions serbes tout particulièrement, dont le Dragatchévo. Dans ce texte, l'auteur parle des parties du protocole qui se rapportent au Dragatchévo et à ses habitants.

Des 1138 numéros du Protocole pour les années 1812 et 1813 il y en a 24 qui concernent le Dragatchévo. Ces unités du protocole sont autant de témoignages remarquables sur la correspondance de Karageorges avec certains chefs du peuple ou organes des autorités insurrectionnelles du Dragatchévo; elles évoquent plusieurs problèmes relatifs aux événements et aux habitants de cette région au cours des dernières années de l'Insurrection. Dommage que l'on n'ait pas conservé le Protocole des années précédentes.

C'est à plusieurs reprises que Karageorges s'adresse aux chefs de l'insurrection du Dragatchévo /voivodes et chefs de villages/. Il s'agit le plus souvent de l'archiprêtre Milutin Ilitch Goutchanine, Dioka Protitch, Militch Radovitch, Novak Bochkovitch, Pétrar Païovitch. Les ordres, les commissions et les recommandations se rapportent à de nombreuses questions: exercice militaire, envoi d'un nombre de soldats du Dragatchévo à Belgrade en vue de la garde de la forteresse de Belgrade, munitions, approvisionnement de la forteresse d'Oujitzé en blé, foin et bois, envoi d'artisans à Topola, attitude à l'égard des Herzégoviniens qui se trouvent dans la région de Dragatchévo etc. Quelques unités contiennent aussi des objections adressées à certains chefs.

Dans plusieurs numéros il est question des différends au sujet desquels les parties sont invitées à s'adresser au Magistrat de Karanovatz /actuelle ville de Kraliévo/ pour les arbitrer, de la lutte contre les pilliers, du transport des accusés à Topola, de l'envoi de l'argent au gouvernement etc.

Malgré la brièveté la période qu'il embrasse, le Protocole en question est une précieuse source historique: il éclaire les divers aspects de ces années insurrectionnelles dans le Dragatchévo, évoque les vertus et les défauts de certains chefs du peuple et contribue incontestablement à une meilleure connaissance de la situation, telle qu'elle était dans la région de Dragatchévo à l'époque de la Première insurrection.

Života Marković

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**О СТАРОВЛАШКОМ УСТАНКУ
И ВРЕМЕНУ ИЗА ЊЕГА**

НОВАК ЖИВКОВИЋ
УУ 11001 Београд
Радивоја Кораћа 6

UDK 949.711

Овај рад је покушај да се пише поводом једног скромног јубилеја за мало подручје: како је настајала, тињала и развијала се писменост која је водила сазнању и развијању народне свести о самом себи и сопственој култури, што, истовремено, значи и о властитом опстанку. Реч је о Старом Влаху и моравичком крају у њему, некад називаном кнежином, па капетанијом и коначно срезом. Није излишно нагласити да је судбина овог забаченог краја скоро увек истоветна са удесом који су проживљавали читава српска земља и народ у њој. У историји овог краја било је врло потресних догађаја, почев од последњих деценија XVII, кроз читав наредни век, укључив и неколико деценија XIX столећа. Аутор се овде ограничава да прати спори пут којим се развијала народна писменост до почетка нашег века.

Један од првих података из кога се назире искра ширења писмености у Старом Влаху односи се на манастир Ковиље „в подкрилије гори завом Ковиље”, посвећеног архистратизима Михаилу и Гаврилу.

Сведочанство је оставио архиепископ пећки Гаврил у запису из 1664. године на дарованом тетраевангелију. Гаврил је затекао овај манастир запустео, па се zaloжио на обнови ћелија, ослобођењу манастирске земље, њива, ливада и воденице и, како записа, „пребјих ту некое време”.¹ То време је овај великодостојник сигурно искористио за ревитализацију манастира Ковиља.

Посебност Старог Влаха и манастира Ковиље у њему је у томе што су били у средишту укрштања утицаја, тачније, струјања, која су проистичала још од средњовековних краљевских задужбина лозе Немањића. Са западне стране био је ту манастир Милешева, са јужне Ђурђеви ступови, а у самој долини Моравице, где се дизала задужбина краља Драгутина, било је седиште моравичке епископије, касније подигнуте у ранг митрополије, која је морала обухватати бар део Старог Влаха. Радомир Станић, у изврсном раду о манастиру Ковиљу, подвлачи значај манастира Придворице, што би морало значити и Студенице, као негдашњег „најважнијег култног центра моравичког Старог Влаха”,² а који у времену о коме је реч већ морао бити руина.

Манастир Ковиље, чији су датум оснивања и ктитор данас непознати, нашао се у току XVII века у вртлогу догађаја који су узбуркали Србију. Он је морао заживети из оснивања Пећке патријаршије, када је обновљен знатан број цркава по Србији. Наредно време му је носило више драматичних догађаја. Они су морали бити врло бурни после пораза султанске војске под Бечом, ослобођење Будима и надирања аустријских снага преко Дунава и Саве и заузимања Србије од њихове стране. Тада су, како описује Иво Андрић, „догађаји наваљивали са свих страна, сударали се и ковитлали по Европи и великом Турском царству”. Било је то време пуно неизвесности, тешких сукоба, оно за које је стари летописац забележио да су „живи завидели мртвима”. Али је оно будило и наде на коначно ослобођење од османлијске владавине. Наш познати историчар Радован Самарџић, описујући те прилике, све метеже настале при потресању опасно блиског распадању каже: „Европска Турска се тресла у грозници помора, глади и наглог опадања вредности новца. Ударани су на народ толики намети да је њихово прикупљање личило на чупање последње коре хлеба из уста.” Додаје „да се земља претварала у крваво разбојиште људског дивљања”, при чему су наступали, као спасиоци угроженог царства кримски Татари и арбанашки бегови. Ово дивљање исти аутор наговештава као могућу другу „смрт српске земље”, при чему истиче улогу анадолског одметника Јеген-паше, званог Хајдук, „који је харао српске богомоље, скупљао благо где год би чуо да га има и сам нагонио народ, бацајући га у синцире,

да се брани одметништвом.” Такве су биле прилике на територији уздрманог царства пред наступањем аустријске војске.³

Велики рат Аустрије, Пољске и Венеције против Турске од 1683. до 1699. изазвао је велике покрете у народу. Још пре стицања аустријске војске дошло је до подизања народа, које је на овом подручју означено као Старовлашки устанак, онда када је цесарска војска заузела Београд и наступала Србијом. Предводник је био кнез и калуђер Јевтимије. Старовлашане су предводили кнезови, (поред Јевтимија калуђера): Никит, Јован, Борисав и Веселин. У једном писму су наглашавали да су заузели „варош Ваљево и Пожегу чак и Ужице и Нову Варош и Пријеполје и Рудо и Вишеград. И радимо да смо сви уједно”, при чему су молили за помоћ. Турци су наступали и потискивали устанике. Устанак се, ипак, обнављао. Године 1689. дошло је до новог устанка, који се ширио и према Сјеници, а предводници су били старовлашки кнезови Рашковићи: Јован, Мојсије, Илија и Михаило. Они су напустили крајем априла Стари Влаха, а као старешина остао је најстарији Рашковић – Братул.⁴

Аустријска армија, продревши до Скопља и Призрена, претрпела је неуспех; на њу се окомила куга, а још више ојачана султанова војска, и – она се повлачила. Њена обећања су се погасила, а с њима и надања поробљеног народа на коначно ослобођење: од „агарјана”, како су Турке називали летописци, широм земље разливао се страх, памтила су се насиља стара вековима и освежавана последњим покољима. Народ је, да избегне разјареним Османлијама, њиховим сабљама и тешкој одмазди, листом напуштао своја огњишта, кретао се ка северу, уверен да ће себи наћи мира у хришћанској, иако туђинској, држави. То је била гласовита сеоба под патријархом Чарнојевићем, позната свима који иоле знају српску историју.

Уобичајено је гледиште да је исељавање захватило јужни део земље, што је тачно, али – и непотпуно. Празнила се цела Србија; тада су и старовлашки устаници кренули у неизвесност. Историчар Данило Медаковић, коме су била ближа предања, али и аустријске магистратске архиве, говорећи о том исељавању народа из Србије, наводи низ личности пореклом из Старог Влаха или њему ближих предела. Он пише да су тада избегли новопазарски владика Јевтимије, ужички и ахиљски Алекса Андрејевић, а са њима су дошли патријархов сродник Танасије Рашковић с братом Јованом, оним који се помиње као један од устаничких предводника. Ови Рашковићи су се нашли у аустријским региментама: први као „полковник”, а други као капетан. Исти аутор наводи да су се, са Аустријанима, повлачили читаве чете устаника од

Ужица и Драгачева и, при том, помиње њихове старешине Станишу Марковића и Николу Вукосовића без икаквих ближих података.⁵

Етнолог Тихомир Ђорђевић, проучавајући иселјавања српског народа, истраживао је градиво о иселјеницима и нашао да је оно прилично обимно. Он сматра да је почетком XVIII века било у Будиму Срба са свих страна. Ондашња администрација није бележила шире податке о досељенима; понекад су означавани само по месту одакле су: Михат Старовлашанин, Филип Пожежанин, Вујица Алексић Пожежанин и слично. Види се да их је било од Рашке, Новог Пазара, Милешева, Студенице, Ужица, Старог Влаха. Ђорђевићева истраживања су показала да су иселјавања настављена и у наредном веку. Тако је пребегла свештеник Веселин из Трудова у Старом Влаху и населио се у Страгаре. Забележен је још један свештеник, Остоја, родом из Херцеговине, који је, такође, пребегла у цесарску страну. Уз свештенике су каткад ишли и њихови парохијани – да би се склањали од турског зулума и очували живот. Неки од њих, када би се неприлике утишале, враћали су се у завичај. Помињани су само истакнутији људи, а „за већину нема ни помена.”⁶

*
* *

У наредном времену над Старим Влахом лежи тама; нема записа, помена, ни очуваних предања о томе како су текле године у првим деценијама XVIII века, кад је ратни вихор већ минуо. Много тога прекрио је заборав, што бива кад прођу генерације и не оставе трага о себи. Тек 1726. године настао је један запис с поменом манастира Ковиља. Непознати записивач се тужи како ова обитељ у Старовлашкој нахији „подпаде под љути дуг и глобу”. Обавештава: „Знати се како ђак уби Турчина месеца јанура 9 ден вторник” и због тога манастир мораде дати тешку глобу „шес кеса аспри, даде вилајет четири и крстове и главе откупише, те и [х] Турци не поарчише, живот им остаде, манастирску земљу не подаше.” Записивач је, даље, вапио: „и знајте, свештеници и кметови, мали же и велики же, како јест дужан манастир, накрмите и даите, и пишите, тако да не би били проклети и од људи и од светога архистратига ангела.” Истовремено је постојала и друга невоља, истина забележена на другом месту: „Да се знаде кад је била љута зима и велики снег(...). И тада је пао у недељу дек. 9, и трајао до ђурђева дне.”⁷

Убијени Турчин морао је страдати у насртају на манастир. Шеријатско исламско право није гонило и кажњавало извршиоца, што је више пута посведочено и на овом подручју, него средину у којој је проливена крв, тиме што су захтевали од становништва или заједнице

„ћем” – глобу у новцу коју је овде морао сносити манастир ради чега се обраћао за помоћ. За нашу тему је од интереса податак „како ђак уби Турчина” (у запису стоји ђак – што је занемарива грешка). Ово указује да је тај ђак био одрастао и снажан и да је при манастиру нешто, учио. Радомир Станић, на поменутом месту, указује да је при манастиру Ковиљу „дуже времена радила школа за припремање калуђера и свештеника.” Истражујући даље, Р. Станић констатује да је овде оспособљен већи број младих монаха „који су одлазили на службу у најудаљеније крајеве”. Даља истраживања су поткрепила ову тврдњу.

Р. Станић наводи, за ову тврдњу, два објављена примера. У пожаревачком селу Шетоњи службовао је, око 1720. године, свештеник Нешко Стефановић, родом из Херцеговине, који је „учил књигу” у Старом Влаху у манастиру Ковиљу код духовника Филипа. У селу Страгари, ваљевска епархија, чинодејствовао је 1736. године поп Веселин, родом из Старог Влаха, из села Трудова, који је такође учио при манастиру Ковиљу код игумана Димитрија. То може бити онај исти Веселин кога помиње Т. Р. Ђорђевић. Овде треба додати мишљење: „Тешко је веровати да се ова школа у многоне разликовала од осталих манастирских школа.”⁸ Закључак, који би произашао из наведених чињеница, гласио би да је, у тадашње време, када је туђинска доминација била неподношљиво свирепа, тлачилачка и неотклоњива, упркос свим отпорима, тај рад био једини могући пут на очувању народне самосвести. Скромни облици, таквог рада подсећају, гледано из данашњег времена, на светлудање жижака у таме. Очито, једно такво светло постојало је и при манастиру Ковиљу.

Нема много података (оне оскудне смо већ навели) о томе како су протицале године и деценије иза угушеног старовлашког устанка и како их је преживљавао овај манастир. Обимна сведочанства, постала у другим местима и манастирима, бележена тајно по скромним монашким ћелијама а на црквеним књигама, остајала су за будућност као вапаји и поруке који треба да кажу каква су се тегобна времена проживљавала и колика зла подносила. Ни Ковиље није било поштеђено таквих невоља; о некима је већ било речи, али у мањој мери. Њега су заклањале две чињенице. Једна мањег значаја била је заклоњеност у планини и дубокој шуми, куда не воде путеви, а друга је његова сиромаштина, јер није имао ни богате ризнице, као Дечани, Грачаница или Милешева, ни великих стада оваца или крда говеда, о шта би се пљачкаши отимали. Тако га је од насиља могла заклањати његова сиротиња и незапаженост.

Нема података како се учило при манастиру Ковиљу. Из оног што се зна о просветним приликама тог доба, може се тврдити да овде није

реч и каквој школи, училишту са програмом и предавањима, испитима и дипломама према нашим схватањима. Радило се, како указују белешке о два поменута свештеника, на средњовековни начин. Старији монах, игуман или архимандрит, обучавао једног или више ученика чтенију, појању, обредима и вери док братија не стекне уверење да су они оспособљени за духовну службу, на додељену парохију или су се укључивали у манастирску заједницу. Тако је црква обнављала своје кадрове, а млади свештеници у опустелим, удовим, парохијама, настављали су рад својих претходника и ширили по народу оно што су научили и тако одржавали континуитет вековне традиције. При овом се намеће упоређење са сличним поступком еснафских људи, који су у својим радионицама учили шегрте и калфе и изводили их на пут да постану мајстори у свом занату и продуже делатности неопходне за живот. Само овде није било посвећења; док је црква младим свештеницима издавала синђелије, еснафи су новопроизведеним мајсторима давали своја „писма”.

*

* * *

Старовлашком крају није било суђено да на миру проведе последње деценије XVIII века. Половином седамдесетих година тог века, кад се појавио нови рат и руска војска се спустила до Дунава и Видина, овде је завладала узрујаност и наново се родила нада за ослобођење. Узрујаност је обузела народ у варљивој нади да овог пута неће бити као некад када су аустријске регименте ишле Србијом. У фебруару 1784. године састали су се старовлашки кнезови и већали шта да учине. Сакупили су се у Новој Вароши и одлучили да се писмено обрате „Всепресветлејешој великој государњи” руској царици Катарини II. Они, „кнези расијски и моравски”, како су себе представили у почетку писма, јављали су да пишу у име „народа христијанског”. Жалили су се како су се свагда у невољи налазили и свагда се надали ослобођењу, а нарочито иза руско-турског рата. А кад наступи примирје, Турци, „као гладни вуци на овце нападоше нас”, „араче и данке умножише и порабомшћенија велика на нас наложише и обеде неисказане на народ измислише.” Србе називају Московитима због језика и вере и упућују на вечну погибел. Писали су: „Наши же цркви и олтаре раскопаше и имјенија наша пограбише, жене и дјечи наша отимајуште, бједи и наглости неисказане нам творјаште, иже неможно језиком человјеческим изгљворити ни же описати.” Заклињали су милошћу божјом и молили за избављење од тешких мука и великог поробљавања. „Молимо из дубине вапијућег срца”, истицали су да их не остави величајшаја царица и да простре високу мишицу своју

на род агарјански и освети невино проливену крв. Обећавали су: ако руска армија удари на град Видин, „да би само Турке узнемирили на њих ударили.” Још једном су преклињали и вапили и дизали руке „од мала и велика” да их не остави „великаја и јединаја царица” да их на крају не погуби заједнички непријатељ – „враг наш“.

Молбу су потписали „всеподанјејши рабич” обор-кнез Константин Рашковић и кнезови Аврам Симоновић, Теофило Костић, Радивој Јовановић, Јован Остојић и Милутин Јовановић уз оверу општим печатом. Кнезови потписници су овластили оборкнеза Симеона Рашковића и кнеза Димитрија Јорговића да предају молбу царици Катарини II.

Истовремено и исти потписници упутили су са истог места молбу „пресветлом” кнезу Потемкину и преклињали га да их подржи код царице и обећавали: ако руска војска удари на Видин – и сами ће се дићи и на Турке ударити. Уверавали су да би сви и срцем и душом устали против Турака. Тврдили су да је код њих мало Турака – један на четири Србина, и то само по градовима, а по селима понеки. Тражили су да се српском народу упути манифест – како би сви „вјерно и право на Турчина скочили”. Тражили су, даље, да их Потемкин, писмено обавести преко њихових изасланика обор-кнеза Симеона Рашковића и Димитрија Јорговића, које треба да прими, да их препоручи код „всемилоствјејше велике Господарње” „како би нас милостиво погледала”. Понављали су оно што су писали царици – о раскопаним црквама и олтарима и неисказаној патњи. Молили су, на крају, Потемкина: да би се могли, они кнезови, населити у руском царству, ако им се тражено би уважило и тамо „пропитаније са својим фамилијама добити, а да „све наше имјеније и села и владаније своје до времена остављамо које собом узети не можемо.” Обећавали су да ће показати дужну службу, право и верност до капи крви и милосрђе неће заборавити „никогда на вјеки”. И ово писмо је упућено из Нове вароши, истовремено када и претходно. Оверено је истим општим печатом и потрдили су га исти кнезови и истим редом.

Кнезови Симеон Рашковић и Димитрије Јорговић стигли су у Петроград и известили кнеза Потемкина да су из свог отечества пошли 19. фебруара, али болештине и немаштина, као и велико растојање по мору и суву, нису им пре допустили да се јаве овом царском достојанственику. То су учинило тек 5. марта 1785, али на своје писмо нису примили никаква решења, па су 30. априла понављали своју молбу и тражили решење. Још једном су молили, неозначеног дана за решење, које никако нису добили.

Решења, изгледа, никако није било и надања Старовлашана су се угасила.” Изгледа да их свемоћни Потемкин није ни примио, а још мање

омогућио старовлашким делегатима да изађу пред престо и царицу Катарину II. По искуству са аустријском војском од скоро пре једног века, ово је било друго разочарање које је морало уверити поробљене Србе да слободу неће донети стране армије. Они ће то запамтити.

Манастир Ковиље је доживео и преживео последње деценије XVIII века релативно мирно, бар у томе што је читав крај око њега био поштеђен војних покрета и ратних акција. То је било и онда кад су се старовлашки кнезови обраћали за помоћ Русији и, видело се, да од тога није било ништа, осим разочарања. Истина, притисак и насиља турске власти трајали су и даље, а посебно када су се дахије осиле и јаничари све горе поступали према Србима, „не као са рајом већ као са робовима и узимајући нам и последњу ствар, нису нам оставили ни суза,” како се наводи у жалби српских кнезова Царским девлету из 1797. године. Додавали су: „после тога дошли су неки везири и они нас опљачкаше до голе коже и узели су нам душу.” Кнежеви су у својем писму изражавали захвалност што се моћни и силни цар сажалио на њих и у Србију поставио Хади Мустафа - пашу, „који управља и као везир и као добар отац.” Због тога је изражена и лојалност султану. Међу потписницима овог писма налазе се Тома, кнез Ужица, „и сви који су са мном”; Новак, кнез Сокола, „и сви који су са мном”, и Христивоје, кнез Пожеге, „и сви који су са мном”.¹⁰

Нема података о томе како су овај манастир и монаси у њему проживели последње деценије XVIII века, при чијем су крају владале смирености прилике. Судаћи по начину писања и језику, неко од писменијих калуђера из овог манастира могао је учествовати у састављању писама старовлашких кнезова руској царици и кнезу Потемкину. На овај закључак би упућивали црквена лексика и призив биготизма, својствен том времену. Но, ако је ово учешће и неизвесно, једна друга чињеница је поуздана. С краја овог и почетком наредног, XIX века, у старовлашком пределу било је више писмених људи. Једино место на коме су могли стицати ово знање био је манастир Ковиље, који је деловао под нешто побољшаним приликама, посебно у Мустафа-пашино време. Ти људи, уколико се нису посветили свештеничком позиву, постајали истакнути јавни радници, народни предводници, поштовани и памћени у завичају. Њихово време је настајало друге и треће године, када је талас Карађорђевог устанка захватио старовлашки предео и ту се појачао одавно изражаваном народним незадовољством и уверењем да се слобода може извојевати само властитом снагом.

Истакнути писмознанац тог времена био је овде Нешко Недовић, родом из малог села Миланце, а судаћи по презимену-корена црно-

горског. Може се претпоставити да се писмености обучио при манастиру Ковиљу. Служио је, како се наводи у записима његовог сина, као писар прво код Ше-аге Муратовића, затим у току устаничке борбе код кнеза Максима Рашковића, а после код Хаџи-Продана Глигоријевића. Писарским радом се бавио код Карађорђа, можда у време када је његова војска надирала ка Новом Пазару, заузела Сјеницу и Нову Варош и појавила се према Пријепољу и Рудом. А, када је устанак спласнуо, Нешко Недовић се поново појавио „под морање” као писар код аге Муратовића.¹¹ Показаће се да је Нешко Недовић при крају устаничких борби био на услузи и устаничком старешини Авраму Лукићу, који се тада задесио у Староме Влаху. До наших дана није досегао ниједан документ, писмо или запис који би потицали од Недовићеве руке и са аутентичношћу указивали на писменост или друга обележја овог човека. Из података које наводи Љ. Дурковић-Јакшић види се да је Нешко Недовић боравио и у Заблаћу код Чачка и ту, при Авраму Лукићу, радио као учитељ. Код њега је учио и син му Иван-Ива, касније у монаштву наречени именом Јоаникије, а у народу познат као владика Јања. Иван Нешковић је имао пред слом устанка девет година и био је сведок, ако не по виђењу, оно бар по казивању учесника, многих догађаја из свог завичаја, па је о њима оставио записане редове.

У јесен 1813. године, када је школа у Заблаћу престала да ради пошто је слом устанка био изванредан, Нешко Недовић се нашао у Миланци, а Аврам Лукић – такође у Старом Влаху, али на Катићима, можда у договору с Хаџи-Проданом да се уклони од рушилачког беса првих турских налета или да заједно организују отпор. Нешко Недовић био је посматрач, али и учесник неких драматичних догађаја у овом крају. О томе обавештава епска песма, може се слободно рећи, стихована хроника, која говори о писару Нешку. Аврам Лукић, бавећи се на Катићима, добио је писмо, чију је важност наслућивао, али као неписмен, није могао докучити о чему се ради. Господар Лукић се сетио заблаћког учитеља те упутио „једно младо момче” у Миланцу и позвао Недовића, а овај се одазвао и дојахао до Аврама, примио писмо, прочитао га и запрепастио се те „грозне сузе проли низ образе.”

Неко, не стављајући свој потпис, обавестио је за Карађорђево одлазак преко Саве „у земљу немачку”, заједно с многим војводама, и тако оставио Србију, што је осуђивано у песми, а непознати пошиљалац је поручивао Авраму Лукић да гледа шта ће и како ће. Овде почиње заплет стиховане хронике, при чему је дошла до изражаја иницијатива Нешка писара. Саветовао је Лукићу да се уклони из овог краја и кад су старовлашке буљубаше дошле да од њега потрежа упутства, више га

овде није било. Ови поименице су били: Новица Боговић, Громо Лаловић, Саво Ремовић и Дарије, чије презиме није означено. Како нису затекли угледног стрешину Лукића, обратили су се Нешку Недовићу и молили га „као најстаријега” за савет шта да раде: или да се одметну „гори у ’ајдуке”, или да се предају Турцима. Недовић им је саветовао: ако је Лукић побегао, да се обрате Хаџи-Продану, „који јоште у Србији влада”. Предлог је прихваћен, писмо састављено; потписао га је писар Нешко као први, а затим четири буљубаше. Однео га је Дарије буљубаша. Хаџи-Проданов одговор био је јасан:

„Чујете ли, сви моји главари,

 Ви народу тамо закажите,
 нек’ свак’ робље у Мучње испрати
 ја ћу с војском одма’ тамо доћи”,

што је убрзо и извршено, а Хаџи-Продан је с војском такође убрзо дошао у намери да се овде пружи отпор и очува слобода. Такво стање је трајало месец дана – „од Томина до Свети Врачева”, а потом се војници повукли и народ разишао кућама.

Стари Влах, забачено планинско подручје, далеко од војничких путева, куда су надирале везирске војске у Србију, заузимале градове и разбијале устаничке одреде, био је овог пута поштеђен од тешких насиља и покоља. Овде је, иза растурања збегова са и око Мучња, стигла порука са турске стране која је звучала мирољубиво, а упутио ју је Незир-ага буљубаша од Брњице и Дуге Пољане. Позивао је старовлашке старешине на предају и помирење. По саветовању о томе шта да се учини, одлучено је да понуда буде прихваћена и да се иде на предају у Дугу Пољану. Тамо су већ биле окупљене турске аге и буљубаше, које песма поименице набраја. Старовлашке старешине такође су групно пошле на те преговоре о предаји. Певач, добар познавалац људи и прилика у тадашњем Старом Влаху, такође поименице набраја учеснике ове групе. Предводио је Старовлашане тада сигурно најугледнији човек игуман манастира Клисуре, чије се име не наводи. Вредна су запажања која се односе на другог по реду између преговарача:

„Овај други просједи’ бркова,
 црномањаст, велики’ обрва,
 а помало носа покучена,
 оно јесте Нешко Недовићу,
 који знаде ситне књиге писат’.”

Ово указује на лично познавање писара Недовића. У групи су били: поп Максим Поповић, већ речене буљубаше (које су узалудно тражиле

савете у Катићима од Аврама Лукића) и још неколико њима равних. Незир-ага пошто су му сви представљени, пристојно их је примио, почастео, позвао се на царску одлуку који је „сваком опростио”, подарио их и безбедно отпустио. Песма је завршена констатацијом да се тако Срби предадоше Незир-аги у Дугој Пољани.¹² Пада у очи да се при том сусрету и преговорима не помиње ни једном речју онај низ година испуњених тешким борбама свом ширином Старог Влаха. Ова песма, као својеврсна хроника, морала је проћи онај пут од казивања о упечатљивим збитијама, преко претакања у гусларске стихове, до фиксирања у штампи. То је био једини исправан и разуман пут у часу кад је устаничку Србију сламала моћна царевина протегнута од арабијских пустиња до обале Саве.

*
* *

Врло су оскудна обавештења како је манастир Ковиље доживео и проживео устаничке дане и тешкоће у њима када се и његова околина претварала у војиште. У самом почетку поновио се случај који подсећа на обрачун манастирског ђака с Турчном Ђосом. Само, овог пута то су били јеромонаси „из Ковиља манастира под Голијом и Ковиљем планином”, који, опет с ђацима, побију неке Турке, па утекну да би измакли одмазди, у манастир Жичу. Тамо их почну нападати Турци из Карановца и међу њима се насиљем истицао Бузго Шабанзензил-ага.¹³ Помињање ђака, као учесника при овом инциденту, казује да је манастирска настава и даље трајала на подизању нових кадрова, који су стајали и у одбрани своје светиње.

Постоји и посредан доказ да је при овом манастиру настављено и учење новијег нараштаја. Отуда појава више писмених људи по Старом Влаху, па на првом месту треба навести попа Ђока Јовановића (познатог и по презименима Јованчевић, Дмитровић, Цмиљанић), родом из села Јованчевића, који је по завршетку учења рукоположен за свештеника. Бурни догађаји око граница, из устаничких и нешто каснијих година, принудили су га да се остави мантије, лати оружја и преобрати у ратника при бројним граничним окршајима, при чему је стекао глас љутог противника насртљивих сјеничких ага и њихових дружина. То је учинило да је поп Ђоко, како га је народ и даље називао, постао јунак локалних епских песама. Од њега су зазирали сјенички агалари. („Буљубаша, весела ти мајка, /Сада на нас власи ударише,/ Ето на нас попа Дмитровића, /Са његовом силном војском”.)¹⁴ По успешно завршеној борби за ослобођење бар једног дела Старог Влаха, Ђоко Јовановић је, по

смиривању на граници, уз падове и успоне, као признати јавни радник, био у државној служби; радио је као судија, магистратски члан, срески старешина и није увек био у милости српског кнеза. Тадашња документа, која или потичу од његове руке или говоре о њему а сачувана у архивским фасциклама, пружају о њему обиље података одсликавају га у контроверзности и приказују његову писменост. Ту се изражава утицај оног што је учио при манастиру: траг црквенословенског језика, мешање самогласника (стављајући их тамо где им није место, тако да су његова писма понекад тешко разумљива, па их је потребно и дешифровати). Умро је шездесетих година оставивши угледно потомство.

Други истакнути народни старешина овог краја и тог времена био је Симо Јаковић. Један податак казује да је рођен у селу Брезови, а указује се и на друго место у ком је угледао света, али опет у Старом Влаху. У почетку се бавио трговином; писменост, иако недовољна, омогућавала му је да води тефтере о промету и друге трговачке хартије. У данима великих нереда по турској царевини, Јаковићево име се среће у великом ангажовању у нововарошком пределу и оно би се могло означити улогом народног трибуна. Био је одани приврженик кнеза Милоша и с њим делио политичку судбину. По прикључењу преосталих нахија Србији, када се поп Ђоко нашао у кнежевој немилости, постао је срески старешина у Ивањици, пошто је претходно морао напустити Нову Варош, која је остала под турском влашћу. Изложен прогону уставо-бранитеља и прогнан у Травник, успео је да се врати у Ивањицу, где је и каткад злостављан. Доживео је по повратку кнеза Милоша рехабилитацију, унапређен у мајорско звање и умро шездесетих година, па је сахрањен уз јавно указане почести. Његова писменост није била на висини; очувани потписи на документима, које су исписивали писари, показују неизграђен рукопис, чија слова подсећају на дрхтаву руку неког престарелог калуђера.

Из Старог Влаха потиче још један човек, писар из тог времена. То је Милета Поповић, писар драгачевског старешине Милована Недељковића. За њега се зна да је родом негде од Сјенице, али није познато где је овладао писменошћу. Није познато ни када је прешао у Драгачево. Сачуван је тефтер десетка жита који је састављао Поповић у јесен 1833. године. Тевтер за то доба изражава приличну писменост, али и непознавање основних правила администрације (протоколски бројеви, озваничења докумената и потпису). Милета Поповић је живео у Котражи, драгачевском селу, где му је остало и потомство.¹⁵

Мора се претпоставити да су из ковиљског манастира проистекли и неки свештеници који су преузимали парохије у Старом Влаху (цркве у

Придворици, Остатији, Брезови и друге у ближој и даљој околини које је народ обдражао, али чије имена нису досегла до наших дана). Ту треба прикључити и монахе који су налазили прибежишта у манастирима. А да је утицај цркве био знатан, сведочи чињеница да су Прилике, још у Карађорђевићевим данима успеле да саграде себи богомољу – што није изузетак. Зна се за две сличне градње у ужичком крају из тих година. У Годовику је, на старом црквишту, подигнут манастир 1808. године, а некако у то време и црква брвнара у Сечој Реци. Народ је на тај начин потврђивао свест о себи и означавао места свог окупљања.

Овде треба поменути још једно име које није у вези ни са манастиром Ковиљем, ни са писменошћу у народу. То је Остоја Нешковић, други син писара Нешка, а старији брат владике Јоаникија. У једној од песама из Старог Влаха указује се да је имао и надимак Сердар (помиње се и реч седлар – што се може узети за штампарску грешку). Он је био гласовити певач уз гусле. Описан је у наводним претњама Реца буљубаше:

„Отале ћу отић’ уз планину,
Испод Мучња, зелене стијене,
Да уватим Остоју седлара,
С друге стране Мацара сердара,
Обојици одсјећи ћу руке
И турићу на велике муке,
Још Остоји језик одсијећи,
Да не може пјесме запјевати
И кауре на Турке дизати,
Па тек онда одсјећу им главе.”¹⁶

Гусларско умеће преузео је Остоја од оца Нешка и успешно га настављао. Овај облик народног усменог стваралаштва није био само начин забаве, већ врста идејног отпора против поробљивача. Један познати социолог је констатовао да идеја која уђе у масе постаје материјална снага. Султански поробљивачи су знали и осећали такву снагу, што се види из познатог поклича „Разбиј гусле, повешај гусларе, па ће мирна бити Шумадија.”

Манастир Ковиље престао је да постоји, по мишљењу истраживача Радоја Ускоковића, око 1813. године. Преобраћен је одлуком црквене власти у парохијску цркву, којој је припало више околних села. С тим престанком је обустављена делатност на развијању монаштва и писмености, али само на овом месту.

*

* *

Стари Влах, ипак, није остао без свог културног средишта. Пред крај XVIII века саграђен је у долини Моравице, њеном најскровитијем делу названом Клисуре, у атару села Добрача, манастир. Прво је називан по имену села, а затим је усвојен назив који је остао – манастир Клисуре. Овде су калуђери одмах по градњи започели своју делатност и стекли велики углед у народу. Видели смо, како је, као вођа групе, пошто је био најугледнији, ишао у Дугу Пољану игуман из овог манастира и тамо успешно завршио посао. Манастир Клисуре, продужујући оно што се радило у Ковиљу, почео је врло рано и са својим училиштем, што су радили, упоредо, и овчарско-кабларски манастири. На ово указују и усмена предања и записи. Код манастира Клисуре, као сећање на такав некадњи рад, и сад постоји, на десној страни Моравице, мала зараван, на атару села Радаљева, која се у шумарском катастру води као Школа.¹⁷ Предање је сачувало, за успомену, назив места где је постојала школа, али о обиму њеног рада, начину предавања и броју ђака, као и онима који су поучавали младеж, нема ни трага. Једно је поуздано – да је ђака било више, пошто се, за разлику од Ковиља, овде говори о школи. Извесно је да су овде учили ђаци и из неких горњих старовлашких села.”

Очувана су сведочанства само за двојицу ђака из тог времена који су учили у Клисуре. Један од њих је Никола, син Обрадов, који је, по оцу, понео презиме Обрадовић. Обрад, пореклом из Херцеговине, постао је родоначелник Обрадовића и по другом сину Никиту–Никитовића. Обрад је живео у Бјелуши. Син му Никола рано се почео бавити трговином, па се због тога обучио писмености, као самоук, ради вођења забелешки и тефтера – како би, путујући из места у место, успешније водио послове. Затим је отишао у манастир Клисуре, где се обучио богослужењу и запопио се. Примео се да ради као капелан при цркви у Субјелу године 1813. Тамо је стекао, још у почетку, приличан углед. То се види из одлуке локалних кметова да га задрже у свом крају. Почетком новембра 1815. они су упутили молбу на вишу власт, што је значило Милошу Обреновићу да се Николи Обрадовићу уступи за насељавање баштина кугом затрте породице Маријана Крња. Молба је упућена из Љутица, а добила је сагласност од Јована Обреновића, који се тада нашао у Висибаби. Предложено насељавање је одобрено и Никола, који се већ водио као поп, остао је овде, наставио свој животни пут. Постао је прото-презвитер, један од тројице у окружију ужичком и родоначелник породице Протић, која је дала више угледних људи.¹⁸

Друга личност, која се истакла својим радом, био је Павле Стојић, учитељ. Стојић је родом од Андрића у Лучанима. Био је ратно сироче, јер му је отац пао у устаничким борбама Карађорђева времена. Заједно с

мајком Стојом, по којој је добио и презиме, служио је по манастирима. Писменост је савладао при годовичком манастиру, а потом се усавршио у Клисурси. Вероватно да је то постигао и као манастирски слуга. Није постао свештеник пошто није могао положити таксу владици за рукоположење. Као вешт у рачуну, радио је код ужичких трговаца, па по селима торбариио са ситним еспапом. Тај посао је прекинуо 1831. када се поново нашао при годовичком манастиру. Наредне године је прешао код Милије Вујадиновића Жиравца и с њим се погодио да му, као кућни учитељ, учи двоје деце са платом од 15 талира, што се сматрало за приличан успех.

Глас о учитељу и његовом раду се прочуо, дошло је до окупљања деце, број ђака се повећавао. Прво их је било 12, затим и троструко више. Павле Стојић постао је од кућног слуге и учитеља, учитељ приватне школе. Примао је и плату, прикупљану од ђачких родитеља, називану „мјесечином”; тако се посао овог човека изменио и он је постао приватни учитељ. Уз помоћ околних села се закућиио, а код куће му се налазила и школа – прва установа, мада приватна, у читавом овом подручју, нахији – како се оно још звало. Једино је Ужице стекло себи овакву установу неколико година раније, али о њој се старала власт,¹⁹ насупрот сељачком старању за школу на Жировама.

*

* * *

Тврдња истраживача Радоја Ускоковића, који се међу првима заинтересовао за овај културно-историјски објекат, да је Ковиље престало дејствовати као манастир и преобратило се у парохијску цркву године 1813, вредна је пажње. То је она иста година када су Старовлашани ишли Незир-аги у Дугу Пољану. Дакле, она година, када се на овај део Старог Влаха повратила турска феудално-спахијска власт и овде остала две деценије. Нема никаквих података о томе да се кроз то време ништа овде радило на ширењу писмености и народном просвећивању – преко њих као да је превучена црна дијагонала.

НАПОМЕНЕ

1. Љуб. Стојановић, „Стари српски записи и натписи”, I, 1389.
2. Радомир Станић, „Манастир Ковиље”, Зборник радова Народног музеја, I, Чачак, 1969.
3. Радован Самарџић, „Сулејман-паша Муратовић”, „Српски дани Сретена Вукосављевића”, Пријепоље, 1978, стр. 157-158.
4. „Историја Титовог Ужица”, стр. 218-220. Ту се указује и на велике губитке услед турских насиља. Савремени летописци су забележили да је тада изгинуло много Срба на Голији. Тада су Турци измасакирали и последњег епископа чије је седиште било у Ариљу. „И епископији и манастиру у Ариљу судба је, изгледа, решена српском погибијом на Голији 1688. и аустротурским миром.” „Црквени великодостојници овог ранга, иако су носили титулу ариљски, више нису седели у Ариљу.” (Драгиша Лапчевић, „Из ужичког краја”, стр. 39)
5. Данило Медаковић, „Повјестница србског народа”, II, Нови Сад, 1852, стр. 233.
6. Тихомир Ђорђевић, „Наш народни живот”, IV, Београд, 1931, стр. 115-131. Ђорђевић наводи податке објављене у Гласнику Српског ученог друштва, књ. III-IV.
7. Љ. Стојановић, нав. дело, 2474, 2475 и 2476. Р. Ускоковић у свом раду о манастиру Ковиљу (Гласник Српског географског друштва, Београд, 1922) наводи предање, забележено у Ковиљу, по коме је калуђер убио Турчина званог Ђосо и бацио га у Ношницу, у вир, по њему назван Ђосов вир. Ускоковић ово датира у почетак XIX века.
8. Станић, на истом месту.
9. В. Божишић, „Разбор сочиненија Н. А. Попова Русија и Србија”, Санктпетербург, 1872, стр. 22, 23, 24, 26, 27, 28 и 29.
10. Хазим Шабановић, „Турски извори о српској револуцији 1804”, књ. I, стр. 202 – 203 – Писмо српских нахијских кнезова Царском девлету. За кнезове Тому и Новака не знају се ближи подаци, а за Хривоје се зна да је родом из Миросаљаца код Ариља и да се вероватно презивао Ојданић. Он је отац кнеза Јована, родоначелника Јојића у том селу.
11. Љубомир Дурковић-Јакшић, „Епископ Јоаникије Нешковић и обнова манастира Жиче 1856”, Краљево, 1987, стр. 8. Ови подаци потичу из аутобиографије епископа Јоаникија, сачуване у рукопису, који је користио наведени аутор.
12. Исто, стр. 129 и даље – „Пјесма како су се и кад Срби предали Турцима 1813”. Песма је први пут објављена у „Таковцу”, календару за 1867. годину. Није унесена у овде поменути IV књигу Вука Стефановића Караџића. Песма је настала код Нешкових потомака, који су понели презиме Нешковић, а забележио ју је и објавио владика Јоаникије Нешковић, ако, чак, можда није и њен аутор.
13. Љ. Дурковић-Јакшић, н. д, стр. 48.
14. В. Ст. Караџић, Српске народне пјесме. Из необјављених рукописа, књ. IV, Београд, 1974, стр. 193-208. Гусларска песма „Буљубаша Реџо и поп Дмитровић” сажима срж Ђокове борбе против спахијског поретка: „Више нема паше и субаше, /Нити има глоба и биједа./ као што су досадашње биле”. Ове речи су упућене предводнику сјеничких бегова, који су настојали да задрже своје спахилуке у Старом Влаху.
15. Име Милете Поповића познато је из аката Јанићија Ђурића, који га наводи као писара код Милована Недељковића, али га сматра за „државног чиновника”, потчињеног српском кнезу. (Б. Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац 1815-1915”, II, стр. 235 и 258).
16. В. Ст. Караџић, н. д, стр. 196. Сердар Маџар, овде поменути под надимком, био је један од истакнутих учесника отпора из неког села под Мучњом.
17. Новак Живковић, „Школе и учитељи у ужичком крају”, I, стр. 15.

18. Димитрије Радосављевић, „Бјелуша”, хроника, САНУ, Београд, 1987, стр. 82-83 и 197. Аутор наводи одлуку о насељавању попа Николе у Субјелу, али без ознаке сигнатуре. Из ове одлуке произилази да је нетачан податак Љуб. Павловића („Ужичка Црна Гора”, стр. 81) да се Никола Обрадовић морао учити при манастиру Клисурси још за Карађорђевог времена.

19. Тихомир Р. Ђорђевић, „Наш народни живот”, IV, стр. 83-85. Подаци потичу из биографије П. Стојића, коју је писао, по његовом казивању, ученик му Јован Аврамовић 1852. године. Спис је сачуван у породици Стојић. Павле Стојић је радио преко 30 година као учитељ, стекао велики углед у својој средини, мада је каткад био прогањан и злостављан. Радио је као учитељ у Годовику, Ариљу, Вирову и Пожеги. Међу његовим ђацима било је и деце из Старог Влаха. Умро је 1862. године, неколико месеци иза одласка Турака из Ужица.

INSURRECTION DU STARI VLAH ET SES LENDEMAINS

En faisant des recherches sur l'éducation publique dans le Stari Vlah, l'auteur a relevé des détails intéressants, rarement signalés dans l'historiographie locale. Il s'agit de l'insurrection de la population du Stari Vlah à l'époque des guerres austro-turques, vers la fin du XVII^e siècle, et des souffrances subies par la population, qui entraînèrent l'exode de celle-ci. L'auteur a noté le rôle de la vieille famille des Rachovitch /le nom fait penser à la Rascie/, ainsi que d'autres personnages en vue, dont le moine Euphyme. Après avoir été mise en déroute, l'armée autrichienne se retira de la Serbie en abandonnant la population serbe à la merci de l'occupant asiatique.

Exposés, avec la population, à de violentes représailles, les chefs des villages du Stari Vlah /s'attribuant le titre des chefs de Rascie et de la Morava/, adressèrent, en février 1784, une lettre à Catherine II, impératrice de Russie. Ils y décrivent leurs adversités et la sollicitèrent de leur porter secours. Ils envoyèrent une demande à Petersbourg aussi, au prince Potemkine. Siméon Rachovitch et Dimitri Yorgovitch se rendirent en Russie, où ils arrivèrent après de longues péripéties. Mais il n'en fut rien et les espoirs de la population du Stari Vlah furent déçus.

C'est dans de telles circonstances que se situent les premiers efforts déployés en vue d'alphabétiser la population. Ils furent faits au monastère de Kovilj.

Novak Živković

Мр МИЛОШ РАДОВАНОВИЋ

**КОМУНИКАЦИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РАЗВОЈ
ЧАЧАНСКОГ ПОДРУЧЈА**

Мр МИЛОШ РАДОВАНОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Технички факултет

UDK 625.712.14 (497.11)

УВОД

Због повољног географског положаја, али и конфигурације терена, у чијој средини лежи моравска долина, овај простор је још од најстаријих времена био привлачан, не само за насељавање, већ и за повезивање суседних, али и много ширих области.

Овуда су још од праисторије до данас пролазиле важне комуникације, које су повезивале Подриње и западну Србију са Великом Моравом и ибарском долином, а преко ње и северну Србију са рашком облашћу и Косовом и Метохијом.

Неки важни путеви су се, не само одвајали или укрштали на овом простору, већ су у великој мери и утицали на настанак бројних насеља и развој целог подручја. Многа насеља или њихови делови су настали или се развили у великој мери захваљујући и комуникацијама које су кроз њих пролазиле.

И у новије време, у XIX и XX веку прошли су овуда важни путеви и пруге који су везивали Србију са Босном и Приморјем. Чачак је постао важна раскрсница, одакле су се одвајали правци на прузи за Београд, Краљево, Ужице и Босну, али и путеви за Краљево, Крагујевац, Београд, Ужице, Драгачево и Ивањицу.

ПУТЕВИ

Овим простором су још у старом веку пролазили важни путеви који су, не само повезивали суседне области, већ се овде и укрштали.

Знамо да је овуда ишао римски пут из дринске области¹ у долину Западне и Велике Мораве. Од њега су се овде одвајала још два правца – на север према Руднику и Авали, а други – поред јеличке Градине и преко Драгачева према Сјеници и Новом Пазару. Овај пут помињу Јуричек и Каниц. Он је ишао преко Мокре Горе, Шаргана и Ужица до *municipijum Malvestrum*² (Висибаба код Ужичке Пожеге), а одатле преко доњег Драгачева за Чачак. Траса пута од Висибабе до Чачка може се доста тачно реконструисати на основу истраживања и описа Ердељановића и Каница, али и на основу других налаза.³ Главни правац пута је од Чачка ишао десном страном низ Мораву преко Атенице, Заблаћа и Горичана⁴ према Краљеву, одакле се један крак одвајао у долину Велике Мораве, а други уз Ибар према Новом Пазару и Косову. Други правац пута је одавде ишао на север према Руднику, највероватније преко Коњевића⁵, а затим преко Прељине и Брђана долином Дичине и Деспотовице. Од Рудника је пут настављао према Сингидунуму (Београду) и Космају, а један његов крак се одвајао и долином Колубаре усмеравао према Ваљеву.

На овом подручју постоји велики број остатака римских путева. У Лездини код Чачка и на јеличкој Градини постојали су римски каструми, који су сигурно били у функцији обезбеђења и одржавања путева. Уз трасе путева низ Мораву у Заблаћу и Горичанима и према Руднику у Коњевићима, Прељини и Прислоници евидентирани су остаци римских објеката, а на неким местима (Заблаће, Горичани и Паковраће) и сами остаци путева.⁶

Средњовековни путеви су задржали исте правце, а добрим делом и трасе, које су само кориговане на појединим деловима (сл. 1). У овом периоду остаје доминантан правац „Дубровачког пута”, који је од моравског Градца ишао према Ужицу и Вишеграду и даље за Босну и Дубровник. Овај пут се овде рачвао у два крака: један низ Мораву према Крушевцу и Великој Морави, а други на север према Руднику и Београду. Још један средњовековни пут пролазио је источним делом

простора из долине Ибра преко Бреснице⁷ за Рудник и даље према Авали.

Траса „Дубровачког пута” од Градца водила је на запад преко планине Јелице, а затим подгорином Овчара преко Ртара и Марковице за Пожегу и Ужице. Други правац је ишао од Градца десном обалом низ Мораву преко Атенице, Заблаћа, Кукића и Горичана, па преко Ибра за Крушевац, а код данашњег Краљева се одвајао крак за Ужице и Косово. Овај пут од Крушевца до Ужица је вероватно користио и кнез Лазар када је 1373. године заузео Добрун од Николе Алтоманића.⁸ Пут од моравског Градца за Рудник ишао је нешто измењеном трасом у односу на римски – преко Љубића, Соколића, Брђана и Бруснице. Овај правац је остао у употреби све до XIX века: њега у свом извештају наводи и Митисер 1784. године.⁹ Један крак овог пута се пре Рудника одвајао и усмеравао из долине Дичине у долину Колубаре ка Ваљеву. Пут од Рудника за Дубровник нарочито је био значајан у XIV и првој половини XV века, када је српска држава смањена, а он постао главна веза са Босном и Дубровником.

Од Рудника је један правац средњовековног пута ишао на југ, преко градова Борча и Честина, у долину Мораве и Ибра, и даље преко Жиче, Маглича и Брвеника за Косово и Скопље. Један крак овог пута пролазио је источним крајем чачанског подручја, поред манастира Вољавче и средњовековног трга Бреснице.¹⁰ Постојао је још један средњовековни пут и од Маглича преко Каоне и Рајца долазио у горњу Жежевицу, а затим се спуштао преко Бањице у моравску долину и у Атеници спајао са путем који је долином из Градца (Чачка)¹¹ ишао за Крушевац.

У турском периоду овде је углавном задржана стара путна мрежа, уз неке корекције, али и коришћење неких нових путних праваца (сл. 2). Подаци о томе постоје у турским и дубровачким, а из каснијег периода и у аустријским изворима. И даље су задржани као главни правци: пут долином Мораве преко Чачка, Ужица и Вишеграда за Врхбосну и Дубровник и његов северни крак који је из Чачка ишао за Рудник. Путем од Крушевца до Чачка (Aladshahissar – Džadžika) прошао је Сулејман Величанствени 1521. године у свом походу на Београд.¹² Из Чачка је за Рудник коришћен правац преко Љубића, Соколића, Брђана и Бруснице, а у турским пописима су Брђани (Сутјеска) уписани као дербенцијско место. Из Бруснице се један крак одвајао и ишао северном страном Вујна, а затим преко Трпче и Вујетинаца за Борач, и у долину Мораве ка Карановцу.¹³ Један крак овог пута силазио је у Мрчајевце на скелу, прелазио је Западну Мораву, а затим преко Кукића и Липнице излазио у Рајца, где се укључивао на стари средњовековни пут Маглич – Атеница.

Поред главног пута који је од Чачка ишао за Крушевац десном страном Западне Мораве постојао је и пут са леве стране Мораве који је из Чачка ишао за Крагујевац, а испод Мрчајеваца се везивао на пут за Карановац. Овај пут је из Чачка ишао на брод на Морави код данашње Кланице, а затим преко коњевихког поља, поред турског хана настављао преко балушког и мојсињског поља и Мрчајеваца за Бресницу.¹⁴ Постојао је још један путни правац из Чачка за Ваљево: преко Трбушана, Пријевора и Прањана. Изгледа да је добио на значају за време аустро – турских ратова.

После Пожаревачког мира и успостављања границе на Морави, сигурно су и други путеви на овом подручју добили већи значај. У ово погранично подручје Аустрија упућује не само војне стручњаке и официре, већ и уходе и картографе, који су оставили, не само извештаје, већ и велики број карата на којима је уцртано ово подручје. Виртермбергов ађутант капетан De Greage у свом извештају по обиласку овог подручја 1725. године каже „Пола часа даље од Чачка на турском земљишту постоји хан Атеница, како се исти зове, где се налази стална турска посада од 75 коњеника на челу са једним агом. Хан је, иначе, смештен на самом путу који долази из Ниша и Видина, па се у њему налази турско складиште соли (који се ваљда довози из Влашке сп.), одакле се иста одвози у Босну која се том сољу снабдева. Десно од Чачка иде једна пут за Пожегу, Ужице и даље за Босну, а лево пак за старовлашки дистрикт и Нови Пазар. Тим путем могу да се крећу и кола.”¹⁵

Путна мрежа у овом крају је приказана и на Ебшелвицовой карти¹⁶ из 1718. и Хеминговој карти из 1737. године,¹⁷ које, и поред одређених недостатака, дају тадашње стање путева. На Ебшалицовой карти пут за Краљево је уцртан тако што од Петнице скреће на југ према Полумиру, испод краљева. У Хеминговој карти постоје две варијанте пута за Краљево. По првој траса иде низ Западну Мораву, а по другој се од Атенице одваја и иде јужније брдом преко Трнавe, Жежевице, Мршинаца и Самаиле.¹⁸

Податке о стању путева на овом подручју пред Кочину крајину садрже извештаји и карте аустријских ухода Митисера и Перетића из 1784. године. Перетић каже да се пут од Пожеге до Чачка може превалити запрежним колима, а да у случају потребе њиме може проћи и војна и комора.¹⁹ Митесер наводи маршруту пута од Чачка до Рудника, преко Љубића, Соколића, Брђана и Бруснице, а растојање се прелазило за шест сати хода.

Ослобођење од Турака затекло је овај крај, као и целу Србију, са лошом и запуштеном путном мрежом. Вук Карацић каже да су путеви око устанка и после њега били толико пропали да је пренос робе обављен тешко „На осамареним коњима ношени су и сви терети и жито и брашно и со и пиће – у мешинама или бременима”.²⁰

Инжењеријски капетан Вилхем Ритер, који је пропутовао Србијом 1820. године, каже: „Ниједан од шест главних путева (међу којима свакако Крагујевац – Чачак – Ужице и Карановац – Чачак) није могао послужити за непрекидну вожњу, нити је државна управа ишта чинила на њеном побољшању за олакшање саобраћаја.”²¹

По ослобођењу од Турака почело је најпре поправљање старих путева и њихово довођење у ред за колски саобраћај, уз градњу нових. О оправци и изградњи јавних путева бринули су се нахијски кнезови, а градио их је народ кулуком. Писмом од 11. септембра 1826. Васа Поповић, кнез пожешке нахије, обавештава кнеза Милоша да је пут од Трстеника до Чачка оспособљен за колски саобраћај, па су њиме трговци из Румелије доносили робу.²² За време владе кнеза Милоша почела је изградња такозваних путева „крченика”, који су се састојали само од искрчене шуме на траси, без икаквих насипа и уређења терена. Такав „крченик”, или како се у народу звао „широки друм”, полазио је из Чачка за Крагујевац. Његова траса је из Чачка ишла на брод на Морави код Кланице, затим преко коњевачког и балушког поља и Мојсиња за Мрчајевце, Бресницу и Бумбарево Брдо. Овај пут се у народу звао још и „каљавац”.²³

Део пута од Чачка према Пожеги био је у доста лошем стању, нарочито његов део преко Јелице и Марковице, куда кола нису могла ићи, већ је роба преношена „са грдном муком и кубуром”.²⁴ Уместо овог пута, из Крагујевца за Ужице се ишло новим – преко Горњег Милановца и Прањана, за који Пирх каже: „Угодни велики друм од Крагујевца за Ужице начињен је 1829. год.” Пирх, који је прошао овуда 1829. године, у свом путопису каже: „Од Карановца до Чачка је равница. Добар колски пут кроз храстову шуму, која се свршава на један сат и четврт пред Чачком, а одатле постаје честар, пут траје 6 сати и пролази села Марину Реку, Самаиле, Мрашнице, затим хан Слатину, три сата од Карановца, даље долазе села Жежевица, Виљуша и Дрвари.”²⁵

Пирх и пут Чачак – Крагујевац сврстава у добре колске саобраћајнице. Он наводи да се од Чачка до Крагујевца стиже за 11 сати, до Мајдана (код Рудника) за шест, до Пожеге за шест и до Сјенице за 18 сати. Пут од Чачка према Ваљеву задржао је свој правац и ранију трасу преко Трбушана, Горње Горевнице и Срезејеваца до Теочина, али је остао непроходан или тешко проходан за кола све до краја XIX века. И

Јован Обреновић, као гувернатор, рашки сердар и војни комадант са седиштем у Чачку, доста је допринео изградњи и уређењу путева у овом крају. У једном писму, упућеном 9. марта 1829. године брату Милошу, он моли да му одобри „ћуприју на Морави наспрама Чачка направити за душу нашег блаженопочившег (сина) Обрена.”²⁶

Од половине XIX века почиње интензивна изградња путева у Србији, па и у чачанском крају, на што су, поред општег развоја Србије, допринели и стратегијски разлози. Крченике из Милошевог доба почињу све више да замењују нови бољи путеви тзв „насипи”, чија се изградња у Србији везује за име Илије Гарашанина, а почели су се градити за време Александра Карађорђевића.²⁷ И данас је у добром делу чачанског краја за боље путеве одомаћен назив „Насип”. Законом о сувоземним јавним путевима из 1864. године извршена је подела путева на државне, окружне, среске и општинске. Овим законом је регулисано да друмове изграђује народ кулуком, а држава је давала средства само за велике и важне радове. У државне путеве у овом делу Србије су спадали: Сталаћ – Крушевац – Чачак – Ужице и Београд – Крагујевац – Горњи Милановац – Чачак – Ужице.²⁸ Пут за Драгачево и Ивањицу је био окружни, а сви остали – срески и општински.

Из једног документа из 1856. године види се да је главни поштански друм ишао из Чачка преко Љубића и Брђана за Рудник и даље за Крагујевац и Београд, а да је друм преко Коњевића и Мрчајеваца за Крагујевац постао споредни. Међутим, због лоше везе са Крагујевцом почело је 1868. године, трасирање новог пута. Ишао је новом трасом, не кроз коњевачко и балушко поље, већ његовим горњим крајем према брду. Пут је полазио од садашње коњевачке кафане, прелазио Чемерницу, а затим настављао између села Балуге и Прељине и Станчића и Доње Трепче према Мрчајевцима и Бресници.²⁹ Део од Коњевића до Бреснице је довршен 1870, а коначну трасу од Чачка пут је добио 1875. године када је направљен мост на Морави и од Чачка до Коњевића подигнут на данашњу трасу, љубићким платоом.³⁰ Овај пут је нарочито добио на значају кад је 1887. године Крагујевац повезан железничком пругом преко Лапова са Београдом. Каниц у свом путопису наводи да је део пута Чачак – Пожега од механе Паковраће, па преко превоја Јелице, са тринаест серпентина изградио инжењер Клинар 1862. године.³¹

Близина границе према Турској и припреме за Јаворски рат утицали су да се поправе и изграде неки путеви у овом крају, а нарочито према Драгачеву и Ивањици. Изградња пута од Чачка према Ивањици преко Атенице, превоја Плоче и Драгачева почела је 1872. године. За потребе рата поправљен је и ивањички пут и трасиране поједине нове

деонице преко Марковице – да би могли топови да прођу. Уочи рата, 1875. године изграђена је на Морави код Чачка и дрвена ћуприја за превоз топова и војске³², а за време рата 1876. и нова траса пута према Горњем Милановцу кроз брђанску клисуру.

Постојао је још један пут из Чачка за Драгачево преко Придворице. Помиње га и Пирх. Зову га „Ранковац”, по радикалском прваку Ранку Тајсићу, који је осамдесетих година XIX века изборио у Народној скупштини Србије да се уреди за колски саобраћај.³³

Каниц у свом путопису о путу између Горњег Милановца и Чачка каже: „По изласку из клисуре стигли смо до брђанске механе, а од ње се наставља пут према Чачку, преко моста на Деспотовцу који је 1885. год. уз трошак од 32000 динара саграђен од трепчанског пешћара и са три лука спада међу најлепше у Србији”. Пут је даље водио преко среског места Прељине, а затим преко дрвеног моста на Чемерници (кога је 1875. године изградио округ) поред механе у Коњевићима за Чачак.³⁴ Каниц каже за рудничког окружног инжењера Јозефа Монка да је саградио велики број путева у овом крају и да су путеви у овом округу међу најбољим у земљи. Он је од 1881. до 1888. године оправио или саградио путеве од границе ваљевског округа – Срезоевци – Чачак (38 км) и Љубић – Видова – Каблар у дужини од 26 км.³⁵

Осамдесетих година XIX века почело је пробијање колског пута кроз клисуру Деспотовице у Брђанима, уместо пута који је ишао венцем Семедражи. Стари пут преко Љубића и Соколића из Чачка за Милановац и Рудник изгубио је значај када је 1880. године изграђен део пута од коњевачке механе до Прељине.³⁶

Почетком XX века почело је пробијање данашње трасе пута Чачак – Ужице кроз Овчарско-кабларску клисуру, које је, због тешких услова и других проблема, трајало читаву деценију. Око 1910. године изграђен је и нови крак ивањичког пута од Чачка преко Карауле за Драгачево, а пред Први светски рат поправљен је и такозвани „Суворовски пут” од Чачка према Ваљеву.³⁷

Између два светска рата углавном је поправљана и реконструисана постојећа путна мрежа у чачанском крају и саграђен је велики број нових мостова и пропуста (сл. 3). У овом периоду реконструисани су путеви Ужице – Краљево и Чачак – Гуча, а поправљени они према Крагујевцу и Горњем Милановцу.

Од 1923. до 1929. године у Чачку је било смештено и техничко одељење рашке области, које се бавило уређењем, одржавањем и изградњом путева и мостова.

ЖЕЛЕЗНИЧКЕ ПРУГЕ

Поред бројних и значајних путева који су пролазили овим подручјем, Чачак је једно време био и важна железничка раскрсница. Овде су се састајале две пруге: једна која је требало да повеже доњи Дунав и Јадранско море³⁸ и друга која је везивала западну Србију и Београд. Траса прве је ишла од Прахова преко Сталаћа, Краљева, Чачка и Ужица за Вишеград, а ту се везивала са пругом за Сарајево, Мостар и Дубровник. Друга пруга се одвајала од Чачка и преко Горњег Милановца и Лајковца ишла за Београд.

Пруга је грађена постепено, по деоницама, а исто је тако парцијално, део по део, пуштана у саобраћај. Деоница од Сталаћа до Крушевца довршена је 1909, а изградња дела Крушевац – Ужице трајала је много дуже. Она је била подељена на пет секција, од којих су две Краљево – Чачак и Чачак – Кратовска стена била на чачанском подручју. Пошто је изградња каснила, и она је по деловима пуштана у саобраћај. Део од Крушевца до Врњачке Бање пуштен је у саобраћај у мају 1910, део до Краљева у новембру 1910, а део Краљево – Чачак 20. марта 1911. године.³⁹ Чачански трговац Илија Кривачић, у свом дневнику, бележи: „Године 1908 увелико почели радови на насипању за пругу од Краљева. Довучен камен за станицу у Врбаку”.⁴⁰ Део пруге према Ужицу каснио је због тешког терена кроз Овчарско-кабларску клисуру и довршен је и пуштен у саобраћај тек 1912. године.

Изградња железничке пруге од Чачка према Горњем Милановцу почела је озбиљније тек 1911. и 1912. године после изградње моста на Морави и пробијања брђанског тунела.⁴¹ До рата 1912. године били су изграђени наиспи и мостови, али је изградња због рата прекинута. За време Првог светског рата на њеној изградњи радиле су окупационе власти и руски и италијански заробљеници⁴², али је пруга остала недовршена све до 1920. године.

За време окупације 1916. године аустро–угарске окупационе власти су изградиле крак пруге узаног колосека од Прељине до Доње Горевнице.⁴³ Ова пруга је била намењена за експлоатацију угља и њена траса је ишла од прељинске железничке станице до железничког моста, а затим је скретала на исток кроз варошицу и наставља са горње стране садашњег пута за Краљево преко Мојсиња до Доње Горевнице. После Првог светског рата било је предлога да се пруга настави до Кнића, и тако повеже са Крагујевцом, али се од тога одустало, јер није било финансијских могућности и интереса. Пошто је постала нерентабилна, та пруга је укинута 1923.

УТИЦАЈ КОМУНИКАЦИЈА НА РАЗВОЈ ПОДРУЧЈА

Још од најстаријих времена комуникације су у великој мери утицале и допринеле развоју овог подручја.

Уз римске путеве који су пролазили кроз овај крај грађени су објекти за њихово обезбеђење, кастели и каструми, око којих настају насеља. Такви објекти постојали су у Јездини (код „Слободе”)⁴⁴ и на Градини (на Јелици). Њих наводе Каниц и други истраживачи, а врло је вероватно да је мањих објеката са истом наменом било и на другим местима уз путеве низ Мораву и према Руднику.

Милоје Васић каже: „Већ сад се околина Чачка оцртава као значајан војни логор и бенефицијарна станица”.⁴⁵ Нађено је неколико споменика који говоре да је од II века овде била смештена војна посада, која је обезбеђивала путеве и промет роба. Северни крак пута ишао је према Руднику и Космају из којих је експлоатисана руда, а има индиција да је рудника било и на овом подручју.⁴⁶

Врло је вероватно да су поред путева и војних логора и овде плански насељавани ислужени војници – ветерани, који су, поред колонизације простора, утицали и на његов развој.

Могло би се закључити да су још у римском периоду путеви значајно допринели развоју подручја, односно настанку насеља и развоју саобраћаја, трговине, пољопривреде, а вероватно и занатства и рударства.

У средњем веку овде, на раскрсници важних путева, који су водили према Дубровнику, Руднику и Крушевцу, настаје жупско и црквено седиште Градац. Ту, уз градачки манастир, ниче и трг, који је постао значајан нарочито у периоду Кнежевине и Деспотовине, и где се налазила дубровачка колонија и караванска станица⁴⁷ на путу за Рудник и Крушевац. Овај трг је сигурно допринео развоју, не само околног простора, већ и целог подручја, које је било познато као сточарски и виноградарски крај. Из Србије, а вероватно и одавде тада су извожени: кожа, вуна, восак и стока, а увожени: тканина, оружје, посуђе, сапун, металне израђевине и јужно воће.

У источном делу подручја, на путу који је из долине Ибра и Мораве ишао према Борчу и Руднику, постојао је мањи трг у Бресници.⁴⁸ Цело ово подручје је било прилично густо насељено и развијено, нарочито у периоду Кнежевине и Деспотовине, захваљујући, поред других околности, важним путевима који су пролазили овуда. Доказе за то имамо у средњовековним повељама, у којима се помињу и нека места – Лозница, Бресница и Чачак, али много више у остацима средњовековних насеља, цркава и гробаља.⁴⁹

По доласку Турака путеви су добили другу улогу. Они су остали значајни за турску државу, трговину и војску, али српски народ и ово подручје нису од њих имали велике користи. Постали су опасна места, којима нису више ишли само каравани и трговци, већ много чешће војске и насилници. Зато насеља поред путева нису више расла и развијала се, већ су много чешће паљена и пљачкана, а многа од њих су запустела, или премештена даље од путева у брдске или мање приступачне крајеве. О томе сведочи и велики број „селишта”, „старих села”, кућишта и црквишта на овом подручју.

Поред путева у овом периоду су обично грађени ханови, који су служили за одмор и преноћиште путника. Таквих ханова је било у Атеници, Паковраћу и Слатини на путу од Крушевца за Ужице и у Коњевићима и Бресници на путу према Крагујевцу. Ипак у овом периоду на раскрсници путева од Крушевца према Босни, Дубровнику и Руднику настало је једно значајно насеље типа касаве у данашњем Чачку. Било је уз путеве још неких насеља, чији је развој подстицан потребама турске државе као што су млинарска и дербендијска места: Атеница, Бресница и Сутјеска (Брђани).⁵⁰ Види се, дакле, да путеви у турском периоду нису значајније утицали на развој овог подручја. Од њих, превоза робе и трговине имали су користи само турске вароши и њихове занатлије, трговци и аге и бегови за које је раја радила.

По ослобођењу од Турака ситуација се променила, а путеви су поновно почели доносити напредак и развој.

Турске ханове уз путеве замењују крчме и механе, а временом се уз њих почињу градити и други објекти: сеоске општине, школе и цркве. Уз важније путеве почиње, не само насељавање, већ се ту стварају и нови сеоски центри, као у Мрчајевцима, Прељини, Бресници, Заблаћу, Коњевићима и другим местима. У последњој четврти XIX и почетком XX века, до балканских ратова, Србија, а посебно овај крај, постаје значајан извозник пољопривредних производа. Одавде се извозе: сува шљива, пекмез, ракија и стока, а увозе индустријска роба, тканине, петролеј, со и друга роба.⁵¹ Сва ова роба превожена је из Чачка за Крагујевац, Ужице, Ваљево и Београд и обратно волујским и коњским запрегама.⁵² У Чачку и околним селима нарочито уз путеве јавља се једно ново занимање – превозник робе или рабација, које је знатно допринело, не смао транспорту робе, већ и економском јачању и развоју сеоског и целог подручја. Овај вид привреде постао је нарочито значајан после повезивања Крагујевца и Београда пругом 1887. и трајао је све до 1911. године, односно до путшања у саобраћај пруге Сталаћ – Крушевац – Краљево – Чачак.⁵³

Многа сеоска насеља уз важније путеве брже се развијају и изграђују ближе путу, а нека од њих, као Мрчајевци, Љубић, Прељина и друга, постају касније и варошице. И поред мање важних окружних и општинских путева била је слична ситуација. И тамо се уз путеве развијају сеоски центри са механом, општинском зградом, црквом и школом, али са том разликом што ови путеви нису могли битије утицати на њихов развој и подручје као главни.

Изградња железнице на овом подручју и формирање Чачка као значајног железничког чвора у периоду између два светска рата много је допринело развоју целог подручја. Захваљујући томе Чачак, који је крајем XIX и почетком XX века био значајно трговачко место, постаје и важан извозни центар у овом делу Србије и старе Југославије.⁵⁴ Захваљујући добрим саобраћајним везама, овде се између два светска рата оснива велики број увозних и извозних фирми, од чијег рада је имало користи цело подручје. Одавде железницом у Европу и у друге делове земље одлазе пољопривредни производи, а долазе техничка роба, текстил, петролеј и други производи.

ЗАКЉУЧАК

На крају би се могло закључити, не само да су овим подручјем у дугом временском периоду пролазили важни путеви, већ да су углавном и задржали своје правце.

Главни правац је све до XIX века ишао од запада и Дрине низ моравску долину ка истоку и Великој Морави и скретао уз Ибар на југ ка Рашкој и Косову и Метохији. Други правац се овде код данашњег Чачка одвајао на север и одлазио према Руднику и Београду.

По ослобођењу од Турака, а нарочито у другој половини XIX века, већу важност су добили правци према Београду и Крагујевцу, али је и правац према Ужицу поново добио значај почетком XX века, нарочито после Првог светског рата.

Поред путева овим простором су почетком XX века прошле и значајне железничке пруге, које су повезивале не само Србију са Босном и Приморјем, већ и источну и западну Србију.

Све ове комуникације, које су пролазиле овим подручјем, у првом реду путеви, а у новије време и железничке пруге, доста су утицале, не само на настанак и развој насеља, већ су допринеле и напретку целог подручја.

НАПОМЕНЕ

1. Др Гавро Шкриванић, „Путеви у средњовековној Србији”, Београд 1974, 8 – 171.
2. Милоје Васић, „Нови римски натписи нађени у Чачку”, Зборник радова Народног музеја, XV, Чачак 1986, 23 – 31.
3. Ердељановић помиње остатак пута у селу Грабу, а Каниц наводи римске остатке у Паковраћу.
4. Остаци римског пута евидентирани су у Горичанима на локацији Црквине.
5. Источно од цркве у Коњсвићима евидентиран је касноантички локалитет, а у Прсљини у прислоничком пољу римски објекти.
6. Документација Народног музеја у Чачку, и изјава Ратомира Тосића из Паковраћа.
7. Владимир Тошић, „Мрчајевци и околина”, Мрчајевци, 1978, 58.
8. Гавро Шкриванић, „Средњовековни путеви у Србији”, Београд, 1974, 129.
9. Р. Петровић, „Чачак у прошлости”, Чачак, 1994, 87.
10. Радомир Илић, „Љубићка села”. Београд, 1903, 62.
11. Владимир Тошић, н. д., 58.
12. Гавро Шкриванић, н. д., 128 – 131.
13. Мирослав Мојсиловић, „Собраћајне везе и прилике Чачка и околине у XIX веку”, Зборник радова Народног музеја, I, Чачак, 1969, 122.
14. По сведочењу деде Тихомира Радовановића (1882 – 1959).
15. С. Пецењачки, „Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у 1725. години”. Зборник радова Народног музеја, Чачак, —, 48.
16. М. Мојсиловић, н. д., стр. 113.
17. М. Мојсиловић, исто.
18. Г. Шкриванић, н. д., 131.
19. Р. Петровић, н. д., 89.
20. Вук Ст. Караџић, „Давица”, 1827, 53.
21. Н. Радојичић, „Географско знање о Србији почетком XIX века”, Београд, 1947, 65 – 66.
22. Драгомир С. Поповић, „Василије Васа Поповић, главни кнез пожешке нахије (1819 – 1832)”, Зборник радова Народног музеја, II, Чачак, 1970, 66 – 75.
23. Владимир Тошић, н. д., 60.
24. Др С. Игић, „Ужице и околина”, 91.
25. Ото Дубислав Пирх, „Путовање по Србији”, Београд, 1900, 143 – 151. Дрвари – данас доњи (до Западне Мораве) део Атенице.
26. Тихомир Ђорђевић, „Саобраћај”, „Из Србије кнеза Милоша”, стр. 33 – 34.
27. Историјска читанка, „Знање”, Београд, 1948, 79.
28. Јован Мишковић, „Опис рудничког округа.” стр. 234.
29. Сведочење деде Тихомира и Милуна Радовановића.
30. М. Мојсиловић, н. д., 123.
31. Ф. Каниц, „Србија, земља и становништво”, књига I, Београд, 1986, 543.
32. И. Кривачић, „Забелешке знатнијих догађаја”, „Изворник”, 1, Међуопштински историјски архив, Чачак, 19.
33. М. Мојсиловић, н. д., 116.
34. Ф. Каниц, н. д., књига 1, 491.
35. Ф. Каниц, исто, 479.
36. М. Мојсиловић, н. д., 118.
37. М. Мојсиловић, исто, 115.
38. Владимир Тошић, н. д., 73.
39. Владимир Тошић, исто.
40. Илија Кривачић, н. д., 19.

41. Миле Мојсиловић, н. д, 149.
42. Сведочење Драгољуба Раденковића из Коњевића (1902-1991).
43. Владимир Тошић, н. д, 74.
44. Овај каструм помиње Каниц, а ту су евидентирани и темељи других објеката.
45. Милоје Васић, н. д, 30.
46. Милоје Васић, исто.
47. Драгољуб М. Павловић, „Чачак од 1405 до 1804. године”, Зборник радова Народног музеја, XII, Чачак, 138.
48. Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку”, Зборник научног скупа „Богородица Градачка у историји српског народа”, Чачак, 1993, 63.
49. Документација Народног музеја у Чачку.
50. Ахмет Аличић, „Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI век, књига III, Чачак, 1985, 42 – 43.
51. Миле Мојсиловић, н. д, 138 – 139.
52. Сведочење деде Тихомира Радовановића (1882 – 1959).
53. Миле Мојсиловић, н. д, 149.
54. Драгомир С. Поповић, „Чачак у прошлости”, Споменица чачанске гимназије, Чачак, 1937, 53.

COMMUNICATIONS ET LEUR INFLUENCE SUR LE DÉVELOPPEMENT DE LA RÉGION DE TCHATCHAK

La région de Tchatchak a été, depuis les temps les plus reculés, traversée par des communications qui la reliaient non seulement aux territoires voisins, mais aussi à des destinations beaucoup plus éloignées.

Dès l'époque romaine y passait une route qui, partant du bassin de la Drina, longeait la Morava Occidentale et la Grande Morava et c'est sur l'emplacement actuel de Tchatchak qu'un embranchement bifurquait en prenant la direction du nord, vers la montagne de Rudnik et Singidunum.

Au Moyen âge, la direction principale était celle de „la route de Dubrovnik” qui, depuis Gradatz sur la Morava /l'actuelle ville de Tchatchak/ allait vers la Bosnie et vers Dubrovnik. Ici, elle bifurquait, si bien qu'un embranchement menait vers le sudest, dans la direction de Krouchévatz, et l'autre vers le nord, dans celle du Rudnik.

Sous la domination turque le réseau routier existant fut gardé, à quelques rectifications près, mais on vit ouvrir aussi des voies nouvelles. Toutefois, la route menant de la vallée de la Morava vers Saraïévo et Dubrovnik resta la plus importante. Avec le temps, son embranchement allant versie Rudnik fut de plus en plus utilisé.

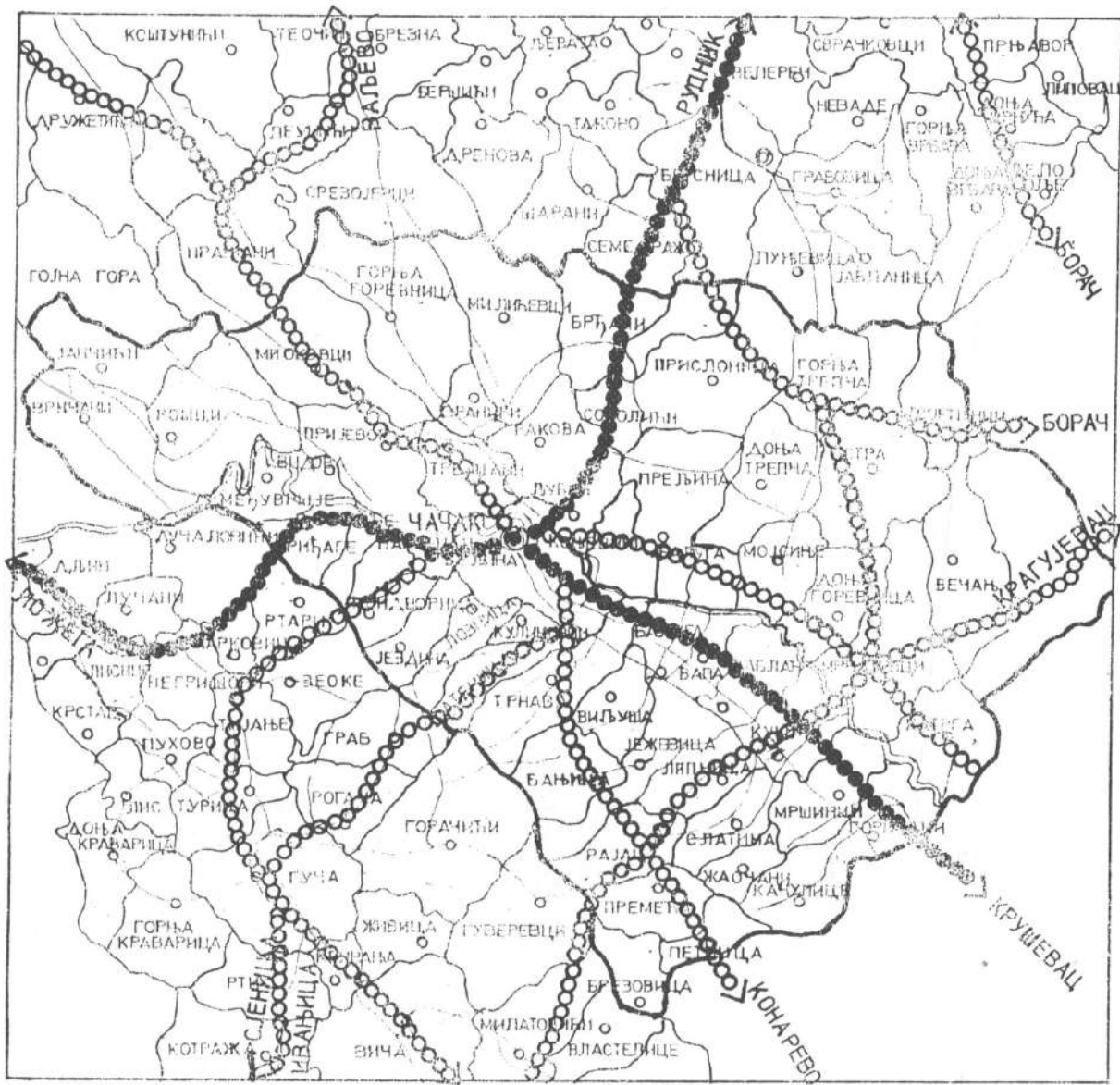
Après la libération des territoires occupés par les Turcs, on vit commencer non seulement la réparation et la reconstruction des routes existantes, mais aussi la construction de nouvelles, comme, par exemples celles qui menaient à Kraguievatz et à Gorgni Milanovatz. C'est au début des années 70 du siècle passé que l'aménagement et la construction des routes sur ce territoire se fit de plus en plus intense: c'était à la veille de la guerre du Yavor, lorsque cette région prit aussi une importance stratégique.

Au début du XX^e siècle furent tracées une nouvelle route vers la ville d'Oujitzé et celle menant vers le Dragatchévo. En même temps on réparait et on reconstruisait aussi d'autres routes.

Les voies ferrées, construites au début du XX^e siècle relièrent cette région à Stalatch, Saraïévo et Belgrade, en transformant la ville de Tchatchak en un noeud ferroviaire important.

Toutes ces communications, d'abord les routes et, plus tard, le chemin de fer, exercèrent une grande influence sur le développement non seulement de la ville de Tchatchak, mais aussi de toute la région. Le long des routes, après la libération de la Serbie de l'occupation turque, le développement des agglomérations fut accéléré: de nombreux bâtiments d'habitation vinrent s'ajouter aux mairies, églises et cafés, si bien que certains villages, tels que Mrčajevtzi, Prélina et Lioubitch devinrent de petites villes.

Miloš Radovanović, architecte

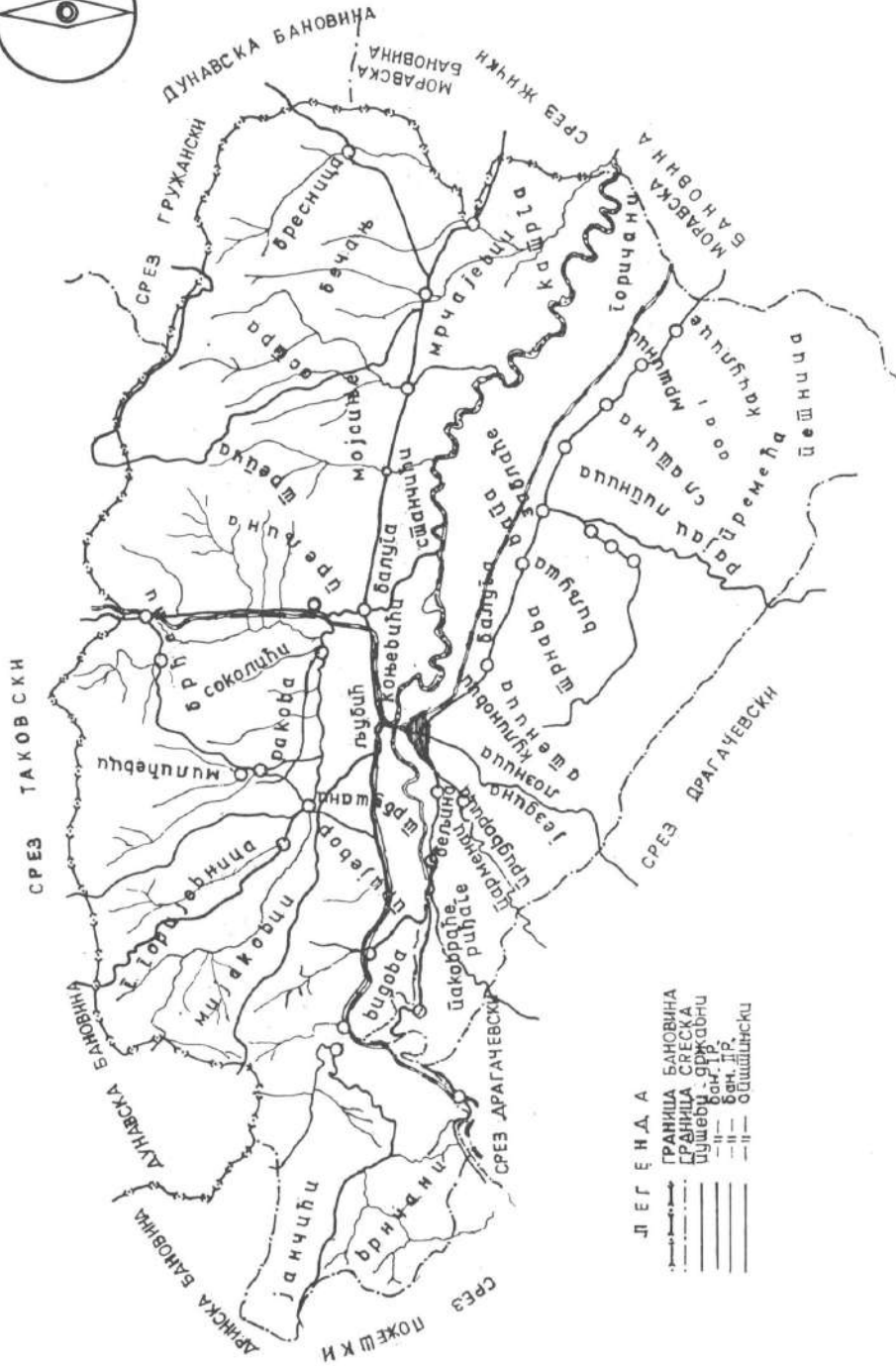
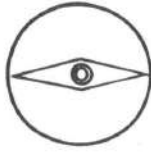


ЛЕГЕНДА

- НАСЕЉА
- ⊖⊖⊖⊖ ГЛАВНИ ПУТЕВИ
- СПОРЕДНИ ПУТЕВИ
- ГРАНИЦА ЧАЧАНОКОГ ПОДРУЧЈА

КАРТА ПУТЕВА
У ТУРСКОМ ПЕРИОДУ

КАРТА ПУТЕВА
У СРЕЗУ ЉУБИЋСКОМ И ТРНАВСКОМ



ЛЕГЕНДА

- ГРАНИЦА БАНОВИНА
- ГРАНИЦА СРЕЗА
- ПУТЕВИ ДРЖАВНИ
- ПУТЕВИ БОЈНИ
- ПУТЕВИ БОЈНИ
- ПУТЕВИ БОЈНИ
- ПУТЕВИ БОЈНИ

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ЧАЧАК 3
ОБЛАСНИ ОДБОР РАШКЕ ОБЛАСТИ
ТЕХНИЧКО ОДЕЉЕЊЕ ЧАЧАК 1923-29.

ИЗРАЂЕНО ПРЕМА КАРТАМА ТЕХНИЧКОГ ОДЕЉКА
ПРИ НАЧЕЛСТВУ СРЕЗА ТРНАВСКОГ У ЧАЧКУ

СИНИША ДИЛПARIЋ

**ЗЛОЧИНИ У ЈАВОРСКОМ КРАЈУ ЗА КОЈЕ
НИЈЕ НИКАД СУЂЕНО**

СИНИША ДИЛПARIЋ
УУ 32(КК) Чачак
Београдска 6

UDK 341.322 (497.11)

Припремајући и планирајући извршење недозвољивог дела учинилац није лишен сваке наде. Сваки од њих се завашава да злочин неће бити откривен или да неће бити откривено да је баш он учесник или непосредни извршилац. Поред тога, остаје и нада да ће успети да се сакрије, или побегне, и остане недоступан органима гоњења и пресуђења.

У историји су се јављали и учиниоци без икакве наде. Али, то је посебан сој људи, који ће, без обзира на последице по себе, ићи на извршење чак и најтежих злочина. Мали је број таквих прегалаца због којих је још Пера Годоровић у парламенту Кнежевине Србије предлагао да се казна смрти по уставу задржи као законита.¹

Оно у шта се извршилац нада, савестан истраживач настоји да открије. Први би да се извршено дело никада не открије, а други да настоји, не само да се извршено дело открије, већ да се разјасне све околности извршења дела. Овде време има изванредан значај, јер се

извршилац нада да дело неће бити откривено за његовог живота, а за историју и друштво важно је да се извршено тешко кривично дело открије и разјасни било када. Уколико извршиоце и не стигне казна а дело буде откривено и од друштва осуђено, биће то закаснела, али ипак нека правда.

Супротстављање криминалу данас претпоставља откривање и криминалних дела извршених јуче. Без обзира на протек времена, ни једно тешко кривично дело не треба да остане за увек прекривено тамом, па макар да учиниоца више нема међу живима. Неоткривени учинилац, по природи ствари, за мали број људи постаје пример и тиме потенцијални путоказ новим криминалцима.

У редовима, које читате, биће говора о неколико тешких злочина, извршених у јаворском крају у раздобљу од двадесет година (1921-1941), која су откривена а за која никада није било суђења. Могу се, с правом, стављати примедбе на рад судова и посебно на изречене казне, али то је, ипак, поступак у некој мери доступан јавности, па о таквим злочинима овде није реч.

Разуме се да има места питању: да ли се после протеча тако дугог времена треба враћати и покушавати да се утврде истине? Али, одговор не може да важи за све људе. То је скопчано са личним погледом на свет и схватањем суштине истине и правде.

Начелство среза чачанског 10. јула 1921. године, под бројем 8158, доставило је редован извештај Одељењу јавне безбедности Министарства унутрашњих послова, у коме се, поред осталог, каже:

„На дан 6 јуна, тек. год. разбојничка дружина од 50-60 људи коју предводи чувени одметник Јусуф Мехонић и Азин Међедовић заузела зграду бив. царинарнице на „Јавору” среза Моравичког и истог дана од 10 часова пре подне па до 7 часова по подне, ко је год од путника наишао путем из Ивањице за Сјеницу и обратно. сваког путника су хватали, везивали и апсили у једно одељење поменуте царинарнице, исте путнике све до голе душе опљачкали у новцу, оделу и обући. Од похватаних путника одвојили су /9/ девет душа из околине око Јавора и то 7 седам је мртвих и то: Живко Богдановић, и Милун Милошевић из Дубраве ср. Моравичког, Љубомир Бојановић из Кушића, Добросав Марковић из Шареника, Јанко Обућина из Љепојевића, Мојсило Дилпарић из Буковика ср. Моравичког и Тихомир Грковић из Рогаче ср. Драгачевског жандарма на служби среза Ново-Варошског, а два су рањена и то: Драгољуб Трипковић из Пресеке среза Ариљског тешко рањен и упућен у болницу на лечење и Васо Лајиновић из Гоња, среза Сјеничког – лако рањен и побегао кући.”²

У броју 550 „Политике” од 10. јуна 1921. године о овом злочину објављено је писмо из Новог Пазара са многим детаљима припрема и извршеног злочина на Јавору 1. јуна 1921. године.³

Дакле, злочин је благовремено откривен, надлежни органи су одмах обавештени и јавности је саопштена истина о томе.

Како су злочинци били недоступни органима гоњења и пресуђења, разумљиво је што суђења није било, али је интензивирано гоњење, па је уследило и разрачунавање са познатим учиниоцима. Било би добро да се, макар и са великим закашњењем, сазнају бар делимични подаци о жртвама и учиниоцима.

Не знамо тачан број, а још мање имена свих ухапшених и везаних путника на Јавору. „Политика” је поменула 60 људи, али не знамо ни критеријуме по којима је за стрељање издвојено оних девет несрећника. Хватању су присуствовала два дечака-синовца Мојсила Дилпарића, Алекса и Милован, и цео дан су били са затвореницима, па су пред стрељање отерани са места догађаја. Крајем свога живота дали су аутору ових редова изјаве о томе.⁴ Ваља запазити неке детаље. Најпре: качаци су били „обучени у војничку или жандармеријску униформу.” Дуго година се у породици препричавало како то да је Мојсило, зрео и храбар човек, дозволио да га ухвате, мада је имао оштру секиру на рамену, и како је жандарм Дрчелић дозволио хватање, мада је био наоружан? Тумачење је било да су обојица на превару ухваћени, баш захваљујући униформама у које су били обучени злочинци.

Потомци жртава били би дужни да сазнају и јавно кажу своје оцене о томе зашто су им преци издвојени из масе других људи и стрељани. Али, тога, за сада, нема. „У лето 1986. године долазио је син Дрчелића да види где је очев гроб и причао је да има намеру да покопа његове кости и да их носи.” Аутору није успело да дође до података који би боље осветлили разлоге убистава баш одабраних људи. Али, зна се следеће: покојни Мојсило је унук Спасоја Дилпарића, који је, као родољуб, убијен у својој кући 1877. године, и отац свештеника Спасоја Дилпарића, што је „Политика” посебно истицала. Такође се зна да је, поред метака којима је убијен, добио ударце „ножом на више места” и да су „Јанку Обућини из Лепојевића... готово одсекли главу ножем.”

Поменути вођа качачке групе Јусуф Мехонић није само био запажен у време своје злочиначке активности, па се за њега знало у целој Србији. Међутим, и после Другог светског рата Јусуф Мехонић привлачи пажњу јавних радника, мада његове целовите биографије у јавности нема. Рођен је у селу Гранчарево код Бијелог Поља. Према предању, „био је мајор турске војске”,⁵ који се није предао после рата 1912. године. Др Матија Мурко казује о садржају изгубљене примитивне архиве Јусуфа Мехонића 1923. године,⁶ а Заим Аземовић 1980, по том казивању, уврштава Јусуфа Мехонића у гусларе ствараоце из Санцака, па каже: „Матија Мурко је забиљежио случај да је Јусуф Мехонић испјевао епске пјесме о себи и сопственом одметништву.”⁷ У својим саопштењима

помињу Јусуфа Мехонића др Ејуп Мушовић, мр Авдија Авдић, па поново др Авдија Авдић.⁸ Легенду о смрти и фотографију са бројним одликовањима на грудима објавио је новинар Милорад Веруовић.⁹ Ни један од поменутих научних и јавних радника није ни напоменуо злочин о коме се говори у првом делу овог рада.

Истине ради, мора се истаћи да је др Ејуп Мушовић прихватио критику аутора овог рада и објавио чланак „Један велики а заборављени злочин Јусуфа Мехонића.”¹⁰

Не сме се заборавити да није поуздано утврђено када и како је завршио свој живот Јусуф Мехонић, као и шта је било са осталим члановима банде. Сигурно је да је Мехонић побегао у Албанију, а према непровереним подацима „убио га је у Скадру неки Арнаут Хукић” 1925. године.¹¹

Ова бледа слика великог злочина из 1921. године сигурно ће бити боље осветљена и документована студијом др Богумила Храбака.¹² У целини то излагање говори о сулудој појави – да, када држава закључи мир и призна суверенитет другој држави на одређеној територији, онда се јављају самовољни прегаоци да исправљају оно што су тековине новог доба и нових прилика. Од таквих подухвата, умишљених осветника и жртава које би одабрали увек је пропадао свет. Зато је изношење истине о догађајима наук за све.¹³

*

* *

Без објаве рата, 6. априла 1941. године 450 немачких бомбардера убило је око 20.000 људи и начинило неизмерну штету главном граду Краљевине Југославије Београду.

Немачке сувоземне трупе прешле су границу 10. априла и већ 12. априла освојиле Београд. Влада и краљ су напустили територију Краљевине Југославије 15. априла, а Југословенска врховна команда донела је 14. априла одлуку о предаји трупа, положаја и комуникација. Овлашћени представници државе потписали су безусловну капитулацију, па су борбе престале 18. априла 1941.

Непун месец дана касније састављен је списак људи које би немачки органи требало да побију. Тај списак је случајно пронађен, али је сачуван захваљујући савесном односу према документима радника Народног музеја и Међуопштинског историјског архива у Чачку. Списак је регистрован у Збирци документа НОП-а и социјалистичке револуције, инв. број 1 под „Списак од 15. V 1941. год. број 4.”

На списку су имена 37 људи, а у потпису – наредника Речепа Нуховића.

Нема поузданих података о потписнику списка, али се у јаворском крају може чути да је он потомак једне пропале агинске породице и да је умро у Сјеници.¹⁴

Потпуни садржај тог документа гласи:

„СПИСАК ЗА УНИШТЕЊЕ СРПСКИХ ПОГЛАВИЦА А НА ПРЕДЛОГУ НЕМАЧКИМ КОМАНДАМА

МИЛЕ НОВКОВИЋ, лепојсвићи, пензионер четника РИСИМ ВИДАКОВИЋ Кушићи председник ГЛИШО ЦИВРИЋ Кушићи капетан и шпијун четника БОЖО НИКОЛИЋ кушићи МИТАР ЗАРИЋ Кушићи шпијун НОВКОВИЋ ВЛАДИСЛАВ Лепојевићи четник ВУЛОВИЋ МИЛАДИН Кушићи деловођа шпијун ЧЕДА ЧАКАРЕВИЋ Штитково поп ВУЧКО СТАМБОЛИЋ кафеџија ДИЛПАРИЋ СПАСОЈЕ Ковиле поп ВОЈО БОБОВИЋ претседник четнички БОЛЕ ЈОКАНОВИЋ Ковиле учитељ ПУРИЋ УРОШ Радијевићи четник, ЈЕВСТОТАТИЈЕ КАРАМАТИЈЕВИЋ Нова Варош поп ГРУЈИЋ РАЈКО Опаљеник председник шпијун КРСТА ЂЕРКОВИЋ Дебеља учитељ БЛАГОЈЕ РОЉОВИЋ Божетићи шпијун РАДЕНКО ЧКОЊОВИЋ Штитково шпијун ВЛАЈКО ПУРИЋ Радијевићи четник СТРАЈИН ПАВЛОВИЋ Кушићи шпијун четника СРЕТО Кафеџија из Сјенице СПИО БУКУМИРОВИЋ из Сјенице кафана РЕЉА ПУРИЋ поп из Радијевића покрет четника српских КУЛИЋ РАДЕНКО кафеџија из Нове Вароши ВЛАДЕ ЈЕВТЕНИЋ Смиљевац председник шпијун четника ЦАТИН новинар из Београда живи у Лепојсвићима код Новковића ВУКОМАН БОЈОВИЋ раније деловођа Кладница СТРАЈИН ВУЛОВИЋ код Брадића МИЛОРАД (презиме нечитко) студент школован из Божетића МИЋА НОЛИЋ из Кушића раније наредник српски пензионер ЧАКАРА РАДЕ штитково даје леба четницима СИМА КОРИЋАНАЦ из Лепојевића помагач четника ВЕЉА БОЈАНОВИЋ из Брезове неки кмет шпијун четника БОГДАНОВИЋ СТАНИША даје леба четницима ЧАКАРА ГЛИШО Штитково председник КАРАЦА МИЛОШ кафеџија из Дуге Пољане РАДОЈЕ ЗЕЦ из Кушића помагач четнички и његов отац од старине

И поред осталијех са још их командир станице на Јавору који одпоже целих свија наредник ЈОВО ДУЈАНОВИЋ са његових жандарма.

15. мај 1941 године
Јавор

Командир жандарм. станиц.
наред: РЕЦЕП НУХОВИЋ

Педесет пет година од сачињавања овог списка у животу је само Милорад Радишић, чије презиме састављачи нису знали. Било би за локалну историју општина Ивањица, Нова Варош и Сјеница потребно знати судбину људи са списка. Све деобе после 15. маја 1941. године не потиру знатижељу за људе који су по неком незнаном критеријуму сврстани у српске поглавице које би немачка оружана сила требало да уништи. О неким од тих људи родбина и други познаваоци дали су податке (о којима ће бити речи). За неке од људи из списка нисмо могли прикупити податке, па искрено жалимо. Али, остаје могућност да други познаваоци кажу своја сазнања и тако их отргну од заборава, који прети свакоме.

Мила Новковића је бака удовица довела из села Рогана код Подгорице после убиства мужа, сина Танасија, па се Миле родио од оца Танасија и мајке Маре, рођене Аничих, 1872. године. После очеве смрти

породица се морала иселити у Србију (село Рајац), а онда се поново вратила у Лепојевиће и радила као чипчиска на Кучевића имању. Миле је био самоук, умео је да пева уз гусле, волео је књигу и био редак човек који је поседовао књиге. Сарађивао је са протом Миланом Ђурићем (1912-1918) и био је први председник општине после 1918. године са седиштем у Лепојевићима. Женио се два пута. Из првог брака са Достаном, рођеном Обућина, имао је синове: Војислава и Велимира и кћер Росу, а из другог брака са Милевом, рођеном Вучковић, сина Миломира и кћери Олгу и Мару.

За дугогодишњи национални рад од 29 година признат му је стаж и 1931. године добио је пензију од 1.500 динара. После аграрне реформе добио је као чипчија кућу бега Хука Кучевића из Бијелог Поља. Др Матија Мурко је забележио разговор са Милом Новковићем у међуратном времену.

Влајко – Владислав Новковић је син Љуба Новковића и Јоване, рођене Драгутиновић. Рођен је у селу Рајцу 1900. Рођени је синовац Мила Новковића. По завршеној основној школи, већ 1916. или 1917. године придружио се комитама. Оженио се 1921. године са Анком, рођеном Татовић, из Тисовице. Добили су синове: Матија, Петра, Томислава, Војина и Симеуна и кћер Јовану. По војничком чину био је наредник. До краја живота бавио се земљорадњом у Лепојевићима. Владислављева сестра Сока родила је Милорада Радишића, јединог још живог човека са списка од 15. маја 1941.

Владислав је припадао легалним четничким формацијама. Али, био је наклоњен сарадњи са припадницима Народноослободилачког покрета. Заслужан је за излазак из Ивањице, коју су држали четници, Милоја и Наде Дилпарић 1941. године.

Својим поштеним ставом према припадницима НОП-а замерио се „неустрашивом војводи јаворском”, па га је 20. јануара 1942. убио код школе у Лепојевићима Славко Вујашевић, близак сарадник Божа Ђосовића. У току рата малолетна деца су била подвргнута бојкоту, јер нико није смео да помогне у обради имања.

Чедо Чакаревић је рођен 1870. године. Био је ожењен са Аном, свештеничком кћерком из Штрбаца, са којом је имао три сина и две кћери. Већ 1901. године као свештеник почео је да учитељује у Штиткову. Потомак је имућне породице, која је имала 1891. године породичну кућу („у подруму у једној просторији била је трговачка радња свештеника Чакаревића, а у другој од 1900-1912. године основна школа.”) Био је активан јавни радник. Морао је да бежи у Србију и уживао је поштовање у целом крају, па је и сам био у току рата од 1941.

до 1945. године изложен терору самозваних моћника. Пред његовом кућом је на зверски начин лишен живота поп Драгољуб Милутиновић, који се у поповој кући састао са Божом Ђосовићем Јаворцем. Опис тог злочина дат је детаљно у монографији Ивањице, у којој је поп Милутиновић био свештеник.

Вучко Стамболић је погрешно означен. Јер, ради се о ВУЧИЋУ, а не Вучку Стамболићу. Син је Угрена и Перке, рођен 1902. године. У рату 1913. године погинуо му је брат Милан, а умро стриц Цветко, па је остала бројна породица, уз то сиромашног стања. Врло млад Вучић је изучио занат за прављење каца и буради, па потом организирао производњу и уз сарадњу других мајстора. Пред Први светски рат је купио кафану у Катићима, али је наставио да обавља пинтерски посао. У тридесетој години је биран за председника општине и почео се активно бавити политиком. Познати комунистички првак у међуратном времену и високи функционер за време НОП-а Петар Стамболић је Вучићев синовац. Вучић је вез колебања подржавао ставове свог синовца и сарађивао са комунистима из Брезове Милосавом Матовићем и Владимиром Пешићем. Био је ожењен и имао седморо деце. Убили су га људи Божидара Ђосовића у Пожеги октобра 1941. године. Вучић Стамболић је поменут два пута у књизи „Моравички занати и занимања”, у монографији „Ивањица” и у „Вестима” (Ужице) од 26. јуна 1970.

Спасоје Дилпарић рођен је 14. октобра у Буковику, сада општина Нова Варош, од оца Мојсила и мајке Виде, рођене Матовић. Основну школу је започео у Аљиновићима, а завршио у Буковику. Гимназију је учио у Пљевљима и Скопљу као питомац владе Краљевине Србије. Богословију је завршио у Призрену. Рат 1914. године затекао га је као богослова четврте године. Заробљен је и отеран у логор Нежидер, где је остао до краја рата. Парохија његовог деде Милуна била је заузета, па се запослио као учитељ, а потом се запопио и добио парохију ковиљску, данас општина Ивањица. Био је ожењен са Росом, рођеном Обућина. Деце нису имали. Спасојев отац је убијен са осам других људи на Јавору 1921. године, а рођени му је млађи брат Милоје Дилпарић, поменут код казивања о Влајку Новковићу. У току рата пружао је помоћ активним припадницима Народноослободилачког покрета мада није заузимао непријатељски став ни према противницима, па је остао жив и после коначног ослобођења изабран је за председника Среског суда у Ивањици. Поред тога, биран је у више друштвено-политичких организација, а сам се одлучио да затражи пријем у Комунистичку партију Србије, чему је удовољено. После пензионисања више година је радио као председник Општинског одбора Црвеног крста у Ивањици. Умро је

8. децембра 1960. и сахрањен, у присуству великог броја грађана, на ивањичком гробљу. После смрти у више наврата је помињан у пригодним публикацијама, а посебно је запажен чланак Милана П. Ђоковића у ужичким „Вестима” од 27. децембра 1985. под насловом „Свештеник, комунист и судија”.

Рисим Видаковић рођен је од оца Божа и мајке Винке. Његова су браћа: Душан, Живко, Светолик и Лука. Учествовао је у Првом светском рату, заједно са братом Луком, свештеником из Ариља. Био је ожењен са Руменом, рођеном Рабреновић. Деце нису имали. Умро је 1946. године. Био је кандидат на листи ЈРЗ за народног посланика. У току НОР-а четници Божа Ђосовића опљачкали су Рисима Видаковића, о чему је поднет извештај начелнику краљевачког округа 31. јануара 1942. Видаковићи су једна од најстаријих фамилија у моравичком крају. Један од најпознатијих је био Витомир Видаковић, посланик среза ужичког у Уставотворној скупштини Србије и заточеник логора на Бањици.

Војо Бобовић је Поповић, пореклом од Борисављевића, рођен у Буковику 1890. године од оца Стевана. Био је ожењен са Стаменом, рођеном Курђубић. Живео је у породичној задрузи Стевана и Љубисава у засеоцима Боревићи и Раукићи. Учествовао је у рату 1912/14, а у току окупације 1916/18. године сматран је за председника општине. Више година био је председник општине буковичке. После спајања општина буковичке и божетичке био је први председник. Кандидовао се на изборима за народне посланике 1936. године. У току НОР-а био је опредељен за учешће на страни Народноослободилачког покрета, па је породична задруга пљачкана, а он осуђен на смрт, претучен, али је остао жив захваљујући великој популарности и откупу који је дат Боју Ђосовићу од Војовог брата – старешине домаћинства Божа. Деце није имао. Умро је и сахрањен у Буковику код цркве 1951. године. Савремени споменик од јабланичког мермера подигли су му супруга, брат Крсман и синовци Јевто и Радосав. На споменику је уписано да је одликован Карађорђевог звездом.

Ђоле Јокановић је Ђорђе, син Савов, рођен у селу Васиљевићима у априлу 1899. године. Учио је богословију, али, пошто му је прва супруга умрла, определио се за учитељски позив. Он је био први учитељ у Основној школи у Међуречју 1921. године. Од школске 1922/23. до 1945. био је учитељ Основне школе у Ковиљу. Други пут се оженио са учитељицом Загорком из Ковиља, родом из Чачка; деца нису имали. Већ 1921. образовао је школску књижницу и уз Основну школу у Ковиљу ђачки интернат, у коме су деца из удаљених села становала све до школске 1927/28. године. Многи ученици Основне школе у Ковиљу

запамтили су „господина Бола” као изванредног предавача. Поред рада у школи, оснивач је Земљорадничке кредитне задруге у Ковиљу, Соколског друштва и Стрељачке дружине. Политички је био опредељен за монархистичко уређење и најуже је сарађивао са фамилијом Спасовић из Ивањице. За време рата је задржао своје одређење, од органа покрета Драже Михаиловића поверено му је да буде командант места у Ковиљу; извршавао је поверене задатке, али је злочине осуђивао и у њима није на било који начин суделовао. Напротив, помогао је једном приликом да истакнути комунист Париша Перишић безбедно отпутује из Ковиља у неко од села ближе Ивањици. Разрешен је дужности учитеља у Ковиљу 15. марта 1945. године, али је одмах засновао радни однос на НОО среза Ивањица. Касније је радио као учитељ у основним школама на Катићима, Средњој Реци и Старом Селу. Пензионисан је 1. јануара 1965. После пензионисања направио је породичну стамбену кућу у Чачку. Своје велико пољопривредно имање у Васиљевићима поклонио је сестрићима Тошићима. Умро је у Чачку фебруара 1982. Сахрањен је на Чачанском гробљу.

Учествовао је на Конгресу у селу Ба присталица Драже Михаиловића; нема података да ли је на том скупу говорио. Иначе, био је тих и миран човек, који се речима није много разбацивао, па је вероватно да је за време рада Конгреса ћутао и тиме одобравао закључено.

Јевстатије Караматијевић, прота из Нове Вароши, рођен је 30. новембра 1885. од оца Јована и мајке Ристе. Отац му је био учитељ краће време, а онда се заполио, па је био свештеник у Новој Вароши. Био је истакнути национални радник, председник црквено-школске општине 1901. године и даље. Хапшен је и прогањан, осуђиван од турских и аустријских власти.

Караматијевић је у новембру 1907. године завршио учитељску школу у Призрену. Постављен је за ђакона како би помагао своме оцу. Оженио се са Јефимијом Којовић, учитељицом. Имали су деветоро деце. Учествовао је као пуковски свештеник у Првом светском рату, прешао је преко Албаније, а по очевој смрти постављен је за свештеника. Хапшен је 1910. године, заједно са оцем. Дуго година је обављао посао наставника за веронауку у Државној непотпуној гимназији у Новој Вароши. Оснивач је и дугогодишњи најистакнутији председник Ђачког дома „Књегинја Зорка” у Новој Вароши. Бавио се публицистиком у међуратном периоду. Од првих дана Народноослободилачког рата учесник је у прикупљању нужне материјалне помоћи. Подржавао је без колебања НОП. Са целом бројном породицом повлачи се из Нове Вароши и остаје активан члан НОП-а до краја рата. Критиковао је негативне појаве чињене од

појединих припадника НОП-а. Носилац је Албанске споменице, Споменице 1941. и других бројних друштвених признања. У златарском крају су остале анегдоте о лику и карактеру овог необичног човека и свештеника. После смрти више пута је помињан, а у листу „Четврти јули” објављен је велики фељтон из пера новинара Љубомира Матовића „Народни трибун са Златара”.

Благоје Рољовић, син Ристов а синовац Васов, рођен је 1884. године. Ожењен је са Анђелијом Чкоњевић из Штиткова. Имали су три сина и две кћери. Учествовао је у ратовима од 1912. до 1918. године. Демобилисан је 1919. као наредник војске Краљевине Србије. Носилац је Карађорђевог звезде са мачевима. После деобе породичног имања у Божећићима између браће Риста и Васа, преселио се у Сјеницу.

Убијен је у Сјеници 1943. године.

У „Златарским новостима” број 109 од 28. фебруара 1985. године објављен је фељтон са фотографијом Благоја Рољовића.

Станица Богдановић је рођен 3. јануара 1874. Венчао се са Ружом, кћерком Јелене и Милована Поповића, свештеника из Јованчевића. Имали су једанаесторо деце. Био је председник општине у Опаљенику 1921. године. Он је 20. фебруара 1922. штампао родослов потомства. Најмлађа кћерка Станишина Наталија рођена 28. августа 1909. Пре почетка Другог светског рата удала се за Богдана Масларевића из Чачка, који је заробљен и остао до краја рата у заробљеништву. Наталија се придружила Божидару Ђосовићу и пратила га као невенчана жена до погибије по пресуди суда Драже Михаиловића 1943. године.

Богдановићи су били стара, имућна и угледна фамилија. У монографији „Ивањица” забележен је као имућан, угледан човек, али и као четнички јатак.

Рајко Грујић на изборима 1933. за председника општине био је кандидат, такође је кандидат и за изборе 1936. године. За председника општине у Опаљенику биран је 1941. године. По окупацији земље, на збору одржаном 9. новембра 1941. одлучено је да и даље буде председник општине. После рата регистрован је као одметнички јатак.

Глишо Чакара је уствари Глишо Чакаревић, рођен у Штиткову, у познатој свештеничкој породици. На изборима за председника општине божећићке 15. априла 1933. године био је противкандидат Воја Бобовића, а на изборима 22. новембра 1936. победио је Влајка Ђурчића. На првим изборима је добио 139 гласова, а Воја Бобовић – 461 глас. На другим изборима је за Глиша Чакаревића гласао 398, а за Влајка Ђурчића 191 бирач.

Аутор овог чланка је уверен да подиже споменик недужним људима које су фашисти именовали за одстрел. Нада се да ће други, млађи и сналажљивији људи успети да прикупе податке за оне људе о којима овај аутор није успео.

*

* * *

После почетка ратног стања 1941. године дошао сам из Нове Вароши у Буковик и средином маја чуо сам више рафала, по причању старијих из – митраљеза. Убрзо се пронела вест да је негде око Калипоља ухваћена па стрељана група војника. О томе се касније различито причало.¹⁵

Почетком 1989. године, желећи да сазнам нешто више о том догађају, замолио сам пријатеља да изврши проверавања у Кладници и 9. фебруара 1989. године добио сам писмо са следећом информацијом:

„Моје је мишљење да је вероватно Божо Јаворски ове недужне људе побио из освете због тога што је у Кладници стрељано шесторо војних лица 12. маја 1941. године, о којима си ме и ти питао. То се десило тако што је један сељак, идући за дрва под Јавор, са кладничке стране срео групу од шест људи у униформама краљевске војске, међу којима су били један капетан и једна жена, вероватно његова. Капетан је том сељаку рекао да и Срби и Муслимани треба да се чувају и пазе, јер су окупирани и једни и други и капетан је нешто написао у писамце за тадашњег председника кладничке општине Омера Ибровића и тај је сељак то писмо донео Омелу у Кладницу. Само што је Омел то писмо прочитао, Немци су из правца Сјенице стигли пред зграду општине. Велико је питање да ли су Немци стигли баш тада сасвим случајно и питање је ко је обавестио Немце о тим војним лицима. Неки људи кажу да је Немцима то рекао Мурат Прашовић, а неки кажу да је то урадио Омел Ибровић. Било како било, Немци су са камионом војника кренули пут Јавора и у колибама Сима Корићанца нашли те људе и том приликом су ранили једног припадника те групе, а остале су одвели у Сјеницу. Немачки командант Сјенице је наредио да се ти људи врате назад и стрељају. Ја мислим да су то Немци смишљено урадили наредивши да се стрељају на Кољену у Кладници како би тако завадили Кладничане са својим комшијама Србима.

Испричали су ми неки људи да су тела стрељаних нешто касније ископана по ноћи и за велики новац отпремљени преко Јавора. Прича се да у тој групи војних лица је био и Божо Јаворац-Јаворски, али да је успео да побегне и да је он зато после побио оне Муслимане на Црвеној Гори као из освете”.¹⁶

Ова информација има најмање две озбиљне примедбе. Нису наведени војници ухваћени у колиби Сима Корићанца, већ у колиби Војислава Новковића и није разлог убијања групе сиромашних Кладничана освета због убијених војника, како су то симпатизери или логичари закључили у прилог Божа Ђосовића, наводно војводе јаворског, јер ни сам Божо то никада није тврдио, а сигурно би користио као своје оправдање.

Периша Перишић каже: „До ове одлуке дошло је због тога што су му Муслимани украли кобилу коју је довео из државне ергеле у Краљеву.”¹⁷

Милан Ђоковић и Ђорђе Пилчевић, пишући о злочину Божа Ђосовића, о коме ће бити речи у наредном примеру, кажу да је непосредно у извршењу злочина овај рекао: „Ово је само мали део цене коју ће Турци платити за моју зелену кобилу...”¹⁸

Разуме се, наводна освета није никакво оправдање, али зарад истине треба ту причу отклонити.

Ратни злочин извршен на територији села Кладнице, о коме је реч, никада није истраживан, па, према томе, није било процеса ни Немцима, ни помагачима. Због тога га не треба препустити коначном забораву.

„Ново Време” од 18. марта 1942. године донело је редакцијски чланак под насловом „Доћи ће и вама Божа Јаворски” са фотографијом штаба Јаворског одреда.¹⁹ „Политика Експрес” у броју 11059 од 4. јануара 1995. донела је чланак са потписом Светислава Тијанића, под насловом „Дивљи господар планине”, о Божидару Ђосовићу са поднасловом „Историја га описује као пљачкаша и окрутног главосечу, а народ као заштитника”.²⁰ Произилази да се о том човеку још шта има рећи, јер постоји велика разлика у мишљењима, па и интересовања група за оцену човека под чијом су командом били још неки живи људи, а живе и сродници којима није свеједно како ће бити забележено у свести народа сећање на њиховог блиског рођака. Ово утолико више што никада јавности није предочена пресуда или одлука Драже Михаиловића да буде ликвидиран „војвода који је био у немилости Немаца, партизана и четника”, како у поднаслову истиче „Политика Експрес”.

Овде се не говори о лику и делу тог човека, већ само о извршењу једног тешког злочина из првих дана по пропасти Краљевине Југославије, за које нико није одговарао и о коме је до сада врло мало писано, а скоро се ништа не зна.

У читавом периоду између два рата на ивањичкој пијаци су петком продавана јаја донета из сјеничког краја. Било је познатих сиромашних муслимана продаваца по неколико десетина јаја, који су прелазили и по двадесетак километара да уновче своју малу имовину. Та пракса није прекинута ратом и капитулацијом Југославије.²¹ Независна држава Хрватска још није била поставила своје полицијске органе – да спрече долазак људи из сјеничког краја у Ивањицу и шест муслимана из Кладнице дошла су на пијац у Ивањицу. Били су то: Ремо, Реџеп, Пашо, Рахман и Ђамил Ибровићи, Мехо Тарић и Цемо Зорнић. Продали су своју сиротињску робу, а у повратку, недалеко од Кушића, на месту званом Црвена гора, пресретила их је наоружана група Божа Ђосовића. По причању људи, будући да су ови муслимани носили шајкаче, насилници су од њих тражили да им изврше преглед полног органа и,

пошто су се уверили да се ради о муслиманима, опљачкали су их и потом побили.

У време извршења овог злочина Срески суд у Ивањици је још увек био надлежан, па је извршен увиђај, али се даља судбина кривичног поступка не зна.²²

Извршење овог злочина забележено је у монографији „Ивањица” и фељтону Милана Ђоковића и Ђорђа Пилчевића објављеног у ужичким „Вестима”. „Политика Експрес” овај злочин не помиње. У фељтону је по имену означен само Ремо Редеп, а остале жртве се сада помињу по именима први пут.²³

НАПОМЕНЕ

1. „Отаџбина”, 1891, говор у Уставотворном одбору.
2. Фотокопија у поседу аутора.
3. Исто.
4. Казивања сведока у поседу аутора.
5. Казивање Милоја Дилпарића аутору.
6. „Трагом српско-хрватске епике”, Загреб, 1951.
7. Новопазарски зборник, број 4, за 1980.
8. Зборник VI симпозијума Сеоски дани Сретена Вукосављевића и Новопазарски зборник број 9 и 11.
9. „У професији слатке горчине”, Пријеполје, 1984. стр. 164.
10. „Новопазарски зборник”, бр. 12.
11. Писмо професора Салиха Селимовића аутору, 6. јун 1989.
12. Саопштено на научном скупу Сеоски дани Сретена Вукосављевића, 28. октобар 1995.
13. Писмо С. Селимовића аутору, 9. фебруар 1989.
14. Исто.
15. Непосредно по сећању аутора.
16. Оригинал код аутора.
17. Казивање Дарка Корићанца и Пера Новковића.
18. Монографија „ИВАЊИЦА”, Београд 1972, стр. 23; Ужичке „ВЕСТИ”, Фељтон „Злочини војводе Божа Јаворског” од 12. јуна 1970.
19. Владимир Дедијер, „Дневник”, I део, Београд, 1945, стр. 48/49.
20. „Политика експрес”, број 11059 од 4. јануара 1995.
21. Сећања старијих Ивањичана.
22. Казивање аутору Милоја Дилпарића, тада судског приправника Среског суда у Ивањици.
23. Оригиналнo писмо у поседу аутора – професора Салиха Селимовића.

UN CRIME COMMIS DANS LA RÉGION DU YAVOR ET QUI N'A JAMAIS ÉTÉ JUGÉ

La crime fait partie de la vie humaine. Il ne s'agit pas ici d'actes perpétrés accidentellement, dans l'accès d'une vive émotion ou en légitime défense.

Les initiateurs, les instigateurs les complices, et les exécutants ne laissent pas d'espérer qu'ils échapperont à la justice lorsqu'ils préméditent ou commettent un acte criminel. Cela tout particulièrement dans les cas où il s'agit de crimes aux motifs politiques. Ils s'attendent surtout à ce que leurs méfaits ne soient pas décelés, à ce qu'ils n'en soient pas rendus responsables ou bien à trouver le moyen de se soustraire à toute responsabilité.

Malheureusement, cet espoir des criminels n'est pas dénué de fondement. Les années qui s'écoulent font leur oeuvre et un rideau opaque non seulement recouvre les victimes, mais aussi émousse l'intérêt du public à l'identification et à la poursuite des coupables.

Nombreux sont ceux qui pensent que la punition du criminel est la mesure décisive en matière de répression de la criminalité et qu'il est inutile de parler des actes commis par les défunts. C'est une grande erreur. La question de savoir si le coupable souffrira ou non est moins importante que le fait que l'on apprenne qui, quand et comment a fait souffrir les autres.

Vingt ans après la fin de la Première guerre mondiale et au début de la Seconde, la population de la région du Yavor n'a pas vécu en paix. Les honnêtes gens, laborieux et paisibles n'ont pas pu s'occuper tranquillement de leur travail. Quant aux autres, ceux qui cherchaient à satisfaire leurs désirs par des actions criminelles, ils attendaient une occasion favorable de réaliser leurs rêves, le moment propice pour satisfaire leurs ambitions sur les plans politique, matériel et autre, toujours dans l'espoir qu'ils n'en seront pas rendus responsables.

C'est ce genre de crimes graves-commis sur le territoire relativement restreint de la région du Yavor et qui n'ont jamais été jugés-que l'auteur se propose d'élucider ici et d'en informer ses lecteurs.

Un crime grave a été perpétré le 6 juin 1921 par les Katchatzi (brigands albanais), dirigés par J. Méhonitch. Ce n'est que ces dernières années que la vérité entière commence à se faire jour là-dessus.

Les guerres de 1912-1918 n'avaient rien appris aux méchants. Trouvant les moyens politiques insuffisants, ils firent tout leur possible pour réaliser par des crimes leurs objectifs sur le plan de la politique. Une liste renfermant les noms des personnes en vue dont on recommandait la liquidation et qui avait été dressée le 15 mai 1941 est publiée ici pour la première fois. Cette liste, qui était adressée à l'occupant, est un exemple flagrant de dénonciation criminelle de l'adversaire.

Le massacre des indigents dans la Crvena Gora qui domine Ivagnitza et le crime de guerre commis contre les soldats emprisonnés et une femme étaient un préambule à la longue guerre qui venait de commencer, après que l'occupant avait envahi le pays tout entier.

Il y a dans le peuple serbe un dicton qui dit: „La terre a promis au paradis que tous les secrets seront trahis” et les épisodes dont il est question ici sont une tentative d'empêcher que ces secrets tombent dans l'oubli.

Siniša Dilparić

КОВИЉКА ЛЕТИЋ

**ОСНОВНЕ СЕОСКЕ ШКОЛЕ У ТРНАВСКОМ ПОЛИТИЧКОМ
СРЕЗУ ОД 1918. ДО 1922. ГОДИНЕ**

КОВИЉКА ЛЕТИЋ
УИ 11(00) Београд
Расинска 9

UDK 373.3 (497.11)

Од новембра 1913. године, када су основани школски срезови, до септембра 1922. школе половине трнавског политичког среза припададе су чачанском школском срезу, а друге половине – драгачевском.¹

Тема овог рада је: Основне сеоске школе у трнавском политичком срезу од завршетка Првог светског рата до нове поделе школских срезова.

У току Првог светског рата основне школе у овом срезу много су оштећене и упропашћене. Из извештаја чачанског школског надзорника Благоја Радојковића од 17. августа 1919. године, упућеног Министарству просвете (Одељењу за основну наставу), види се да су школске зграде остале без прозора, врата, ограда и споредних објеката. „Зато многе школске зграде тужно и осамљено штрче. У овом упропашћивању учествовали су, нажалост, понегде и наши.”² Непријатељ је из свих однео звона, уништио народне, школске и ђачке књижнице, упропастио намештај и учила: „Нема ни рачунаљки, ни метарских мера за рачунску

наставу, нема ништа за српски језик, сем понеке непотпуне словарице, нема мапа и слика за земљопис, нема Шрајберових слика за природне науке, нема слика ни из Старог ни из Новог завета. Нема ничег. Свуд је пустош..."³ Остале су по која клупа и по која избледела табла.

Највиша штета била је: упропашћене школске зграде. Колика је штета од уништених школских ствари и упропашћених школских зграда у школама трнавског среза, види се из овог прегледа:

Шта је уништено	Чачак динара	Атеница динара	Јездина динара	Лозница динара	Паковраће динара	Трнава динара	Свега динара
Клупе	5.000	2.500	1.000	1.800	3.000	1.000	14.300
Табле	500	200	600	300	300	200	2.300
Столови	600	800	1.000	450	200	300	3.350
Столице	500	500	300	200	250	100	1.850
Ормани	–	300	–	700	600	600	2.200
Пећи	1.000	1.000	3.000	–	–	1.500	6.500
Рачунаљка	400	200	–	200	200	200	1.200
Мапе	1.000	300	300	300	200	300	2.400
Слике	500	300	250	600	100	400	2.150
Метарске мере	800	–	–	200	150	–	1.150
Остала учила	4.000	–	2.000	–	–	1.190	7.190
Остали нам.	5.000	150	3.000	–	–	1.800	9.950
Књиге	10.000	2.000	1.500	3.000	3.000	1.500	21.000
Архива	1.000	300	600	41	–	500	2.441
К. материјал	200	–	200	–	–	150	550
Школске зграде	14.500	7.500	21.095	–	9.370	10.480	62.945
Укупно	45.000	16.050	34.745	8.091	17.370	20.220	141.676 ⁴

У овом прегледу дати су подаци за школе половине трнавског политичког среза. Најоштећенија школска зграда друге половине овога среза била је у Слатини. Из извештаја њеног школског одбора (у марту 1922. године), упућеног Министарству просвете, види се да је „слатинска школа била право поприште непријатељске војске и непријатељске обести.”⁵ У школску зграду била се уселила аустријска жандармерија, која је намештај употребила за смештај оружја. Мештани овог села по завршетку рата поправили су новију школску зграду (саграђену 1911. године), „набавили намештај и учила и школа са два одељења ученика почела је са радом.”⁶ Међутим, Слатина је имала још једну школску

зграду „грађену пре 70 година”, која је у рату сасвим упропашћена. Истрошивши се око оправке већ једне зграде, Школски одбор молио је министра просвете да им помогне „да стару школу која је полупорушена поправе јер грађани Слатине немају средстава.”⁷

У заблаћкој школи непријатељска војска је за време рата пребивала и учинила велику штету (33.500 динара). Пошто општина није била у могућности да поправи школу, председник Живојин Вучковић (5. марта 1922) молио је министра просвете за помоћ (11.000 динара).⁸

У Трнави поправку упропашћене зграде помогли су месна црква (12.000 динара) и општина (6.000 динара). Трнава је имала две школске зграде: у једној су биле учионице, а другој учитељски станови.⁹

Лозничка школа „налазила се у приватној згради која је за време рата толико оштећена да више није могла да послужи за школу.”¹⁰ Школски одбор нашао је другу зграду за одржавање наставе. Међутим, њену половину (школске 1921/22) Школски одбор је продао Циганима, који свађом „и изгредима досађивали су ђацима и наставницима”. Надзорник Благоје Радојковић наредио је Школском одбору да што пре нађе другу зграду за смештај школе. Пошто она није нађена у одређеном року, Радојковић је предложио министру просвете да лозничку школу затвори. Министар просвете је, преко Окружног школског одбора у Чачку, наредио Школском одбору у Лозници да што пре нађе другу школску зграду. Управитељ лозничке школе Миљко Богдановић обавестио је Окружни школски одбор (5. септембра 1922) да је лозничка општина купила зграду од Стевана Пушоњића, у којој је једна соба преправљена за учионицу, друга, мања, за учитељеву канцеларију.¹¹ Обе собе биле су патосане, само предсобље није.

У Атеници, Јездини, Паковраћу и Ласцу оштећене школске зграде су поправљене и школске 1918/19. године организована је настава у њима.

Због прекида рада у току Првог светског рата, настава у народним школама, према одлукама министра просвете Краљевине СХС (Он бр. 731 од 12. јануара и Он бр. 1831 од 10. фебруара 1919. године), предвиђена је према скраћеном програму и кроз течајеве; сви ученици, осим првака, требало је да буду подељени у шест категорија.¹² Међутим, надзорник Радојковић предложио је министру просвете да се ђаци у чачанском школском срезу не деле на категорије и настава не изводи по течајевима, јер „сва деца у Чачку и Краљеву (а и у неким селима) која су стигла за школску 1914, 1915, 1916, 1917. и 1918. годину учили су државне школе које је непријатељ издржавао или су учили приватно код наших наставника-ца који су овде остали, те кад су наше школе могле

прорадити крајем прошле и почетком ове године сва су деца уписана у одговарајуће разреде и продужила редован рад у сваком разреду.”¹³

Скоро све школе у трнавском политичком срезу су почеле да раде пре него што је надзорник Радојковић стигао са војне дужности „и много пре него што су расписи Министарства стигли.”¹⁴ Већином су млађа деца походила школе, а врло мало старијих, јер у селима оскудица радне снаге била је очигледна.

Школске 1918/19. године радиле су школе у Трнави, Атеници, Лозници, Јездини, Ласцу и Паковраћу. У Трнави су два одељења (118 првака и другака) учили Радомир Вујовић и Филип Јовичић, у Атеници једно одељење (59 ученика у сва четири разреда) – Недељко Вилимановић, у Лозници једно одељење (58 ученика у сва четири разреда) – Миљко Богдановић, у Јездини два одељења (63 првака и 52 другака и трећака) – Владимир Вељашевић и Јован Петронијевић, у Паковраћу два одељења (49 првака и 54 другака и трећака) – брачни пар Персида и Милан Глигоријевић, у Ласцу два одељења – (52 ученика) – Милојка Богићевић (стална учитељица) и Петар Јулија, Рус – избеглица (привремени учитељ). Надзорник Радојковић предложио је министру просвете да, због малог броја ђака у овој школи, затвори друго одељење. Министар је то и учинио и учитеља Петра Јулију преместио у Жежевицу (20. јула 1922).¹⁵

Већина школа је почела да ради иако још нису имале најнужније школске потребе, ни огрева, ни послужитеља. „Ни сам град Чачак још не може да доведе у ред своју школску зграду, а камоли удаљена села,” писао је школски надзорник министру просвете.¹⁶ Дуго, после рата, као једини намештај, у школама су се могли видети: мали број обичних скамија, остарела табла или исцепана земљописна карта. У неким ђаци су седели на трношцима, које су донели од својих кућа.

Издржавање народних школа „ишло је доста тешко”. Тешко је скупљен школски прирез од становништва, ратом осиромашеног. Прирез општине нису предавале школи. „Увиђајући да издржавање школа зависи од добре воље и увиђавности општинских часника, свакад сам препоручивао наставницима да са њима одржавају добре односе и да не долазе у сукоб, па ма из којих разлога потицало,” извештавао је надзорник Радојковић министра просвете.¹⁷

Мали број општина је снабдевао своје школе најпречим потребама. Многе нису имале ни огрев, ни послужитеља, па су ђаци и наставници морали да чисте школу и обављају друге послужитељске послове. Учитељи су веома нередовно примали додатке за стан и огрев. Слабо издржавање школе општински часници су правдали тиме што нису

имали одобрене буџете додајући – „а сад, што су они привремени у општини – до августа, до избора!”¹⁸ Наставници су се на разне начине довијали да набаве најнужније за наставу. Требало је да се баве наставом и васпитањем, „а не да се њихова снага троши око тога колико ће се у општини узети, заправо отети, да се за школу набаве најпрече потребе.”

Наставници су прикупљали добровољне прилоге од становништва, молили и убеђивали општинске управе да што више помогну у набавци школских потреба, сами куповали уџбенике и ђачки прибор. У већини школа једина наставна средства била су она која наставници сами направе (за математику и земљопис).

Овако несигурно издржавање школа штетило је настави и учењу. Због тога је надзорник Радојковић предлагао Министарству просвете да „школовање и издржавање деце мора узети на себе држава, као што је узела бригу о војсци. Обавезно школовање не може се извршити без бесплатног школовања. Иначе овакав начин издржавања само је мучење и деце и учитеља и ђачких родитеља.”¹⁹

Због тога што су наставници радили у врло тешким условима Радојковић у свом извештају каже: „Налазим да успех из појединих наставних предмета не треба ове године да оцењујем јер се морало радити много више него у нормалним приликама и што су услови за рад били много тежи и умногоме несавладиви: није се имало ни читанки ни буквара и других потреба, а морало се радити са великим бројем ђака. И поред свих незгода наставници су радили рационално: они су развијали и усавршавали дечију духовну снагу. Кад се све узме на ум и процени, онда се долази до закључка да су учитељи-це учинили све што су били дужни и кадри учинити, да су у настави свих предмета постигли успех, какав се ове године уопште могао постићи.”²⁰

Посебну пажњу наставници су морали да посвете васпитању ученика – „да их науче раду, послушности, пристојности, вредноћи.” Вишегодишњи рат пореметио је схватања о животу, школи и васпитању. „Непријатељ је подржавао рђаве особине код омладине и старијих, а добре је гледао да отклања, те због тога данас се на рђаво васпитање жале и родитељи и наставници свих школа, почев од основних па до универзитета, због тога се на васпитање мора обратити нарочита пажња,” писао је Радојковић министру просвете.²¹

Школске 1921/22. године број ђака у готово свим школама трнавског среза повећан је. У Атеници два одељења (138 ученика) учили су – Зорка Оцокољић, Јован Петронијевић и Недељко Вилимановић, у Заблаћу два одељења (202 ученика) – брачни пар Персида и Милан Глигоријевић, у Жевици три одељења (179 ученика) – Цвета Поповић и

брачни пар Љубица и Милија Вучетић, у Јездини два одељења (113 ученика) – Радојка Цвијовић и Владимир Вељашевић, у Слатини два одељења (175 ученика) – Стамена Поповић и Радован Зец, у Трнави два одељења (112 ученика) – Милка Туцовић и Милорад Вујовић, у Ласцу једно одељење (66 ученика) – Милојка Богићевић, у Лозници једно одељење (55 ученика) – Миљко Богдановић, у Качулицама једно одељење (116 ученика) – Вељко Спасић, у Паковраћу једно одељење (69 ученика) – Чедомир Милошевић.²²

Као што се види, у трнавском срезу учитељи су радили са великим бројем ученика (преко 100, по један учитељ учио је у Заблаћу и Качулицама). Оскудевало се у учитељима због тога што су неки погинули у рату, неки задржани на војним дужностима, а неки се нису вратили из бежаније. Осим тога, у току рата није школован учитељски кадар.

Овако велики број ученика у првим послератним годинама резултат је нередовног рада школа у току Првог светског рата. Неколико ратних генерација сустигло се за школовање. Ученици су превођени у старији разред ако су показали задовољавајући успех. Иако је превођење у старији разред била скоро редовна појава, старији ученици су напустили школу у току школске године због радова у пољу и на њиви. Казне за недоласке на наставу биле су мале и због несређених прилика нису се могле наплатити.

Здравље ученика било је углавном добро, иако се на њиховим лицима, писао је Радојковић, „опажају трагови непријатељске окупације (глад), виде се многа бледа и испијена лица којима треба добра нега па да се сачувају од јектике.”²³ Заразних болести није било. У понеким школама било је краставе и шугаве деце „и то ће бити све дотле док наш свет сматра сапун за скупочену ствар и луксуз а о купању у купатилима неће ни да чује,” примећивао је Радојковић.²⁴ Да се ученици правилно развијају, да буду здрави, важно је било да школе имају ђачке клупе за седење, „јер у многим школама деца су седела на разним столицама које су од својих кућа донели, па и у самом Чачку. Како неправилно седење у школи рђаво утиче на здравље ученика није потребно доказивати,” закључивао је Радојковић.²⁵

У свим школама непријатељ је упропасито школске и народне књижнице. Књиге су биле ретке и скупе и школе их нису могле набавити. Учитељи су тежили да ученицима и народу омиле књигу.

Због заосталости нашег народа, не само у материјалном, него и у духовном погледу, наставници су све више пажње почели посвећивати народном просвећивању. Били су оснивачи народних књижница и читаоница, организовали су вечерње и зимске течајеве и курсеве,

продужне школе и школе за домаћице, певачка и соколска друштва, друштва за чување народног здравља и друштва за сузбијање алкохолизма. Били су оснивачи и активни чланови земљорадничких задруга, које су требало да осавремене производњу, да обезбеде јевтине кредите за сиромашне и да снабдевају домаћинства потребним индустријским и занатским производима.²⁶

Наставници су у школским баштама примењивали савременију обраду земље, сејали боље семе, уводили нове културе и скоро увек постизали боље приносе од сељака – мештана. Школске баште су, дакле, биле огледне парцеле и узор за месно становништво. „Рад у школској башти корисно је утицао на децу. Деца се богате искуством и развија им се љубав за рад. Радом у школској башти наставник је стварао школу рада, а не школу празних речи – у садањим празним учионицама” истицао је Радојковић.²⁷ У трнавском срезу најуредније школске баште имале су школе у Атеници и Паковраћу.

НАПОМЕНЕ

1. При образовању школских срезова у новембру 1913, у састав чачанског школског среза ушле су све школе у жичком политичком срезу, школа у Чачку и пет школа из трнавског политичког среза (атеничка, јездинска, лозничка, трнавска и паковраћка). Међутим, одлуком Министарства просвете Краљевине СХС Он бр. 35106 од 11. септембра 1922. године, чачански школски срез су сачињавале школе из љубићког и трнавског политичког среза и школа у Чачку. (Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању).

2. Исто, Општи извештај о стању основних школа у чачанском школском срезу за 1918/19, који је школски надзорник 17. августа 1919. послао Министарству просвете (Одељењу за основну наставу).

3. Исто, Извештај школског надзорника Министарству просвете од 15. јула 1920. о извршеном прегледу основних школа у чачанском школском срезу на крају 1919/20. школске године.

4. Исто, Извештај школског надзорника Министарству просвете (Одељењу за основну наставу) од 28. марта 1923. године, на основу наређења Министарства просвете Он бр. 9 440 од 27. фебруара 1923. године, и у смислу наређења Он бр. 11 706 од 13. марта 1923.

5. Исто, Подаци о школовању деце у срезу трнавском у округу чачанском 1921/22. године, које је послао окружни школски надзорник Благоје Радојковић Министарству просвете (Одељењу за основну наставу).

6. Исто.

7. Исто.

8. Исто.

9. Као под 2.

10. Као под 5.
11. Исто.
12. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије (Одељење за основну наставу), фонд у сређивању, предлози школског надзорника Благоја Радојковића, које је упутио Министарству просвете у мају 1919. године – да се настава у његовом школском срезу изводи редовно, по разредима, а не кроз течајеве и да се ученици не деле у категорије.
13. Исто.
14. Исто.
15. Као под 5.
16. Као под 2.
17. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије (Одељење за основну наставу), фонд у сређивању, извештај школског надзорника Благоја Радојковића Министарству просвете од 15. јула 1921. о извршеном прегледу основних школа у чачанском школском срезу на крају школске 1920/21.
18. Исто.
19. Као под 2 и 3.
20. Као под 3 и 17.
21. Као под 3.
22. Као под 5.
23. Као под 2.
24. Као под 3.
25. Као под 2.
26. Исто.
27. Као под 2.

ÉCOLES PRIMAIRES DANS LA CIRCONSCRIPTION DE TRNAVA ENTRE 1918 ET 1922

Au cours de la Première guerre mondiale, les écoles primaires de la circonscription de Trnava furent gravement endommagées et dévastées. Les bâtiments scolaires étaient restés sans fenêtres, portes, clôture et annexes. L'ennemi avait emporté les cloches, détruit les bibliothèques municipales et scolaires, abîmé le mobilier et le matériel scolaire. Il n'en restait plus que quelques pupitres et, par endroits, un tableau noir décoloré.

Après les réparations indispensables des bâtiments scolaires, la plupart des écoles commencèrent à fonctionner au lendemain de la libération, bien qu'il leur manquât même le strict nécessaire, le chauffage, le huissier. Dans certaines écoles, les élèves étaient assis sur les trépiers qu'ils apportaient de chez eux.

Maints instituteurs faisaient la quête pour recueillir les moyens financiers nécessaires, cherchaient à persuader les autorités municipales de les aider à acquérir le matériel scolaire indispensable et, pour assurer l'enseignement, achetaient eux-mêmes des manuels et des fournitures scolaires.

Les instituteurs consacraient obligatoirement une attention particulière à l'éducation des enfants, ce qui voulait dire „leur apprendre à travailler, à obéir, à être décents et appliqués”.

Au cours de l'année scolaire 1921/1922 le nombre d'élèves dans les 9 écoles primaires de la circonscription de Trnava augmenta considérablement du fait qu'au cours de la guerre les écoles étaient fermées, si bien qu'au lendemain de la guerre plusieurs générations d'enfants commencèrent leur instruction au même moment.

Koviljka Letić

Др МУСТАФА КЕМАЛ КАРАХАСАН

**„ЦАРИГРАДСКИ ГЛАСНИК” О СРБИМА
У ОСМАНСКОЈ ЦАРЕВИНИ**

Др МУСТАФА КЕМАЛ КАРАХАСАН
УУ 11070 Нови Београд
Сремских бригада 4/36

УДК 091.1 (560)

УВОД

Сва стара српска штампа, објављивана у Истанбулу, главном граду Османског царства, или Бечу, главном граду Аустро-Угарске, у Темишвару, Новом Саду и другде – садржи и ону врсту истине за којом трагам у вези доказивања чињенице да има много више елемената који повезују турски и српски народ него оних раздвајајућих.

Такав је и „Цариградски гласник”, недељни лист, који је објављиван редовно 16 година са преко 6.000 страница текста.

Први број листа „Цариградски гласник” објављен је 1. јануара 1895, а последњи 10. октобра 1909. године. Власник и главни уредник био је Никола Сп. Савић, а администратор Коста Групчевић. Формат листа био је 30 x 45 цм. Адреса: Улица Капу-Куле број 2, I спрат, Пера – Истанбул, Османска царевина. Лист је штампан на четири до осам страна (понекад их је било и више). О догађајима из Србије писало се у рубрици „Из

Србије”. Цена листа за Србију: 12 динара за шест месеци, за Османску царевину – 40 гроша за пола године.

Док је овај лист излазио, у Краљевини Србији на власти су углавном били либерални демократи (академик Стојан Новаковић, др Владан Ђорђевић, Станоје Станојевић и други) потом Пашићеви радикали, а у Османском царству – до 1908. године апсолутистички режим султана Абдул Хамида. Када је „Цариградски гласник” престао да излази, крајем 1909, у доба младотурске револуције од 24. јула 1908. у Србији су на власти били радикали Николе Пашића.

Као истраживач, у овом тексту примењујем углавном индуктивни метод (ради убедљивости пред читаоцима данашње Србије и Југославије), а затим вршим редукцију веома кратко, што могу да чине и сами пажљиви, аналитични и за логично закључивање способни читаоци.

Текстове из свих бројева „Цариградског гласника” поделио сам на више поглавља.

СРПСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ ДО СТЕПЕНА ПРИЈАТЕЉСТВА

Овај наслов, ову тезу, доказујем следећим:

Прво: успешно се развијају трговински односи између Србије и Османског царства. То је подугачак текст на првој страни листа од 7. јануара 1899. На другој страни овог броја следи велики чланак о пријатељским односима између Срба и Турака у Приштини са потписом „Србин”.

Друго: једна велика, сугестивна и фрапантна манифестација српско-турског пријатељства је чланак о светосавској прослави у Истамбулу 1899. Уствари, то је уводник листа са потписом Т. Ж. у коме се укратко, као закључна мисао, истиче: “Овогодишња светосавска прослава је заиста превазишла све досадашње.”¹

Треће: на трећој страни овог броја публикована је велика репортажа о свечаној светосавској прослави у Скопљу, на којој је учествовао и скопски валија Хафиз-паша, „са неописивим весељем”, а додаје се да је прослава организована „широм наше простране Отоманске царевине”.

Четврто: 12. фебруара 1899. лист доноси (са потписом Р. као аутора) чланак – „Ретко славље великог српског песника Змаја Јована Јовановића”.

Пето: 25. фебруара 1899. „Цариградски гласник” у уводнику „Стање у Царевини”. Поред осталог, инсистира да сви поданици „треба да живе у потпуној слози и благостању”, јер претходно констатује да има „немилих догађаја” истичући да кривце „треба предати судским властима и то и за најубичајеније преступе и испаде како би се обезбедила

правда и правичност”. У тексту се посебно, критикује злонамерно писање страних новина о стању у Османској царевини.

Шесто: као знак великог пријатељства и узајамне сарадње Срба и Турака у Скопљу, истиче се чињеница да је српски краљ Александар I Обреновић 1899. „одликовао Орденом Св. Саве са звездом Мехмед Али-беја, начелника вилајетске канцеларије у Скопљу. Не изостаје: „Уз наша искрена честитања”.²

Седмо: 8. јула 1899. штампан је опширан и озбиљно интониран уводник поводом високих одликовања, у коме се указује на „злонамерне политичаре у земљи и у свету а којима сметају добри односи између Срба и Турака”. Каже се: „Тефик-паша, османски амбасадор у Београду је на најсјајнији и најлепши начин указао да постоје интересенти који су против добрих односа између Србије и Османског Царства”, али и да „сви искрени пријатељи Срба и Турака желе да њихови односи буду и даље све бољи као односи између суверених и мирољубивих држава”.³

Осмо: као симболика и израз добрих односа између Србије и османске државе, „Цариградски гласник” објављује 22. јула 1899. велики уводник поводом рођендана краља Александра и истиче да су „у главном граду Истамбулу одржане велике свечаности”.

Девето: Осман А. Ђикић, питомац Царског лицеја „Mülkiye” у Истамбулу објавио је поему „Dulusi Numaуu”, посвећену султану Абдул Мамиду (19. август 1899).⁴

НЕКИ СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ

Док се проучава писање „Цариградског гласника” за време његовог шеснаестогодишњег објављивања, пада у очи, као посебна истина, оно што је статистички изражавано, не само о Србији, већ и о Грчкој, Румунији, Бугарској и њиховим суседима на Балкану.

Тако се сазнаје да је Србија 1896. године имала 2.314.153 становника.⁵ Вредност извоза из Србије те године достигла је 46.023.249, а увоза – 34.881.173 динара. Дакле, српска привреда је тада била стабилна, финансије – такође. После три године, извоз из Србије вредео је 56.991.479, а увоз у Србију – 40.834.465 динара. Очито, Србија је тада била економски стабилна држава.

По годинама, финансијски капитал Србије износио је: 1890 – 2.160.000, а 1899 – 2.400.000 динара. Укупни капитал читаве земље износио је 1890 – 10.600.000, 1893 – 13.500.000, а 1898. године – 15.157.000 динара. Жетва у 1897. процењена је на 192.247.000, а у 1898. на 190.228.000 динара.

Занимљиви су подаци о броју становника: Османска царевина имала их је 18.000.000, Француска – 88.518.000, Италија – 30.819.000, Аустрија – 25.295.000, а Енглеска – 39.825.000. Подаци су из јула 1899.

ОДНОС ПРЕМА ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Ова област веоам је деликатна са гледишта српске историје, културе, етничко-верске припадности, просвете и просвећености свих Срба, и то од доласка Османлија-Турака на Балкан и у српске земље, па све до 1912. односно 1918. године, када је, после Првог светског рата, Османско царство нестало са географске карте.

Аутор овог текста увек је тврдио, и сада тврди, да је у то време однос османско-турске власти према Српској православној цркви (и њеној целокупној материјалној и духовној имовини и књигама и библиотекама, архивима и протоколима рођених-крштених и умрлих) био углавном исправан, срдчан, увиђаван, чак и стимулативан.

Да видимо, индуктивним путем, шта о томе каже „Цариградски гласник“:

Први пример: Манастир Бања код Прибоја обновљен је на основу фермана Султана, који је донео лично Сулејман Хакки-паша у то место. Аутор написа је В. Ц.⁶

Други пример: Велики уводник на три ступца о Ускрсу код Срба под Османском царевином сугерира да је овај велики хришћански празник свечано прослављен „уз топлу молитву за дуг живот и светлу владавину ове отаџбине, за добро свих народа у њој.” (1899).

Трећи пример: „Цариградски гласник” пише о животу и деловању два манастира – Грачанице и Благовештења (1899).

Четврти пример: 1899. године „Цариградски гласник”, 27. маја, објављује велики уводник о православној вери и Србима у Османској царевини.

Пети пример: Исте године у уводнику поводом празника Духова лист жели општи напредак Османског царства „под заштитом премилостивог Господара Султана”:⁷

Шести пример: у уводнику од 30. септембра 1899. о имањима цркава и манастира, за које важе нарочито законски прописи, лист истиче да је те прописе султан усвојио и да ће то српски народ „радосно поздравити са вечном захвалношћу”. Аутор је потписан са У.

Седми пример: 1. јануара 1901. у уводнику под насловом „Ново столеће” „Цариградски гласник” каже: „Ми, Срби, са тековинама XIX века се поносимо, јер су наше цркве и школе – наши поноси”.

Осми пример: „Ускрс у Истамбулу” – наслов је уводника у броју од 5. априла 1901. године, у коме се каже да је организовано свечано славље у Српској гимназији у Истамбулу.

СРПСКЕ ШКОЛЕ И ДРУГЕ УСТАНОВЕ У ОСМАНСКОЈ ЦАРЕВИНИ

Крајем XIX и почетком XX века српски народ је у Османско-турској царевини имао широку мрежу основних и средњих школа. За српске студенте омогућено је и факултетско образовање у Истамбулу.

Ево примера:

Први: 1. јануара 1899. „Цариградски гласник” пише „о грађи историје српског народа” у Османској царевини и истиче да има доста старих школа око Куманова и Кратова (још од 1825. године) чији је оснивач поп Ј. Давидовић.

Други: код Врања постоји српска школа од 1820. године, а њен оснивач је П. Караџић.

Трећи: српске школе су осниване и 1840, од 1869, од 1876. и од 1890. године.

Лист наводи и имена учитеља из тог доба: О. Дионисије, А. Каљевић, П. Н. из Цетеника, А. Цветковић, П. Чавдаревић, С. Ристић, В. Хаци Перић, М. Тасић, Ј. Станојевић...

„Цариградски гласник” у јануару 1899. пише да гимназија за Србе успешно ради у Истамбулу. Директор је био М. Динић. По разредима било је 93, односно 71, односно 79 ученика.

Лист 17. јануара 1903. пише о прослави Савиндана у Истамбулу; он је „најлепше прослављен”. При том се указује на улогу српских школа и цркве Светог Николе у Галати. На свечаностима у тим местима све је било „дупке пуно”, а „међу свештенством и просветним радницима били су и генерали С. Грујић, Јован Ф. Христић и други”. „Али оно што је најлепше – пише „Цариградски гласник” – то је била велика присутност нашег народа из разних крајева слушајући програм на матерњем језику”. Свети Сава слављен је и у Kadiköyü (Истамбул). Свечаности је присуствовао и Фетих-паша, кога ће касније, у Нишу, примити у аудијенцију краљ Александар I Обреновић.

При прослави Ускрса 11. априла 1903. султан је преко школских власти поклатио српској сиротињи 750, а Патријаршији 500 турских лира.

Крајем јуна 1903. „Цариградски гласник” пише да су српски ђаци у Цариградском лицеју у Галата Сарају показали бриљантне резултате.

Посебно се наводе ова имена: Љ. Стефановић, А. Здравковић, И. Ш. Рајић, Н. Хајдуковић, Б. Бошковић...

Према писању овог листа, Фериз Мехмет-паша издао је дозволу за оснивање српских школа у Феризовићу (Урошевцу) на основу султановог фермана. Житељи Приштине такође су били одушевљени због отварања српских школа у њиховој средини. Село Кличковац код Куманова, у коме су Срби и Турци лепо живели, такође је добило српску школу, за што су посебно били заслужни К. Петровић, М. Војничинац, Д. Трајковић и Б. Златановић. Четвртог фебруара 1899. пише да је у Тетову, поред српске школе, основано и национално друштво „Тетовска слога” („за умно усавршавање и узајамно помагање”). На крају текста каже се: „Хвала Цару!” У истом броју указује се и на отварање Српске женске школе у Хаквици, која је носила име Светог Саве, а констатује се да и село Крива на Вардару има српску школу са 70 ученика.

Српске основне школе успешно су радиле и у Гостивару, Велесу и по селима Скопске Црне Горе. У Крушеву је српска школа основана у атмосфери „братских односа”, пише лист 18. фебруара 1899.

Услед општег напредовања просвећености и националне културе код српског народа у Османско-турској царевини, „Цариградски гласник” у великом уводнику од 8. априла 1899. посебно истиче углед који ужива српска интелигенција и закључује да српски свет „потребује овакве лепе примере а не лепе придики”.

Пишући опширно о ревизији школства српског народа у Турској царевини, лист указује на велики број ових установа и одаје признање властима (29. април 1899). „Служимо за углед”, наслов је текста у „Цариградском гласнику” од 6. маја 1899. године, у коме се истичу ови подаци – српских народних школа било је 977, средњих – 37, а њихов буџет износио је 4.200.000 динара. Општи закључак редакције је: „Срби лепо напредују... Србија је дивна земља, богата и културна држава... Док Српска Гимназија у Истамбулу све боље и боље напредује из године у годину, како се пожелети може... Директор М. Динић је узоран а наставно особље – изврсно... Жеља је да тако траје на општу корист и понос у просвети престонице славних Османовића”, истиче лист 24. јуна 1899. у чланку који потписује С. А.

Може се извести дедуктивни закључак да је српски народ у просторима Османско-турске царевине у то време имао солидно школство, добре кадрове у школама и подршку власти, што оставља утисак да је и јавност у Краљевини Србији углавном задовољна.

НАЦИОНАЛНА ШАРОЛИКОСТ БАЛКАНА

Да ли је национална шароликост Балкана његова предност или његова зла коб?

Са гледишта објективне историје човечанства а у њој са аспекта функционалне историје појединих нација и њихових најновијих држава оваква шароликост може да буде само – предност. Наравно, под условом да свака нација и њена држава буде заиста правна, стварно демократска, истински хумана и окренута будућности свих и сваког грађанина.

„Цариградски гласник“ даје слику националног састава Балкана, шароликог, као и данас.

У Србији је 3. децембра 1900. године пописано 3.899.711 Срба (1.322.355 мушких и 1.212.711 женских особа). Демографски прираштај од 1896. до 1901. износио је 171.286 становника.⁸

Бугарска је 1890. године имала 3.200.000 становника. Међу њима било је 679.000 Турака, 273.000 Грка, 189.000 Румуна и Цинцара, уз 187.000 осталих (Јермени, Јевреји, Цигани и други).

Без Солуна и оног дела који је касније освојила, Грчка је имала 2.270.000 становника. Међу њима: 730.000 Арнаута (у тзв. Ђамурији), 326.000 Влаха-Цинцара и 136.000 осталих (Славо-Македонци, Славо-Бугари, Славо-Срби, Јермени, Јевреји и други).

Глобално, Румунију је насељавало две трећине Румуна, а једну трећину – остали. Само је за главни град Букурешт објављен исцрпан статистички преглед. У граду је живело 186.623 Румуна, 43.328 Јевреја, 3.698 Арнаута, 245 Турака, 308 Срба, 938 Бугара, 1.358 Грка, 2.107 Талијана, 782 Француза, 8.600 Аустријанаца, 2.968 Немаца, 528 Руса и 782 Швајцарца. Дакле – две трећине житеља чинили су Румуни.⁹

Подаци су, за сваку земљу, занимљиви – за поређење.

О МЛАДОТУРСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ – ИЛИ О ХУРИЈЕТУ

При крају наше анализе овог листа, а и при крају његовог излажења (10. новембра 1909) настојаћемо да овај важан догађај у историји Османског царства прикажемо онако како је на њега гледао и како га је тумачио лист српског народа „Цариградски гласник“.

Само шест дана пре почетка Младотурске револуције од 24. јула 1908. године, лист је (18. јула) објавио велики уводник о све бољим односима између Турака и Срба, као и посебан дуг чланак „о све већој потреби да Срби уче турски језик ради јачања пријатељства између два народа.“

„Цариградски гласник” био је недељник. У колекцији која нам је стајала на располагању¹¹ недостаје број од 25. јула 1908, већ у заглављу пише: 1. август 1908. У овом броју „Цариградски гласник” објављује у целини Устав Османског царства из 1876, који је суспендован када је прорадио први демократски парламент Османске империје на челу са чувеним Митхат-пашом као председником, а који ће после државног удара који ће извршити султан Абдул Хамид бити послат на робију у граду Таифу (Сауди Арабија), где ће после извесног времена бити мучки задављен, заједно са Осман-пашом и другим тадашњим великим реформаторима, демократским револуционарима (такође Младим Османлијама, из чијих редова је најпознатији Али Суави, који је херојском смрћу, са другим заједно, завршио свој млади живот).

Младотурска револуција од јула 1908. године спада у ред десетак истакнутих светских револуција, иако има своје изразите специфичности. Она је у Османско царство вратила уставну монархију (у поређењу: слично као Устав САД о американизму као наднационалној категорији припадања поданика).

Члан 8. овог Устава из 1876. године (тада је Србија објавила рат Османско-турској држави) гласио је: „Сви царски поданици, без разлике вере, расе и етничке припадности – зову се Османлије.”

Није требало много времена ни прилика на султановом двору, са чијег је трона смењен султан Абдул Азиз да би на његово место дошао султан Абдул Хамид – да изврши државни удар, да ликвидира демократски изабран османско-турски парламент први пут у петвековној историји Османског царства на челу са Митхат-пашом (у коме је било и подоста посланика српског народа и других народа, али као Османлија-посланика, јер тада нису постојале модерне нације, а понајмање турска нација, која се стварала на почетку XX века у реализацији Ататуркове национално-ослободилачке, антиимперијалистичке и антифеудалне – (антисултанске и антикалифатске) револуције.

Поменути Митхат-пашин устав Османско-турског царства, у члану 9. садржи ову одредбу: „Све Османлије уживају личну слободу, али су дужни да не вређају (или угрожавају) слободу других.” Уз то: „Нико – никога не сме да казни – без закона.” Све су ово елементи заиста демократског устава, у коме су елементи-атрибути свих устава света од Француске револуције 1789. и других револуционарних тековина човечанства.

„Цариградски гласник”, на моје лично изненађење, доноси цео Устав на српском језику (признање преводиоцу, јер превести са османског на српски језик веома је тешко). У члану 10. пише: „Лична слобода је неприкосновена”. Зар ишта демократскије постоји и данас у

свету? Данас, када је актуелан проблем исламског фундаментализма из Ирана (шитског смера) и покрета у многим арапско-исламских срединама, овај устав у члану 11. каже: „Државна вера је – Ислам, али држава заштићава слободно вршење и осталих признатих у држави вероисповести.”

И после победе антисултанске и антикалифатске револуције у Анадолији, у срцу новорођене турске нације са својом првом републиком, чији је устав дефинисао да је ислам вера Турске Републике уз поштовање осталих вероисповести (као и право на неверовање), у модификованом уставу постојао је и овај члан: „Турска република је лаичка држава и нема никакве државне вере док је ислам вера сваког оног Турчина који је припадник те религије.”

Турски устав из 1876. и 1908. године садржавао је и овај члан: „Штампа је слободна, али у границама закона”. Евидентно: и савремени закони о штампи и новинарски кодекси нашег доба управо се залажу за такав положај информативне делатности. Коментаришући тај устав, „Цариградски гласник” је писао: „Српска народност је одушевљено дочекала овај устав.”¹¹ Додаје се: „Све су српске симпатије на страни уставне Турске.” И – „Турци не треба да буду равнодушни према овим симпатијама српског народа, који броји више од 4.000.000 душа.”¹²

После овог устава, проглашеног након Младотурске револуције, „Цариградски гласник” 15. августа 1908. године истиче: „Нема више места да се стране силе мешају у турску унутрашњу политику, јер хришћани у Турској немају потребе за туђом помоћи, јер у договору са муслиманима могу штитити своја братска права.” Не изостаје ни ова констатација: „Српска влада се радује новом уставу у Турској.” Сваки даљи коментар ових текстова сувишан је.

Занимљива је и ова информација: Бранислав Нушић, дипломата и новинар, специјални дописник „Политике” (пише лист) боравио је у Скопљу, Манастиру (Битољу) и Солуну; поред осталог, направио је познати интервју са Јане Санданским, који се, као вођа македонских бораца за аутономну Македонију у оквиру Нове Турске, предао турским револуционарним властима у време Великог Хуријета (Слободе).¹³

ХУРИЈЕТ И ОЈАЧАНО ПРИЈАТЕЉСТВО

После извођења Младотурске револуције од 24. јула 1908. и настанком новог доба – Хуријета (Слободе), за све народе и вере у Османском Царству, које се вратило уставној монархији са најдемократскијим уставом на свету (што је и Лењин поздравио као седму по реду велику и значајну револуцију у свету, мада касније није остао

доследан у тој својој историјској тврдњи), „Цариградски гласник” је наставио да још повољније пише о тековинама нове политичке и друштвене ситуације у османско-турском друштву.

Тако је 9. септембра 1908. објављен велики уводник о јачем пријатељству Срба и Турака. Уводник у броју од 7. новембра те године посвећен је стварању Турско-српског комитета за савез и пријатељство, а ту су и текстови великих српских научника Стојана Новаковића и Станоја Станојевића. Претходно, 3. септембра 1908. лист пише о зулумима које чине бугарски врховисти (бандити) над народом Македоније, Старе Србије и другде. У том броју је и интервју Стојана Новаковића о новој ситуацији у земљи, који иду у прилог новим условима за српски народ у новој Турској.

О НЕВОЉАМА СРБА

„Цариградски гласник” у свом броју од 19. децембра 1908. истиче, у уводнику, да су настале нове невоље за српски народ, јер су Аустрија и Бугарска почеле да злоупотребљавају Хуријет, тј. тековине Младотурске револуције од 1908. и врше терор над Србима у Старој Србији, Турцима у Македонији и другде; терор над Србима у Хрватској постаје, констатује лист, све ужаснији.

Лист 12. децембра 1908. коментарише неправду према Србима у османско-турској управи: у Сенату нове државе није било ни једног Србина. У броју од 25. децембра те године „Цариградски гласник” поново пише о страховитим злоделима аустријских војника и официра над Србима, посебно у Босни и Херцеговини: они силују и српске девојчице. Истичу се и злодела шиптарских зулумћара: У Дебру и Пећи „Арнаути не признају нити славе „Hürriyet”, напротив демонстрирају против њене реализације”. Лист објављује и говор Камил-паше, председника Османске владе, поводом опасности од Аустрије за Босну и Херцеговину.¹⁴

НА ПОЧЕТКУ НОВОГ ВЕКА

„Нова година” – 1908. наслов је уводника „Цариградског гласника”, у коме се наглашава да је ова година за српски народ била веома значајна. Лист указује на елементе те значајности:

Прво: „Што је Османска Царевина добила устав који ће Србима загарантовати право на живот, право на личну имовину, на безбедност, право слободног кретања и културног развоја...”

Друго: „Ово је у истини велики моменат за Османску Царевину и за патнички српски народ у њој а коме се искрено обрадовао и поздравио...”

Треће: „После меда дошла је горчина: Аустрија је на нечувен начин анектирала све најлепше покрајине на Балкану – тј. Босну и Херцеговину ...”

Четврто: „Ово је затресло сву српску зграду, дирнуло у душу и срце вас српски народ...”

Пето: „Слога Срба је ојачала – да престану прогони Срба у Хрватској; да престану анархије у северо-западном делу Косовског Вилајета; да престану мађаризације Срба у Мађарској; да се о запуштеној и бедној Далмацији води више рачуна...”

У броју, 1. јануара 1909, „Цариградски гласник” у другом уводнику под насловом „Србија и Босна” и поднасловом „Српска влада и Народна скупштина Србије о босанском питању”, уз говор др М. Миловановића, доноси оштар коментар, који интерпретирамо у главним тезама:

Прва: „Анексија је повредила Берлински Уговор...”

Друга: „Тим чином су повређени животних интереси српског народа...”

Трећа: „Берлински Уговор је такође био фаталан за Србију ...Иако се мењао у више махова, положај Срба и Српства био је све тежи...”

Четврта: „Анексија Босне и Херцеговине – доминантно је српско питање... Нажалост се ово питање није уочило...”

Пета: „Србија и Црна Гора су подигле глас протеста и Европи је у интересу независност Балкана као и његова равнотежа...”

Шеста: „Интерес је саме Европе да сачува од сваке агресије и у облику гарантовања интегритета Османске Царевине...”

Седма: Општи је закључак да је Берлински уговор „уништен овом анексијом Босне и Херцеговине”, а – како тврди лист – „српском народу је изречена казна иако је 1876. године дигао се на оружје за своје ослобођење...”

На заседању Народне скупштине Србије о томе је говорио, осуђујући анексију Босне и Херцеговине, и велики државник и научник Стојан Новаковић.

Иначе, лист је 16. јануара 1909. опширно писао о терору над Србима у Хрватској. Истакнуто је и ово – да је „изгубљена не само Босна и Херцеговина, већ и Косовски Вилајет...”

Остали текстови из „Цариградског гласника” из 1909. године заслужују посебну анализу – крцати су подацима и коментарима догађаја и појава, веома значајних за будућност српског народа, наравно и турског.

ТРИ ВЕСТИ О ЧАЧКУ

О Чачку у слободној Србији, и његовој околини, пронашли смо само три вести у „Цариградском гласнику”: о великој поплави 1896. године, када су претрпљене велике штете, а изгубљени су и људски животи, о почетку изградње пруге Ужица–Чачак–Краљево и о богатом роду грожђа у овом делу Србије.

Других вести о Чачку нема у 16 годишњих комплета „Цариградског гласника”.

НАПОМЕНЕ

1. „Цариградски гласник”, 21. јануар 1899.
2. Исто, 20. мај 1899.
3. Исто, 8. јул 1899.
4. Исто, 19. август 1899.
5. Исто, 25. април 1896.
6. Исто, 1. април 1899.
7. Исто, 16. јуна 1899.
8. Исто, 3. децембар 1900, стр. 3.
9. Исто, 28. јуна 1901.
10. Налази се у Народној библиотеци Србије.
11. „Цариградски гласник”, 1. август 1908.
12. Исто.
13. Др Мустафа Кемал Карахасан, „Младотурска револуција и Јане Сандански”, Научни симпозијум у Струмици 1975. године о теми: „Јане Сандански и македонски ослободилачки покрет”, Скопље, 1978.
14. Кемал-паша ће 1909. године бити свргнут новим државним ударом Младотурака, заједно са султаном Абдул Хамидом.

Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ

**БРЕСНИЧКА ЗЕМЉОРАДНИЧКА КРЕДИТНА ЗАДРУГА
ОД 1907. ДО 1945.**

Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ
УУ 32000 Чачак
Радиче Поштића 7

UDK 334.773 (497.11)

У првој деценији XX века основано је више земљорадничких задруга, међу њима и Бресничка (1907). Међутим, после Првог светског рата дошло је до извесних статусних измена. Неке задруге су биле искључиво кредитне, а неке набављачког типа или је првобитно основана општа задруга и дељена на две: кредитну и набављачку. Тако је било и у Бресници. Од прве основане задруге (1907) после Првог светског рата наставиле су рад Бресничка земљорадничка кредитна задруга и Набављачка задруга.

Земљорадничка задруга основана је 11. фебруара 1907. у Бресници. Првој скупштини присуствовали су: Милорад С. Ђурић (учитељ), Живојин Јововић, Сава Ђукић, Милосав Чекеревац, Миладин Милосављевић из Бечња, Витомир Б. Акшамовић, Милун Аксентијевић, Јелесије Аксентијевић, Радоња Радоњић, Јован Баковић, Миленко Катанић из Бечња, Светозар Чекеревац, Лазар Б. Акшамовић (учитељ), Пантелија Дачевић, Милан М. Катанић из Бечња, Борисав Живковић из

Бечња, Михаило Вукадиновић, Милун Ђокић, Драгомир Максимовић, Војислав Милосављевић, Максим Ђокић и Милан Видојевић. Уз учитеље, сви су били земљорадници из Бреснице, изузев четворице – житеља суседног Бечња. Било их је 23.¹

Лазар Б. Акшамовић и Милорад С. Ђурић објаснили су циљ скупа. На предлог Лазара Акшамовића, за председавајућег скупа изабран је Михаило Вукадиновић, а за пословођу (записничара) Радоња Радоњић.

Скупштина је изабрала чланове Управног одбора: Милорада С. Ђурића, Живојина Јововића, Саву Ђокића, Милана М. Катанића и Јелесија Аксентијевића, а у Надзорни одбор: Лазара Б. Акшамовића, Драгомира Максимовића, Миладина Милосављевића, Борисава Живковића и Милана Видојевића. За секретара и благајника – Радоња Радоњић. Потписе чланова Управног одбора оверило је Среско начелство у Прељини 11. марта 1907. Првостепени суд у Горњем Милановцу регистровао је Бресничку земљорадничку задругу 30. јуна 1908.

Бресничка земљорадничка кредитна задруга, после Првог светског рата обновила је рад 6. децембра 1925. На овој скупштини присутни бројни задругари (прилог 1).

Сазивач збора Милорад С. Ђурић, учитељ, председник, Набављачке задруге у Бресници, предложио је да се изабере председавајући скупа. Скупштина је изабрала Вука М. Новаковића, земљорадника из Доње Горевнице, за пословођу Добривоја Ст. Зуцовића, земљорадника из Тавника, и овераче записника: Милана Ф. Јосиповића, земљорадника из Мрчајеваца, Алемпија Јовановића, земљорадника из Бечња, и Крсту Радмилца, земљорадника из Остре.

Председник је предложио да се изабере седам чланова Управног одбора. Скупштина је прихватила и изабрала: Милорада С. Ђурића, учитеља, Милутина Ђокића, земљорадника из Бреснице, Станоја Катанића, земљорадника из Бечња, Драгутина Марковића, земљорадника из Тавника, Драга Л. Спасовића, земљорадника из Катрге, Милоја Тошића, земљорадника из Мрчајеваца и Вука Новаковића, земљорадника из Доње Горевнице. У Надзорни одбор: Максима Ж. Ђокића, земљорадника из Бечња, Богића Акшамовића и Радивоја Јовичића, земљораднике из Бреснице, Добривоја Ст. Зуцовића, земљорадника из Тавника, Крсту Радмилца, земљорадника из Остре, и Михаила Спасовића, земљорадника из Катрге. За секретара-благајника: Светомир Чубраковић, учитељ из Бреснице.²

Основна делатност Кредитне задруге била је: прикупљање слободних новчаних средстава од грађана и задуживања код земљорадничких удружења ради кредитирања чланова – села за повећање

производње, куповина сеоских алата и прибора за остварење већих приноса и продају робе на тржишту.

Скупштина је тада утврдила правила за прикупљање слободних новчаних средстава и кредитирање чланова:

– да се од једног лица може примити на обичну штедњу од једног до највише 100.000 динара,

– да сваки задругар улаже на сталну штедњу у Задругу по 30 динара месечно,

– да се Задруга за 1926. годину може задужити највише до 1.000.000 динара код Савеза српских земљорадничких задруга у Београду,

– да највећа позајмица (кредит) једном задругару може бити 10.000 динара, а најмања 500 динара,

– да Задруга плаћа на штедионичке улоге по 10 одсто на име интереса годишње, а на позајмице које чини задругарима наплаћује на име интереса по три одсто више него што она плаћа на добијене зајмове.

Скупштина је решила: „Да задруга послује сваке недеље почев после службе божије до заласка сунца. Да задруга послује за ову годину у просторијама основне школе Бресничке, а да се материјал набави од Главног Савеза.”

Утврђена је и велика казна: „За задругара који на скупштину не дође а изостанак не оправда буде први пут 10 – десет динара; други пут 20 динара, а ако не дође на три скупштине узастопце да се казни искључењем.”

На крају скупа закључено је да се Задруга учлани у Главни савез земљорадничких задруга Србије.

Потврђени су потписи чланова Управног одбора код поглавара среза љубићког у Прељини 22. децембра 1925.

Првостепени суд у Горњем Милановцу, по пријему законских докумената потврдио је оснивање Бресничке земљорадничке кредитне задруге; уведена је у задружни регистар са именима задругара 24. децембра 1925.

На Првој редовној скупштини, 6. фебруара 1927. године, изабрани су чланови Управног одбора: Милорад Ђурић, Алекса С. Тодоровић, Вук М. Новаковић, Миленко Ристовић, Драгутин Марковић и Милутин Т. Ђокић. „који су овој среској власти и на овом акту своје ручне потписе дали, власт среза љубићског тврди”, 2. маја 1927. у Прељини. Задругари су били бројни (прилог 2).

Првостепени суд у Горњем Милановцу, 26. маја 1927. записао је: „Напред именоване нове чланове ове Задруге увести у списак задругара потом изјаве потврдити и по један примерак послати Задрузи па потом акта у архиву.”³³

На првој скупштини знатно је повећан број чланова. Укупно је Задруга до тада имала 162 члана. Она је одмах развила кредитну делатност. То је утицало да се велики број грађана уписао у Задругу из околних места. Највише из Доње Горевнице, Бечња, Катрге, Лађеваца, Мрчајеваца и Тавника.

Друга скупштина одржана је у Бресници 12. фебруара 1928. Учествовало је 85 задругара из Бреснице и околних места.

Председавао је председник Алекса Тодоровић. Усвојен је извештај о раду за 1927. годину без примедби. Скупштина је одлучила да се на обичну штедњу повећа интерес са 10 на 12 одсто годишње и да се не смањује интерес на сталну штедњу.

Приликом разматрања извештаја Надзорног и Управног одбора развила се дискусија о учешћу појединих лица на задружним конгресима у Јагодини и Новом Саду. У вези са овим, Милорад Ђурић упознао је скуп о садржају писма Главног савеза, по коме је требало да отпутује у Јагодину и као председник Управног одбора потпише „сазив Конгреса у Јагодини и да о томе нисам ништа знао и зато сам одмах дао оставку на председнички положај а никако на чланство у управном одбору. Међутим, ја сам смењен.” Ђурић је тражио одговор: „Шта је руководило Вука Новаковића да иде на Конгрес у Јагодину а не у Нови Сад?”

Председник Алекса Тодоровић кратко је одговорио „да је све рађено правилно”. Милорад Ђурић осуђивао је Вука Новаковића због тога што је ишао на конгрес на оба места. Новаковић истиче да не мисли да полаже рачуне: („О томе су надлежни решили”). Председник Задруге је закључио: „Већина је у управном одбору одобрила делегату одлазак где је суд решио.”

Ове расправе су указале на тренутне слабости у раду и пословању. Међутим, убрзо су превазиђене.

При избору органа у Управном одбору остали су: Алекса Тодоровић и Миленко Ристовић, а изабрани су: Раденко Јелесијевић, Крсман Катанић, Вук Новаковић, Рајко Ерић и Богомир Стевановић. У Надзорном одбору остали су од старих: Михаило Спасовић, Сима Боровић и Милан Јоковић, а изабрани су нови: Милорад Ђурић, Мирко Катанић, Драго Тошић и Милан Д. Марковић. Секретар – благајник Светомир Чубраковић добијао је месечну награду од 500 динара. На скупу су усвојене пословно-кредитне одлуке, које указују на извесне заокрете у финансијској политици:

– да се може Задруга задужити код државних новчаних завода до суме 1.000.000 динара, првенствено код Главног савеза, мада је у дискусији помињана и Хипотекарна банка; да се наплаћује само 12 одсто

интерес на позајмице задругарске, а увећане за три одсто на задругине трошкове, што чини 15 одсто,⁴

– да се задругар може задужити само до суме 5.000 динара. Ово је знатно смањење кредитирања задругара у односу на претходне могућности, када се могло задужити до 10.000 динара. Претходни став о могућности да се Задруга задужује и код новчаних завода, да смањује одобравање кредита својим члановима и да се стимулира обична штедња са каматом од 12 одсто, упућује да је на финансијском тржишту све већа потражња новца, што је било у општој вези са привредним растом тога доба. Задруга је била приморана да учини извесне заокрете како би обезбедила више средстава за кредитирање већег броја својих чланова.

Веће финансијске трансакције Задруге виде се из једног документа:

Бресничка земљорадничка кредитна задруга имала је свој рачун код Поштанске штедионице у Београду. Био је то куриозитет у тадашњем задругарству – да послује са банкама, предузећима и установама са жиралним и готовим новцем преко Штедионице. Ово упућује на закључак да је Задруга, као неки новчани завод, учествовала у новчаним трансакцијама на ужем и ширем простору. Били су то прерогативи новчаних завода, а потврдило се да је Задруга проширила своје пословање на већем простору изван среза љубићког, са преко 300 својих чланова.⁵

На крају скупа изабран је делегат за конгрес Главног савеза – Војислав Јовановић, а за заменика – Раденко Јелесијевић.

Првостепени суд у Горњем Милановцу 15. априла 1929. прихватио је рад збора (са присуством довољног броја – 3/4 чланова).

На Петој редовној скупштини задругара, 19. фебруара 1931. године, констатовано је присуство 275 чланова. На предлог председника скупштине Алексе С. Тодоровића, изабрани су за овераче записника: Лазар Акшамовић, Гаврило Срњић и Михаило Спасовић. Усвојени су извештаји Управног и Надзорног одбора. Скупштина је решила да се замене сви чланови органа. У нови Управни одбор изабрани су: Алекса Тодоровић, Павле Јововић, Милорад Љубичић, Вук Новаковић, Љубомир Спасовић, Милан Петровић и Милан Ж. Марић, а у Надзорни: Милан Марковић, Милорад Николић, Андрија Стевановић, Радмила Секулић, Витомир Ненадовић, Живота Трнавац и Сретен Радмилац. Све потврђује да се преко ових чланова органа, који су из неколико места, успешно одржава континуитет Задруге – више својих чланова са подручја источног дела љубићког и из неколико места суседног среза. Секретар-благајник и даље је остао Светомир Чубраковић, са месечном платом од 600 динара. Скупштина је одлучила да се Задруга може у току 1931. године задужити

до 2.000.000, а задругар до 10.000 динара, са роком повраћаја до две године. Усвојене су измене Правила – па прва тачка члана 15 гласи:

„Дужности су задругара:

1. Да упише најмање један удео од 100 динара, који се уплаћује одмах при упису или најмање за две године у четири шестомесечне уплате.

Више од сто удела не може ни један задругар имати.

На уделе задругарске задруга плаћа интерес, који не може бити већи од есконтне стопе Народне Банке, а то је 6% годишње.”

Сваки задругар добија чланску књижицу, у којој му се потврђују број уписаних удела и уплате на уделе. „Удели су својина задругара и при иступању или ликвидацији задруге само ће се њима исплаћивати – овако:

За уделе важе одредбе чл. 57 и 58 закона о земљорадничким и занатским задругама – „да одговара за све обавезе задругине солидарно, целим својим имањем а по одредбама закона о земљорадничким и занатским задругама, за задруге са неограниченом одговорношћу.”

„Стална штедња враћа се улагачу када дотично лице престаје бити задругар. Стална штедња не може се пребијати са дугом члана Задруге.”

Окружни суд у Чачку 14. јула 1931. прихватио је измене правила и задругу увео у судски регистар.”

Скупштина је изабрала делегата за конгрес и скупштину Главног савеза – Алексу Тодоровића, а за заменика – Животу Трнавца.

За делегата за оснивање Главне кредитне задруге у Београду изабран је Светомир Чубраковић, а за заменика – Богољуб Стевановић.

На скупштини се детаљно разговарало о изградњи дома у Бресници. Алекса Тодоровић, председник, говорио је о финансијском плану за подизање овог здања. Земљорадничка набављачка задруга требало је да учествује са једном половином новца. Међутим, она је, услед недостатка средстава, одустала од свог учешћа. Одобрива је накнадно само 50.000 динара. „Очекује се – рекао је Алекса Тодоровић – да ће Хигијенски завод својим најновијим учешћем средстава надоместити планирана средства Набављачке задруге.” Скупштина је пажљиво саслушала извештај и решила да се на здање стави натпис: ЗАДРУЖНИ ДОМ.⁷

Скупштина је одлучила, на предлог Светомира Чубраковића, да се узме позајмица за изградњу дома од 1.000 динара.

Овај посао је, по свој прилици, настављен на Првој ванредној скупштини Задруге, 13. априла 1931. године: учествовало је 311 задругара из Бреснице и околних места. Записник су потписали Алекса С. Тодоровић, председник, Светомир Чубраковић, секретар-благајник, и оверачи: Рајко Дачовић, Добривоје Ст. Зуцовић и Периша Кузмановић.

Шеста редовна скупштина је одржана вероватно у фебруару 1932. године, јер је то претходило попису – једног списка задругара априла 1932. Овај документ и записник из 1931. године потврђују да је у то време на скупштинама учествовао највећи број задругара. Сваки скуп је привлачио изузетну пажњу, нарочито ако се радило о економским питањима: изградња задружног дома, све већа потражња новца, пошто је светска економска криза у све већем замаху. Стално се водило рачуна о повећању броја чланова-задругара, јер је то био један од значајних извора повећања финансијских средстава: улога, сталне и редовне штедње и бесповратних улога за изградњу дома.

Тако је Управни одбор 10. априла 1932. сачинио списак пуноправних задругара Бресничке земљорадничке кредитне задруге, којих је било 364 из више села бресничког атара. (Прилог 3)

Осма редовна скупштина задругара одржана је, 25. фебруара 1933. у задружном дому. Од 369 пуноправних чланова на скупу је било 231 задругар. Од шесте до осме седнице уписало се пет нових чланова. Секретар-благајник Светомир Чубраковић поднео је извештај о раду у пословној 1932. години. Скупштина је усвојила извештаје и дала је разрешницу Управном и Надзорном одбору. Светомир Чубраковић је говорио о економској кризи и то је повезивао са избором чланова Управног одбора. Дотадашњи чланови нису могли да одговоре свим својим обавезама „услед опште економске поремећености.” То га је руководило да предложи да остану сви стари чланови, „само на место Алексе Тодоровића, свештеника, који је отсељен из ове задружне области, предлажем Александра Савића, свештеника.” Александар Савић је поздравео рад Задруге и истакао да се „радује што види овако леп задружни дом.” Говорио је и о тадашњим тешким данима с нагласком на отежане економске прилике. Пожелио је да задругари „скидају свој дуг и поред свих тешкоћа.” Захваљивао се на избору за члана Управног одбора, „али би више желео да остане још коју годину обичан члан.” Његове поруке задругарима, да смање своје дугове, остале су само пушта жеља, јер је познато да су сељачки дугови већ почетком тридесетих година достигли максимум и нико тај проблем више није могао разрешити. Све се то, видећемо касније, рефлектовало на рад и пословање Задруге.

На овом скупу говорило је још неколико чланова:

Милан Марковић позивао је задругаре да се што боље боре „у овим тешким данима и да одговарају својим обавезама према својој задрузи.” Петар Марић је говорио против банкара и позивао је чланове да одговарају својим обавезама. Вук Новаковић је замолио да не буде биран

за члана Управног одбора – не може да одговара својим обавезама, „јер је инокосан пошто му син иде у војску.”

После овога, закључено је да остају ранији чланови Управног одбора с изменама: скупштина бира Александра Савића, свештеника из Бреснице, а на место Вука Новаковића изабран је Душан М. Симовић из Доње Горевнице. У Надзорном одбору остали су ранији чланови, а на место Радаила Секулића, изабран је Душан В. Љубичић из Мрчајеваца. Констатован је састав Управног одбора: Павле Јововић, Милорад Љубичић, Милан М. Петровић, Милан Љ. Марић, Љубомир Спасовић, Душан М. Симовић и Александар Савић, у Надзорни одбор: Драгутин М. Марковић, Андрија М. Стевановић, Милорад Николић, Витомир Ненадовић, Душан Љубичић, Милан Д. Марковић и Сретен Радмилац.

Скупштина је одлучила да се један задругар може задужити највише до 12.000 динара. Штедионички улози могу се примити до 1.500.000 динара. Задруга се може задужити до 2.000.000 динара, осим штедионичких улога.

Утврђене су интересне стопе:

- а) каматна стопа на сталну штедњу – четири одсто,
- б) обична штедња – седам одсто,
- в) на уплате удела – четири одсто, и
- г) на позајмице – 10 одсто.

Живојин Трнавац је предложио да ранији улагачи више не улажу, а оним задругарима који су дужни а желе да иступе из Задруге – да им се урачуна њихова штедња у отплату дуга. Скупштина није усвојила овај предлог.

Набављачка задруга није учествовала у изградњи задружног дома са половином средстава. Због тога је Радомир Станишић тражио да она „изда књижицу обичне штедње на половину коштања дома и да плаћа интерес на ту суму... а ако не може да учествује по пола, нека плати кирију на оне просторије које ужива од дана усељења у дом.”¹⁰

На крају седнице закључено је да се преговара са Набављачком задругом, „како се не би задругари морали тужити суду.” Судбина је хтела да ове задруге финансијским споровима, дуго живе под истим кровом. А онда су ратне прилике угасиле кредитне делатности.

Од светске економске кризе, а нарочито почетком тридесетих година, до пред Други светски рат, економско стање се све више отежавало, а земљораднички дугови били су све израженији. Недостатак новца на тржишту и отежани услови продаје земљорадничких производа доводили су сељаке у веома тежак положај. Опадала је њихова могућност да извршавају обавезе према банкама, задругама, трговцима и

зеленашима. Услед тога, њихови поседи су смањивани, јер су менице и интабулисане тапије одлазиле за надокнаду дугова.

У међуратној Југославији, Уредбом о ликвидацији земљорадничких дугова из 1936. године предвиђено је да 25 одсто од земљорадничких меница падне на терет имовине новчаних завода и земљорадничких кредитних задруга. За других 25 одсто, од укупних потраживања, издају се новчани бонови, односно обвезнице банкарима, који ће носити интерес од три одсто годишње, са роком од 20 година. Практично, произилази да 50 одсто земљорадничких дугова пада на терет тадашњих банака и других кредитних установа. Остатак од 50 одсто укупних потраживања од земљорадника требало је да исплати Привилегована аграрна банка новчаним заводима, односно кредитним задругама у року од 12 година са каматом од три одсто годишње. Земљорадници би своје обавезе извршавали према Привилегованој аграрној банци.

Тако је Бресничка земљорадничка кредитна задруга морала отписати своја потраживања (чл. 7 Уредбе о ликвидацији земљ. дугова) од обавеза земљорадника на терет своје добити или фондова. Остатак потраживања, увећана за камату и трошкове, наплаћивало се од сељака годишње (ануитет) преко Привилеговане аграрне банке А.Д. Београд.

Међу више земљорадничких дужника према Бресничкој земљорадничкој кредитној задрузи био је и Војин М. Марић. Он је према тадашњој Уредби, извршавао своје отплате (ануитете) преко Привилеговане аграрне банке, од 24. новембра 1938. године.¹¹ Услед оваквог стања, у задругама је смањиван број чланова; мање их је учествовало у раду органа. Неке седнице су отказиване и накнадно заказиване. Било је тешко стање. О томе говоре и нека документа.

Бресничка земљорадничка кредитна задруга заказала је скупштину за 15. март 1936. Међутим, није одржана услед недовољног броја присутних задругара. Накнадно је скуп заказан за 22. март 1936. године – са оноликим „бројем задругара колико на скупштину дође.“ Скупштина је тако и одржана са 82 задругара (од уписаних 345 чланова).

Скупштина је усвојила извештаје Управног и Надзорног одбора, али и значајне финансијске одкуке, које указују на велике промете:

Задругар се могао задужити највише до 1.000, а његова штедња могла је да достигне 1.000.000 динара.

Задруга се могла задужити до 2.000.000 динара.¹²

Улагање на сталну штедњу износило је по пет динара месечно.

На издате позајмице члановима наплаћиван је интерес од 10 одсто, камата на сталну штедњу износила је три одсто, на обичну штедњу – четири одсто и на уплате удела – три одсто годишње.

Све ово указује да је била смањена финансијска активност Бресничке кредитне задруге. Ово доноси и веће финансијске трошкове, мада услед недостатка ширих изворних финансијских докумената не можемо ништа прецизније рећи.

Изабрани су чланови Управног одбора: Александар Савић, Радивоје Јовичић, Милан М. Петровић, Душан Симовић, Милија Марић, Рајко Дачовић и Михаило Чекеревац. Одлучено је да Управни одбор са Управним одбором Земљорадничке набављачке задруге издају салу за забаве али и друге задружне просторије, такође под закуп.

Тринаеста редовна Скупштина Бресничке земљорадничке кредитне задруге одржана је 7. априла 1938. Првобитно је била заказана за 27. март 1938, али пошто тада није дошао довољан број задругара, накнадно је заказана. Било је присутно 74 чланова: (Прилог 4).

Усвојени су извештаји Управног и Надзорног одбора. О овим документима није било расправе. Све се сводило на конвенционалност ради испуњења неких правила. Председник Скупштине, при избору Управног одбора, саопштио је да, по правилима, из старог „иступају” Александар Савић, Рајко Дачовић, Михаило Чекеревац и Милија Марић. На њихово место изабрани су: Божидар Марковић, Богољуб Стевановић, Миленко Стевановић и Рајко Дачовић. „Иступају” из Надзорног одбора, по задружним правилима: Јанко Јанковић, Радомир Станишић, Миленко Стевановић и Игњат Савковић. Скупштина их је поново све изабрала.

Скупштина је одлучила: да се задругар може задужити до 1.000 динара, да се штедња може примити до 1.000.000 динара, да се Задруга може задужити до 2.000.000 динара, осим штедионичких улога, да се наплаћује камата на задругарске позајмице 10 одсто, да се исплаћује камата на сталну штедњу од два одсто, на обичну штедњу – три одсто, а на уделе чланова да се ништа не плаћа.

Скупштина је донела и још једну одлуку: „Да се поступи по одлуци ванредне скупштине ове задруге од 23. маја 1937. године, а да се предложи Бресничкој земљорадничкој набављачкој задрузи да се постара да овај уговор изврши пре него што буде дошло до суђења код надлежног суда, т.ј. до дана рочишта код суда пошто је поступак за извршење уговора покренут.”¹³ Општински суд у Чачку, 18. маја 1938, прихватио је записник са ове скупштине. Задруга је чинила напоре да избегне судске спорове, да наплати своја потраживања и смањи своје трошкове.

*

* * *

Од оснивања, Задруга је повећавала број чланова до интензивније економске кризе. Са њиховим повећањем увећавани су улози, обавезна штедња и обична штедња. То је повећавало финансијски потенцијал Задруге. Нарочито је значајно да она увећава свој потенцијал и задуживањем код банака и задружних савеза. Задруга је одржавала финансијске везе са банкама, нарочито са Хипотекарном банком. Овакве везе и кредитни пласмани средстава својим члановима омогућавали су привредни раст и развој њихових домаћинстава. Ово је била ретка појава у задругарству – да се оваква задруга бави, не само кредитним задругарством, већ и извесним банкарским пословима. То је проширивало њен домет и распростирање на подручју љубићког и делом на суседним срезovima. Ефикасност ове задруге омогућиле су, не само жиралне трансакције, пошто је имала рачун код Поштанске штедионице у Београду, већ и њена делатност на ужем и ширем простору.

Међутим, са све већим испољавањем економске кризе, Задруга је смањила обим пословања. Њени чланови су све мање кредитирани и све теже су враћали позајмице. Затварао се зачарани круг, из кога су тешко могли изаћи презадужени сељаци. У повратној спреси, све се то негативно одразило на Задругу као субјекта својих чланова. То је погађало све чланове, јер су при упису потписали правила да са целокупним имањем одговарају за све обавезе Задруге. Радило се о члановима са неограниченом одговорношћу (СНЈ).

Почетком и за време Другог светског рата народу су нанете велике људске и материјалне штете. Бресница и њена Задруга претрпеле су ненадокнадиве губитке. На жалост, ратне прилике су „отписале” и бројне кредите и земљорадничке дугове. Бројне девалвације, више замена новца и уништеност вредносних докумената у ратном вихору онемогућило је праву ревитализацију и Задруге у Бресници.

ПРИЛОЗИ

ОБНОВИЛИ СУ ЗАДРУГУ (Прилог 1)

Светомир Чубраковић (учитељ), Максим Ж. Бокић, Вук М. Новаковић, Алемпије Јевтовић, Крста Радмилац, Радивоје Д. Јовичић, Радивоје Бошковић, Богић Акшамовић, Богољуб Стевановић, Михаило Б. Видаковић, Милоје Тошић, Драгутин Милошевић, Милија Илић, Милан Јосиповић, Панто И. Станковић, Живојин Акшамовић, Војислав Јовановић, Сава Катанић, Раденко Јелесијевић, Велимир Милосављевић, Станиша В. Музиковић, Милоје Музиковић, Милентије Бошковић.

Владимир Катанић, Милан К. Катанић, Милорад Аћимовић, Игњат Савковић, Станоје Катанић, Братислав Милосављевић, Милутин Ненадић, Михаило Јовановић, Милосав Аћимовић, Радосав Гучанин, Радосав Музиковић, Милутин Г. Новаковић, Вучић Исаиловић, Милутин Ђокић, Аксентије Павловић, Велимир Савковић, Миливоје Стевановић, Драго Спасовић, Драгољуб Бечаковић, Милорад Николић, Крсман Катанић, Александар Радосављевић, Петар М. Марић, Милан Глишовић, Рајко Ерић, Велимир Срњић, Манојле Недељковић, Миладин Баковић, Никола Петровић, Милован Миловановић, Радомир Видојевић, Михаило Спасовић, Драгутин Марковић, Миленко Марковић, Никола Марковић, Светозар Марковић, Радосав Новаковић, Милинко Катанић, Миленко Мијаиловић, Вујица Д. Станишић, Радосав З. Стевановић, Војин Марић, Миљко В. Јовановић, Душан Љубичић, Рајко Дачовић, Љубомир Спасовић, Добривоје Ст. Зуцовић, Милорад С. Бурић, Стеван Катанић, Бошко Бошковић, Мирко Катанић, Милутин Симовић, Живан Левајац, Милија Катанић, Милоје Чекеревац, Тијосав Весовић, Јездимир Марић, Андрија Дрињаковић (учитељ), Милица Стевановићева, Стамненка Мршевићева, Аранђел В. Радосављевић, Миладин Гучанин, Боле Ј. Катанић, Захарије М. Катанић, Милан Раковић, Методије Дашић, Живко Јовановић, Радомир Станишић, Драгић Тодосијевић, Драгић Ненадић, Радич Левајац, Александар Павлачевић, Владета Катанић, Миљојко Катанић, Радоња Музиковић, Милош Ивановић, Јован Јелесијевић, Радош Андрић, Милан Катанић, Миленције М. Катанић, Видосав М. Живковић, Сима Боровић, Војислав Радовић, Милија Јовановић, Милорад Катанић, Драгиша Новаковић, Милосав Чекеревац, Радослав Бошковић, Ранко Ненадић, Здравко Петрићевић, Павле Ђ. Катанић, Иван Радисављевић, Величко Миловановић, Цветко Обрадовић, Панто Станковић, Душан Видојевић, Сава Ђокић и Момир Баковић.

ЗАДРУГАРИ 1927. ГОДИНЕ (Прилог 2)

Управа је 3. априла 1927. доставила Првостепеном суду у Горњем Милановцу изјаве потврђене: „За ступање у ову Задругу”: Тодора Левајца, земљорадника из Лађеваца, Радаила Секулића, земљорадника из Мрчајеваца, Јездимира Лазовића, земљорадника из Бреснице, Велимира Дробњака, земљорадника из Тавника, Милутина Бојића, земљорадника из Бреснице, Властимира Војиновића, земљорадника из Доње Горевнице, Богомира Р. Стевановића, земљорадника из Тавника, Божића А. Катанића, земљорадника из Бечња, Драгомира О. Сечивановића, земљорадника из Мрчајеваца, Миленка Ристовића, земљорадника из Катрге, Танасија Тановића, земљорадника из Катрге, Чедомира Тошића, земљорадника из Мрчајеваца, Видосава Милинковића, земљорадника, из Мрчајеваца, Игњата Јеремића, земљорадника из Лађеваца, Милорада М. Симовића, земљорадника из Доње Горевнице, Милана Јоковића, земљорадника из Доње Горевнице, Миладина Лазовића, земљорадника из Катрге, Љубомира Л. Јовановића, земљорадника из Мрчајеваца, Велимира М. Савића, земљорадника из Доње Горевнице, Павла Илића, земљорадника из Мрчајеваца, Јеремије Аврамовића, земљорадника из Доње Горевнице, Милана Левајца, земљорадника из Лађеваца, Радомира Р. Станишића, земљорадника из Бечња, Добросава Станишића, земљорадника из Бечња, Филипа Љубичића, земљорадника из Мрчајеваца, Сретена Трнавца, земљорадника из Тавника, Драгољуба Јовановића, земљорадника из Доње Горевнице, Миленција Лекића, земљорадника из Мрчајеваца, Душана А. Јовановића, земљорадника из Доње Горевнице, Милана Д. Марковића, учитеља из Бреснице, Бранисава Јовановића, опанчара из Мрчајеваца, Милуна Милинковића, земљорадника из Мрчајеваца, Живка Чекеревац, земљорадника из Бреснице, Драга Тошића, земљорадника из Мрчајеваца, Алексе С. Тодоровића, свештеника из Бреснице, Уроша Лазовића, земљорадника из Бреснице, Михаила

Станишића, земљорадника из Бечња, Јована Акшановића, земљорадника из Бреснице, Владимира Стевановића, земљорадника из Тавника, Драгића Стојановића, земљорадника из Мрчајеваца, Романа М. Јововића, земљорадника из Бреснице, „с молбом да именовани Суд уведе у задружни регистар а по једну изјаву врати овој Задрузи на употребу.”

ЗАДРУГАРИ ИЗ 1932. ГОДИНЕ
(Прилог 3)

Свстомир Р. Чубраковић, Вук М. Новаковић, Алемпије Јевтовић, Радивоје Бошковић, Радивоје Јовичић, Богољуб Стевановић, Раденко Јелесијевић, Живојин Акшамовић, Велимир Милосављевић, Милентије Бошковић, Игњат Савковић, Милутин Ђокић, Драгољуб Бечаковић, Милорад Николић, Витомир Срњић, Михаило Спасовић, Драгутин Марковић, Светозар Марковић, Милинко Катанић, Радосав З. Стевановић, Војин Марић, Душан М. Љубичић, Рајко Дачовић, Љубомир М. Спасовић, Тијосав Весовић, Јездимир М. Марић, Андрија Л. Дрињаковић, Методије Дашић, Миљојко Катанић, Радоња Музикравић, Милош Ивановић, Јован Јелесијевић, Радош Андрић, Милорад Катанић, Драгиша Новаковић, Ранко Ненадић, Павле Ђ. Катанић, Цветко Обрадовић, Сава Ђокић, Милорад Дачовић, Милован Лечић, Милорад М. Новаковић, Витомир Ненадовић, Милијан Николић, Стеван Ковачевић, Лазар Акшамовић, Милорад Љубичић, Витомир Вујовић, Михаило Н. Јовановић, Станко Катанић, Тодор Левајац, Радаило Секулић, Јездимир Лазовић, Милисав Јовановић, Властимир Војиновић, Богомир Р. Стевановић, Драгомир О. Сечивановић, Чедомир Тошић, Игњат Јеремић, Милорад М. Симовић, Милан Јоковић, Велимир М. Савић, Јеремија Аврамовић, Радомир Р. Станишић, Филип Љубичић, Сретен Трнавац, Драгољуб Јововић, Милентије Лекић, Милан Д. Марковић, Бранисав Јовановић, Алекса С. Тодоровић, Михаило Ђ. Станишић, Јован Акшамовић, Владимир Стевановић, Роман М. Јововић, Радојко С. Пајовић, Милисав Александрић, Радоња Бошковић, Радован Видаковић, Андрија Вукадиновић, Радован М. Дробњак, Драгослав Вуксановић, Благомир Ратковић, Милош Петронијевић, Јован Ч. Радисављевић, Јелесије Јелесијевић, Радојица Лазовић, Милан Љ. Марић, Гојко Марковић, Тома Лукић, Новак Миловановић, Милорад Јовановић, Богољуб Станковић, Миломир Марић, Светолик Обрадовић, Драгомир Ковачевић, Драгомир Јовичић, Милорад Стевановић, Милутин Ратковић, Владимир Пантовић, Вуица Николић, Миљко Ђорђевић, Илија Шћеповић, Драгомир С. Шћеповић, Милорад Аџековић, Гвозден Јовичић, Радивоје Панић, Миљко Филиповић, Михаило Николић, Милија Радисављевић, Милија Јозовић, Војислав Гучанин, Исаило Ђокић, Милић М. Ђокић, Светозар Љубисављевић, Милан М. Петровић, Видосав Мићовић, Милија М. Боровић, Тијосав Ђорђевић, Обрад В. Михаиловић, Драгољуб Ненадић, Ђунисије Аврамовић, Милија Марић, Станоје Вукадиновић, Радосав Савковић, Михаило Петровић, Милинко Матовић, Радојко Радојевић, Војислав Сокић, Ранко Д. Гајовић, Витомир Дачовић, Роман Милосављевић, Божидар Марковић, Драгољуб П. Петронијевић, Сретен Радмилац, Стојан С. Мијаиловић, Димитрије Б. Павлашевић, Рајко Лазовић, Радован Симовић, Здравко Аврамовић, Милета Аврамовић, Величко Станишић, Живојин Ненадовић, Милун Илић, Исаило Јанковић, Јездимир Марић, Светислав Анђелић, Милош Кочовић, Велимир Вукадиновић, Живко Марјановић, Тадија С. Терзић, Милан Лазовић, Драгутин Трнавац, Драшко Ненадић, Богосав Мијаиловић, Павле Ж. Јововић, Драгољуб Јеремић, Станимир М. Катанић, Благомир Александрић, Братислав Милосављевић, Милоје Вуксановић, Максим Миловановић, Драгољуб Ђокић, Милентије Петровић, Милан Јевђенијевић, Адам Радојевић, Младен Костић, Предислав Спасовић, Андрија М. Стевановић, Светислав Мићовић, Крсман Савић, Љубомир Сенић, Јанко Јанковић, Периша Кузмановић, Љубомир Кочовић.

Радоје Милосављевић, Милун Спасовић, Милун Ненадић, Тадија Гучанин, Радован Станковић, Миладин Ђорђевић, Видосав Вуксановић, Станимир Јанковић, Велимир Новаковић, Миласав Глишовић, Светислав Јововић, Милорад Видојевић, Милутин М. Јанковић, Михаило О. Сечивановић, Владимир Алемпијевић, Радосав Филиповић, Тадија Неговановић, Милија Јевтовић, Богољуб Миленковић, Бошко Бошковић, Живан Лазовић, Богић Каровић, Богдан Богдановић, Гаврило Недовић, Душан М. Симовић, Рајица В. Јововић, Коста Ђокић, Милорад Д. Симовић, Тихомир Станковић, Љубомир В. Ђокић, Величко Милутиновић, Милан И. Чекеревац, Гвозден Ненадовић, Живота Кочевећ, Коста Јевремовић, Радомир Ђокић, Живојин Чекеревац, Богољуб Мијаиловић, Тихомир Вукосављевић, Милун Радојковић, Величко Ђокић, Милоје Марић, Стојадин Станковић, Обрен Дашић, Миленко Илић, Радомир Левајац, Божа М. Богдановић, Мијаило Станишић, Драгић Чекеревац, Десимир Баковић, Стеван Терзић, Радојица Љубичић, Симо Љубичић, Вујица Дашић, Милош Обрадовић, Станиша Радосављевић, Борисав Драгићевић, Петар Јовандарић, Милован Вукосављевић, Миленко М. Стевановић, Чедомир Катанић, Урош Лазовић, Миладин Марић, Миливоје Трнавац, Добросав Стевановић, Милош Марић, Драгољуб Мишовић, Богдан Милић, Миодраг Чекеревац, Добросав Тимотијевић, Андрија Тодоровић, Милун Трнавац, Радован Ђорђевић, Манојле Недељковић, Драгован Подгорац, Милош Тодосијевић, Будимир Ђокић, Петар Драгутиновић, Аксентије Лекић, Радосав Илић, Јанко Ненадић, Драгован Миловановић, Обрен Миловановић, Стеван Стојановић, Стеван Левајац, Милорад Вукосављевић, Драгослав Вукосављевић, Војин Тимотијевић, Живојин Ј. Јовановић, Милан Каровић, Станимир Баковић, Богдан Петровић, Драгомир Петровић, Радован Вукадиновић, Петар Тимотијевић, Светозар С. Стојановић, Душан Марковић, Миливоје Рајичић, Тихомир Јовановић, Радисав М. Каровић, Бошко Новаковић, Благоје Левајац, Мијат Савковић, Грујица Петровић, Владисав Стојановић, Тихомир Станишић, Божидар Тодосијевић, Миладин Гајовић, Гаврило Срњић, Драгојло А. Симић, Добросав Ратковић, Душан В. Љубичић, Милета Анђелић, Борисав Пауновић, Раде Видаковић, Новак Новаковић, Драгић Видојевић, Милић Љубисављевић, Радомир Павлашевић, Радомир Чекеревац, Милан В. Глишовић, Божидар Акшамовић, Добривоје Таловић, Веселин Александрић, Живан Арнаутовић, Добривоје Јовановић, Тихомир Дачовић, Вук Љубинковић, Живојин Панић, Милош Ђорђевић, Миладин Лазовић, Адам Богосављевић, Петар Аћимовић, Радослав Бошковић, Миласав Милошевић, Милутин Мијаиловић, Паун Срњић, Богић Пауновић, Радисав Аџемовић, Спасоје Ђорђевић, Богомир Спасовић, Стеван Трнавац, Обрад Вуксановић, Јездимир Радојичић, Миљко Александрић, Михаило М. Аџемовић, Миладин Савковић, Исидор М. Радовановић, Живота Трнавац, Велимир Шћеповић, Тихомир Зуцовић, Милосав Трнавац, Ђорђе Катанић, Милован Баралић, Сава Вукадиновић, Милун Шћеповић, Гвозден Марковић, Миливоје Шћеповић, Драгутин Шћеповић, Богић Вилотијевић, Милија Ивановић, Дмитар Ђокић, Радомир Вукадиновић, Добрица Павловић, Миладин Катанић, Радивоје Дробњак, Добривоје Ст. Зуцовић, Сретен Јозовић, Никола Подгорац, Живко Јевтовић, Драгољуб Дробњак, Јеремија Богдановић, Живојин Вилотијевић, Миленко Радојковић, Бранислав Радојковић, Момир Баковић-Радојичић, Сретен Илић, Милун Радојичић, Раде Раковић, Јовица Ђорђевић, Теован Трнавац, Радован Мартић, Ђорђе Поповић, Славољуб Стевановић, Милутин Бојић, Војислав Танасковић, Михаило Чекеревац, Максим Баралић, Драгослав Вилотијевић.

Овај списак су својим потписом и печатом Задруге потврдили: Алекса С. Тодоровић, председник, Милан Љ. Марић, члан Управног одбора, и Светомир Чубраковић, секретар-благајник.*

ЗАДРУГАРИ 1938. ГОДИНЕ
(Прилог 4)

Милан Петровић, Велимир Милосављевић, Милорад Николић, Михаило Николић, Милић Љубисављевић, Драгољуб Ђокић, Милан Чекеревац, Максим Миловановић, Михаило Петровић, Јован Акшамовић, Милош Марић, Радован Ђорђевић, Радивоје Јовичић, Драгутин Марковић, Манојле Недељковић, Мијат Савковић, Јован Радисављевић, Божидар Марковић, Богољуб Стевановић, Јанко Јанковић, Драгољуб Ненадић, Војин Марић, Тадија Гучанин, Рајко Дачовић, Радомир Станишић, Ђорђе Катанић, Богољуб Станковић, Радојица Заловић, Станимир Баковић, Грујица Петровић, Драгић Чекеревац, Коста Јевремовић, Братислав Милосављевић, Игњат Савковић, Рајко Дачовић, Тихомир Вуксановић, Милун Ненадић, Видосав Вуксановић, Методије Дапић, Будимир Ђокић, Радосав Савковић, Михаило Јелесијевић, Драгиша Новаковић, Миленко Стевановић, Петар Драгутиновић, Добрица Павловић, Љубомир Спасовић, Андрија Стевановић, Александар Савић, Милорад Стевановић, Милун Трнавац, Божа Богдановић, Богдан Богдановић, Христивоје Ристовић, Периша Кузмановић, Милисав Александрић, Сретен Живковић, Милош Обрадовић, Драгослав Вуксановић, Славољуб Стевановић, Михаило Спасовић, Милан Лазовић, Тодор Левајац, Михаило Чекеревац, Милутин Јанковић, Радован Дробњак, Тован Трнавац, Божидар Акшамовић, Јанко Ненадић, Дмитар Ђокић, Миладин Савковић, Милутин Т. Ђокић, Милинко Катанић и Радосав Стевановић.

НАПОМЕНЕ

1. Окружни суд, Чачак, записник са седнице Скупштине банке у Бресници, 1925.
2. Исто.
3. Скупштина Бресничке земљорадничке кредитне задруге, Архив Чачак, К-2, Ф-16/1 – 135.
4. Записник са друге редовне седнице Скупштине, К-2, Ф-16/1 – 135.
5. Исто.
6. К-2, Ф-16/1 – 135.
7. Исто.
8. Списак пуноправних задругара Бресничке земљорадничке кредитне задруге.
9. Осма редовна Скупштина, К-2, Ф-16/1 – 135.
10. Исто
11. Привилегована аграрна банка, Београд, 99764, 24. новембар 1938. године, о задужености Војина М. Марића. Документ у поседу породице.
12. Записник са 11 редовне седнице Скупштине, 22. марта 1936, Архив Чачак, К-2, Ф-16/1 – 135.
13. Тринаеста редовна скупштина Задруге, 27. марта 1938, Архив Чачак, К-2, Ф-16/1 – 135.

COOPÉRATIVE DE CRÉDIT AGRICOLE DE BRESNITZA
/1907 – 1945/

La coopérative fonctionna avec succès jusqu'à la crise économique /1929–1933/. Le nombre de membres était allé croissant, si bien que vers la fin des années 20 il y en avait plus de 300, originaires non seulement de Bresnitza, mais aussi des villages voisins. La coopérative entretenait des rapports financiers avec des banques aussi.

Au cours de la crise économique le volume de l'activité de la coopérative diminua. Ses membres avaient de plus en plus de difficultés pour obtenir des crédits et encore plus pour les rembourser. Les circonstances de guerre /1941–1945/ annulèrent de nombreux créaits et dettes des paysans-membres de la coopérativa. Cela mit fin à l'activité de celle-ci.

Jaroslav Dašić

ЉУБОМИР МАРКОВИЋ

**МАЈОР ИЛИЋ
У НАРОДНОЈ ПЕСМИ И ЛЕГЕНДИ**

ЉУБОМИР МАРКОВИЋ
УУ 32000 Чачак
Улица 603. бр. 18

UDK 886.1 (091) : 398

I

Како се Јавор, заједно са Мучњем на једној и Голијом на другој страни, издигао изнад осталих старовлашких планина, тако је и мајор Михаило Илић, својом храброшћу, сналажљивошћу и неустрашивошћу, надвисио остале јунаке на Јавору 1876. године. И данас се не могу одвојити: Јавор од Јаворског рата и мајора Илића, нити Илић од Јавора. Илић је, једном приликом, у разговору, рекао, не без разлога: „Мој Јавор!“¹ Он је тако схватао, јер га је од првог сусрета уочи рата, када је на Јавор долазио, и заволео. Жалио је што се одмах, на почетку Јаворског рата, није нашао са својим борцима на јаворским висовима. Многи, када су тражили узроке пораза на Калипољу, 24. јуна (по старом календару), наводили су као један недостајање, мајора Илића на јаворском ратишту.² Тада је он предводио лево крило Чачанске бригаде уз Ибар, од Рашке према Косовској Митровици, и бележио успехе у тим борбама: на Кленку, код Лепосавића, на Рогозни. Тек почетком јула дошао је на

јаворске висове и крстарио са својом јединицом тим простором. Познавао је Јавор као ужички крај, Шумадију и Београд, где је живео и радио. Бирао је најподеснија места за напад – како би Турцима задао што тежи ударац. Жалио је што мора, после битке на Доловима, 26. јула, да напусти Јавор и његова пространства, јер нигде не може до Јелице да организује одбрану као на јаворским висовима. И, није га потпуно напустио. Упркос наређењима заменика команданта Ибарске војске Чолак-Антића о повлачењу, он задржава своје Рудничане на Погледи, на прилазима Јавору, на мртвој стражи, да задржи надирање Турака преко Кушића, према Ивањици, Драгачеву, Моравској долини и Шумадији, како су били планирали. Уз помоћ свога побратима Петра Борисављевића, команданта Ужичке бригаде прве класе, на Кушићима, Јеврема Вукосављевића, са батаљоном Ариљаца друге класе на Катићима и Дучићевих добровољаца у Ковиљу, успео је у томе. Стално је стварао планове како да преотме Јавор од Турака. Остао је Илић на Погледи све док Рудничани нису добили наређење да крену према Делиграду, на моравско ратиште, 17. августа 1876, када их је отпратио до Чачка и предао их под команду Радомира Путника, који са њима одлази на Делиград. Илић се потом враћа на јаворско ратиште и преузима команду над Ужичком бригадом друге класе, којом је до тада командовао Јово Пантелић.

Турци врше последње припреме за пробој српске одбране и да се својим левим крилом, преко Кадине стене, Чемернице и Катића, спусте у Приличко поље, а онда преко Драгачева сићу до Чачка и одсеку одступницу српској војсци која се налазила на Кушићима и у Ивањици. Ратни савет нашао се на Кушићима у веома незгодној ситуацији: јединицама на Чемерници и Катићима не може се помоћи, јер су се турске снаге уклиниле између српских јединица, све до Маскове. Тада се јавља Илић и довикује: „Ја не дам Мучањ!” Он напушта седницу Ратног савета на Кушићима, преко ноћи са Ужичанима стиже на Катиће, а у јутарњим сатима, 23. августа, организује одбрану у шанчевима на Чемерници. У сукобу са Турцима пораз претвара у победу, уз помоћ Карановачког батаљона Чачанске бригаде и трећепозиваца око границе. У току ноћи протерује Турке према Јавору и сутрадан, 24. августа, у јутарњим сатима пада Илић, покошен, на падинама Јанковог крша, на Јавору.³ Повраћена је српска територија, али угасили су се животи: мајора Илића, Јеврема Вукосављевића, Стевице Јовановића и многих других храбрих бораца.

После тридесет година, 1907, грађани подјаворских села подижу, на једном од јаворских висова, монументални споменик, од студеничког мермера, у облику пирамиде, са посветом:

„Изгинулим борцима на Јавору и Калипољу са јаворским јунаком мајором Мих. Илићем у ратовима за независност Србије 1876. и 1877. год.” Из те посвете се види колико се цени Илићев удео у борбама на Јавору и са каквом се љубављу говори о њему као легенди Јаворског рата 1876. године.

II

У народним песмама постоје велике везе и сличност између Косова и Јавора (мисли се на Косовски бој 1389. и Јаворски рат). Борбе на Косову и битке на Јавору вођене су против Турака, за слободу српског народа. Битка на Косову се одиграла на Видовдан 1389, на Јавору је планирано да почне на Видовдан 1876. године. Нешто је закаснила и почела је на Ивањдан, 24. јуна (по старом календару). За пораз српске војске окривљују се појединци. Али зато Косово има Милоша Обилића, а Јавор – мајора Илића. Народни певач узвикује:

„Ој, Илићу – други Обилићу!”⁴

Народни певач у песмама жали што мајор Илић није предводио српску војску на Јавору, у првим борбама: Да је био крајем јуна 1876. године на Јавору, српска војска не би се задржала код Сјенице и Новог Пазара, већ би продрла до црногорских брда и Косова и ослободила српски народ из ропства у тим крајевима.

Када не успева снагом оружја, народни певач се бори клетвом против надмоћнијег непријатеља. У другом делу песме „Ој, Илићу – други Обилићу” проклиње све оне који су могли да заштите мајора Илића и многе ратнике од смрти на ратишту, што то нису урадили:

„Калипоље, ничим не родило!
Млогу ли си уцвело мајку,
Млогу сеју у црно завило!”

Последње поруке које је мајор Илић, на издисају упутио, у виду су градације. Прво српској војсци:

„Ако вам је војсковођа пао,
Србин-јунак опет је остао!”

Јасно се види да треба борбу наставити.

Онда следи порука: Јавору, мајци, сеји и на крају љуби.

И док су песме „Ој, Илићу – други Обилићу” и „Јаворски јунак”⁵ испеване у десетерцу, у стиху у коме се певају јуначке песме, дотле је трећа у осмерцу и, као балада, добила је своју мелодију, па се може и данас чути са усана горштака моравичког краја.

Илићу се у неким народним песмама дају поједине заслуге које му не припадају, јер их није заслужио. Треба, ипак, разумети да је он у народу постао легенда. И, у том додавању заслуга нема краја. Међутим, његовој личности и делу не треба ништа додавати, ни одузимати. Она је велика, делом и јунаштвом је доказана.

Нема много народних песама о мајору Михаилу Илићу, поготову дугих, јер је прошло време за епску песму, а нема ни таквих певача, какав је био, рецимо, Остоја Нешковић из Миланце, брат Владике Јање. Каснији певачи су се бавили догађајима и личностима из свога времена (Јеврем Чакаревић из Штиткова и неки други).

За име мајора Илића везане су прве победе српске војске на јаворском ратишту. И данас у крајевима око Јавора круже многе легенде и приче: да је Илић у наступањима са својим ратницима до саме Сјенице заробио Али-паши децу и жену, а онда за сабљу му их дао; да је Илић командовао читавом војском на Јавору; да је покљонио сабљу да се преко ње купају новорођенчад.

III

ОЈ ИЛИЋУ, ДРУГИ ОБИЛИЋУ

„Ој Илићу, други Обилићу,
 да је таки још мајора било,
 ми би тада дошли на Косово.
 Косово би наше заузеле.
 Ту би Србе огријало сунце.
 Узели би земље Душанове,
 скидали ланце до Призрена.
 Мили боже, што нас не погледа,
 што нам узе мајора Илића?
 Еј, Јаворе, не зеленио се.
 Грдни Зака, не веселио се.
 Калипоље, ничим не родило,
 млогу ли си уцвело мајку,
 млогу сеју у црно завило!”

ЈАВОРСКИ ЈУНАК

О, Јаворе, кад би казат' знао,
 Дао бих ти што би поискао:
 Храбри Илић како ј' оно пао,

Те ј' на твојим крилима остао?
– Казаћу ти, о, како да не би,
Да коме ћу када нећу теби.
Када Србин пита за Србина,
Тад ми пара срце од милина.
Бој се био од јутра до мрака,
Измеђ' Срба и измеђ' Турака.
Пушка пуца, сва се тресе гора,
Те погоди Илића Мајора.
Илић паде, а с њим све пропаде.
Тешка рана већ му срце пара,
Илић својој војсци проговара:
„Срби, браћо, осветите мене,
Нек' ми моја жеља не увене!
Ако вам је војсковођа пао,
Србин-јунак опет је остао
Да освети што је за освету
И целоме да покаже свету
Да је Србин гин'о за слободу,
И за славу својему народу.
С мене скин'те крваво одело,
Пошљите га мојој старој мајци.
Мајка ће га сузама опрати,
Подајте га мојој милој сеји,
Сеја ће га лицем осушити.
Понес'те им од мене поздраве
Да их више никад видет' нећу.
Јавор гора – то је кућа моја,
Црна земља – и отац и мајка,
Бор зелени – вереница љуба,
Вита јела – милосница сеја”.

*

Ој, Јаворе, је л' ти жао
Мајор Илић што је пао?
Мајор Илић и остали
На Јавору што су пали!
Тебе краси гроб Илића,
А Косово – Обилића.”

ЗАМЕНА

У наступању према Сјеници за време Јаворског рата, дође Илић са својом војском до капија вароши. Ноћу пошаље своје борце да му доведу Али-пашину жену и сина. Онда се врати на јаворске висове.

Када је Али-паша сазнао за отмицу жене и сина, дадне мајстору своју сабљу и нареди му да на њој изгравира речи: „Мајор Михаило Илић”, што овај и учини. Али-паша пошаље свог курира – гласника на положај и замоли Илића да му пусти жену и сина и за то му поклања сабљу са посветом.

Илић прими сабљу и врати му жену и сина живе и здраве.⁷

ПЛАЧ НОВОРОЂЕНЧЕТА

При проласку са ратишта у Ибарској долини 1876. године на јаворско ратиште, негде почетком јула, пут нанесе мајора Илића и његове ратнике, из долине горњег тока Студенице до Арбулића (засеока Вионице, на Голији) и ноћ их ту ухвати. Сместе се да преноће у фамилији Ивановић.

Преко ноћи, у тој кући првим плачем огласи се новорођенче. И на велику радост укућана – мушко дете. А, што се до тада мушко родило, све је помрло.⁸

Изјутра укућани замолише мајора Илића да буде кум и да се преко његове сабље окупа дете. Илић пристаде и на расанку поклони сабљу домаћину: да се преко ње купају новорођени Ивановићи.

Од тада деца нису умирала, а сабља је само за те потребе употребљавана.

Ивановићи више нису видели кума, а његову сабљу и данас чувају као амајлију.

АЋУТАНТУ НА ПОКЛОН

Последњи Илићев ађутант био је Ивановић, вредан и поверљив војник, а уз то несебичан и храбар младић.⁹

При издисају на јаворском ратишту, поред Илића се налазио његов послани додајући му гутљаје воде у чутурици и завијајући му ране скидајући са себе кошуљу.

У последњим тренуцима Илић се маши за сабљу, стави је посланом у крило и рече:

– Ово ти је за успомену!

И, издахну.

Ивановић је сабљу закопао на Јавору и после повратка кући у Вионицу, оде тамо, ископа је и донесе кући.

Ивановићи су је чували као светињу.

ЦИГАНЧЕ

Илић се са сузама у очима растао од Рудничана у Чачку. Они су под командом поручника Путника кренули на нишко ратиште, а Илић се враћа на Јавор да прими под команду Ужичане. При проласку кроз Драгачево, тамо где се пут раздваја – један за Каону, а други за Котражу и Ивањицу, примети да се група Циганчића спрема да трчи за коњаницима. Илић тада успори коња и најупорнијег дозва да му приђе. Мали дотрча, сав уздихан и на измаку снаге. Стави га Илић испред себе на коња и крену према Ртима. Када су били близу извора поред пута, он рече пратиоцима да сиђу и одморе коње, а он се са Циганчићем врати према раскрсници.⁹

Спусти га поред черге са коња и даде му новчић.

– Бићеш ти велики ратник кад одрастеш!

Потом окрену коња и пожури на Јавор.

Одрастао је Циганчић и обукао војничко одело. За време Првог светског рата, казивали су ратници, напустио је трубу и узео пушку и налазио се у првим борбеним редовима. Био је рањаван, али жив је дошао на раскрсницу код Белице.

Касније певао и свирао, развеселавао друге.

ИЗНАД ЈАВОРСКИХ ВИСОВА

Мајор Илић није умро, већ се посветио. Уздигао се међу облаке. И, налази се међу вилама. Лети са њима изнад јаворских висова и надгледа Јавор. Ноћу се спушта на јаворске висове, а чим зора забели, диже се са вилама у висине. Надгледа стару границу, од Чемернице до Голије, на простору на коме је јуришао на Турке.¹⁰

Повремено одлети до Авале и Београда – да га жеља мине.

НАПОМЕНЕ И ИЗВОРИ

1. Др Михаило Марковић, „Моје успомене”, Београд, 1906, стр. 170.
2. Јован Јаворац, „Ратне успомене”, у рукопису, Међуопштински историјски архив у Чачку, стр. 13.
3. У народној песми и легенди Михаило Н. Илић је познат као Мајор Илић. Јунак и војсковођа истиче се и под једним и другим именом, а у науци под правим именом и то са средњим словом (Н). Рођен је у Јагодини 14. новембра 1845. Отац Никола прешао је са занатом у Београд, где је Михаило завршио основну школу, пет разреда гимназије и Артиљеријску школу (Војну академију) 1866. године. До 1876. налазио се на разним војним дужностима, а највише као ђенералштабни капетан у Горњем Милановцу и Ужицу, на припремама војске и старешина за предстојећи рат са Турцима.
4. Песма „Ој, Илићу – други Обилићу” забележена је у Летопису ужичке цркве и парохија, Т. Ужице, 1955, у рукопису који се чува у Историјском архиву у Ужицу, и у књизи Миладина Т. Радовића, „Самоуки рукопис”, Народни музеј и „Сретен Гудурић”, Титово Ужице, 1984, стр. 132.
5. Песма „Јаворски јунак” објављена је у „Споменици Велисав Јањића, коју је припремио Димитрије Јањић, а објавио Међуопштински историјски архив у Чачку, 1987, стр. 99. Испевао ју је Велисав Јањић, али се не разликује од других народних јуначких песама. И зато је уврштена овде, међу народне, иако се зна ђен певач. Тако се поступало и према делу Остоје Нешковића, Владике Јање и других народних певача.
6. Песма без наслова, која почиње стиховима „Ој, Јаворе, ја л’ ти жао” чула се на приредби на Кушићима, 1975. године; забележио Раде В. Познановић и унео у своју књигу „Традиционално народно стваралаштво ужичког краја”, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 30, св. 1, Београд, 1988, у одељку „Ратне песме”, под бр. 12, стр. 274. То је, уствари, рам-песма. У њој се мењају називи планина и имена јунака. Уместо Јавора чују се Јелица (планина) у драгачевском и чачанском крају, а у ужичком – Златибор и јунаци.
7. Легенду „Замена” аутор овог рада забележио је од Бошка Циврића (65), из Кукића код Чачка (радио је у чачанском „Партизану”, а родом је из Кушића код Ивањице).
8. Легенде „Плач новорођенчета” и „Ађуганту на поклон” казивао је Томислав Ивановић (65) из Вионице.
9. Легенду „Циганче” казивала Милијана Ајдачић (56) из Мршинаца код Чачка, родом из Сивчине.
10. „Изнад јаворских висова” – забележено на Кушићима, од Љубинка Петровића (62), раније управника Пољопривредне задруге „Јавор”, који је рођен у Опаленику.

LE MAJOR ILITCH DANS LES CHANTS POPULAIRES ET LES LÉGENDES

Dans les chants populaires et les légendes il est question des événements les plus importants et des personnages les plus remarquables qui ont été les héros de ces événements. On y met en relief les mérites de ceux-ci, en essayant de pénétrer jusqu'au tréfonds de leur âme.

Le présent texte n'est consacré qu'aux chants choisis qui parlent de l'héroïsme et d'autres vertus du major Ilitch. N'y figurent pas les chants qui ne font que mentionner le major Ilitch, le plus grand héros de la guerre du Yavor /1876/. L'auteur note que, à la différence des chants, les légendes sur ce héros, qui arrêta les Turcs à Poglédá et qui remporte la victoire à Tchémernitza /le 23 août 1876/, ne cessent d'être créées. Le major Ilitch continue de vivre dans la population. On en parle dans les villages au pied du Yavor comme de quelqu'un qui est là ou qui ne tardera pas à arriver.

Ljubomir Marković

Др ДРАГАН СУБОТИЋ

МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ ИЗМЕЂУ НАУКЕ И ПОЛИТИКЕ

Др ДРАГАН СУБОТИЋ
УУ 11000 Београд
Институт за политичке студије

UDK 929 (497.11)

Овај познати Чачанин оставио је трага у политичком и друштвеном животу међуратне Краљевине Југославије захваљујући, пре свега, свом политичком раду, али и научној активности у области економских наука.

Рођен је у Чачку, 23. јула 1888. године од оца Михаила Л. Стојадиновића, тадашњег судског секретара, и мајке Милеве (рођене Павловић). У родном граду је 1894. пошао у основну школу, а завршио је 1898. године у Крушевцу, где су му родитељи боравили по потреби службе. Овде се уписао у гимназију, коју је похађао и у Ужицу, да би матурирао у Првој београдској гимназији. Затим се 1906. уписује на Правни факултет Универзитета у Београду да би после положеног дипломског испита 1910. године наставио студије на групи економско-финансијских наука у Минхену и Берлину. Усмени докторски испит је положио 29. новембра 1911. Студије у Немачкој Стојадиновић је реализовао код уважених економиста Брентана и Лоца, а у Берлину је код Адолфа Вагнера радио своју дисертацију о немачком буџету.¹ Међутим, одбранио ју је тек у Београду, на Правном факултету, пред комисијом коју су сачињавали уважени професори: Слободан Јовановић, Милић Радовановић и

Момчило Нинчић. Још у Краљевини Србији Стојадиновић је, као директор Главног државног рачуноводства, покушавао да га устроји на основу немачког модела с којим је био упознат до танчина. За време Првог светског рата, посебно у емиграцији, доста је, као финансијски стручњак, допринео раду Министарства финансија.

После Првог светског рата, кратко време био је професор Правног факултета у Београду, на коме је предавао финансије. Наиме, реч је о науци о финансијама, а како наводи Лазар Пејић: „Иако још релативно млад човек, Стојадиновић је већ тада био искусни финансијски експерт, који је претходно прошао брзу чиновничку каријеру у Министарству финансија, био је директор Главне буџетске контроле, директор Енглеске трговинске банке, професор Науке о финансијама, поверљива личност британског капитала, подпредседник банкарске берзе, познати берзијанац, добро поткован практичним и теоријским економским знањем.”²

Из биографских података се види да је Стојадиновић од 1922. до 1924. године, у два наврата, био министар финансија у влади Николе Пашића (други пут од 1924. до 1926), потом и 1934. и 1935. године, да би председник југословенске владе био од 1935. до 1939. После споразума Цветковић – Мачек био је интерниран, (1941. године предат је Енглезима, који су га депортовали на острво Маурицијус). Одатле је средином педесетих година прешао у Аргентину, где је био уредник више економских часописа и доживео, на извештајан начин, стручну рехабилитацију као угледан економиста. Умро је 1961. године.

У овом кратком прилогу који је допуна недавно објављеном раду о Милану Стојадиновићу,³ осврнућемо се на његову политичку делатност, првенствено као председника Југословенске радикалне заједнице, а потом и на његову економску доктрину, која је имала и неке практичне референце с обзиром на чињеницу да је као министар финансија од 1924. до 1926. године зауставио дефлационом економском политиком тада изражен економски полет и кредитну експанзију (истина, створивши на тај начин проблем сељачког дуга). На тај начин, покушаћемо да расветлимо два мита који су пре рата кружили о Стојадиновићу: да је био близак фашистичкој Немачкој и у спољној политици се ослањао на Берлин, односно да је у доба владавине Стојадиновића Краљевина Југославија имала стабилну националну валуту.

*

* * *

О Стојадиновићу као економисти је до сада веома мало писано, изузимајући неке фрагментарне записе о појединим његовим делима.

Већ спомињани Л. Пејић за Стојадиновића је записао да је био „сналажљив, луцидан финансијер, вешт у практичним пословима и економској политици, писац већег броја стручних и научних радова, чије теоријске студије и практична економска политика нису до сада биле довољно анализирани од стране економиста. Његови потези у финансијским пословима и економској политици, коју је водио, довели су у међуратном периоду до стварања „мита” о Стојадиновићу као великом финансијском и економском стручњаку који је он сам за живота и у току политичке каријере створио о себи...”⁴

Анализирајући могуће утицаје већ споменутих минхенских професора на Стојадиновића, поготову Валтера Лоца и Луја Брентана, који су истицали значај државног интервенционизма у привреди, посебно значај начела буџетске равнотеже и добро организоване и функционалне финансијске администрације, ваља нагласити да је на њега пресудан утицај имао Велимир Бајкић (1875-1952), као и присталице његове школе: поред М. Стојадиновића, ту убрајамо и др Милорада Недељковића (1883-1967), др Душана Пантића (1879-1950) и Николу Станаревића (1882-1976). Они су, попут Велимира Бајкића, у привредној динамици, а пре свега економској политици, истицали значај крупног финансијског капитала.

За Милана Стојадиновића, бар када је реч о економској мисли, темељна категорија је био и остао (чак и у избегличком периоду, у Буенос Ајресу) – буџет. Одувек га је схватао као правни акт, па тек онда као инструмент економске политике, инсистирајући да он није само једнострано прикупљање прихода ради финансирања државних расхода, већ правни однос који захтева прецизније регулисање у области позитивног права.

Поједини аутори, на пример академик Обрен Благојевић, истичу да је Стојадиновић „био веома карактеристичан, између осталог, и по томе што је главним инструментом целокупне привредне политике сматрао новац и мере финансијске политике у ужем смислу: буџет, порезе и друге. То схватање долазило је до изражаја и у његовој практичној делатности као министра финансија, у првом, и председника владе, у другом периоду”.⁵

Трагајући за теоријским коренима његове економске доктрине, подсећамо да је као студент 1909. године, написао веома интересантну расправу под насловом: „Српско законодавство о издржавању свештенства (од ослобођења па до данас).” Интересантно је напоменути да је овај текст, као и један други – „О регулисању парохија” (објављен исте године у „Архиву за правне и друштвене науке”) настао под утицајем

Чедомиља Митровића, професора црквеног права, иначе по рођењу Чачанина.⁶ Вероватно је постојала идеја да се Стојадиновић у току даљег школовања позабави овом тематиком, на шта указује и чињеница да је податке на терену (свакако уз консултовање правне књижевности наше и стране) добио од стрица Милуна Л. Стојадиновића, пароха у Лесковцу. Овај рад, иначе штампан у виду засебне књижице, награђен је Светосавском наградом на Универзитету, што је за ондашње време био значајан и запажен успех. Стојадиновић је у овом раду, вероватно имајући пред очима положај свештеничког сталежа, био веома радикалан у изношењу начина за регулисање положаја свештенства. Наиме, записао је: „Међутим, у црквеном законодавству код нас, потребно је почети из основе, систематски и радикално! Треба извести реформу одоздо, па све до горе редом. Потребно је извршити кодификацију целокупног црквеног законодавства које би наравно обухватало и питање о уређењу свештеничког сталежа. Специјални закон о томе не треба да постоји, већ он треба да буде саставни део закона о црквеним властима”.⁷ У другом тексту, „О регулисању парохија”, поближе се посветио економском, социјалном и друштвеном положају у парохијама, као и неким канонско-црквеним проблемима (око постављања пароха, његових надлежности и томе слично). Већ 1911. године објавио је значајно дело: „Поштанске штедионице”, где се залажио за „оснивање поштанских штедионица у народу које значе развијање штедње у народу, значи јачање државног кредита, стварање домаћег српског капитала и подизање народног благостања.”⁸ Наредне, 1912. године, јавно је публикувао докторску дисертацију под насловом „Немачки буџет”, као и запажен текст у београдском „Делу” на тему: „Економски узроци српско-турског рата”, залажући се за излазак Србије на Јадранско море низом економских, а не само једностраних политичких разлога.

Изузимајући суптилне и економски валидне и интересантне анализе које је за време Првог светског рата израдио у Министарству финансија за потребе српске владе, осврнућемо се на приступно предавање Милана Стојадиновића из „Наука о финансијама”, из октобра 1919. године, одржаном на упражњеној катедри из ове области на Правном факултету у Београду. У овом његовом главном финансијском делу, које није успео да публикује (реч је о рукопису од преко 400 страна), Стојадиновић је обухватио основна начела науке о финансијама. Залагао се за начело буџетске равнотеже: „Он сматра да привреди треба вратити све оно што јој је кроз државне приходе на одређен начин (кроз порезе, таксе, царине и друго одузима. И друго класично начело, принцип малог буџета, овде је такође заступљено и одражава се кроз стално Стојадиновићево залагање

за што мање порезе и друге државне приходе. Овакви принципи финансијске политике имали су за циљ да ограниче државну интервенцију у привреди и да оставе широко подручје приватној иницијативи која према концепцији британске класичне политичке економије, представља јединог и најважнијег покретача сваке привредне активности”.

После Првог светског рата написао је неколико интересантних књижица, углавном из економске политике, али и области новца и финансијске политике. Тако је 1921. године објавио (бар са нашег становишта), интересантан рад: „Наше валутне невоље”, промишљајући на темељно питање: Како да поправимо валуту? Наиме, сматрао је да се највећа пажња мора обратити сређивању државних финансија: „Докле год ми имамо један огромни буџетски дефицит који се покрива сталним штампањем нових банкнота, вредност нашег новца мора да пада. И у колико његова вредност више пада, утолико све више скачу цене свима артиклима па дакле и страним валутама и девизама. Штедња у државним расходима и повећање државних прихода први су услови да би се зауставила машина за штампање. Ван сумње је да се и на једном и другом пољу може много учинити.” Те године објавио је и занимљиву књижицу „Борба против скупине” (Београд, 1921). Потом је објављивао радове у листу „Банкарство”, а већ 1925. године је публиковао књижицу „Наш финансијски положај-експозе одржан на пленуму Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 31 марта 1925 године”, као и неколико радова почетком тридесетих, попут: „Монопол дувана: његова правна природа, његов значај за народну привреду и државне финансије” (Београд, 1932), као и низ текстова у „Банкарству”, „Политици”, а да не спомињемо његове готово редовне годишње експозее као министра финансија у Народној Скупштини, који су прави мали и студиозни економски есеји о финансијској и привредној политици развоја Краљевине Југославије, средином двадесетих година овог века.

Као министар финансија, Стојадиновић је спровео либерализацију производње и ограничио увоз неких производа који су угрожавали домаћу производњу. На тај начин постигао је активни спољнотрговински биланс и повећао у потпуности производњу у наредним годинама. Ове практичне референце његовог министровања, чак у два наврата, донекле су у супротности са претходним оценама и крећу се у релацији: интервенционизам-либерализација економских кретања. У време када се углавном бавио банкарским и берзанским пословима, Стојадиновић је себе „окарактерисао као присталицу либерализма, самим тим што се залагао за начело буџетске равнотеже и малог буџета, јер велики буџет, буџетски суфицит и буџетски дефицит аутоматски значе да ће држава

имати одређени утицај на привредна кретања. Касније, међутим, као министар финансија, Стојадиновић се придржавао неких начела благог либерализма, док је, паралелно са спровођењем одређених либералистичких мера економске политике, спроводио и низ мера државног интервенционизма у привреди, по рецепту историјске школе. При крају своје каријере потпуно је био напустио начело економског либерализма и спроводио је политику државног интервенционизма у целини...¹⁰ Овакав развој економске мисли и праксе Стојадиновића могуће је пратити и у доба када је био председник владе од 1935. до 1939. године, у доба када национална валута бележи стабилност, а читава се привредна структура окреће немачкој привреди.

Целокупна Стојадиновићева економска политика поклапала се умногоме са његовом спољнополитичком оријентацијом. Наиме, као присталица историјске школе, он је форсирао национални и индустријски развој у ограниченом обиму, уз јачање крупног финансијског и индустријског капитала: „Извоз аграрних производа требао је да обезбеди увоз машинске опреме за увоз индустрије, а побољшање положаја сељаштва и занатлија као и радника, добре купце за индустријску робу. Оваква политика везивала је Југославију искључиво за развијене европске земље, увознице пољопривредних производа, посебно за Немачку, из којих су се набављала потрошачка и производна индустријска добра”.¹¹

*

* * *

Политичку активност Милана Стојадиновића у међуратној Краљевини Југославији можемо посматрати у два нивоа: државном и страначком, с обзиром на чињеницу да је од 1935. до 1939. био председник југословенске владе, а од 1935. године и председник Југословенске радикалне заједнице. Ова политичка партија настала је у августу 1935. године, спајањем радикала окупљених око М. Стојадиновића са Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом. Убрзо је основан и Југословенски раднички савез (ЈУГОРАС), који је покушао да организује радништво и политички делује међу њима.

Већ у програмским одредницама Југословенске радикалне заједнице записано је да је циљ странке у држави народно благостање, а споља: „Очување државне сигурности, њене самосталности и њених интереса”.¹² Странка се залагала за монархију и династију Карађорђевића, „за народно и државно јединство, за јединство територије и јединствено држављанство и те ће идеје пропагирати и заступати”. У области законодавства странка се залагала за уставно и парламентарно

уређење државе у демократском духу, за једноставнију јефтинију администрацију, судску независност и сталност судија. Када је реч о финансијама, ЈРЗ се залагала за смањење непосредних пореза и свих оних такси и намета који погађају обичног грађанина и утичу на његов стандард. У непосредним порезима предвиђано је прогресивно оптерећење поресних обвезника, уз редовно прибирање пореза од стране грађана. Привредно благостање ће бити доступно делатним радом сваког појединца, док се за трговинску политику предвиђа слободно закључивање таквих трговинских уговора који ће обезбедити извоз производа под повољним условима. Исто тако, странка је у програму записала да ће се залагати за развој задругарства, као и занатства, уз заштиту радничког сталежа. Уз слободан развој просвете и вере, ЈРЗ се залагала и за праведно радничко законодавство, социјалну и здравствену политику која ће бити окренута свим слојевима становништва, уз јачање војске и одбране Југославије. У спољној политици предвиђано је очување мира и сарадња са суседним државама, као и учешће у раду Друштва народа.

Ове програмске одреднице су преточене и у практичне акције Југословенске радикалне заједнице и у политичке наступе Милана Стојадиновића у јавности. Створена 17. октобра 1935. године, ова политичка партија је практично заживела у јавности тек од 24. децембра те године, када је започела да ради партијска канцеларија, на чијем се челу нашао Душан Трифуновић. Елиминишући старог радикала А. Станојевића, стварни вођа је био Милан Стојадиновић. У историографији је још пре двадесетак година дошло до сазнања да је био „јака личност и најутицајнији и способнији од целог вођства”. Једини коме су припадници ЈРЗ скандирали: „Вођа”, „Вођа”, а опозиција и комунисти: „Баво”, „Баво”.¹³ Истина, из његових мемоара „Ни рат, ни пакт”, својевремено, шездесетих година, објављеним у Аргентини, тако се нешто не може закључити, пошто се стиче утисак да је реч о политичару који је имао знатног утицаја, не само на унутрашњу, већ, пре свега, спољнополитичку оријентацију Краљевине Југославије. Како се наводи: „У области спољне политике учинио је велики преокрет и од подржавања Француске и Енглеске, прешао је на страну Немачке и Италије. Био је фасциниран Немачком, често је посећивао, а у свом руковођењу Југословенском радикалном заједницом подржавао њене фашистичке методе. Сваки свој дочек је вешто припремао, али никада није успео да му се широке народне масе диве. Имам утисак да је био врло динамичан и лукав.”¹⁴

За ЈРЗ се може, с правом, казати да је била партија поретка, како се неко једном сликовито изразио – „дворска партија”, што није далеко од

истине, с обзиром да су већину угледника чинили министри и припадници ондашњег вишег грађанског сталежа. Стојадиновић је био веома вешт говорник, мада не треба заборавити да је иза себе имао државни апарат као и партијску пропаганду, која је, не ретко, користила и пропагандне методе из ондашње фашистичке Немачке.

Покушаћемо да то покажемо на примеру Стојадиновићевих организованих посета, у време избора, готово свим већим градовима у Краљевини Југославији, као и анализом масовних зборова, када је до изражаја долазила омладинска секција са свим обележјима фашистичке омладине у Немачкој (тамне кошуље, прављење парада – бакљада, поздрављање Стојадиновића са испруженом руком која неодољиво подсећа на фашистички поздрав, уз низ пратећих пропагандних манифестација: снимање документарних журнала, периодичне публикације, плакати и томе слично).

Далеко су интересантнији Стојадиновићеве политички наступи. Интересантан је његов програмски говор, одржан на Првој земаљској скупштини Југословенске радикалне заједнице 1. и 2. јуна 1936. године у Београду, када је изјавио: „Погледајте само ову нашу Југословенску Радикалну Заједницу како у њој највећи број Срба, највећи број Словенаца и највећи број босанско-херцеговачких муслимана, а то је велика већина народа из целе замље која, налази једну заједничку кућу, вођена истим идеалима, уверена у један исти програм”. Очигледно да је био слаб одазив и интересовање међу хрватском популацијом, која се још почетком двадесетих година сврстала уз блок хрватских странака, пре свега Хрватске сељачке странке. Зато је, на овом скупу, Стојадиновић изјавио и следеће: „Ми желимо да објективну и добронамерну расправу хрватског питања и убудуће омогућимо, али нека нико из ове наше добре намере не изведе закључак да ћемо допустити, да се уносе методе које би могле да сметају ред и мир у земљи и које прелазе границе онога што је писаним законима ове земље дозвољено”.

И у доба најжешће кризе око Конкордата 1937. године, када су свештенство и народ окупљен око СПЦ пружили отпор потписивању овог документа са Ватиканом, Стојадиновић је и даље у Скупштини уверавао народне представнике да овај билатерални споразум, попут оног из 1914. године, није уперен против националних и верских интереса православаца у Краљевини Југославији. Ова неславна епизода везана за М. Стојадиновића не потиरे његове очигледне успехе на пољу привредне политике.

Тако је у говору у Београду, октобра 1938. године, изјавио да су „државне финансије сада сређене. Држава уредно плаћа. Буџети се

свршавају са вишковима, иако су порезе смањене. Динар је данас у Европи једна од најстабилнијих и најздравијих валута”.

Ови успеси су истицани и у партијским гласилима, посебно у „Самоуправи”, покренутој 1936. године, као и у знаменитој библиотеци ЈРЗ. На општинским изборима 1936. године, то је дошло до изражаја и у изборним резултатима, пошто су одборници ЈРЗ преузели низ локалних, општинских самоуправа, реализујући на тај начин и одређене идеје из свог партијског програма.

Већ 1937. године влада Милана Стојадиновића била је суочена са заједничком политичком акцијом Блока народног споразума, кога су сачињавале србијанске странке и ХСС и Српска демократска странка. Споразумом од 8. октобра 1937. године, тзв. „народним споразумом” предвиђано је образовање једне концентрационе владе, која је имала да доведе до прокламовања новог устава, дакле, до дерогирања Устава из 1931. године и образовања Уставотворне скупштине која би довела до новог уставног стања у држави. После избора из 1938. године, када су радикали освојили 306 посланичких мандата (Мачекова листа је добила 67, а листа Димитрија Љотића 3,42 посто гласова, што није било довољно за посланички мандат), кнез Павле Карађорђевић је жртвовао Милана Стојадиновића зарад споразума са Хрватима.

Тиме је начињен преокрет у дотадашњој политичкој оријентацији земље. Наиме, уместо Стојадиновићевог упорног залагања за унитаристички концепт „Један Краљ – Један Народ – Једна Држава”, који је значао централистичку државу, превладао је став опозиције о потреби државног преуређења земље, уставне реформе која би се извела на принципу федерализације земље. Али, задржана је Стојадиновићева спољнополитичка оријентација ослањања на Немачку и Италију, што је било видљиво од Аншлуса Аустрије 1938. године, па преко незаинтересованог односа према окупацији Чехословачке 1939, што је резултирало распадањем Мале Атанте и раније склопљеног Балканског савеза.

Стојадиновић се није мирио са споразумом Цветковић-Мачек од 26. августа 1939. године, којим је практично извршена децентрализација државе, пошто је новостворена Бановина Хрватска имала и одређене прерогативе државне суверености (не треба заборавити да парламентарни избори нису одржани, сем општинских у Хрватској од 19. маја 1940. године када је ХСС добила мандат да образује локалну самоуправу).

У „Прогласу члановима и пријатељима ЈРЗ” из 1939. године, иза кога је стајао Стојадиновић, за Цветковића се констатује да је „загазио у једну радњу која је поколебала веру, да смо једна држава: предложио је да народ у Босни и Херцеговини, Далмацији, Срему, Војводини, одлучи

плебисцитом о својој судбини, односно о томе: којој ће народној јединици припасти, упркос историјској и непобитној чињеници која је тај исти народ пре више од 20 година слободном вољом свој опстанак нераздвојно везала за опстанак јединствене Југославије”.

Због оваквих негативних ставова поводом споразума Цветковић-Мачек,¹⁵ већ 10. јуна 1939. Главни одбор ЈРЗ је искључио из странке Милана Стојадиновића и још 29 његових следбеника. Они су убрзо основали, већ наредне 1940. године – Српску радикалну странку, која је била противник српско-хрватског споразума и државно-правног растакања Краљевине Југославије.

Убрзо, 1941. године, влада Цветковић-Мачек, на тражење Енглеза, прогнала је Милана Стојадиновића из земље. Он се обрео на Маурицијусу, где је провео ратне и поратне године, све до пресељења у Аргентину почетком педесетих година. Тиме је његова активна политичка каријера била завршена. Али, не и бављење економском науком и практичним економским проблемима, који су потресали овај регион света, поготову после Другог светског рата. Своје идеје је изложио у листу „El economista” који је излазио у Буенос Ајресу, а били су запажени и његови савети и стручни елаборати тамошњој влади, углавном из проблематике државног буџета и новчаног промета.

Овим кратким прилогом желели смо, још једном, да се осврнемо на економске и политичке идеје Милана Стојадиновића посматрајући га, пре свега, као економског мислиоца, али и практичара, који је оставио трага у нашој новијој политичкој историји, пре свега, у баштини наше економске мисли.

НАПОМЕНЕ

1. С. Станојевић, „Енциклопедија...”, стр. 696.
2. Лазар Пејић, „Економске идеје др Милана Стојадиновића о балканским привредним проблемима”, „Балканика”, Београд, 1976, стр. 229.
3. Видети рад М. Никитовића о М. Стојадиновићу у зборнику „Вишевековна историја Чачка и околине од најранијих времена до данас”, Београд, 1995.
4. Исто, стр. 242.
5. Обрен Благојевић, „Економска мисао у Србији до Другог светског рата”, Београд, 1980, стр. 698.
6. Видети наш рад „Чедомиљ Митровић и црквено право у Србији до 1941. године”, Зборника радова, Народни музеј, Чачак, 1994.
7. Нав. дело, стр. 93.
8. Нав. дело, стр. 33.
9. Као под бр. 2, стр. 249.

МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ ИЗМЕЂУ НАУКЕ И ПОЛИТИКЕ

10. Л. Пејић, нав. дело, стр. 150-151.
11. Исто, стр. 125.
12. „Програм Југословенске радикалне заједнице”, Београд, 1935, стр. 49.
13. Станимирка Томић, „Настанак и делатност Југословенске Радикалне Заједнице”, Београд, 1930, стр. 30.
14. Исто, стр. 124.
15. М. Стојадиновић, „Два споразума”, (б.г., б.м.), стр. 30.

MILAN STOJADINOVITCH ENTRE LA SCIENCE ET LA POLITIQUE

L'auteur consacre son texte aux ouvrages du domaine de l'économie, dus au docteur Milan Stojadinovitch, président du gouvernement avant la Seconde guerre mondiale, en mettant l'accent sur sa thèse de doctorat, soutenue en 1911 à Belgrade. Il souligne en particulier l'activité de Stojadinovitch, brève d'ailleurs, à la Faculté du droit à Belgrade /au début des années 20/ et analyse aussi une série de ses écrits sur la monnaie, le budget de l'État et les mouvements économiques de l'entre-deux-guerres dans le Royaume de Yougoslavie.

L'auteur rappelle aussi l'engagement politique de Stojadinovitch en sa qualité de président de la communauté radicale yougoslave, puis en qualité de président du gouvernement royal, ainsi que son activité d'écrivain en Argentine, où il avait émigré.

Dr Dragan Subotić

НИКА – НИКОЛА СТОЈИЋ

ЖИВОТ И РАД МЛАДЕНА Ђ. ПРОТИЋА (1873 – 1946)

НИКА – НИКОЛА СТОЈИЋ
YU 32230 Гуча
Богдана Капелана 2

UDK 929 (497.11)

Младен Ђ. Протић рођен је у Гучи 1873. године. Син је Ђоке Протића, радикаског првака и дугогодишњег председника општине. После основне школе у Гучи, завршио је Ратарску школу у Краљеву. Био је руководилац окружног лозног расадника и вршилац дужности окружног економа у Чачку.

За време балканских и почетком Првог светског рата постављен је за начелника Главне војне станице за округ чачански. У општој мобилизацији Србије 1915. године био је ађутант Трећег батаљона Комбинованог пука у Смедереву. У Први светски рат је отишао као трећепозивац. После слома Србије повлачи се са војском преко Албаније. Мучен глађу, а још више реуматизмом, једва стиже до Скадра. Пребацује се на Крф, а одатле, као старији и болестан, у Француску, у Ницу. Ту је остао од априла до августа 1916. године. Покушао је да топлим сунцем, песком и купањима у мору излечи реуму која га је свакодневно мучила. Био је без новца и тешко је живео.

У августу, преко Италије, отишао је у Швајцарску. Настанио се у Берну. Ту, поред реуме, целу јесен и зиму лечи и оболеле бубреге. Овде му је живот био још тежи него у Француској. Као и у Ници, и овде је у друштву избеглица из Србије и својим побратимом др Милошем Радосављевићем. Покушавао је да се запосли у Српском Црвеном крсту, који је у то време био веома активан и тражио службенике. Преко Црвеног крста стизала је сва помоћ, коју су слали Американци и други савезници за српску војску, заробљенике, избеглице и пострадале у Србији. У њему су прављени пакети са храном, одећом и обућом и слати у заробљеничке логоре и на адресе угрожених. После низа усмених и писмених молби, у марту 1917. године примили су га у службу. Радио је у пакетном одељењу. Убрзо је открио крајњу немарност око евиденције и руковања робом која се налази у магацинима. Закључује да се Црвени крст поткрада од стране службеника који раде у њему. О томе је упознао Михаила Зотовића и Димитрија Петровића. Заједно са њима посетио је све магацине. Сва тројица констатовали су исто и одлучили су да о томе обавесте надлежне. Овластили су Протића да лично, усмено или писмено, одмах реагује. Он то и чини.

Тако почиње доказивање постојања „бернске афере” и, у исто време, страдање Протићево. Он се обратио прво др Славку Грујићу, српском посланику у Берну. Грујић му је одговорио: „Нисте позвати да о томе водите рачуна Вас се то нише не тиче.” Изненађен и запрепашћен, Протић је затим писао војном аташеу Ненадовићу, директору Обавештајног бироа Обраду Благојевићу (званично и приватно као добром познанику), министру Стојану Протићу, др Велизару Јанковићу, Главној контроли, члану контроле М. Степановићу и, на крају, Влади на Крф. Надао се да ће Обрад Благојевић и Никола Пашић одмах реаговати. Свуда је наишао на ћутање. Његове оптужбе нико није прихватио. Због њих је пао у немилост.

Уместо да га подрже, све чешће га нападају. Саветују му да од свега тога одустане. Заплашени Зотовић и Петровић се повлаче. Протић остаје сам. Решен је да истраје. Званични органи упорно ћуте. А онда, у априлу 1918. године Српска народна скупштина је расправљала о помоћи коју прима од Америке и осталих савезника и дала је позитивну оцену о њеном располагању и расподели. Протић је покушао да докаже да су поднети рачуни лажни и да је Скупштина обманута. И у томе није успео, али је на себе навукао још већу мржњу. Појачава се притисак на њега да од оптужби одустане и повуче своје пријаве. Протић постаје још упорнији. А онда, 22. септембра 1918. године добио је решење да је пензионисан, и друго – да напусти посао у Црвеном крсту. Све је

очекивао, само ово не. Одједном се нашао на улици, у туђој земљи, без динара у џепу. Морало је да прође доста времена да би примио пензију. Забринуо се: шта ће до тада да ради? Захватила га је тешка депресија. Почели су и познаници да га избегавају.

У таквом стању реаговао је драстично. Пуцао је на Обрада Благојевића. Пуцао је на човека кога је лично познавао и ценио, од кога је очекивао да ће одмах реаговати и тражити да они који поткрадају српску робу буду најстрожије кажњени. Атенат је извршио после тешких речи које му је Благојевић лично упутио 14. новембра у просторијама Српског Црвеног крста.

У потерници коју је, поводом тога, издао судија кантона женевског Декре, пише:

„Именовани Г. Протић, бивши чиновник Српског Црвеног Крста, дошао је 14. новембра 1918. године, око 11 ч. у канцеларију Српског Црвеног крста у Хотел Парк. После једне препирке са Г. Благојевићем Обрадом, шефом бироа, извадио је револвер из свога џепа и испалио више метака на овог последњег.

Протић је побегао пре него што је могао персонал Црвеног крста да интервенише.

Господин Благојевић је са два куршума погођен: једним у десну ногу; једним у десни палац.”

После овога Младен Протић побегао је преко границе у Француску. Ту су га ухватили без исправа и затворили. Лежао је три месеца у затвору у Жексу, па су га вратили у Швајцарску. Неко време је провео у затвору у Женеви. Онда се, не знајући како и зашто, обрео у женевској болници за умоболне.

То је био нов тежак ударац за Протића. Дело је признао и спремао се за суђење. Надао се да ће бар тако обелоданити „Бернску аферу”. Међутим, све се нагло изменило. Да би дошло до суђења, морао је, најпре, доказати да је здрав. То му никада није пошло за руком. У болници је третиран као тежак болесник и био је под посебним третманом.

Протић је био убеђен да је то све Пашићево дело. Веровао је да га је Пашић на овај начин деградирао као разумног човека и држао изолованог од јавности. Закључио је да је и Пашић умешан у „аферу” и да је из ње извукао велику корист. Почео је да говори и пише против њега. Оптуживао га је да крије лопове који су пљачкали српску државу. Говорио је и писао да је Пашић кривац за све што се догађало у Српском Црвеном крсту. На њега је био посебно озлојеђен, ваљда због тога што су припадали истој странци, што му је Пашић, био идеал вође „који ће српском народу донети благостање”, што је због Пашића и Радикалне странке после Ивандањског атентата на краља Милана 1899. године лежао у затвору заједно са оцем Ђоком и радикалским првацима из

Драгачева: Тодором Стојановићем, Андријом Протићем, Тиосавом Јаковљевићем, Алексом Милосављевићем, Радом Плазинићем и Марком Ивановићем. Посебно је био огорчен због тога што га Пашић није хтео да прими у Берну у аудијенцију, нити да чује за њега у дане пре него што је пуцао на Обрада Благојевића.

У болници је свакодневно правио белешке о „афери”. Писао је писма и покушавао да дође у везу са спољним светом. Међутим, његов глас се није чуо. Све што је писао ношено је у наше посланство на цензуру и тамо је задржавано. Дуго се није ни знало да је у болници. Када се то сазнало, породица и пријатељи су покушавали да му помогну. Обраћали су се властима: доказивали су, сведочили, гарантовали. Све је било без успеха. Власти им нису дозвољавале ни да се дописују; ни да га ко види, па ни његови најближи. Протић је био принуђен да проводи време сам међу болесним људима. Писање му је било једини спас и он је стално писао. Имао је обичај да оставља копије свих писама која је слао на адресе људи од којих је очекивао помоћ. Многе од тих копија су изгубљене. Међу случајно сачуваним нашла се копија писма упућеног Триши Кацлеровићу 7. августа 1919. Протић пише:

„У добру када је српски народ у темеље своје будуће државе бацио и последњи живот људски и када је својим подвизима и учињеним жртвама за ослобођење и уједињење свет задивио а своју историју бесмртном славом испунио, тада је интелигенција његова која у име његово говори свесно кужила нашу атмосферу најжалоснијим и најсрамнијим аферама вадећи из народне крви злато за своје гадне прохтеве.

Поред оних афера које су познате као јавне, остаде нам једна од највећих као тајна. Та се афера зове „Бернска”. Због које се ево пуних 9. месеци преврћем по апсанама и лудницама двеју република.

Господине, лично ја о својој умној способности немам права ништа говорити јер сам ево пуна три месеца међу најоригиналнијим лудацима хроничног лудила. Колико сам луд најбољу лекарску сведоцбу даће вам ова не оборива факта која исписујем у својству „неизлечивог лудака” за каквог ме овде према поверљивом налогу Др. Нинчића и осталих на хартији воде и глађу страховито муче е да бих ту подлегао и тајне њихове са собом у гроб однео.

Али афера Бернска имаде најжалоснију истину још и са тога што поред главног и јавног кривца Др. Нинчића крије и Г. Пашића председника владе. Истина ово сам рекао и написао у лудници али ја ћу изнети у кратко саже моих сазнања о Бернској афери па их Ви цените”...

Даље је у писму Протић доказивао да је афера постојала и да је све заташкано. Писао је да је видео магацине отворене, робу растурену, а књиге о роби неуредне. Истицао је да је др Момчило Нинчић својим експозеом обмануо Народну скупштину – да је са расподелом помоћи коју Српски Црвени крст прима од савезника све у реду. Међутим, Протић, изузев речи, није имао за све то и неких чвршћих доказа. Биле су то само сумње, које је тек требало доказивати. Додуше, он је тврдио, као

што је тврдио и у другим списима, да ће све што је рекао моћи и да докаже „ако му се то и омогући.“

Писмо је на двадесетој страници овако завршио:

„Са уверењем да сам своју дужност испунио ја Вам благодарим на свему ономе што будете у одбрани истине и правде жртвовали.“

7. августа 1919. г.
Азил – Женева

Младен Ђ. Протић
државни економ у пензији

Да ли је ово писмо дошло у руке Трише Кацлеровића, и како је он реаговао, данас нам још није познато. Али, остаје чињеница да се Протићев статус није променио; он је и даље остао у истој болници. Зна се да је наставио своју борбу. И даље је писао разним људима и покушавао да писма на разне начине прикријумчари из болнице. За то је користио болеснике који су одлазили кућама, њихове рођаке, па и болничаре. Писма је стављао међу њихове ствари и тако су стизала до поште. Када су посумњале да Протић износи белешке напоље, болничке и друге власти су појачале контролу. Детаљно су претресале све оне који излазе из болнице. Протић наводи да су због овога два болничара, Фритр и Бахман, 20. новембра 1919. и отпуштени.

Поред борбе за свој интегритет и доказивања постојања афере у Берну, Протић је почео да проучава историју Срба и историју хришћанства. Почео је негирати многе ствари из Светог писма – чак и основне. Писао је да Исус није Јеврејин, већ словенски цар кога су Римљани распели. Тврдио је да су Јевреји и попови касније све фалсификовали и изменили.

Ако се некада, ваљда бежећи од атмосфере која је око њега владала, и губио од реалности, знао се на поједине догађаје из тог времена и жестоко огласити. На пример, када је чуо да је Пашић за време рата оженио сина и да је правио велику гозбу, Протић је написао протесну песму у којој каже:

„Падајте браћо, са децом гините сељаци,
Јер ви сте познате будале – лудаци.
Ми смо са нашом у Ници.
Падајте са вашом по брегу о долу
А ми смо нашу дали у школу.
Узмите сада сви платинске чаше,
Почнимо се куцати.
Сељачке лобање ће и даље на фронту пуцати.

— — — — —
Пишите људи, деца, свуд је граја,
Чик протестуј,
У лудницу послаће те Баја.”

У потпису је себе назвао „првим тајним затвореником српске дипломатије.”

Протић је тек 17. новембра 1920. пребачен у Југославију. Смештен је на Стењевцу, у Загребу, у тамошњу болницу за умоболне. Одатле је, на интервенцију и уз писмену гаранцију жене и кћерке, 23. децембра 1920. најзад пуштен кући. На отпусној листи писало је: „PARANOIA HRONIKA – неизлечен.”

Код куће није дуго мировао. Пошто се мало одморио и окрепио, кренуо је да докаже да није болестан. Покушао је да га, на лични захтев, поново прегледају лекари на Стењевцу. Нису га примили. Замолио је да то учине лекари у душевној болници у Београду. Рекли су му да га не смеју прегледати без одобрења власти. Када није успео да се прегледа ни у Загребу ни у Београду, Протић је кренуо на прегледе у Смедерево, Пожаревац, Крагујевац, Чачак (др Венцеслав Стејскал, др Михаило Радовић, др Милан Т. Стајић). У свим уверењима је стајало да је „физички и душевно потпуно здрав и урачунљив и да може управљати и располагати својом имовином по својој вољи, а да може радити и друге послове.”

Министарство народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца актом од 5. марта 1921. тражило је од начелника округа чачанског да се Протић приведе у Болницу за душевне болеснике у Београду на посматрање. Разлог за то била је, свакако, Протићева активност на доказивању афере у Берну и осталих захтева да кривци буду изведени пред суд. Уплашен дотадашњим искуством, он све чини да министар повуче своју одлуку. Поред копија лекарских уверења, која је до тада сакупио, постоје и копије изјава које су дале његова супруга Јулка и кћерка Олга у Начелству среза драгачевског у Гучи. Оне су тврдиле да је Протић сасвим нормалан и да уредно обавља све послове. Изјавиле су да су спремне да на себе преузму сву материјалну и кривичну одговорност за све његове поступке. Уз све то, из Гуче је 8. маја 1921. послат и телеграм председнику Министарског савета Николи Пашићу, у коме су грађани Гуче молили да се Младен Ђ. Протић не позива поново у лудницу. Телеграм је потписало 69 грађана. Из Чачка је такав телеграм послат 12. маја 1921. на адресу министра унутрашњих дела Милорада Драшковића. Њега су потписала 62 грађанина Чачка.

Министарство народног здравља је 18. маја 1921. повукло своју одлуку. Протића нико неће дирати док не буде „прекршио члан 12. и члан 26. б. Казненог закона.” До тада је могао да буде на бризи жене, кћерке и брата (Добросава). О овоме су обавештени болница у Београду, окружне и среске власти у Чачку и Гучи.

Ослободивши се страха да ће поново бити затворен у душевну болницу, Протић наставља своју борбу. За своје рукописе заинтересовао је и штампу. О њему и његовим страдањима писао је „БАЛКАН” у бројевима 181 – 197. 1921. године. Овако је најавио серију чланака који су били без потписа:

„БЕРНСКА АФЕРА. Покрађа српске хране и одела у Берну. Афера са платином и храна за немачку војску. – Срби бране своју земљу. – Дипломација и властела угушују аферу. Главна Контрола са Крфа помаже учеснике афере. – Атентат у Женеви 14. новембра 1918. год. – Атентатор тражи суд. Учесници афере турају га у лудницу. – Цспање писама. – Обмана јавности. – Интервенција српских лекара. – Изношење писама из луднице у тајности. – Нема нити је било лудила. – Учесници афере траже лудницу. – Полиција гони. – Бегство. – Гуча и Чачак јавно протестују.

Податке о свему овоме сређујемо и кроз неколико дана објавићемо страшну аферу.”

Међутим, ништа се није догодило. За званичну јавност он је био болестан. Његово излагање није узимано за озбиљно. А и земља је била захваћена много значајнијим догађајима него што су казивања Младена Ђ. Протића. За „Бернску аферу” нико се није интересовао.

Протић је и даље, као пензионер, живео на свом имању у Гучи. Ни за тренутак није мировао. Био је активан у друштвеном и политичком животу у Гучи и Чачку. Појављивао се и као адвокат на суду бранећи сиромашне грађане. Нарочито је појачао своје нападе на цркву. Њене органе и појединце називао је лажљивцима и фалцификаторима, који обмањују народ. Нарочито су му на нишану били епископ жички Николај Велимировић и локални попови. Тумачио је Свето писмо на свој начин тврдећи да је читава Европа преварена и да је истина о Исусу Христу сасвим другачија. И даље је ширио тезу да је Исус Словен, а не Јеврејин. Говорио је да је доказе за то добио од „изасланика небеске силе др Стевана Н. Бисеровића”. Међутим, личност др Стевана Н. Бисеровића је измишљена, она није постојала. Протић ју је, највероватније, измислио да би са себе пред властима скинуо одговорност. Истицао је да су све мисли и идеје о цркви и хришћанству др Стевана Н. Бисеровића и да их он износи као његов лични секретар и правозаступник. У трагању за др Бисервићем полиција је Протићу неколико пута и у кућу упадала.

Средином 1922. године, 29. јуна, Протић је покренуо лист „Небеска сила”, уперен против цркве. Писао је да је директор и главни уредник др Стеван Н. Бисеровић. На четири стране листа, Протић је износио његове већ познате тезе о томе како је свет преварен и како су папа и попови искористили Свето писмо у своју корист. У заглављу листа, поред уобичајеног, стајало је и: „Са кугле ове не примамо ни сараднике ни огласе.” Црква је оштро протествовала, а грађани су куповали новине и

са симпатијом пратили Протићеву борбу против цркве. Прво пријатељи, а затим и остали, почели су да га називају „Небеска сила”, што је он без љутње прихватио. У то време је почео говорити да је једина права вера богумилска и да је он њен припадник. Ово је истицао и у свом потпису. Најчешће се потписивао: Младен Ђ. Протић, богумил.

У зиму 3. јануара 1926. године Чачак је освануо облепљен плакатима који су позивали грађане на предавање у хотел „Крен”. Тема је била: „Исус није Јеврејин, Европа је преварена”. Пријатељи и грађани долазили су да га слушају, јер је Протић био добар говорник и духовит козер. Његове духовитости су данима препричаване.

Слично предавање одржао је 7. фебруара 1926. у Гучи. Пре предавања растурао је лист „Мудри и луди”. У њему је, као и у „Небеској сили”, на четири стране писао о својим „открићима” у вези хришћанства. О свему је, како је одштампано, говорио изасланик Небеске силе др Стеван Н. Бисеровић, привремено у Овчар Бањи („тајном Јерусалиму”), а „бележио лични секретар Младен Ђ. Протић из Гуче.”

Његова борба против цркве није се завршила ни када је решењем Светог синода број 2729 године 1931. проглашен за јеретика и олучен од Православне цркве. Године 1934. он је писао своме зету Јовану Станојевићу: „Мени је било пре неки дан једно суђење овде у Среском суду – осуђен сам десет дана, а сад 19^{ог} (марта) биће ми друго по тужби Варнавиној”. На том суђењу осуђен је 14 дана затвора зато што је хулио на Бога, вређао Свети синод и проповедао богумилску јерес. Протић се на пресуду жалио Краљевском намесништву тражећи уставну заштиту на право слободног верског опредељења. О овоме су у неколико наставака писали „Политика” и „Време”. После суђења писао је и Српској академији наука тражећи да му се одобри предавање на тему нових „открића” о Исусу Христу. Академија његово предавање није прихватила и вратила му је натраг све рукописе.

Често је писао и Народној скупштини коментаришући законе које је она доносила.

Читао је разне филозофе. Нарочито је био одушевљен „Историјом света” од Х. Ц. Велса. Преко дневне штампе пратио је сва збивања у свету. Писао је често многим истакнутим личностима код нас и у свету. На његовом имању преко реке Бјелице о празницима су се скупљали Гучани да би са њиме поразговарали или се нашалили. Гуча је пред Други светски рат била проглашена за ваздушну бању и у њој је преко лета било доста гостију. Сви су они радо одлазили да се виде и поразговарају са Протићем. Он их је знао сатима забављати својим излагањима о религији, шалама и досеткама о својим земљацима. Читао им је и

епиграме, које је писао поводом разних догађаја у Гучи. Имао је и обичај да познаницима и пријатељима честита празнике, славе и свадбе стиховима пуним духа. Дозволио је да се део његове њиве користи као плажа и да се на њој подигну свлачионице и угоститељски објекат. Ту је са купачима проводио доста времена у шаљивим разговорима. У то време већ је био шлогиран у ногу. Кретао се уз помоћ штапа. Дух му је и даље остао сачуван.

За сваки 21. новембар својим пријатељима је слао позивнице оваке и сличне садржине: „На своме пољском добру, у Гучи – г. Младен слави славу Незнаног јунака са Авале; а то је дан када његова жена, браћа и рођаци славе Св. Аранђела Михаила, кога су од својих предака у виду Крсног имена примили”. На слави је имао увек доста гостију из Гуче и Чачка. Забављао их је причама о религији, о богумилству и другим шалама и досеткама.

Због све чешћег истицања да припада богумилској вери и да је једини и последњи богумил у Југославији добио је и нови надимак: Богумил.

Дошао је и Други светски рат. Протић је физички доста оронуо, али свежину духа још је био сачувао. Пратио је ратне догађаје са много пажње и интересовања. Написао је писмо четничким војводама и оштро протествовао против злочина које су чинили. Војводе су га опомињале и претиле му смрћу. Спасли су га старост и популарност. Бранили су га и неки рођаци, који су припадали четничком покрету.

У јесен 1944. године изашао је пред четнике који су се поред његове куће повлачили за Босну и говорио им да баце оружје и иду кући. Због тога је, по наредби команданта четничког Опленачког одреда мајора Арсенијевића добио двадесет пет батина по туру. Унели су га у кућу и читаву зиму је боловао.

На првим послератним изборима 1946. године јавно је гласао за листу Народног фронта. Те исте године, 11. маја, умро је и сахрањен изнад гробља у Гучи. (Намесник црквени није дозволио да буде сахрањен у гробљу).

Младен Ђ. Протић је много писао, нарочито у време пред Први светски рат. У сачуваној документацији из тог времена налазе се и хумористичко-сатирични написи: „Ратне успомене једног треће-позивца.” „Обуци официрску униформу”, „Чика Пера” (некомплетно), „Изасланик дивизије”, „Тесна сукња” и низ шала и анегдота, које је успут бележио.

Штампао је само „Ратне успомене једног треће-позивца”. Вероватно као најуспелије дело. Интересантно је да је ту књижицу штампао у

Новој српској штампарији у Женеви 1918. године. У „Ратним успоменама” је на сатиричан начин испричао доживљаје административног војног службеника Крњче. Кроз њега је исмејао начин живота и рада у тадашњим касарнама. Највећи део радње везан је за Чачак пред Први светски рат.

Од стихова, које је писао, штампао је само песму „Успомена женидбе српског хероја Рад. Н. Пашића – песма из српске ратне поезије”.

До сада су само објављени записи које је Протић као дневник водио у једној малој бележници („Изворник” бр. 3. Ист. архив, Чачак 1986). Ови записи говоре о његовом животу у Француској, Италији и Швајцарској од 4. маја 1916. до 24. августа 1918. Из њих сазнајемо где је све Протић ишао и шта је радио. Сазнајемо од чега је боловао и како се лечио, какви су крајеви и људи које је упознао. Нарочито је био заинтересован за пољопривреду. Своја знања и искуства из ратарства, сточарства и хортикултуре ширио је и допуњавао. За неке ствари се одушевљавао, а неке је и критиковао. Посећивао је приватна и државна газдинства, као и пољопривредне школе. Свуда је разговарао, питао. Нарочито се одушевљавао Швајцарском. Дивио се њеним лепотама, људима, реду, раду и друштвеном уређењу.

Али, Протићеве записи говоре и о нечему општијем. Говоре о стању које влада код наших људи који су се у то време нашли у Француској и Швајцарској. Навикнути смо да се о тим годинама говори као о херојским, да се о нашим људима прича као о јунацима којима су слобода и част народа изнад свега. Протићеве записи откривају другу страну медаље. Он говори о људима који на све могуће начине желе да избегну војну обавезу, који се баве разним нечасним шпекулацијама, који ради личне користи не презају ни пред чиме. Слика посланике, лиферанте и службенике наших установа које су у то време радиле у Ници, Берну и Женеви, буржоазију и интелигенцију која се, избегла из Србије, прилагођава животу у страном свету настављајући да изабљује свој сопствени народ.

У записима се говори и о немарном руковању српском имовином у Берну, о томе како је све, открио и како је покушавао да све то обелодани и да се кривци казне. Из бележнице видимо како он открива аферу у Српском Црвеном крсту и како ће почети и његова лична трагедија.

Записи су писани лако, живо, веома сликовитим језиком.

VIE ET ACTIVITÉ DE MLADEN Đ. PROTITCH
/1873-1946/

Mladen Đ. Protitch /1873-1946/, né à Goutcha, dans le Dragatchévo, qui dirigeait une pépinière de vigne au début du XX^e siècle et exerçait la fonction de responsable de l'économie de l'arrondissement à Tchatchak, était un personnage intéressant. Il prit part à la Première guerre mondiale. En travaillant à la Croix Rouge de Serbie en Suisse, il remarqua quelques failles dans le fonctionnement de cette organisation qu'il tenait à faire connaître au public. C'est ainsi que, en 1918, il s'ingéra dans l'affaire de Bern qui resta insuffisamment élucidée. Dans ses écrits il s'en prenait à Nicolas Pachitch lui-même, président du gouvernement serbe à l'époque. Des gens influents réussirent à faire diagnostiquer chez lui une maladie mentale, si bien qu'on l'interna dans un hôpital psychiatrique.

Après la Première guerre mondiale il publia à Goutcha, où il vivait, les feuilles „Puissances célestes” et „Lessages et les fous”, où il imprimait exclusivement ses propres textes de caractère allégorique. Il fit paraître aussi un livre et laissa une quantité d'écrits qui attendent à être analysés. Il se donnait pour bogomile, ce qu'on lit dans son acte de décès de 1946.

Dans le présent texte, de caractère essentiellement biographique, l'auteur présente au public les principales informations sur la vie et l'activité de Mladen Đ. Protitch.

Nika-Nikola Stojić

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Проф. др ПЕТАР РАДИЧЕВИЋ

СПОМЕНИЦИ ПРИРОДЕ СУ (НЕОБНОВЉИВА) ПРИРОДНА БОГАТСТВА

Др ПЕТАР РАДИЧЕВИЋ
УУ 11000 Београд
Партизански пут 62

UDK 330.15 (497.1)

Човеку је потребна природа онаква каква јесте. То не значи да се он не меша у њу, да је не користи, јер је њен нераздвојни део. Али, неопходно је да човек делује у систему природе, тако да буде рационалан и њен истински разуман део, познавајући је све дубље и разноврсније.

У дугој и бурној геолошкој прошлости наше планете, у деловима литосфере који су доступни непосредном осматрању, истраживању и коришћењу, формиране су разноврсне минералне заједнице – што омогућује опстанак живог света, на појединим местима (до сада познатим) концентрације корисних компонената које човек према знању и потребама користи, као и разноврсне геолошке структуре, облици и објекти, који се због своје јединствености и непоновљивости сврставају у споменике природе. Њиховим коришћењем, што је једнако трајном уништењу, човек има релативно мало материјалне користи (тренутне), док су штете, и према садашњим знањима и познавањем природе – знатне, трајне и ненадокнадиве. Будуће генерације неће бити у ситуацији да нам поднесу тужбу за своју судбину и наслеђе.

Повод

Овај прилог припремљен је за научно-стручни скуп под називом „ГЕОНАСЛЕЂЕ”, који је одржан крајем 1995. године у Заводу за заштиту природе у Новом Саду, под руководством академика – Николе Пантића и Стевана Карамате. Организатор је био Завод за заштиту природе Републике Србије.

Циљ прилога је да се допринесе дефинисању појединих појмова и иницира ангажованији рад државе и стручњака на одређењу – шта се у Југославији сматра природним богатством, појасне облици власништва и карактер односа државе према њему, до решења (потребе и обавезе) вођења јединствене евиденције или катастра природних богатстава, коришћења-експлоатације и управљања, истраживања и обнављања, до заштите од деградације или уништења, осмишљавања система заштите животне средине, односно заштите природних богатстава (обновљивих и необновљивих) у смислу одрживог развоја, као светски прихваћене политике.

Циљ прилога је и подршка досадашњим активностима на заштити и очувању јединствених геолошких облика и творевина на просторима наше земље, те настојања да се у овом смислу више ради и уради.

УНЕСКО о споменицима природе

Конвенцију о светској културној и природној баштини (усвојена 23. новембра 1972. на XVII заседању УНЕСКО-а у Паризу) коју је СФРЈ ратификовала 31. октобра 1974. године, закључно са мајем 1995. ратификовало је преко 150 држава од 183 чланице УНЕСКО-а.

Конвенција под објекат заштите увршћује, поред културних и природних добара (уводи и термин: „светска културна и природна баштина”, при чему баштина се користи у изворном значењу – наследство), која:

– представљају добра свих народа и времена и да су (поједине) државе само њихови чувари и уживаоци одговорни пред међународном заједницом и историјом;

– да је однос према овим добрима сведочанство свести и одговорности једне генерације према вредностима баштине, природне и историјске прошлости, и да их преноси у наслеђе будућим генерацијама;

– да је чување и уређивање баштине недељиви део свесне и дугорочне политике једног друштва.

У погледу надлежности и суверенитета државе над природном баштином, Конвенција у потпуности признаје суверенитет државе на

чијој се територији она налази и не улази у питање права власништва, која су одређена националним законодавствима.

Установљен је и Центар за светско наслеђе (World Heritage Centre) при УНЕСКО-у, који је отпочео да ради у јуну 1992. године и то на плану стратегијског планирања у овој области.

У односу на важеће критеријуме, под природном баштином се подразумевају:

– споменици природе који се састоје од физичких или биолошких формација или скупина тих формација, а који имају изузетну универзалну вредност са естетске или научне тачке гледишта;

– геолошке или физиографске формације и тачно одређене зоне које представљају станишта угрожених врста животиња и биљака од изузетне универзалне вредности са научне и заштитне тачке гледишта;

– знаменита места природе или тачно одређене природне зоне које имају изузетну универзалну вредност са тачке гледишта науке, заштите или природних лепота.

Законом о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине („Службени лист СФРЈ”, бр. 56/74), Југославија је прихватила да у њену дужност спада „заштита, конзервирање, популаризација и преношење будућим генерацијама културне и природне баштине која се налазе на њеној територији”, да усвоји општу политику усмерену на то да се баштини да одређена функција у животу заједнице, да усаврши такве методе рада на основу којих ће држава моћи да се супротстави опасностима које угрожавају њену културну и природну баштину... да предузме одговарајуће законске, научне... мере потребне за проналажење, заштиту, одржавање, популаризацију и обнављање те баштине (чл. 5. Конвенције).

Рио конференција о суверенитету над природним богатствима

Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (UNECED), сазвана одлуком Генералне скупштине УН, донесеном у децембру 1989. године, одржана је у Рио де Жанеиру (Бразил) од 3. до 14. јуна 1992. Она је резултат повећане свести о све већем угрожавању животне средине и погубних последица по човечанство које из тога проистичу, а уједно и потврда значаја који међународна заједница данас придаје очувању и унапређењу животне средине и спознаје да се проблеми животне средине могу успешно решавати само координираним напорима и сарадњом свих земаља.

Од Конференције у Риоу се много очекивало: да укаже на правце ефикаснијег глобалног решавања проблема животне средине на целој

планети, да понуди инструменте за остваривање одрживог развоја, те да означи прекретницу у економским односима у свету.

Једно од осетљивих питања око којег је вођена расправа, било је разрешавање конфликта између обезбеђења суверенитета над природним ресурсима и њиховом очувању, а који су од општег интереса, док су у сенци ових глобалних питања остала она везана на пример за очување дарова или споменика природе, који су јединствени, непоновљиви и необновљиви.

И поред разлика у појединим оценама и захтевима, Рио конференција се сматра историјском, јер је поставила основе за решавање питања заштите животне средине као нераздвојног дела укупног развоја. Определујући се за политику одрживог развоја – еколошки разумног и рационалног, који не занемарује нужност започињања неких развојних захвата одмах, нити претпоставља заустављање започетих, Конференција је означила почетак новог друштвеног односа према животној средини, према простору и према природним ресурсима, са пуном свешћу одговорности пред будућим генерацијама. Разуман однос према искоришћавању природних богатстава, императив је цивилизацијске egzистенције – заједнички је закључак.

На Конференцији нису донета, нити су могла (?) нека конкретна одређења за коришћење расположивих и познатих природних богатстава, јер и међу њима постоје велике различитости – од расположивости у глобалним, регионалним и локалним оквирима, потребама људске заједнице за њима а које су променљиве, до обновљивости или необновљивости, њиховог познавања и препознавања.

Конференција је пажњу посветила искоришћавању расположивих ресурса – атмосфере, слатких вода и мора, шума и плодног тла, сировина и енергије, док се остала природна богатства чак и не помињу. Не случајно. Људима и времену су дате обавезе да ускладе своје потребе и прохтеве са ограниченим могућностима природе, поштујући природне законитости и процесе, које до данас са променљивим успехом човек тумачи.

Наша пракса – у очекивању решења

У последњих педесетак година на овом (јужно-словенском) простору, у времену најбурнијег и најдинамичнијег развоја и разноврсних историјских догађаја и промена, бар колико је (аутору) познато, није било свестраног разматрања природних богатстава – од одређења појма, до свеобухватне анализе и неопходне законске регулативе. Чак ни у нашим енциклопедијама или уџбеницима нема комплетних прегледа или покушаја да се то учини.

У периоду од 1950. до 1965. године вероватно је на овој проблематици највише радио (јер је и објавио) проф. И. Вински, из Загреба, пре свега као економиста, сагледавајући и оцењујући национално богатство, чији су део и природна богатства.

Државни органи или поједине институције бавили су се појединим врстама природних богатстава, решавајући нека конкретна питања – планирања развоја, истраживања, коришћења, заштите и сл. без утиска да је постојао организован приступ.

Године 1993. М. Бошњак и Б. Јовановић (у „Југословенском прегледу”, часопис који је намењен и свету) објавили су вероватно најкомплетнији преглед природних богатстава за подручје СР Југославије, којом приликом су обухватили земљиште, шуме, воде, природне лепоте, енергетске изворе, руде метала и неметала, без опредељења – што су сва природна богатства, те што недостаје (?) у овом корисном прегледу.

Радећи на изради Националног извештаја за Конференцију УН (1992), који је обухватио цело подручје СФРЈ, на коме је било ангажовано више десетина стручњака из свих република и покрајина, П. Радичевић, М. Шашић и Л. Радојчић су 1990. припремили и предали у штампу рукопис „Природна богатства (СФР) Југославије”, за који је за штампу једини показао интересовање „Чачански глас”. После две године, аутори су, уместо књиге, бар први пут у свету (!) објавили „In memoriam” рукопису који није објављен („Економска политика”, 14. децембра 1992.). Интерес „Научне књиге” (после овог написа) завршио са преузимањем рукописа, без резултата.

У том времену, Савезно министарство за привреду покренуло је иницијативу за доношење Савезног закона о природним богатствима, којим би се утврдило шта се све сматра природним богатством на овим просторима, определило власништво и карактер односа државе према њима, обезбедио начин евиденције и вођења и заштите од деградације и уништења. Иницијатива није прихваћена, нити званично одбачена. Поједина решења се, ипак, доносе и не само због тумачења уставних одредби (чл. 77. и 79. Устава СРЈ).

Савез инжењера и техничара Југославије покренуо је иницијативу 1994. године, осмислио садржај десетогодишње активности. Савезна влада се прихватила покровитељства над скуповима на тему „Природна богатства Југославије”, на којима би се, комплексно и свеобухватно, почев од теоретских разматрања и дефиниција, до конкретних анализа и оцена, дао допринос препознавању и познавању природних богатстава Југославије. На сарадњу су позване бројне институције и организације,

које су позив са великом озбиљношћу прихватиле у уверењу да је ова (активност) од вишеструког и дугорочног интереса. (Проблеми и застој су организационе природе, или – ?).

Савезно министарство за животну средину (од 1992), касније Савезно министарство за развој, науку и животну средину, ради на Предлогу закона о основама заштите животне средине, којим би требало да буду дефинисана и природна богатства и решена нека питања заштите, која нису обухваћена републичким уставима. Вероватно ће се до решења још чекати, јер за уставна решења нису нађена и решења на законе који имају карактер основа.

Могуће дефиниције појмова

Због наведеног, и не само тога, дају се нека опредељења појмова, за научно-стручни скуп, први ове врсте у нас, под (не баш најсрећнијим) називом „Геонаслеђе” у циљу подршке настојањима да поједине геолошке творевине, структуре и облици, који су јединствени и неповљиви, буду сачувани.

Природна богатства су, у принципу, чулима доступне ствари, створене од природе, које имају свој унутрашњи битан и неодвојив поредак одређен природним законитостима, које одговарају разуму апсолутно и непроменљиво, а од значаја су за живот, опстанак и здравље људи, живи свет и (друштвено-економски) развој људске заједнице.

Под природним богатством се могу сматрати и она богатства и објекти, који су настали или су подстакнути људском вољом и радом (као што су водене акумулације, мореузи и земљоузи, шумски засади, нове врсте флоре и фауне, итд), при чему имају или задобијају све особине природног порекла.

Природно право или урођено право припада човеку од природе, да као део природе користи природна богатства и као најразумније биће, дужност и обавеза је да то чини у обиму и на начин који неће битно пореметити природни поредак, угрозити постојање тих (природних) богатстава, без обзира на потребе, благостање или задовољства.

Најчешћа подела природних богатстава је на *живи свет* и *неживу материју*, док је подела према обновљивости и исцрпљивости са аспекта очувања и заштите, природнија и прихватљивија, на *обновљива* и *необновљива природна богатства*. Под обновљивошћу се подразумева могућност обнављања неке врсте природног богатства, природним путем или уз помоћ човека, под одговарајућим условима и одређеном времену. У случајевима необновљивости, мерено трајањем људског века, не постоји ни теоретска могућност да се искоришћено природно добро обнови.

Споменици природе су уникатни или типични, јединствени и од природе ретко поновљиви (у регионалним или ширим оквирима) објекти створени у одређеном (неком) времену дуге геолошке историје планете Земље, под специфичним условима, драгоцени у научном, образовном, естетском или културном смислу, који не припадају споменицима историје и културе, али су јединствени или универзални, као што су: водопади, пешчаре, гејзири, солфатаре, фумароле, посебни геоморфолошки облици, делови (еталони) јединствених лежишта минералних сировина, посебни минерални извори и минерална блатишта, вулкански кратери и купе, уникатни делови охлађене лаве, поједини примерци кристала и минералних заједница, поједине природне пећине, сталактити и сталагмити (поједини примерци или скупине), уникатни делови разарања тла, јединствене појаве у касрту и слично.

Када, шта и како чувати од онога што се може одредити и издвојити као споменик природе, питање је времена и услова, што је истовремено природно право и цивилизацијска обавеза човека.

На јужнословенским просторима, од онога што припада геолошким творевинама и геолошкој прошлости, природа нам је доста тога подарила и оставила у наслеђе, самим тим и обавезу очувања.

ЗАКЉУЧАК

„Данашње могућности деструктивног, застрашујућег и уништавајућег дјеловања човека на животну средину могу бити таквог обима и интензитета да за кратко вријеме промијене животну средину на ширем простору. Све се то доста брзо и убрзано развија и усавшава на нашој планети, попримајући застрашујуће, а може се рећи и катастрофалне размјере са непроцењивим последицама” (В. Радуловић).

Човеку, као најразумнијем, за сада бићу на Земљи, потребна је природа онаква каква јесте, коју као њен нераздвојни део, треба да чува и користи на рационалан и разуман начин, имајући у виду да будуће генерације неће моћи да поднесу тужбу за своју судбину и наслеђе.

„Историјски посматрано, човек је дуго имао хармоничне односе са природом. Међутим, та хармоничност је нарушена оног тренутка када је човек своје свесне потенцијале употребио за прекомерно коришћење природних богатстава мимо свих природних закона” (М. Теофиловић).

Због тога, и не само тога, речено за ову прилику и овим поводом, што је доступно човековом осматрању и коришћењу, а што припада

неживом минералном или геолошком делу планете Земље (Геа–Земља) јесте геонаслеђе, али све то није и нису – споменици природе, које треба посебно евидентирати, чувати и штитити, јер само поједини гео-облици и објекти имају универзалну и јединствену вредност.

ЛИТЕРАТУРА

1. БАХИРЕВА Л.В., „Геологическије основи о храни...”, Академија наука СССР, Москва, 1991.
2. БОШЊАК М. ЈОВАНОВИЋ, Б., „Природна богатства Југославије”, „Југословенски преглед”, бр. 1, Београд, 1993.
3. КАЗНАЧЕЈЕВ В.П., „Очерки теорије и практике екологије човека”, „Наука”, Москва, 1983.
4. ЛАВЛОК Ц., „GEA – A New Look at Life on Earth”, 1979.
5. ПАНТИЋ Н., „О односу човека и природе”, „Ecologica”, бр. 1, Београд, 1994.
6. РАДИЧЕВИЋ П., „Основна систематика утицаја истраживања и експлоатације минералних сировина на животну средину”, „Ecologica”, посебно издање бр. 1, Београд, 1994.
7. РАДИЧЕВИЋ П., „О потреби доношења закона о природним богатствима”, Фонд докумената Савезног министарства за привреду, Београд, 1994.
8. ВИНСКИ И., „Национално богатство Југославије”, Економски институт, Загреб, 1957.
9. ВИНСКИ И., „Национално богатство”, „Напријед”, Загреб, 1964.
10. О заштити светске природне баштине на територији СРЈ, који је стављен на листу УНЕСКО-а – материјал Савезног министарства за развој, науку и животну средину (Фонд документације Београд, 1995).

IN MEMORIAM



АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ
(26. II 1925 – 12. VI 1996.)

ПОД СВЕТЛОШЋУ ДУХОВНОСТИ ВЕЛИКОГ ЧЕЛНИКА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

● У СПОМЕН МАГУ МЕЂУ ИСТРАЖИВАЧИМА ВИЗАНТИЈСКЕ И СРПСКЕ УМЕТНОСТИ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Војислав Ј. Ђурић рођен је у Великој Писаници код Бјеловара. Основну школу је завршио у Грубишном Пољу, Пакрацу и Вуковару, а гимназију у Вуковару, Сремској Митровици и Београду, где је матурирао 1944. године. Учествовао је у НОР-у од септембра 1944. до децембра 1945. године. Филозофски факултет, групу за историју уметности, студирао је у Београду, где је и дипломирао у септембру 1949. Запослио се у фебруару 1948. у Народном музеју (тада Уметничком музеју) у Београду као хонорарни асистент у Одељењу за новију југословенску уметност. Првог маја 1950. изабран је за асистента на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, за предмет Југословенска уметност. Од новембра 1953. до јуна 1954. био је на специјализацији у Паризу на Ecole des Nantes Etudes и на College de France код професора Andre Grabara. У децембру 1956. на Филозофском факултету одбранио је

докторску дисертацију под насловом „Дубровачка сликарска школа”. Првог октобра 1957. постављен је за доцента Филозофског факултета у Београду за предмет Југословенска уметност – средњи век у Одељењу за историју уметности. У овом одељењу, предавајући исти предмет, постао је ванредни професор 1. фебруара 1962, а редовни професор 1. јуна 1967. За дописног члана САНУ изабран је 28. маја 1970, а за редовног у новембру 1978. Неколико година је био члан Управног одбора и потпредседник Српске књижевне задруге. Готово две деценије био је сарадник Матице Српске у Новом Саду у Одељењу за ликовне уметности и био члан њеног Управног одбора. Године 1964. изабран је за члана Атинске академије (једине у Грчкој). Одликован је 1964. Орденом заслуге за народ са сребрним зрацима, а исте године додељена му је Октобарска награда града Београда за књигу „Дубровачка сликарска школа”. Седмојулску награду добио је 1979. године.

Ђурићева активност као историчара уметности отпочела је пре више од четири и по деценије када се првим објављеним радовима огласио као млади истраживач са свим врлинама даровитог и темељно припремљеног научног посленика. Из неколико година интензивног и свеобухватног истраживања произилази његова докторска теза „Дубровачка сликарска школа”, која је као особено и веома документовано дело успоставило сасвим нову научну представу о генези средњовековног сликарства дубровачког круга, његовом развоју и утицају на уметност суседних области и обрнуто. Осветливши овом књигом многе појаве које су у узајамној вези са развојем уметности осталих историјско-географских целина бивше Југославије, ово дело је постало капитално и кључно за даља изучавања, не само старе уметности приморских крајева, већ и за боље разумевања уметничких токова у другим југословенским областима.

Паралелно са изучавањем дубровачке уметности, током којих је истражио многе неискоришћене изворе, а пре свих непозната архивска документа Дубровачког архива, Ђурић је у средишту своје пажње и научног интересовања задржао радознали и активни однос према путевима развоја српске средњовековне уметности, који ће му остати као основна и трајна научна преокупација. Ово своје опредељење он је непрестано доказивао изванредним и импозантним резултатима који су годинама изненађивали наш и страни рафинирани научни свет, новим открићима и сазнањима, али и самосвојним приступима и оригиналношћу научних идеја. Као ретко који византолог и историчар уметности, В. Ј. Ђурић је испољавао подједнаку склоност и способност за проицање у све области старог српског уметничког стваралаштва. Као што је

био супериоран у изучавању зидног сликарства, тако је показивао изузетну обавештеност и успешност у истраживању старог српског градитељства. То се исто може рећи и када је у питању проучавање српске иконописне делатности и илуминација старих рукописа. Показивао је истанчану осетљивост у тумачењу архитектонске и сепулкралне пластике.

Пратећи Ђурићеву истраживачку и свеколику културно-научну делатност, могу се уочити три главна вида његове активности. Први се огледа у доследном и интензивном проучавању уметности средњег века византијске културне сфере у југословенским земљама, други у педагошком раду на Филозофском факултету у Одељењу за историју уметности, а трећи у друштвеној и културној афирмацији и популаризацији лепота и вредности средњовековне уметничке баштине наших народа, као и заштити градитељских и уметничких споменика.

На плану научно-истраживачког рада, кључној области његовог стваралачког исказивања, Ђурић је представљао пример изузетно ангажованог и бриљантног историчара, који је, не само методолошки обогатио и осавременио истраживање свих области старог српског уметничког стваралаштва, већ сопственим заслугама истраживање старе српске уметности укључио у модерне репрезентативне токове светске византологије.

Све књиге које је објавио представљају оригинална дела наше историје уметности и продукт су индивидуалног пишчевог истраживачког рада, заснованог на најсавременијим начелима наше историографије. Поред „Дубровачке сликарске школе” (Београд, 1963), незаобилазног и полазног дела у сваком даљем истраживању уметности Приморја, Ђурић је написао „Иконе из Југославије” (Београд, 1961) – целовито и свеобухватно дело којим се по први пут нашој и светској научној јавности предочени путеви развоја наше иконописне делатности од XI до XVII века, а у чијем је научном уобличавању уграђено мноштво аутентичних замисли, погледа, идеја, нових и необично занимљивих запажања и драгоцених закључака. Са новим поставкама у периодизацији и систематизацији вишевековне иконописне делатности, коректним стилским и иконографским анализама и оценама, ова књига после тридесет и пет година од њене појаве ни у чему још није оспорена а још мање превазиђена. Ова књига, са сјајном студијом о српском иконопису, објављена поводом одржавања XII међународног конгреса византолога у Охриду 1961. године, пратила је изложбу „Иконе из Југославије”, коју је припремио В. Ј. Ђурић; садржи изванредан каталог антологијски вредних преко деведесет икона које би пожелео да има

сваки највећи музеј у свету. В. Ј. Ђурић је уложио огроман труд у припреми ове монументалне изложбе, која је већ заузела историјско место у истраживању и приказивању старих иконописних дела. Ако бисмо у Ђурићевом обимном опусу могли да издвојимо дело које је на најпотпунији начин одражава и представља свог аутора као изузетног истраживача, то би несумњиво била волуменозна књига „Византијске фреске у Југославији” (Београд, 1974) која је две године касније објављена на немачком језику. Појава ове књиге са сигурношћу се може сматрати културним и научним догађајем деценије у нашој историји уметности. То је велика научна синтеза која на оригиналан начин успоставља свеобухватну слику о уметничким токовима и делима у свим областима Југославије у сфери зидног сликарства. Заједно са Д. Богдановићем и Д. Медаковићем, В. Ј. Ђурић је написао опсежну и репрезентативно опремљену монографију „Хиландар” (Београд, 1978) – књигу која је објављена и на неколико великих светских језика. Вредности ове књиге веома је допринео Ђурићев текст посвећен уметничким садржајима овог споменика од XII до XVII века.

Ђурић је, уз С. Ђирковића и В. Кораћа, аутор најлуксузније и веома вредне књиге посвећене једном српском споменику. То је „Пећка патријаршија”, објављена у издању „Југословенске ревије” из Београда 1986. године.

Објављена као друго издање у „Просветиној” серији „Уметнички споменици”, његова књига „Сопоћани”, о којој ће тек бити речи, представља пример монографије достојне овом споменику као ремек делу византијске и српске уметности XIII века.

Невеликог обима, књига „Икона светог краља Стефана Дечанског” (Београд, 1985) се сврстава међу јединствене студије објављене код нас. Не мању пажњу научне јавности скреће репрезентативна књига „Есфинтенска повеља” (Београд–Смедерево, 1989), који су написали професор В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић и П. Ивић. Поред наведених књига, В. Ј. Ђурић је написао и објавио преко двестотине студија и чланака о византијској и српској уметности, о уметности у Далмацији и Италији. Писао је опште прегледе већих уметничких целина, аналитичке чланке о појединим споменицима. Бавио се, колико својствима уметничког израза и личностима сликара у средњем веку, толико и владарском идеологијом исказаном кроз уметност, у којој је тематској области као и низу других био наш водећи истраживач.

Бити научник најплеменитијег соја а при том по плодности свог истраживачког и списатељског рада бити без конкуренције, могао је само Војислав Ј. Ђурић, кога је изненадна смрт спречила да доврши своје

разгранато и слојевито дело, које у значајној мери допуњују научно-популарне монографије о нашим уметничким споменицима, филмски сценарији, а посебно реферати и саопштења која је читао на бројним међународним научним скуповима.

Изненадни и тужни одлазак барда српске и европске византологије, најутицајнијег и најделотворнијег српског историчара уметности, нанео је тежак и ненадокнадив губитак нашој науци и култури. Његова смрт узбудила је и потресла сваког ко је знао ову горостасну личност, а њене пријатеље, колеге и сараднике учинила трајно неутешним, јер су сви схватили да је смрт Војислава Ј. Ђурића, не само нестанак непоновљивог човека, већ и својеврсна национална несрећа. Туга је овладавала свим његовим колегама, који ће заувек осећати празнину у струци која се тешко може испунити. Сви његови пријатељи остали су шокирани вешћу да се прекинула животна нит човека који је својом виталношћу, енергијом и интензитетом стваралачким радом подстицао сваког ко је истраживачку активност одредио за властиту судбину. Сви су били запрепашћени вешћу да је са животне сцене сишао див који је био синоним научног твораштва највишег реда у области историјских наука, а посебно у домену трагалаштва за делима и мајсторима византијске и српске средњовековне уметности.

По начину како се опрашта са животом може се препознати човек и његова суштина, срећа и величина. Воја Ђурић је отишао у вечност са ликом античког јунака или неког од античких богова. Како му је све у стицању угледа и славе полазило за руком, тако је лако и једноставно скончао са свом оном задивљујућом крепкошћу духа и колосалном радном енергијом. У тренутку кад нас је оставио као да је са сопоћанских сводова заувек отишао један од најлеполикијих апостола. Његов одлазак у вечност био је изненадан и болан, раван својеврсној катаклизми од које се никада неће моћи да опорави српска и европска историја уметности. Као да се срушио свод од Дечана, као да је нестало студеничког Распећа или сопоћанског Успења. Са академиком Ђурићем и његовим одласком срушен је најмоћнији стуб, најснажнија осовина истраживачког организма који је годинама и деценијама стварао и усавршавао и коме је био главна покретачка снага. У свету истраживања српске уметности византијског круга В. Ј. Ђурић је био непорециво највећи ауторитет из простог разлога што га је он стварао, усмеравао и давао му снажан печат своје јединствене личности.

Није могуће одмах сагледати вишезначно стваралачко дејство овог великана међу историчарима уметности и уопште међу посленицима који су свој живот посветили изучавању културне и уметничке

прошлости српског и осталих народа на балканским просторима. Оно што се већ сада са поузданошћу може рећи, то је да је у многим видовима свог креативног испољавања био без премца. Био је сјајан предавач на катедри историје уметности и на свим другим катедрама на којима је гостовао по позиву или као хонорарни наставник. Остао је запамћен као елоквентни оратор однеговане фразе, чија је мисао била јасна а исказ занимљив, динамичан и пријемчив. Био је прави беседник и као предавач и као тумач наших споменика, о чијим је вредностима и особеностима често и надахнуто говорио радозналим посетиоцима, који су га слушали са дивљењем и усхићењем. Тешко је заборавити један од последњих југословенских конгреса историчара уметности, одржан у Београду, у оквиру кога су сви учесници овог скупа походили најзначајније уметничке споменике моравске Србије: Раваницу, Манасију и Каленић. Том приликом Воја Ђурић је мноштву југословенских колега маестрално беседио о овим манастирима. Никада нису ови бисери имали елитније посетиоце, нити је икада неко о њима лепше и улечатљивије говорио. То је доживљај који нико од наших колега неће избрисати из свог сећања. Воја Ђурић је личио на неког од Немањића изгледом свог лика и стаситошћу своје фигуре. Било је неког неизрецивог господства и отмености у његовом ставу и гестовима, а из сваке речи зрачила је неизмерна лепота мисли и духовне раскоши његовог ума. То што је он тада говорио о последњој великој и можда најоригиналнијој епохи српске средњовековне уметности, о архитектури, декоративној каменој пластици и фрескама Раванице, Манасије, Каленића и других цркава које се нису могли заобићи, представљало је непоновљиве усмене есеје за које се може жалити што нису забележени на магнетофонску траку и преточени у писмена штива. Сећам се добро одушевљења многих колега који нису имали прилике да слушају Ђурића у сличним приликама. Посебно је било задовољство бити сведок егзалтираности колега из других република, који су схватили свеколику Војину супериорност. Налазећи се на неки начин у улози домаћина као председник Друштва историчара уметности Србије, које је било организатор овог конгреса, осећао сам неизмерну радост због уверења да је конгрес само због Ђурићевих беседа више него успео.

Оно што је професора Ђурића издвајало од других и што га је сврставало међу потпуно особене и импресивне истраживаче јесте невероватна радозналост за збивања, не само у ужој струци, већ за све што је чинило креативне токове у култури. Мени није позната ни једна личност из редова универзитетских професора, а поготово академика, које су испољавале толику знатижељу за дешавања у раду институција из

области заштите културног наслеђа (заводи и музеји) који су деловали у унутрашњости, не само Србије, већ и читаве бивше Југославије. Знао је тачно ко где ради од његових ученика и колега, како и шта ради. Он није могао бити неинформисан. Био је страстан читач свега што се појављивало у издавачкој продукцији. Ништа није измицало његовој будној пажњи кад је реч о периодичним публикацијама, о научној публицистици. Читао је књижевне часописе који су се појављивали, опстајали или гасили у унутрашњости наше земље. Само је њему било знано којим путем су до његових руку доспевали провинцијски часописи у којима су историчари уметности и други истраживачи објављивали своје прилоге. Није му било тешко да успостави контакт са њиховим ауторима, да са њима поразговара, да их ободри, охрабри или да им изрекне понеку корисну сугестију и опаску. Те његове речи, изговорене неафирмисаним историчарима уметности, имале су огроман а понекад пресудан значај за њихов даљи списатељски рад. Не знам колико је у овом часу умесно и примерено истицати нешто што је везано за његово штедро подстицање мог истраживачког рада, које никада не могу да заборавим, јер је имало највећи значај у учвршћивању мог опредељења да се дубље посветим истраживању споменика културе и списатељском раду. Било је то пре близу 35 година, једног жарког лета, када ме је сусрео у долини Требишњице којом приликом је сазнао да сам доспео у мостарски Завод за заштиту споменика културе, где сам почео да радим. Обрадован и помало изненађен што ме је нашао у Херцеговини, према чијој је културној и уметничкој баштини имао посебан однос, није пропустио прилику да ми саопшти да је прочитао моју монографију о Благовештењу Кабларском објављену у тек покренутом часопису „Градац” и да је похвали наглашавајући да треба више да пишем. Ништа ме више није могло обрадовати у далекој Херцеговини, где сам, иако залутавши међу некрополе стећака и друга сведочанства прошлости, пронашао свој свет истраживања. Тај сусрет и речи уваженог професора за мене су имали заветно значење. Од тада, па до данас, нисам престајао да пишем најчешће имајући на уму оно што ми је рекао у Херцеговини.

Чачак је сматрао колевком добрих и способних историчара уметности и даровитих стваралаца и градом у коме делују добро организоване и плодотворне културне институције. Веома је високо ценио рад Народног музеја, за који је сматрао да је Зборник радова његово најбоље огледало. Уредника овог годишњака Милована Вуловића, не само што је високо уважавао, већ га је на свој начин волео као колегу који је истрајао у дугогодишњем настојању да годишњак своје установе, пре свега одржи, а потом да га садржајно и ликовно-технички подигне на веома висок

ниво. Није се устезао да више пута изјави како је чачански Зборник, не само најбољи стручни часопис у унутрашњости Србије, већ уопште један од најбољих у Србији. Кад сам му доносио нове бројеве Зборника радова било је приметно задовољство које га је обузимало. Тада смо умели да измењамо мишљења о раду музејских и других институција у унутрашњости, о чијем је раду био тачно обавештен. Кад сам му имао шта рећи о Чачку као једном од значајнијих културних средишта Србије, бивао је знатижељан интересујући се за неке личности на најприснији начин. То се од његових генерацијских припадника посебно односило на песника Леку Обућину, с којим је у студентским данима друговао и кога је веома волео. Обућина му је, то сам доцније сазнао, слао „Градац”, који је он уређивао. На страницама овог часописа читао је текстове својих млађих колега. Са особитом пажњом пратио је истраживачки рад рано преминуле Душанке Ранковић.

Добро обавештен о квалитету стручног рада појединих стручних институција и историчара уметности који су били носиоци тог рада. Воја Ђурић је бивао више него други истраживачи одан тим установама и појединцима. Одржавао је веома присне везе са установама чији је рад уважавао. Није га било тешко придобити за сарадника и експерта за многе важне послове и пројекте, нарочито када је реч о истраживању и заштити споменика културе и издавачкој делатности. Сећам се кад сам дошао из Мостара у Краљево за директора тек основаног Завода за заштиту споменика културе какву ми је несебичну моралну и стручну подршку пружао. Чиниле су то, додуше, и друге моје колеге на конкретнији начин – др Гојко Суботић, др Сретен Петковић, али подршка која је долазила од В. Ј. Ђурића имала је посебно значење за младу и амбициозну устанву пред којом су се налазили големи и далекосежни задаци. Готово да ниједан већи конзерваторско-рестаураторски подухват на било којем споменику овај завод није извео а да на известан начин није био укључен овај наш, не само највећи познавалац градитељских и уметничких споменика, већ стручњак који је дубоко био зароњен у проблематику заштите културног и уметничког наслеђа, у чијем је решавању веома заинтересовано и одговорно учествовао. Он је био члан најзначајнијих стручних комисија које су разматрале пројекте заштите и пратиле њихову реализацију. Често је био на челу тих комисија. Његов став и гледиште веома су уважавани. Ако споменем само неке споменике који су данас обновљени и презентовани, у великој мери његовом заслугом, схватиће се његов лавовски удео и заслуге које је стекао што се ти споменици данас налазе у завидном стању. Ево неких од њих: манастир Градац, манастир Сопотани, манастир Студеница, манастир

Бурђеви Ступови, Ариље, Бања Прибојска, Милешева, Љубостиња, Раваница, Жича, Бела црква Каранска, Св. Никола у Куршумлији, Стара и Нова Павлица, Грачаница, Петрова црква, Велуће, Манасија, Раваница... Завод у Краљеву остаће му вазда захвалан за стручну помоћ у обнови многих цркава, на подручју старе Рашке. Не мања захвалност ове установе односи се на његов удео у покретању „Рашке баштине”, повремене стручно-научне публикације, чији су први бројеви наишли на невероватан пријем у научним и стручним круговима и редовима посленика у области заштите споменика културе. Његова студија „Милешева и дрински тип цркве”, објављена у првом броју ове публикације, допринела је у великој мери њеном научном квалитету. Никада није престао да се интересује за даљу судбину овог угледног повременика, у чијем излажењу су настале материјалне и друге тешкоће.

Одређујући строге захтеве и оштра мерила која су по његовом мишљењу морале да испуне све централне културно-научне институције Србије, био је веома ригорозан у изрицању судова о њиховом раду а понекад и претерано строг. Под ударом његове критике често су били Народни музеј, Народна библиотека Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и друге реномиране републичке институције из области културног и научног стваралаштва. Никада, међутим, нисам имао прилике да чујем критичке опаске о Српској академији наука, који је у последњој деценији (а можда и више) показивала доста слабости у раду. Има се утисак да је ову најугледнију националну научну институцију, чији је редовни члан постао пре близу тридесет година, исувише респектовао. За разлику од капиталних културно-научних установа наше Републике, у чије проблеме и услове рада никада није био спреман да уђе и према којима је глобално узевши имао извесне резерве уз часне изузетке високог поштовања њихових појединих стручњака или руководиоца, мале добро организоване и делотворне установе у унутрашњости Србије побуђивале су његову пажњу и симпатије. У кругу тих институција налазили су се чачански Народни музеј и краљевачки Завод за заштиту споменика културе, којима је увек био спреман да помогне. Краљевачки Завод је установа у коју је веома често навраћао и за чији је рад показивао посебно интересовање. Последњих неколико година тесно је сарађивао и са Музејом у Краљеву, организатором „Дана преображења”, у оквиру којих су одржана два занимљива стручно-научна скупа, један посвећен истраживању и заштити културног наслеђа, а други манастиру Жичи. Изненадна смрт Милорада Михаиловића, историчара уметности и директора Музеја, тешко га је потресла, као и све Михаиловићеве колеге и пријатеље. Уосталом, има нечег судбинског

и трагично-симболичног у овој плодносној сарадњи између професора и ученика: професор као да је изабрао модел смрти свог омиљеног ученика. Опростили су се од нас ненадано у пуној стваралачкој снази: Мики Михаиловић је одлетео у вечност као Милешевски анђео, а Воја Ђурић као Пантократор је одјездио у небо да би са највећих висина пратио да ли следимо његов и Радојчићев пут у изучавању старе српске уметности.

Академик Ђурић је стално показивао изразити афинитет према градитељским и уметничким споменицима западне Србије, а посебно чачанског краја. Чак би се могло рећи да је имао извесну слабост према Овчарско-кабларским манастирима, за чије је истраживање и изучавање био необично заинтересован. Знајући да сам годинама заокупљен проучавањем њихове улоге у духовном животу Србије и места у уметности Срба у доба турске доминације (1459–1690), стално је био радознао када ћу окончати рад на књизи о овим споменицима. Не мање га је занимао проблем њихове заштите, о чему је волео да буде обавештаван. Стицајем околности, тек непосредно пред смрт први пут је видео реконструисан благовештењски иконостас. Враћали смо се пред прославу 700-годишњице из Ариља, где смо почетком маја имали састанак Одбора за обележавање овог јубилеја и тада навратили у манастир, што је била његова последња посета неком споменику ако се изузме црква Св. Ахилија у Ариљу, о којој је ужурбано са једном екипом снимао документарни филм. Видевши иконостас који је као васпостављена целина деловао раскошно, био је задивљен и одушевљен његовим изгледом. Пошто је увек веома критички прихватао сваку конзерваторско-рестаураторску интервенцију на уметничком делу, очекивао сам да ће строго судити о овом иначе веома успелом подухвату; није имао ни једну примедбу. Изрекао је неколико похвалних речи и отишао видљиво задовољан и спокојан. Нашао је за сходно да каже да би реконструкција благовештењског иконостаса могла да буде путоказ за рад на рестаурацији других иконостаса које је време разградило.

Није доживео ариљски јубилеј иако је уложио велики труд да се ова важна и велика годишњица (1296–1996) што достојније и адекватније обележи. Био је председник Организационог одбора научног скупа „Свети Ахилије у Ариљу, историја, уметност”, који је одржан у Београду и Ариљу од 25 до 28. маја 1996. Он је био родоначелник концепције овог веома успелог симпозијума и требало је да поднесе један од најважнијих реферата под насловом „Велика византијска сликарска дела с краја XIII века и смена стилова”. Скуп је одржан у сенци његове смрти. Није било учесника у овом симпозијуму који није био опхрван тугом због одласка

прве личности наше историје уметности и византологије. Симпозијум је био ускраћен присуства најкомпетентнијег човека, великог познаваоца Драгутинове задужбине и споменика Драгутинове и Милутинове епохе.

По завршетку симпозијума, који је био главна манифестација у оквиру програма обележавања 700-годишњице Ариља, уочи Св. Ахилија, 27. маја, одржана је свечана академија на којој је приказан тек снимљен филм о цркви Св. Ахилија за који је сценарио писао Воја Ђурић. Готово је било потресно гледати бриљантан филм, који је колико посвећен ариљској цркви толико и његовом аутору. Међу кадровима посвећеним споменику доминирао је лик бесмртног академика, који је као нека громада био наднесен над спомеником говорећи о његовој историји, ктитору, фрескама о великом јубилеју. Изгледао је уз речи које је о Ариљу уз музику златоусто изговарао као човек дивовске снаге и ума, пун здравља и енергије. Ко би могао да поверује, питали смо се ганути, да ли је могуће да је само пре три недеље са животне и радне сцене заувек отишао овај истраживач који је многим био недостижни узор и од којег су се тек очекивале студије и књиге.

Фасцинирани и готово шокирани животношћу којом је зрачио са екрана те свечано-тужне вечери у Ариљу, схватили смо кога смо изненадно изгубили. Наједном је нестао челник историчара уметности и византолога, предводник најпродуктивнијег и најкреативнијег круга истраживача уметности византијске културне сфере, не само у Србији и Балкану, већ и у Европи. Он је, уистину, био пример и парадигма потпуне посвећености науци и доказ најдубље оданости трагалаштву за значајним делима древне српске уметности и њиховим творцима. Он је припадао оном самородном соју наших истраживача у чијим се вибрацијама и дамарима стално осећала невероватна радозналост духа. Нисам познавао човека као што је био Воја Ђурић. Он је, уствари, био, да се политичким речником изразим, лидер наше струке без премца, али сваком близак и приступачан, неизмерно спреман да сваком помогне. Многе је наше колеге трајно задужио, али можда више од тога – остао запамћен као човек коме ништа није било тешко и који је био спреман да савлада многе тешкоће на терену да би доспео до споменика до којих је желео, или до којих су други желели, да доспе. Никада нећу заборавити одисејаду коју сам с њиме доживео одлазећи једном приликом у манастир Црну Реку у друштву са Зденком и Браном Живковић и Миром Вуловић када смо се срећно спасли од дивљих вода Ибра. Суочени са драматичношћу тренутка у коме је газ почео да тоне на дно Ибра, били смо ужаснути, а Воја Ђурић се гласно и пркосно смејао изазивајући чуђење Бране Живковић који је, свестан ситуације у којој смо се нашли, био

понајвише пометен са леденим изразом на лицу. Успели смо да се срећно избавимо и да за сва времена у своја сећања урежемо непоновљив доживљај у коме је наш професор био главни јунак. Упркос свом научном и људском ауторитету, В. Ј. Ђурић је више него многи други научни радници придавао значај културним и научним збивањима у провинцији, увек спреман да неком од својих млађих колега помогне. Просто је уживао да слуша о томе колико је који град успео да надвлада провинцијски дух. Са много агрумената је заступао тезу да се наука не може развијати само у метрополама. Кад год је могао, одлазио је на научне скупове који су одржавани у унутрашњости Србије. Можда је најтипичнији пример симпозијума „Сеоски дани Сретена Вукосављевића” у Пријепољу, где је својим изузетно занимљивим и значајним рефератима више пута активно учествовао, чиме је подстицао и друге колеге да исто учине. Сећам се колико му је било жао што је био спречен да присуствује научном скупу поводом 800-годишњице цркве Богородице Градачке у Чачку. Имао је тада деликатну обавезу као члан Атинске академије наука на једном међународном симпозијуму. Радозналост овог научника када је реч о Страцимировој задужбини у Чачку и њеном истраживању и конзерваторско-рестаураторским интервенцијама, била је необично изражена. Разлог томе треба видети најпре у његовој природи изузетног радозналца, а потом у чињеници што је он овом иначе недовољно проученом и мистериозном споменику придавао већи значај него неки други историчари. Високо је ценио заслуге колегинице Душанке Ранковић-Вучићевић за боље познавање чачанске катедрале, која је својом студијом „Прилог проучавању Богородице Градачке” (Зборник радова Народног музеја, 1, Чачак, 1969, 17-25) научно утемељила и усмерила даља истраживања овог споменика на чијем организму су различите епохе остављале своје трагове и сведочанства. Потоња археолошка ископавања и архитектонска истраживања овог споменика којима је руководила др Милка Чанак-Медић помно је пратио и радовао се сваком вредном и занимљивом открићу која су пружала некад поуздане а некад несигурне податке о првој фази живота овог храма. У њему је овај угледни конзерватор имао најважнијег консултанта. Изучавајући најсистематичније и најкомпетентније развој српског средњовековног сакралног градитељства, В. Ј. Ђурић је боље и дубље сагледавао значај Богородице Градачке у Чачку, па је стога, са највећом пажњом, пратио истраживања овог раног споменика немањићке епохе. Он је био свестан чињенице да су време и догађаји били немилосрдни према овом храму, задужбини најмлађег Немањиног брата, али је, исто тако, био убеђен да добро познавање свих градитељских слојева ове

цркве воде ка важним сазнањима о томе како су се градитељски токови на овом здању смењивали кроз историју. Он је сматрао да је моравски Градац, доскора научно недовољно идентификован, важно упориште за изучавање архитектонских схватања од XII до XV век, која су се преламала на једној грађевини као што је Богородица Градачка. Можда је, као и други истраживачи, више очекивао него што је овај споменик пружио истраживањем, али начином како је ову компликовану и слојевиту грађевину конзерваторски уобличио и презентовао др Милка Чанак-Медић био је више него задовољан. Био је уверен да је овај древни храм, упркос томе што није до краја систематски археолошки испитан, адекватним конзерваторским третманом добио много на значају. Научни скуп који му је посвећен са објављеним зборником саопштења који му је брзо, као и све друге важне публикације доспео у руке, потврдио је његова очекивања да се о овом загонетном споменику, његовом ктитору и времену настанка заиста имало шта рећи.

Задржавајући се највише на подручју Старе Рашке, где се налази највећа концентрација најзначајнијих споменика српске средњовековне уметности, а понајвише у Студеници, где је имао викендицу, као и на подручју моравске Србије и деспотовине, где су настали најзначајнији споменици ове последње велике уметничке епохе српске независне државе, В. Ј. Ђурић није често долазио у Чачак, мада је пролазећи кроз овај град обавезно свраћао у Народни музеј. Био је, иначе, веома обавештен о културним збивањима овог града. Он је, као што сам истакао, редовно читао Зборник радова Народног музеја, где му ниједан значајнији текст из културне и уметничке прошлости није измицао пажњи. Шта више, он је тако темељно и концентрисано читао радове који су га посебно занимали, поготово ако су били посвећени њему мање познатим споменицима или, пак, онима који су му били занимљиви као тема да је то било готово задивљујуће. Више пута сам се уверио с каквом је пажњом читао радове Душанке Ранковић-Вучићевић стално се интересујући на чему ради. Мени је ласкало што сам као аутор и сарадник Зборника био у његовом видокругу. Иако сам знао да је био заинтересован за моје текстове, чије сам му сепарате повремено слао, нисам уопште веровао са каквом прилежношћу и пажњом чита моје прилоге. Једном приликом, када је завршавао монографију Пећке патријаршије и када је приступио разматрању живописа у цркви св. Апостола насталог у XVII веку, чији су аутори припадали истој уметничкој радионици којој и мајстори што су осликали цркву манастира Благовештења Кабларског и храм Св. Николе у Жежевици позвао ме је телефоном да бих му саопштио где сам све писао о пореклу ових

мајстора и њиховој припадности. Кад сам му после паузе почео да диктирам наслове објављених текстова и да му објашњавам шта који текст обрађује, био сам запањен чињеницом да он то све зна, пошто је све моје прилоге благовремено и пажљиво читао. Питао је да ли сам још негде нешто о томе писао. Кад сам почео да му наводим неке мање чланке, мислећи да ћу да га изненадим, видео сам да нема помоћи: био је потпуно обавештен и о томе. По ко зна који пут сам се увеиро да наш уважени професор и академик све чита. Мало је познато да му је омиљено штиво био чачански часопис „Градац”, још од времена када га је уређивао његов пријатељ и, како је говорио, сапатник Лека Обућина. Допадала му се нова серија овог часописа са тематским бројевима посвећеним појединим уметницима или темама за које је имао афинитета. Био је веома задовољан чињеницом да ми је редакција поверила леп задатак да припремим и уредим посебан број који ће бити посвећен Овчарско-кабларским манастирима. Када је овај троброј изашао из штампе, одмах сам му дао један примерак са посветом. Није скривао задовољство што је остварена лепа замисао. Веровао је да би и други часописи могли да посвећују своје бројеве појединим споменицима или њиховим целинама. Учинио је то часопис „Рашка” из Рашке, који је један свој број посветио манастиру Градац. Не верујем да га није имао у рукама и да није пажљиво прочитао неколико занимљивих текстова.

Када, пишући овај текст, мало дубље ослобођен емоција, размислим, осетим се изузетно поносним и привилегованим што сам био пријатељ уваженог професора Ђурића и његов близак сарадник и поштовалац. Колико је то била драгоцен и непоновљива личност, тек ћемо схватити пошто смо га изгубили. Све ће нам више недостајати у овим смутним и несигурним временима. Тешко ће нам бити без његовог подстрека и охрабрења. С њим је било много лакше обављати племенити и узвишен посао истраживања и заштите споменика културе. Српска, југословенска и европска историја уметности је његовом смрћу изгубила великог самородног истраживача, који је био интегрална личност монументалних духовних и интелектуалних вредности, невероватних стваралачких потенцијала. Претрпели су тежак ударац, од којег се тешко могу опоравити. Па ипак, српска култура и наука доживеле су изненадном смрћу Воје Ђурића праву националну несрећу. Студенти, који су га слушали на Филозофском факултету, студирајући историју уметности, били су срећни људи, а његове колеге, с којима је сарађивао и којима је увек помагао, никада не могу да забораве све оно што им је чинио и што је за њих значило. А значило је непојмљиво много. Готово се не може реално сагледати његова величина и духовна раскош. Док је био

жив, скоро да и нисмо били свесни шта би могао да значи његов нестанак. А сада, када је отишао, као да је темељно уздрмана струка којој припадамо. Постаје све јасније какав је то стожер националне историје уметности био. Сад је тај стуб нестао и брод историје уметности дуго ће се љуљати и вероватно ударати у многе хриди са опасношћу да претрпи многа оштећења. Сада је тек јасно коликом је и каквом снагом и сигурношћу зрачио. Под крошњом човека храста – великог храста, какав је био Воја Ђурић, некако смо се сви осећали угодно, безбедно и срећно. Пао је тај снажни дуб, срушио се тај велики храст. Како ће нам бити без њега? Много теже и неизвесније. Он је својим делом и чином, својом еруптивном стваралачком снагом чувао углед историје уметности и њен друштвени статус. Био је ослонац свих нас који смо радили на очувању дела наше културне и уметничке прошлости. Било шта да сте радили, било је необично важно шта о томе мисли Воја Ђурић, велики узор и највећи следбеник прогресивне и савремене европске византолошке мисли, најдаровитији ученик Георгија Острогорског, Анреа Грабара и Светозара Радојчића, човек који је својим недовршеним делом обележио нашу епоху у истраживању старе српске уметности, недостижни васпитач младих генерација и утемељивач многих далекосежних културно-научних замисли и иницијатива. Ако сте приступали истраживању и заштити неког нашег великог споменика, нисте могли да га заобиђете, јер сте знали да би могао бити *spiritus movens* многих драгоцених замисли и били сигурни да је по свом знању, искуству и инвентивности био незамењив. Ако сте били уредник неке периодичне публикације, нисте могли а да не мислите о томе на какав ће пријем број који сте припремали наићи код уваженог академика. Ако сте издавали књиге научног карактера, нисте могли да га мимоиђете као рецензента, јер је његов суд био најпоузданији и најкомпетентнији. Ако из разлога велике заузетости није могао да се прихвати да буде рецензент дела које сте припремали за штампу, то вас није ослобађало обавезе да све учините како би књига била што боље ликовно-технички опремљена, јер сте у свом великом професору имали најоштријег критичара. Он једноставно није подносио незреле и трапаве издаваче. Ја не знам човека који се могао толико радовати појави неке вредне књиге као што је он био. Кад би се у издању Републичког завода појавила било која књига, ја сам био уверен да је носим најоданијем читачу и објективном критичару. Ђурић је високо ценио издавачку делатност централне установе заштите споменика културе у нашој Републици. О томе је често говорио, али, као ретко ко, потрудио и да напише своје мишљење. То је несумњиво имало значајног подстрека за даљи рад на издавању књига и публикација из области

културне баштине. Када је учествовао на промоцијама књига о уметничким споменицима које је објавио Републички завод, он је држао праве мале беседе, које ће остати запамћене. Срећом неке од њих су и објављене.

Да завршим ово евоцирање својих успомена на светао лик нашег великана међу историчарима уметности, професорима и академицима сећањем на једну његову велику љубав и страст којој се потпуно предавао. Реч је о научним скуповима, које је он концепцијски и садржајно осмишљавао и организовао и на којима је, разуме се, редовно учествовао по правилу увек или са главним или најважнијим рефератима. Такође су у питању и они симпозијуми на којима је, поред поднетих реферата, давао тон у расправама и дискусијама на којима је он вазда бриљирао и био веома заслужан што су оне имале занимљив а често и полемичан ток. Он им је давао снажан подстицај. Пошто сам на неким од значајнијих скупова који су имали међународни карактер учествовао, могао бих изворно да сведочим с каквом је енергијом и преданошћу радио на организацији симпозијума, посебно оних који су били посвећени јубилејима великих националних споменика. Један од првих, којима сам присуствовао, био је „Моравска школа и њено доба”, одржан у манастиру Манасији и Београду 1968. поводом 450-годишњице задужбине деслота Стефана. Објављен је Зборник који је уредио Војислав Ј. Ђурић. После сопоћанског симпозијума, одржаног 1965, поводом 700-годишњице Сопоћана, чији је духовни родоначелник био управо В. Ј. Ђурић, ово је први велики међународни скуп посвећен једном нашем капиталном средњовековном споменику. Потом су се низали велики међународни симпозијуми као што су: „Милешева у историји српског народа” (одржан 1985. у Милешеву поводом седам и по векова овог блиставог древног српског споменика), „Студеница и византијска уметност око 1200. године” (организован поводом осам стотина Немањине задужбине 1986) и научни скуп поводом 650-годишњице манастира Дечани 1988. под називом „Дечани и византијска уметност средином XV века”, после кога је објављен зборник саопштења под истим називом, који је уредио В. Ј. Ђурић као кључни човек овог симпозијума. Међународну научну јавност је у значајној мери заокружио 1987. симпозијум „Архиепископ Данило II и његово доба”, одржан поводом 650-година од смрти ове значајне личности у историји српске цркве и њене уметности. Када је објављен зборник радова (1991), овај симпозијум је тек показао слојевитост и богатство нових научних сазнања о животу и делу овог једног од најобразованијих црквених великодостојника српског средњег века, који се, поред осталог, бавио и градите-

љством. Ко и остали зборници које је уредио академик Ђурић, овај улази међу најзначајнија издања САНУ. Последња сјајна књига коју је он уредио у издању Одељења историјских наука САНУ јесте о зидном сликарству манастира Дечана. То је, уствари, зборник студија и прилога о нашој највећој фреско-целини, које су написали најдаровитији млади историчари уметности. Они су, наиме, под руководством професора Гордане Бабић-Ђорђевић, провели извесно време у задужбини краља Стефана Дечанског с циљем да обраде унапред утврђене теме из области историографских истраживања, распореда фресака и натписа и иконографског програма. Тако је произашло преко двадесет текстова, који су пуни изванредних запажања, свежих и веома утемељених закључака. Уз још изванредних запажања, свежих и веома значајних студија, овај зборник чини данас најкомплетнији избор студија и прилога о зидном сликарству једног нашег споменика. По речима њеног уредника, пред нама је књига чију највећу вредност представљају научне новине и у описима засебних циклуса или целина, и у продубљеним студијским освртима на њих. Књига је, иначе, ремек дело професорског рада дописног члана САНУ Гордане Бабић.

За Војом Ђурићем остале су најбоље књиге српске историје уметности. Остало је једно велико али недовршено дело, које ће чувати успомену на светлост његовог људског лика на светлост његове духовности. Многи ће пројекти којима је руководио или које је тек засновао остати нереализовани. Ко зна колико ће времена протећи да би се могла појавити таква личност.

Воја Ђурић је човек који је својим форматом и стваралачко-радним способностима био више од институције. По ономе што је за живота урадио у свим областима деловања (настава, изучавање старе уметности, унапређење истраживачког рада, публиковање исхода проучавања уметничких споменика) и по супериорном овладавању најсложенијим проблемима у изучавању, не само уметности византијског света, он је био историчар уметности без премца. Као што је у истраживачком и педагошком раду био потпуно оригиналан, он је и у свакодневном животу и понашању био посве особен и самородан.

Кад је о било чему говорио, он је беседио. Он није причао, он је приповедао. Кад је причао о најобичнијим стварима, умео је да им да лепоту поетике и да их учини најзанимљивијим темама. Њега нико није могао да не слуша кад је говорио, јер је то чинио надахнуто и полетно, свеже и духовито, са непоновљивим шармом и сугестивношћу. Једна млада историчарка уметности, евоцирајући своја сећања на њеног

омиљеног професора одмах после смрти, изрекла је необично тачна запажања о понашању В. Ј. Ђурића: „Док нисам боље познавала мог незаборавног професора и док нисам имала прилике да присуствујем сеансама којима је он давао тон, ја никада нисам могла да поверујем колико псовка исказана сочним језиком необичног човека, цивилизовано, однеговано и самосвојно може да буде вишезначна и метафорична и у функцији човековог стила.” Уствари, Воја Ђурић је све у животу чинио на најбољи и најприкладнији начин, при чему је испољавао много отмености, урођеног господства и елеганције. Што је најважније, зрачио је бескрајним оптимизмом и животношћу. Такав је био до последњег дана. Ни једним својим гестом ни поступком није одавао тугу, а још мање неку слутњу, поготово не ону која би указивала на изненадни крај његовог живота. Имао је одређених здравствених проблема, према којима се односио хуморно, не придавајући им адекватни значај. Има се утисак, сада после кобног исхода, да није посветио довољно пажње свом ипак нарушеном здрављу. Бујна снага која је зрачила из његове немањихке фигуре као да нас је све заваравала. Срце га је издало у тренутку када је остављао утисак човека неисцрпне радне енергије и када су сви очекивали нове студије и књиге. Срећом, неке од њих су већ у штампи.

Неће дочекати монументални јубилеј 800-година манастира Хиландара, колевке српске духовности, уметничког споменика чије је слојеве зналачки откривао стекавши неизмерне заслуге својим бројним студијама што је овај најзнаменитији српски манастир постао близак савременој друштвеној свести. Као дугогодишњи председник Друштва љубитеља Свете Горе Атоске, веома много је учинио на популаризацији ове Свете земље стално мислећи на предстојећи хиландарски јубилеј, а као председник Хиландарског одбора САНУ и као уредник Хиландарског зборника, од свих истраживача највише је допринео успостављању данашње научне представе, не само о задужености св. Симеона Немање и св. Саве, већ и осталих светиња на Атосу као духовних и уметничких жаришта у минулим вековима. Није имао среће да постане сведок великог тренутка српске културне историје, да доживи крупан јубилеј српске духовности, у чијем обележавању би он, несумњиво оставио најдубљи печат.

Не знам да ли ће ико моћи да га достојно замени у планираном конципирању, организовању и реализацији интернационалног научног скупа посвећеног великој хиландарској годишњици, који је, с обзиром на предвиђено учешће највећих научних ауторитета византологије, требало да буде објективни пресек најновијих сазнања о хиландарском светилишту и његовој епохи. Опсежни пројекат „Хиландарске иконе од XII до

XVII", који је започео пре више година с циљем да то реализује до хиландарске прославе, када је требало да уследи објављивање вишетомне публикације, остаће нереализован. Остаје да се надамо да ће светло дана угледати његова књига „Сликарство на Светој Гори”, у издању Републичког завода за заштиту споменика културе, која ће садржати већи број објављених и необјављених студија о зидном сликарству и иконопису Хиландара и других атонских манастира и цркава. У сваком случају, неповратним одласком В. Ј. Ђурића, најбољег познаваоца Хиландара као уметничког споменика и као расадника хуманистичке мисли у тренутку када идемо у сусрет осамстогодишњице највећег источника српске духовности, губимо много сви, а посебно Хиландар, који више неће имати свог најоданијег посетиоца, свестраног истраживача и маестралног тумача његових разноликих и репрезентативних вредности. Смрћу В. Ј. Ђурића Хиландар је изгубио свог својеврсног заштитника, који је о овом древнику бринуо непрекидно и о свим питањима његовог проучавања и достојног одржавања. Уосталом, сви капитални српски средњовековни споменици изгубили су свог најизворнијег тумача, брижног патрона. Питам се како ће Студеница без свог заточеника, најдубљег познаваоца и човека који је својим присуством овај манастир чинио својеврсним универзитетом?

Сећам се с каквим је заносом говорио посетиоцима о студеничкој архитектури, фрескама и скулптури. Као један од оснивача студеничке Духовне академије и као активни учесник у њеном раду, он је стекао изузетне заслуге што је овај знаменити српски манастир отпочео један нови културно духовни живот и што се испољава као значајно савремено културно средиште Србије. Никада не могу да заборавам студенички осамстогодишњи јубилеј 1986, када је одржан међународни симпозијум на тему „Студеница и византијска уметност око 1200. године”, на коме су учествовали многи угледни византолози из Грчке, Италије, Аустрије, Бугарске, Русије, Француске. Нико, као он, није умео тако убедљиво да беседи страним гостима колико је Студеница оригинална уметничка творевина као симбиоза византијских и романско-западних уметничких схватања. Италијански и грчки стручњаци у студеничкој архитектури и пластици препознавали су облике споменика на тлу Италије и Грчке. Били су истински задивљени чињеницом колико је Студеница универзални споменик. Том и таквом сагледавању нашег велелепног споменика највише је допринело Ђурићево тумачење његових особености. То би се могло још пре рећи за Сопоћане, о којима је Ђурић пре више од тридесет година написао посве оригиналну и веома модерну монографију. Преко ње је свет дубље упознао сопоћанске фреске – ремек

дела европске уметности XIII века, али и Ђурића као византолога који ће убрзо постати научник светског гласа.

Данас, када се сумирају резултати његовог истраживачког рада, може се, са сигурношћу, рећи да је од свих српских историчара уметности највише допринео светској научној афирмацији уметничких споменика Србије и да може бити спокојан, јер се тако одужио свом роду. Он је, иначе, био веома спокојан истраживач наших древних споменика и необично срећан што им је први откривао репрезентативна уметничка својства. Како и не би био срећан када је, боравећи у студеничком крају, безброј пута ходао стазама Светога Саве знајући боље од других да реконструише његов удео у развоју српске духовности и уметности. Иако није стигао много што шта да уради, урадио је много више од других задуживши нашу културу, науку и образовање. Изненадно је узлетео на небо, међу анђеле, и прикључио се њиховом хору. Једноставно. Воја Ђурић је отишао код фресака наших задужбина које су га изнедриле и учиниле нашим великаном. Сврстао се међу светитеље, одакле се више никада неће вратити. Заузео је најважније почасно место у лози српских научника. Светлост његове духовности вазда ће нас обасјавати и подсећати да ће његово дело надживети епоху коју је обележио.

Радомир СТАНИЋ

САДРЖАЈ

| | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. Др МИЛОРАД СТОЈИЋ – Трибалске хумке у долинама Западне Мораве и Јужне Мораве | 5 |
| 2. Др РАСТКО ВАСИЋ – О етничкој припадности кнежевских гробова у Атеници | 17 |
| 3. ЛИДИЈА НИКИТОВИЋ – Неолитски локалитет Пољчине у Остри код Чачка | 27 |
| 4. ОЛИВЕРА МАРКОВИЋ – Остаци средњовековних сакралних објеката у чачанском крају | 33 |
| 5. СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН – Шишано кумство у чачанском крају | 47 |
| 6. НЕВЕНКА БОЈОВИЋ – Зубуни и ћурдије из збирке Народног музеја у Чачку | 63 |
| 7. Мр ГРОЗДАНА КОМАДИНИЋ – Речник народне културе чачанског краја | 71 |
| 8. РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ – Становништво Лознице | 91 |
| 9. РАДОЈКО НИКОЛИЋ – Моравичка лична имена | 107 |
| 10. ДЕЛФИНА РАЈИЋ – Неоренесансни ормар из збирке Народног музеја у Чачку | 127 |
| 11. РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ – Портрет свештеника са црвеним појасом Димитрија Петровића | 139 |
| 12. МИЛИЦА ДРИЊАКОВИЋ – Конзервација крста и пафте из Жежевице | 139 |
| 13. Др ЖИВОТА МАРКОВИЋ – Драгачевци трагом Карађорђевог деловодног протокола 1812–1813. године | 149 |
| 14. НОВАК ЖИВКОВИЋ – О старовлашком устанку и времену иза њега | 175 |

| | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 15. Мр МИЛОШ РАДОВАНОВИЋ – Комуникације и њихов утицај на развој чачанског подручја | 193 |
| 16. СИНИША ДИЛПARIЋ – Злочини у Јаворском крају за које никада није суђено | 207 |
| 17. КОВИЉКА ЛЕТИЋ – Основне сеоске школе у трнавском политичком срезу од 1918. до 1922. године | 221 |
| 18. Др МУСТАФА КЕМАЛ КАРАХАСАН – „Цариградски гласник” о Србима у Османлијској царевини | 229 |
| 19. Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ – Бресничка земљорадничка кредитна задруга 1907–1945. | 241 |
| 20. ЉУБОМИР МАРКОВИЋ – Мајор Илић у народној песми и легенди | 257 |
| 21. Др ДРАГАН СУБОТИЋ – Милан Стојадиновић између науке и политике | 265 |
| 22. НИКА – НИКОЛА СТОЈИЋ – Живот и рад Младена Ђ. Протића (1873–1946) | 277 |
| 23. Др ПЕТАР РАДИЧЕВИЋ – Споменици природе су (необновљива) природна богатства | 289 |
| 24. IN MEMORIAM – Академик Војислав Ђурић | 297 |

TABLE DES MATIÈRES

| | |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. Dr MILORAD STOJIĆ – Tumuli des triballes dans les vallées de la Morava occidentale et de la Morava méridionale | 5 |
| 2. Dr RASTKO VASIĆ – À propos de l'appartenance ethnique des tombeaux princiers d'Aténitza | 17 |
| 3. LIDIJA NIKITOVIC – Site néolithique de poltchiné à Ostra près de Tchatchak | 27 |
| 4. OLIVERA MARKOVIĆ – Vestiges de bâtiments sacrés du moyen âge dans la région de Tchatchak | 33 |
| 5. SNEŽANA ŠAPONJIĆ-AŠANIN – Parrainage institué par la coupe de cheveux d'enfants | 47 |
| 6. NEVENKA BOJOVIĆ – Zoubouns et tchourdias dans la collection ethnographique du musée national de Tchatchak | 63 |
| 7. GROZDANA KOMADINIĆ – Vocabulaire de la culture populaire de la région de Tchatchak | 71 |
| 8. RADOVAN M. MARINKOVIĆ – Population de Loznitza | 91 |
| 9. RADOJKO NIKOLIĆ – Prénoms dans le district de moravitzé | 107 |
| 10. DELFINA RAJIĆ – Armoire néo-renaissance d'une collection du musée national de Tchatchak | 127 |
| 11. RADIVOJE BOJOVIĆ – Portrait d'un prêtre à ceinture rouge peint par Dimitri Pétrévitch | 133 |
| 12. MILICA DRINJAKOVIĆ – Restauration d'une croix et d'une patte mises au jour au village de Yéjévitz | 139 |
| 13. Dr ŽIVOTA MARKOVIĆ – Habitants du Dragatchévo suivant leurs traces dans le protocole tenu sous Karageorges pour les années 1812. et 1813. | 149 |
| 14. NOVAK ŽIVKOVIĆ – Insurrection du Stari vlah et ses lendemains | 175 |

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 15. MILOŠ RADOVANOVIĆ – Communications et leur influence sur le développement de la région de Tchatchak | 193 |
| 16. SINIŠA DILPARIĆ – Un crime commis dans la région du Yavor et qui n'a jamais été jugé | 207 |
| 17. KOVILJKA LETIĆ – Écoles primaires dans la circonscription de Trnava entre 1918. et 1922. | 221 |
| 18. Dr MUSTAFA KEMAL KARAHASAN – „Courier de constantionople” sur les Serbes dans l'empire des osmanlis | 229 |
| 19. Dr JAROSLAV DAŠIĆ – Coopérative de crédit agricole de Bresnitza entre 1907. et 1945. | 241 |
| 20. LJUBOMIR MARKOVIĆ – Le major Ilitch dans les chants populaires et les légendes | 257 |
| 21. DRAGAN SUBOTIĆ – Milan Stoïadinovitch entre la science et la politique. . | 265 |
| 22. NIKA-NIKOLA STOJIĆ – Vie et activité de Mladen Protitch (1873–1946) .. | 277 |
| 23. Dr PETAR RADIČEVIĆ – Sites remarquables sont des richesses naturelles (qui n'ont pas été rénovés) | 289 |
| 24. IN MEMORIAM – Akademik Vojislav Đurić | 297 |

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ, књ. XXV, 1995.

Тираж: 500

Рукопис предат у штампу маја 1996.

Обим 20 табака и 1½ табак прилога

Штампање звршено септембра 1996.